

409 Annales Universitatis
Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 2657-8549

Studia de Securitate

Pod redakcją
Rafała Kopcia

14(1) • 2024

Komitet Radakcyjny

prof. dr hab. Sergiusz Wasiuta – redaktor naczelny (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
dr hab. Przemysław Wywiat, prof. UKEN – zastępca redaktora naczelnego (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
dr Karolina Baron – sekretarz redakcji (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
dr Agnieszka Warchoła – redaktor statystyczny (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
dr Paweł Łubiński – redaktor językowy (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
dr Paulina Motylińska – redaktor/koordynator zasobów internetowych (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
mgr Justyna Rokitowska – redaktor/koordynator zasobów internetowych (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

Rada Naukowa

prof. dr hab. Olga Wasiuta, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska – przewodnicząca
prof. dr hab. Roman Kochnowski, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Małgorzata Bereźnicka, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Jarosław Jastrzębski, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Remigiusz Kasprzycki, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Danuta Kaźmierczak, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Rafał Kopec, prof. Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Tomasz Skrzyński, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Przemysław Wywiat, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
prof. dr Maria Alzira De Almeida Pimenta, Universidade De Uberaba, MG, Brazylia
prof. dr hab. Jacek Pawłowski, Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie, Polska
prof. dr Anabela Da Silva Moura, Viana do Castelo Polytechnic, Higher School Of Education, Portugal
prof. dr hab. Bernard Wiśniewski, Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej, Polska
prof. dr hab. Andrzej Czupryński, Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej, Polska
prof. dr hab. Robert Socha, Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej, Polska
prof. dr hab. Andrzej Pieczywok, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska
dr hab. Andrzej Czop, prof. Uniwersytet WSB Merito w Poznaniu, Polska
prof. dr Saadet Gülden Ayman, Uniwersytet Stambulski, Turcja
prof. dr Ane Kirkegaard, Uniwersytet w Malmö, Szwecja
prof. dr hab. Jacek Dworzecki, Akademia Korpusu Policji w Bratysławie, Słowacja
prof. Xymena Kurowska, Central European University w Budapeszcie, Węgry
prof. dr Mei-Lan Lo, Institute of Visual Art Education, National Hualien University of Education, Tajwan
prof. Xavier P. Mao, North-Eastern Hill University, Indie
prof. doc. dr. Jiri Prokop, Uniwersytet Karola w Pradze, Czechy
prof. dr hab. Antonina Shuliak, Wschodnioeuropejski Narodowy Uniwersytet im. Lesi Ukrainki w Łucku, Ukraina
prof. dr Liu Shu-Ying, National Hualien University of Education, Tajwan
prof. dr Kalliopi Sapountzaki, Harokopio University of Athens, Grecja
prof. dr hab. Inna Stecenko, Transport & telecommunication Institute, Ryga, Łotwa
prof. dr hab. Aleksandr Baikovs, Daugavpils University w Dyneburgu, Łotwa
prof. dr Sandra Kaija, Uniwersytet Stradynia w Rydze, Łotwa
dr António Luís Jorge Gumbe, Ministério de Cultura da República de Angola, Angola
dr Marios Panagiotis Efthymiopoulos, Neapolis University Pafos, Cypr
prof. dr hab. Sergiusz Wasiuta, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska

Kontakt z redakcją

Instytut Bezpieczeństwa i Informatyki
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ul. Ingardena 4, 30–060 Kraków
e-mail: studiadesecuritate@up.krakow.pl

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe UKEN, Kraków 2024
ISSN 2657–8549
DOI 10.24917/26578549.14.1

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej
30–084 Kraków, ul. Podchorążych 2
tel./faks 12 662–63–83, tel. 12 662–67–56
e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl
http: //www.wydawnictwoup.pl

Spis treści

ARTYKUŁY / ARTICLES

Rafał Kopeć

- Perspektywy militaryzacji kosmosu w świetle doświadczeń z wojny rosyjsko-ukraińskiej 5
- Prospects for the space militarization in the light of the experiences from the Russian-Ukrainian war

Przemysław Mazur

- Rosyjski pivot na Globalne Południe. Konsekwentna strategia czy brak alternatywy? 31
- Russian Pivot to the Global South. Consistent strategy or no alternative?

Tomasz Wójtowicz

- Strategiczna nierównowaga. Amerykańska, rosyjska i chińska „tarcza antyrakietowa” 53
- Strategic imbalance: the American, Russian, and Chinese “missile defense shield”

Jarosław Jastrzębski

- Krążownik ciężki – problemy klasyfikacyjne
- Część 4. Krążowniki ciężkie w służbie Włoch, Francji i Związku Sowieckiego 73
- Heavy cruiser – classification problems
- Part 4. Heavy cruisers in service of Italy, France, and the Soviet Union

Andriy Morenchuk, Yevheniia Vozniuk, Andriy Morenchuk junior

- Sources of russian policy aggressiveness 91

Serhii Bairak, Vasyl Buslenko, Vozniuk Yevheniia

- State policy in the field of information security providing in Ukraine 107

Jakub Purchla

- Comments on the dysfunctionality of combating economic crime related to extortion of public subsidies in Poland 119

Vira Dutkanych

- Visual representations of Russia’s war against Ukraine in the socio-political weekly Wprost (2022–2024) 139

Zoya Baran, Tamara Poleshchuk

Polityka pamięci, szkolna edukacja historyczna w Rosji
i wojna przeciwko Ukrainie 153

The politics of memory, the teaching of history in Russia
and the war against Ukraine

Robert Fqfara

Implementacja rozwiązań z zakresu medycyny pola walki
w ratownictwie cywilnym 169

The implementation of solutions from battlefield medicine
in civil rescue

Zbigniew Filip

Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania na przykładzie
powiatu bocheńskiego 183

National system for detection of hazards and alerting
in the Bochnia District

Dariusz Hybś

Korzystanie z portali społecznościowych formą rozrywki,
zagrożeń psychologicznych, naruszania reguł prawnych 205

Using social networking sites as a form of entertainment,
psychological threats, violation of legal rules

Kateryna Kolomoiets, Monika Wojtkowiak

Język, kultura, zwyczaj, tożsamość jako podstawa bezpieczeństwa
społecznego 219

Language, culture, custom, identity as the basis of social security

Natalia Flisiak-Górecka

Zjawisko przemocy domowej oraz jego konsekwencje dla młodzieży
i funkcjonowania rodziny 231

The phenomenon of domestic violence and its consequences
for young people and family functioning

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.1

ARTYKUŁY

Rafał Kopeć

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0001-9961-2573

Perspektywy militaryzacji kosmosu w świetle doświadczeń z wojny rosyjsko-ukraińskiej**Prospects for the space militarization in the light of the experiences from the Russian-Ukrainian war****Abstrakt**

Wojna rosyjsko-ukraińska dostarcza ogromnej porcji materiału, który może być wykorzystany do analizy tendencji kształtujących kierunki rozwoju konfliktów zbrojnych. Tak też dzieje się w wymiarze militaryzacji kosmosu. W związku z tym przyjęto następujące pytania badawcze: Jakie tendencje w zakresie militaryzacji kosmosu możemy zaobserwować w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej? Jaki wpływ owe tendencje mają lub mogą mieć zarówno na sam proces militaryzacji kosmosu, jak i na uwarunkowania prowadzenia działań zbrojnych w innych niż kosmos środowiskach walki? Kluczową zaobserwowaną tendencją jest intensywne wykorzystywanie instrumentarium powstałego z myślą o zastosowaniach komercyjnych do realizacji zadań militarnych. Jest ona szczególnie widoczna w zakresie rozpoznania satelitarnego oraz łączności satelitarnej, a odbywa się to z nasileniem nieobserwowanym we wcześniejszych konfliktach zbrojnych. To wzajemne przenikanie się zjawisk militaryzacji i komercjalizacji kosmosu będzie zapewne miało ciąg dalszy, przejawiający się w tworzeniu wyspecjalizowanych wojskowych systemów orbitalnych, ale na podstawie logiki zapożyczonej z systemów komercyjnych (tzw. nowa architektura kosmiczna). Szczególnie w obszarze rozpoznania pociągnie to za sobą daleko idące następstwa dla charakteru działań bojowych, kreując zjawisko tzw. satelityzacji działań zbrojnych, czyli wszechobecności wsparcia satelitarnego przy jego przemożnym wpływie na działania bojowe.

Słowa kluczowe: militaryzacja kosmosu; komercjalizacja kosmosu, rozpoznanie kosmiczne, megakonstelacje, Starlink, New Space, wojna rosyjsko-ukraińska

Abstract

The Russian-Ukrainian war provides a huge portion of material that can be used to analyze trends shaping the directions of development of armed conflicts. This is also what is happening in the sphere of space militarization. Therefore, the following research questions were adopted: What trends in the space militarization can we observe in the context of the Russian-Ukrainian wars? What impact do these trends have or may have on both the process of militarization of space itself and the conditions for conducting military operations in the domains other than space? The key observed trend is the intensive use of tools designed for commercial applications to carry out military tasks. This trend is particularly visible in the fields of satellite reconnaissance and satellite communications, with an intensity not observed in previous armed conflicts. This interpenetration of militarization and commercialization of space will probably continue, manifesting itself in the creation of specialized military orbital systems, but based on the logic borrowed from commercial systems (the so-called new space architecture). Especially in the area of reconnaissance, this will have far-reaching consequences for the nature of combat operations, creating the phenomenon of the so-called satellitization of military operations, i.e. the ubiquity of satellite support and its overwhelming impact on combat operations.

Keywords: Space militarization, space commercialization, space reconnaissance, megaconstellations, Starlink, New Space, Russian-Ukrainian war

Wprowadzenie

Militaryzacja kosmosu jest zjawiskiem sięgającym korzeniami do samych początków jego podboju. Za symboliczny początek militarnego wykorzystania przestrzeni kosmicznej uznać można program satelitów zwiadowczych Corona, rozpoczęty w 1958 roku i już dwa lata później owocujący pierwszymi zdjęciami Ziemi wykonanymi z kosmosu (rzecz jasna, były to fotografie przedstawiające obiekty wojskowe zlokalizowane na terenie Związku Radzieckiego)¹. Chociaż może to stanowić zaskoczenie, zasadnicze prawidła rządzące militaryzacją kosmosu zostały ustanowione już w latach 60. i do dziś pozostają niezmiennie². Nie znaczy to, że proces ten nie podlega żadnym zmianom. Jak to bywa często w historii wojskowości, istotnym katalizatorem takich zmian są konflikty zbrojne. Niektóre z nich zyskują status symboli i etykietowane są jako początek nowej epoki, chociaż zazwyczaj jest to swego rodzaju uproszczenie, ułatwiające jednak dotarcie z określonym przekazem do osób spoza wąskiego grona specjalistów w danej dziedzinie. I tak za „pierwszą wojnę kosmiczną” uważana jest często wojna w Zatoce Perskiej w 1991 roku, gdyż po raz pierwszy zastosowanie satelitarnego wsparcia pola walki miało istotny wpływ na przebieg działań³. Z kolei wojna rosyjsko-ukraińska w swej pełnoskalowej fazie, trwającej od 24 lutego 2022 roku, określana jest często

¹ K.C. Ruffner (red.). (1995). *Corona: America's First Satellite Program*. Center for the Study of Intelligence. Central Intelligence Agency. Washington.

² R. Kopeć (2022). *Militaryzacja przestrzeni kosmicznej w ujęciu bezpieczeństwa narodowego*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. Kraków, s. 326.

³ Tak określił ją szef sztabu Sił Powietrznych Stanów Zjednoczonych generał Merrill McPeak. Zob. S. Lambeth (2013). *Air Power, Space Power and Geography*. W: C.S. Gray, G. Sloan (red.). *Geopolitics, Geography and Strategy*. Routledge. London-New York, s. 75.

„pierwszą komercyjną wojną kosmiczną”⁴, gdyż istotny wpływ na przebieg działań zbrojnych miały systemy satelitarne o rodowodzie komercyjnym.

Pytania badawcze porządkujące artykuł brzmią następująco: jakie tendencje w zakresie militaryzacji kosmosu możemy zaobserwować w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej (zjawiska obserwowane po raz pierwszy, ewentualnie po raz pierwszy w znaczącym natężeniu)? Jaki wpływ owe tendencje mają lub mogą mieć zarówno na sam proces militaryzacji kosmosu, w istotny sposób kształtując jego kierunki, jak i na uwarunkowania prowadzenia działań zbrojnych w innych niż kosmos środowiskach walki?

Wstępnie przyjęta hipoteza zakłada, że zgodnie z założeniami o „pierwszej komercyjnej wojnie kosmicznej” proces militaryzacji kosmosu jest przekształcany przede wszystkim przez rozwiązania techniczne wywodzące się z sektora komercyjnego – mające w nim swoje korzenie ideowe bądź też wręcz oferowane jako usługi przez podmioty komercyjne. W odniesieniu do drugiego pytania badawczego wstępnie przyjęliśmy, iż kluczowym zjawiskiem jest dalsze, czy też mówiąc bardziej precyzyjnie – pełniejsze, schodzenie wsparcia satelitarnego na coraz niższe poziomy sztuki wojennej.

Tekst opiera się na źródłach jawnych, więc wnioski wynikają z analizy biorącej za podstawę dostępne informacje o prowadzonych działaniach zbrojnych oraz realizowanych programach rozwojowych, poddane interpretacji w kontekście zasadniczych założeń teorii militaryzacji kosmosu.

Metodologia badania

Przedmiotem badań jest zjawisko militaryzacji kosmosu rozumiane jako proces. Artykuł reprezentuje więc ujęcie procesualne, a jego celem jest nie tyle wskazywanie określonych stanów, co zidentyfikowanie tendencji i określenie ich potencjalnego znaczenia dla kierunków rozwojowych wspomnianego procesu (tj. militaryzacji kosmosu) oraz jego otoczenia, rozumianego w tym przypadku przede wszystkim jako realizacja działań o charakterze militarnym w innych niż przestrzeń kosmiczna środowiskach walki.

Celem artykułu jest więc po pierwsze określenie aktualnego stanu militaryzacji kosmosu z założeniem cezury czasowej wyznaczonej na początek wojny rosyjsko-ukraińskiej. Interesuje nas przy tym szczególnie, chociaż nie wyłącznie, tzw. militaryzacja bierna, czyli satelitarne wsparcie działań bojowych realizowanych na Ziemi (a dokładnie – w obrębie ziemskiej atmosfery). Ten aspekt wyłamuje się z ujęcia procesualnego, gdyż reprezentuje ujęcie statyczne – zmierza do „zamrożenia obrazu” u progu analizy. Drugim celem, tym razem już w pełni reprezentującym wspomniane podejście

⁴ Przykłady takiego etykietowania: S. Erwin (2022, 20 maja). *On National Security. Drawing lessons from the first 'commercial space war'*. Space News. <https://spacenews.com/on-national-security-drawing-lessons-from-the-first-commercial-space-war/> [dostęp: 4.05.2024]; J. Suess (2023, 19 stycznia). *The First Commercial Space War. This Means War* podcast, RUSI – Royal United Services Institute for Defence and Security Studies. <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/external-publications/first-commercial-space-war> [dostęp: 4.05.2024]; S. Aoki (2023). *International Law of the Military Uses of Outer Space in Light of the War in Ukraine as the First Commercial Space War*. W: S. Furuya, H. Takemura, K. Ozaki (red.). *Global Impact of the Ukraine Conflict, Perspectives from International Law*. Springer. Singapore, s. 313–337.

procesualne, jest identyfikacja i charakteryzacja kluczowych tendencji w zakresie militaryzacji przestrzeni kosmicznej obserwowanych w wojnie rosyjsko-ukraińskiej, w tym przede wszystkim odnoszących się do wzajemnego przenikania się zjawiska militaryzacji i komercjalizacji kosmosu. Trzecim celem jest wskazanie, jaki jest i jaki może być w przyszłości wpływ tych tendencji zarówno na samą militaryzację (przede wszystkim na balans między militaryzacją bierną i czynną, czyli zbrojeniami kosmicznymi), jak i na prowadzenie działań zbrojnych w pozostałych środowiskach walki, czy też – jak się to często określa, naśladując nowomowę rodem z amerykańskich dokumentów strategicznych – w pozostałych domenach. Logika wywodu zaprezentowanego w artykule jest więc następująca: na wstępie wskazanie stanu, a następnie tendencji, wreszcie określenie znaczenia tych tendencji na główny proces i jego otoczenie.

Zasadniczą metodą jest analiza strategiczna realizowana nie tyle w odniesieniu do określonego podmiotu, co wskazanego problemu⁵. Analizę strategiczną postrzegać można przy tym jako zbiór działań diagnozujących podmiot i jego otoczenie (w tym przypadku skupiamy się nim właśnie), co pozwoli na przewidywanie przyszłych stanów elementów tegoż otoczenia. Na analizę strategiczną patrzymy też jako na pierwszy etap procesu planowania strategicznego, do którego siłą rzeczy w tym artykule się ograniczymy, chociaż w sprzyjających okolicznościach stać się on może przyczynkiem do etapów następnych⁶. Takie spojrzenie na analizę strategiczną reprezentuje ujęcie czynnościowe, w którym analiza ta jest działaniem umożliwiającym tworzenie strategii. Z kolei w ujęciu narzędziowym analiza strategiczna jest z kolei traktowana jako zestaw metod analizy. Spośród nich wskazać należy trzy, zastosowane w poniższym tekście w sposób wzajemnie się uzupełniający: analizę czynnikową, analizę systemową i analizę prognostyczną.

Analiza czynnikowa zakłada „rozbicie” obserwowanego fenomenu na części składowe w celu zbadania ich cech oraz cech struktury, w ramach której występują. Potrzeba wyodrębnienia kluczowych czynników jest pochodną założenia, że w obrębie danego zjawiska, mimo jego różnorodności i zmienności, występuje sieć powiązań, przynajmniej w pewien sposób warunkowanych przez stosunkowo małą liczbę jednostek funkcjonalnych, czyli właśnie owych czynników o znaczeniu kluczowym⁷. Analiza czynnikowa odpowiada szczególnie za wskazanie obecnie obserwowanych tendencji w zakresie militaryzacji kosmosu. Analiza systemowa opiera się z kolei na założeniu, że

⁵ A. Dawidczyk (2014). *Analiza strategiczna jako narzędzie planowania strategii bezpieczeństwa narodowego*. „Studia Politologiczne”, Vol. 34, s. 54–55.

⁶ Pewne elementy artykułu zostały wykorzystane w wykładzie wygłoszonym przez autora w ramach konferencji NATO Command Senior Enlisted Leaders Conference on Land Domain Challenges 2024, skierowanym do starszych podoficerów dowództw z państw NATO (USA, Polski, Kanady, Wielkiej Brytanii, Finlandii, Grecji, Włoch, Estonii, Litwy, Łotwy, Hiszpanii, Francji, Holandii, Turcji) oraz z Ukrainy. Konferencja o charakterze wojskowo-naukowym miała na celu zdefiniowanie wyzwań dla prowadzenia walki w środowisku lądowym oraz próbę wypracowania rozwiązań pozwalających zmierzyć się z tymi wyzwaniami.

⁷ A. Babiński, P. Lubiewski, A. Łuźniak (2017). *Współużyteczność metod oraz technik i narzędzi badawczych w badaniu bezpieczeństwa*. W: A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina (red.). *Nauki o bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań*. Państwowy Instytut Badawczy. Józefów, s. 71.

żaden element nie jest całkowicie neutralny w stosunku do pozostałych. Pozwala ona spojrzeć na badane zjawisko jako na system powiązany siecią funkcjonalnych zależności⁸. Analiza systemowa odpowiada za wskazanie wpływu wyróżnionych wcześniej tendencji na zasadniczy proces oraz jego otoczenie. Z uwagi na fakt, że do pewnego stopnia mówimy o możliwym wpływie, czyli odnosimy się po części do przyszłości, ten aspekt pracy musiał być zrealizowany z wykorzystaniem jeszcze jednej metody, czyli analizy prognostycznej (którą traktować można jako osobną metodę badawczą – rozważania metodologiczne nie są jednak celem niniejszego artykułu). Odnosi się ona do tych elementów, które stanowią próbę ekstrapolacji obecnie obserwowanych trendów. Ekstrapolacja polega na wnioskowaniu dotyczącym przyszłych konsekwencji na bazie analizy przeszłości i teraźniejszości, co pozwala na formułowanie modeli możliwego przebiegu procesów w przyszłości. Oczywiście należy mieć świadomość, że metoda prognostyczna jest z samej swojej natury wysoce niepewna, gdyż w pewnej mierze opiera się na intuicji. Intuicja ma być narzędziem, które pozwoli uzyskać właściwy balans pomiędzy zbyt daleko idącym futuryzmem, nieznajdującym pokrycia w racjonalnych przesłankach, a prezentyzmem prognostycznym, czyli bezrefleksyjną projekcją sytuacji bieżącej na przyszłość.

Militaryzacja przestrzeni kosmicznej – ujęcie pojęciowe oraz diagnoza aktualnego stanu

Militaryzacja przestrzeni kosmicznej rozumiana jest jako wykorzystanie kosmosu do celów militarnych. Pierwszy człon tego pojęcia wskazuje, że w jego obrębie mieszczą się wszelkie aktywności mające bezpośredni lub pośredni związek z zastosowaniem lub możliwością zastosowania siły militarnej, czyli posłużenia się przemocą zbrojną. Określenie „militarny” należy przy tym rozumieć szerzej niż „wojskowy”, jako wykraczające poza działalność sił zbrojnych i obejmujące także działalność innych podmiotów oddziałujących na sferę przemocy zbrojnej. Wśród owych podmiotów na szczególną uwagę zasługują firmy komercyjne, w tym należące do tzw. sektora New Space⁹ z uwagi na ich gwałtownie rosnącą rolę w działaniach, które bez żadnych wątpliwości wypełniają znamiona militaryzacji kosmosu.

W obręb militaryzacji kosmosu wchodzi militarna działalność realizowana w obszarze przestrzeni kosmicznej rozumianej przez pryzmat jej geograficznej delimitacji (czyli na orbitach oraz hipotetycznie na ciałach niebieskich, gdyż rozdział przestrzeni kosmicznej od przestrzeni powietrznej poprzez wyznaczenie pułapu stanowiącego linię rozgraniczającą nie jest przyjęty w prawie międzynarodowym¹⁰) oraz prowa-

⁸ A. Huczek (2010). *Zastosowania analizy systemowej jako metody badawczej w naukach politycznych – perspektywa porównawcza*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, s. 129.

⁹ J.C. Moltz (2019). *The Changing Dynamics of Twenty-First-Century Space Power*. „Strategic Studies Quarterly”, Vol. 13, Issue 1, s. 78.

¹⁰ Z. Galicki (2010). *Prawna delimitacja przestrzeni kosmicznej – problem nadal nierozwiązany*. W: Z. Galicki, T. Kamiński, K. Myszone-Kostrzewa (red.). *Wykorzystanie przestrzeni kosmicznej, Wykorzystanie przestrzeni kosmicznej. Świat – Europa – Polska*. Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa, s. 17–24.

dzona poza obszarem przestrzeni kosmicznej, ale wiążąca się z nią bezpośrednio. Ten bezpośredni związek odnosi się przede wszystkim do systemów satelitarnych, w skład których oprócz komponentu orbitalnego (satelitów) wchodzi odpowiednia infrastruktura naziemna oraz będące częścią spektrum elektromagnetycznego łączy wiążące ze sobą elementy orbitalne oraz elementy naziemne. Militaryzacja polegać może zarówno na działalności samych systemów satelitarnych, jak i na aktywności wymierzonej w systemy satelitarne przeciwnika.

Militaryzację kosmosu podzielić możemy na bierną, określaną często anglojęzycznym terminem *militarization*, oraz czynną, do której z kolei odnosi się *weaponization*. Ta pierwsza zakłada realizowanie przez systemy kosmiczne zadań z zakresu zabezpieczenia działań, zapewniając własnym siłom sprzyjające warunki do pomyślnego wykonywania zadań bojowych, a także zmniejszających skuteczność działań przeciwnika. W jej obręb wchodzi trzy zasadnicze formy działania: 1. pozyskiwanie informacji (rozpoznanie), 2. przekazywanie informacji (łączność) i 3. pozycjonowanie (nawigacja). Militaryzacja czynna to z kolei wykorzystanie bądź stworzenie możliwości do wykorzystania broni kosmicznej, rozumianej jako systemy destrukcyjnego oddziaływania, czy to względem systemów orbitalnych (w tym przypadku mówimy o broni przeciw-satelitarnej), czy też za pomocą systemów umieszczonych na orbicie. Autor niniejszego artykułu w swoich wcześniejszych publikacjach wskazuje także na poziom pośredni pomiędzy militaryzacją bierną a czynną, odnoszący się do działań polegających na niedestrukcyjnym, wrogim oddziaływaniu na systemy satelitarne przede wszystkim za pomocą środków cybernetycznych oraz środków walki radioelektronicznej¹¹.

Należy wskazać na następujące zjawiska naznaczające proces militaryzacji kosmosu w ostatnich latach (jako umowną cezurę czasową znaczącą początek tego okresu wskazać można chiński test antysatelitarny przeprowadzony w 2007 roku, będący indykatorem dołączenia Państwa Środka do grona czołowych militarnych potęg kosmicznych¹²):

- Zasadnicze zręby militaryzacji biernej ustanowione w latach 60. pozostają niezmiennie. Odnoszą się one do wskazanych wyżej trzech form działania, generalnie bezzałogowego charakteru oraz obszaru aktywności, który obejmuje orbity wokółziemskie, nie wychodząc poza ich obręb (czyli w obszar określany w amerykańskiej nomenklaturze jako xGEO¹³). Od początku procesu militaryzacji obserwuje się przy tym schodzenie wsparcia satelitarnego na coraz niższe poziomy sztuki wojennej – od poziomu strategicznego, poprzez operacyjny, aż do taktycznego. Symbolicznym momentem dla tego procesu była wojna w Zatoce Perskiej w 1991 roku¹⁴. Należy jednak zauważyć, że spośród trzech form działania

¹¹ R. Kopeć. *Militaryzacja przestrzeni kosmicznej... Op. cit.*, s. 77–79.

¹² P.C. Saunders, Ch.D. Lutes (2007). *China's ASAT Test: Motivations and Implications*. "Joint Force Quarterly", Issue 46, s. 39–45.

¹³ D. Buehler (2021). *Posturing Space Forces for Operations Beyond GEO*. "Space Force Journal", Issue 1. <https://spaceforcejournal.org/posturing-space-forces-for-operations-beyond-geo/> [dostęp: 13.05.2024].

¹⁴ A.H. Strelan (1999). *Clausewitz on Space: Developing Military Space Theory Through a Comparative Analysis*. Air Command and Staff College, Air University. Maxwell, s. 1–2.

na poziomie taktycznym realizowane było wsparcie satelitarne w zakresie nawigacji i do pewnego stopnia łączności, podczas gdy rozpoznanie satelitarne pozostało domeną szczebla operacyjnego i strategicznego.

- Destrukcyjne możliwości przeciwsatelitarne rozwijane są konsekwentnie, ale w sposób niezbyt forsowny. Dotychczas cztery państwa (USA, Chiny, Rosja i Indie) potwierdziły posiadanie takich możliwości poprzez przeprowadzenie testów skutkujących destrukcją satelity-celu¹⁵. Poza Stanami Zjednoczonymi, które dysponują znaczącymi możliwościami opierającymi się na zdolności niszczenia celów na niskich orbitach przez systemy projektowane pierwotnie jako antybalistyczne, potencjał pozostałych państw oscyluje pomiędzy ograniczoną służbą operacyjną a zaawansowanymi pracami badawczo-rozwojowymi.
- Nastąpiły istotne przetasowania w krajobrazie potęg kosmicznych. Przy niezmienne czołowej pozycji Stanów Zjednoczonych w zakresie militaryzacji kosmosu – nawet pomimo czasowego regresu w działalności cywilnej, objawiającego się chociażby luką w załogowych lotach orbitalnych w latach 2011–2020 – na drugie miejsce zdecydowanie wysforowały się Chiny¹⁶. Pomimo wysiłków słabnie z kolei pozycja i militarne możliwości kosmiczne Rosji¹⁷. Poza głównymi potęgami kosmicznymi rosną możliwości innych podmiotów, w tym tzw. middle powers¹⁸. Proces ten, szczególnie w odniesieniu do wymiaru ekonomicznego, jest często nazywany demokratyzacją kosmosu¹⁹.
- W znaczący sposób rozwijają się pozostałe, poza militarnym, wymiary tzw. potęgi kosmicznej (ang. *spacepower*), czyli wymiar polityczny oraz ekonomiczny²⁰. Szczególnie rozwój tego ostatniego jest w ostatnich latach gwałtowny nie tylko w sensie ilościowym, ale także jakościowym, skutkując istotnymi przewartościowaniami w zakresie działalności kosmicznej. Przede wszystkim dotyczą ułatwionego dostępu do przestrzeni kosmicznej, wynikającego z rozwoju nowych, często innowacyjnych, systemów wynoszenia ładunków w kosmos²¹, a także – co do pewnego stopnia związane jest z tym pierwszym procesem – rozwoju usług

¹⁵ T. Harrison et al. (2022). *Space Threat Assessment 2022*. Center for Strategic and International Studies. Washington, s. 3.

¹⁶ M. Stokes, G. Alvarado, E. Weinstein, I. Easton (2020). *China's Space and Counterspace Capabilities and Activities*. U.S.-China Economic and Security review Commission. Washington.

¹⁷ M. Kofman et al. (2022). *Assessing Russian State Capacity to Develop and Deploy Advanced Military Technology*. Center for New American Security. Washington, s. 10.

¹⁸ N. Goswami (2022, 25 stycznia). *The Second Space Race: Democratic Outcomes for the Future of Space*. Georgetown Journal of International Affairs. <https://gja.georgetown.edu/2022/01/25/the-second-space-race-democratic-outcomes-for-the-future-of-space/> [dostęp: 13.05.2024].

¹⁹ E. Bassi, U. Pagallo (2024). *The Democratization of Outer Space: On Law, Ethics, and Technology*. "SSRN Journal", March, s. 1–10.

²⁰ Taki podział wymiarów potęgi kosmicznej proponuje m.in. Brent D. Ziarnick. Zob. B.D. Ziarnick (2015). *Developing National Power in Space*. McFarland. Jefferson.

²¹ A. Tartar, Y. Qiu (2018, 26 lipca). *The New Rockets Racing to Make Space Affordable*. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/graphics/2018-rocket-cost/> [dostęp: 13.05.2024].

kosmicznych, możliwego dzięki tworzeniu komercyjnych konstelacji satelitar-nych, często składających się ze znaczącej liczby satelitów, a w skrajnej formie przybierających kształt tzw. megakonstelacji²².

Kluczowe tendencje w zakresie militaryzacji kosmosu na bazie obserwacji wojny rosyjsko-ukraińskiej

Kluczowe tendencje w zakresie militaryzacji kosmosu wynikające z doświadczeń wstępnych faz wojny rosyjsko-ukraińskiej w jej pełnoskalowej postaci zostały wskazane przez autora w artykule opublikowanym w końcu 2022 roku²³. Ten fragment częściowo opiera się na poczynionych wtedy obserwacjach, wzbogacono go jednak o wnioski wynikające z postępu działań wojennych i zmieniającej się sytuacji na froncie, a także o odniesienia do informacji ujawnionych w późniejszym okresie, nawet jeśli dotyczyły wczesnych faz działań.

Zasadniczą tendencją jest przenikanie się militarnego i komercyjnego wymiaru potęgi kosmicznej. Ma ono przede wszystkim postać wykorzystywania instrumentarium zapewnianego przez sektor komercyjny i stworzonego z myślą o dostarczaniu profitów w sensie ekonomicznym do realizacji zadań militarnych. Mamy przy tym do czynienia ze szczególną sytuacją, gdyż z usług komercyjnych dostarczanych przez podmioty prowadzące działalność gospodarczą w państwach trzecich – przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych, ale także innych państwach zachodnich – korzysta Ukraina, sama praktycznie nieposiadająca wojskowych systemów orbitalnych²⁴. Z kolei Rosja, które tego typu wyspecjalizowane systemy wojskowe posiada, ze wsparcia systemów komercyjnych korzysta zdecydowanie mniej intensywnie, z uwagi na słabość własnego prywatnego sektora kosmicznego. Interesującym przypadkiem prywatyzacji wojny na kilku poziomach była przy tym umowa z listopada 2022 roku, w oparciu na której rosyjska prywatna firma wojskowa, znana jako Grupa Wagnera, zakupiła na wyłączność dwa satelity rozpoznania obrazowego wysokiej rozdzielczości należące do chińskiej konstelacji Chang Guang Satellite Technology oraz prawo do pozyskiwania zdjęć z innych satelitów tej konstelacji, liczącej około 100 obiektów orbitalnych²⁵. Kontrakt został zawarty za pośrednictwem firmy Nika-Fruit należącej do imperium biznesowego Jewgienija Prigożina. To działanie było rezultatem szczególnej sytuacji,

²² S.E. Grotch (2022). *Mega-Constellations: Disrupting the Space Legal Order*. "Emory International Law Review", Vol. 37, Issue 1, s. 101–133.

²³ R. Kopeć (2022). *Wykorzystanie systemów orbitalnych w wojnie Rosji z Ukrainą. Między militaryzacją a komercjalizacją kosmosu*. „Roczniki Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”, tom 14(50), nr 4, s. 25–41.

²⁴ H. Dageert (2024, 15 stycznia). *Space lessons learned from the war in Ukraine*. Defence Industry Europe. <https://defence-industry.eu/space-lessons-learned-from-the-war-in-ukraine/> [dostęp: 13.05.2024].

²⁵ *Chinese Firm Sold Satellites for Intelligence to Russia's Wagner: Contract* (2023, 5 października). Defense Post. https://www.thedefensepost.com/2023/10/05/chinese-firm-satellites-wagner/?expand_article=1 [dostęp: 13.05.2024].

gdy możliwości „mocarstwa kosmicznego” w zakresie wsparcia satelitarnego okazały się mniejsze²⁶ niż państwa praktycznie niedysponującego własnymi wojskowymi systemami orbitalnymi, ale obficie korzystającego z wsparcia płynącego z Zachodu, w tym szczególnie z sektora komercyjnego.

Zadania militarne realizowane przez systemy komercyjne odnoszą się do biernego wymiaru militaryzacji kosmosu, czyli do zapewnienia satelitarnego wsparcia działań zbrojnych. Spośród wskazanych trzech obszarów działalności wchodzących w skład militaryzacji biernej systemy komercyjne są aktywne w dwóch, czyli łączności i teledetekcji (rozpoznaniu). Usługi z zakresu nawigacji satelitarnej dla obu walczących stron zapewniane są przez systemy rządowe, przede wszystkim wyspecjalizowane systemy wojskowe. Zwrócić przy tym należy uwagę, że Rosja, z uwagi na słabość własnego systemu nawigacyjnego Glonass, posługuje się obcymi systemami, w tym amerykańskim systemem GPS, oczywiście korzystając przy tym z ogólnodostępnego komercyjnego sygnału. Nie zapewnia on odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa ani wymaganej dokładności, ale dostępne informacje wskazują, że szczególnie w przypadku ataków na cele cywilne są one uznawane za wystarczające²⁷.

W zakresie łączności satelitarnej uwaga opinii publicznej koncentrowała się na wykorzystaniu przez Ukrainę telekomunikacyjnego systemu satelitarnego Starlink, służącego do dostarczania łączności internetowej. O skali tego przedsięwzięcia świadczą liczby: w ciągu nieco ponad miesiąca od rozpoczęcia wojny, do 6 kwietnia 2022 roku, w Ukrainie znalazło się 5 tysięcy terminali Starlink, do połowy sierpnia 2022 roku było ich już ponad 20 tysięcy, a na początku 2023 roku firma SpaceX zawarła umowę z rządami Stanów Zjednoczonych oraz państw europejskich na zakup dodatkowych 100 tysięcy terminali z przeznaczeniem dla Ukrainy²⁸. Wykorzystanie komercyjnych satelitów telekomunikacyjnych do celów wojskowych nie jest nowością – podczas operacji „Pustynna Burza” w 1991 roku odpowiadały one za około 24 procent całości zadań w zakresie komunikacji satelitarnej²⁹. Zwraca jednak uwagę skala tego zjawiska, a także zupełnie nowe możliwości, które oferuje megakonstelacja złożona z około 5 800 satelitów³⁰ operujących na niskich orbitach wokółziemskich (około 550 km). W porównaniu do „klasycznych” satelitów telekomunikacyjnych, które ułożone są

²⁶ Według stanu na grudzień 2022 roku Rosja dysponowała zaledwie 15 wojskowymi satelitami rozpoznawczymi, w tym 8 rozpoznania elektronicznego, 5 rozpoznania optycznego i 2 rozpoznania radarowego. Zob. H. Dageert. *Space lessons learned... Op. cit.*

²⁷ B. Einhorn (2023, 21 stycznia). *Russia's Alternative to GPS Satellites Is Outdated and Outnumbered*. Bloomberg. <https://tiny.pl/ddx5p> [dostęp: 13.05.2024].

²⁸ A. Marquardt (2022, 14 października). *Exclusive: Musk's SpaceX says it can no longer pay for critical satellite services in Ukraine, asks Pentagon to pick up the tab*. CNN. <https://edition.cnn.com/2022/10/13/politics/elon-musk-spacex-starlink-ukraine/> [dostęp: 13.05.2024].

²⁹ C.K.S. Chun (2006). *Defending Space. US Anti-Satellite Warfare and Space Weaponry*. Osprey Publishing. Oxford-New York 2006, s. 42.

³⁰ Stan na kwiecień 2024. Zob. E. Howell, T. Pultarova (2024, 20 kwietnia). *Starlink satellites: Facts, tracking and impact on astronomy*. Space.com. <https://www.space.com/spacex-starlink-satellites.html> [dostęp: 13.05.2024].

na orbicie geostacjonarnej i operują w konstelacjach liczących kilka satelitów³¹, sieć Starlink oferuje znacznie większą przepustowość oraz znacznie krótszy czas propagacji sygnału³². Wraz z powszechnością terminali naziemnych tworzy to zupełnie nową jakość włączenia łączności satelitarnej w praktykę działań bojowych. Nie tylko dzieje się to na skalę wcześniej niespotykaną, ale także pozwala na realizację zadań, do których dotychczas łączności satelitarnej nie wykorzystywano, np. kierowania ogniem artylerii³³. Dlatego też dopiero teraz możemy mówić o całkowitym zejściu łączności satelitarnej na taktyczny poziom sztuki wojennej, o pełnej integracji łączności satelitarnej z działaniami bojowymi na poziomie taktycznym. Idąc dalej, sieć Starlink stosowana jest także do bezpośredniego sterowania dronami, w tym także dronami bojowymi, co jest o tyle kontrowersyjne, gdyż wykracza poza oficjalną umowę zawartą z rządem ukraińskim³⁴.

W zakresie rozpoznania satelitarnego zauważalne są dwie tendencje. Pierwszą z nich jest samo znaczenie danych rozpoznawczych pochodzących ze źródeł komercyjnych. Wedle słów byłego szefa Ukraińskiej Agencji Kosmicznej Wołodymyra Usowa z grudnia 2022 roku, około 50 procent danych wywiadowczych dostarczonych Ukrainie pochodziło z komercyjnego sektora kosmicznego³⁵. Nawet jeśli możliwości oferowane przez komercyjne satelity teledetekcyjne są mniejsze niż w przypadku wyspecjalizowanych satelitów wojskowych (np. pod względem rozdzielczości uzyskiwanych obrazów), jest to wynagradzane zaletami mającymi źródło w liczności komercyjnych konstelacji – zwiększeniem geograficznego zakresu rozpoznania oraz zmniejszeniem czasu rewizyty (czyli odstępu czasowego pomiędzy przelotami satelity nad daną lokalizacją). Przykładowo, konstelacja firmy Planet Labs, obejmująca około 150 satelitów, jest w stanie zapewnić zobrazowanie każdego miejsca na Ziemi co najmniej 5 razy na dobę³⁶. Pozwala to na dostrzeżenie wielu szczegółów dotyczących aktywności przeciwnika, niemożliwych do uchwycenia tradycyjnymi metodami. Drugą tendencją jest

³¹ Przykładowo, pełna konstelacja satelitów Wideband Global SATCOM (WGS), głównego i ciągle rozwijanego amerykańskiego wojskowego systemu łączności szerokopasmowej, liczy 10 obiektów. Zob. M. Gruss (2013, 24 lipca). *Australia-founded WGS-6 Seen as Model for Future U.S. Military Constellation*. Space News. <https://spacenews.com/36452military-space-quarterly-australia-funded-wgs-6-seen-as-model-for-future/> [dostęp: 14.05.2024].

³² M. Kan (2020, 9 września). *SpaceX's Satellite Internet Service Latency Comes in Under 20 Milliseconds*. PC Mag. <https://www.pcmag.com/news/spacexs-satellite-internet-service-latency-comes-in-under-20-milliseconds> [dostęp: 13.05.2024].

³³ H. Tan (2022, 21 marca). *Elon Musk's Starlink satellites are helping Ukraine's elite drone unit destroy Russian tanks and trucks in the night: report*. Business Insider. <https://www.businessinsider.com/elon-musk-starlink-ukraine-drone-unit-russia-tanks-war-2022-3?IR=T> [dostęp: 14.05.2024].

³⁴ *SpaceX ograniczył korzystanie z ukraińskich terminali Starlink* (2023, 9 lutego). Militarnyi. <https://mil.in.ua/pl/news/spacex-ograniczyl-korzystanie-z-ukrainskich-terminali-starlink/> [dostęp: 13.05.2024].

³⁵ K.A. Bingen, K. Johnson, M. Young (2023). *Space Threat Assessment 2023*. Center for Strategic and International Studies. Washington, s. 35.

³⁶ M. Borowitz (2022). *The Military Use of Small Satellites in Orbit*. French Institute of International Relations. Paris, s. 3.

wzrost znaczenia szczególnego rodzaju rozpoznania satelitarnego, czyli systemów radarowych. Choć nie są one w stanie całkowicie zastąpić systemów optycznych, którym nie dorównują szczegółowością i łatwością analizy materiału (w dużej mierze z uwagi na charakter „obrazu radarowego”), to oferują możliwość prowadzenia rozpoznania niezależnie od pory doby i warunków pogodowych, w tym „zagłądania” poprzez warstwę chmur. W warunkach ukraińskich, gdzie występowanie pokrywy chmur jest stosunkowo częste, jest to ogromna zaleta. Kolejną korzyścią, na którą zwracał uwagę minister obrony Ukrainy Ołeksij Reznikow w wypowiedzi z września 2022 roku, jest zdolność do wykrywania zamaskowanych celów, w tym pojazdów³⁷.

W zakresie rozpoznania radarowego systemy komercyjne wypełniają rolę pierwszoplanową, co szczególnie dotyczy największej tego typu konstelacji na świecie, stworzonej przez fińsko-polską firmę ICEYE. Wedle słów jej dyrektora zarządzającego Witolda Witkiewicza, firma dostarczała dane rozpoznawcze dla Ukrainy już na początku konfliktu, w tym podczas bitwy o Hostomel³⁸. Użyteczność satelitów ICEYE okazała się tak duża, że Ukraina, oprócz pozyskiwania danych z całej konstelacji, zakupiła na wyłączność jeden z satelitów. W praktyce kontrakt zakładał nieograniczony i wyłączny dostęp do zobrażeń pochodzących z tego satelity, przy zachowaniu możliwości pozyskiwania danych z całej konstelacji³⁹.

W rezultacie scharakteryzowanych wyżej procesów dostęp do możliwości wynikających z militaryzacji kosmosu stał się bardzo powszechny – trawestując frazę o „demokratyzacji kosmosu”, można stwierdzić, że dokonała się również demokratyzacja militaryzacji kosmosu. Dzięki systemom komercyjnym proces ten przebiega jednak w szczególny sposób, odmienny od tradycyjnych wzorów proliferacji uzbrojenia, zakładających pozyskiwanie ich przed kolejne podmioty drogą transferu z państw już takie rozwiązania posiadających bądź też opracowania ich własnymi siłami drogą naśladownictwa, nierzadko z wykorzystaniem szpiegostwa przemysłowego. W tym przypadku wejście w posiadanie systemów orbitalnych okazało się niekonieczne, gdyż wystarczający był dostęp do usług kosmicznych⁴⁰. W szczególnym przypadku konfrontacji Ukrainy, wspieranej przez państwa zachodnie, z Rosją, pozbawioną takiego wsparcia, zaowocowało to przewagą w zakresie wsparcia satelitarnego strony niedysponującej własnymi systemami orbitalnymi i posiłkującej się zakupem usług nad „tradycyjną” potęgą kosmiczną, rozporządzającą co prawda własnymi systemami

³⁷ Т. Міщенко (2022, 29 września). *Міністр оборони Резніков: «народний» супутник ICEYE вже дає результати на полі бою*. <https://mezha.media/2022/09/29/reznikov-narodnyy-suputnyk-iceye/> [dostęp: 14.05.2024].

³⁸ Wypowiedź podczas konferencji Defence24.Days – panel *The Future of Space Technologies: Satellite Communications and Imaging*. 2024, 6 maja, Warszawa.

³⁹ *ICEYE Signs Contract to Provide Government of Ukraine with Access to Its SAR Satellite Constellation* (2022, 18 sierpnia). ICEYE. <https://www.iceye.com/press/press-releases/iceye-signs-contract-to-provide-government-of-ukraine-with-access-to-its-sar-satellite-constellation> [dostęp: 14.05.2024].

⁴⁰ D.T. Burbach (2022, 30 sierpnia). *Early lessons from the Russia-Ukraine war as a space conflict*. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/airpower-after-ukraine/early-lessons-from-the-russia-ukraine-war-as-a-space-conflict/> [dostęp: 14.05.2024].

orbitalnymi o ściśle wojskowym przeznaczeniu, ale przestarzałymi technicznie i w niewystarczającej liczbie⁴¹.

Perspektywy militaryzacji kosmosu oraz jej wpływ na działania zbrojne prowadzone w innych środowiskach walki

Wzajemne przenikanie zjawisk militaryzacji i komercjalizacji kosmosu kreuje wiele wyzwań wcześniej nieobecnych. Jednym z najważniejszych jest i będzie kontrola ze strony państw nad sektorem komercyjnym, w pewnej mierze niezależnym i kierującym się wewnętrzną logiką biznesową. Założeniem tej kontroli jest wykorzystanie potencjału komercyjnego do własnych celów bezpieczeństwa narodowego oraz zapobieżenie sytuacji, by potencjał ten był wykorzystany do celów sprzecznych z interesami bezpieczeństwa narodowego państwa, a w szczególności do realizacji interesów państw nieprzyjazznych.

W praktyce kontrola ta może dążyć zarówno do skłonienia podmiotów biznesowych do określonych działań postrzeganych jako korzystne z punktu widzenia interesu narodowego państwa (np. oferowania usług własnemu systemowi militarnemu oraz systemom militarnym państw-sojuszników), jak i do zniechęcenia ich do tego rodzaju działań w sytuacji, gdy są one niekorzystne (np. oferowania usług kosmicznych państwom uznanym za rywali bądź wrogów). Przede wszystkim kontrola ta będzie rozciągała się nad podmiotami komercyjnymi działającymi w ramach systemu prawnego danego państwa, jednakże dostępne są także mechanizmy wywierania wpływu na podmioty komercyjne działające w innych systemach prawnych. Oczywiście potencjał tych ostatnich mechanizmów zależy od politycznej i ekonomicznej pozycji państwa starającego się taki wpływ wywrzeć. Stany Zjednoczone są w o tle uprzywilejowanej pozycji, że znacząca część firm sektora kosmicznego funkcjonuje w tamtejszym reżimie prawnym i regulacyjnym, a co więcej – są one w stanie ze stosunkowo dużą skutecznością nakładać sankcje na podmioty działające w innych państwach i przez swoją aktywność godzące w bezpieczeństwo narodowe i interesy amerykańskiej polityki zagranicznej, czyli np. wnoszące wkład w rosyjską agresję na Ukrainę.

O potrzebie takiej kontroli świadczą informacje potwierdzające, iż Rosja próbuje uzyskać dostęp do komercyjnych usług kosmicznych świadczonych przez firmy z USA, Europy i Chin, wykorzystując podmioty zewnętrzne w państwach trzecich w celu obejścia obostrzeń⁴². Rosjanie korzystają też z systemu łączności Starlink na terytoriach okupowanych, gdyż jest to system znacznie bezpieczniejszy w porównaniu do telefonii

⁴¹ Więcej o rosyjskim militarnym potencjale satelitarnym u progu wojny: B. Hendrickx (2021, 5 kwietnia). *The status of Russia's signal intelligence satellites*. The Space Review. <https://www.thespacereview.com/article/4154/1?fbclid=IwAR0ee6YTXX4ZLHip-e6IzhNssfdLXUp6a-pYDewuCEfgtmdR5aJZdwlWLRWU> [dostęp: 14.05.2024].

⁴² P. Luzin (2024, 15 kwietnia). *Russia's Commercial Space Industry Struggles to Compete with US Commercial Space Strategy*. Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/program/russias-space-industry-struggles-to-compete-with-us-commercial-space-strategy/> [dostęp: 16.05.2024].

komórkowej czy nawet wojskowych systemów łączności radiowej⁴³. Amerykański Departament Obrony oraz firma SpaceX podjęły działania, by przeciwdziałać takim praktykom, o czym poinformowano w maju 2024 roku⁴⁴. Nie wiadomo dokładnie, jakie metody wykorzystywano, gdyż stosowana już wcześniej funkcjonalność geofencingu, czyli „wirtualnego ogrodzenia” ograniczającego dostęp do usług w określonych lokalizacjach, okazała się nie stanowić wystarczającej zapory. Działo się tak zapewne z uwagi na wprowadzoną na początku 2023 roku funkcjonalność globalnego roamingu, która pozwala podróżowanie z zachowaniem dostępu do usługi z każdego miejsca, z którego można połączyć się z satelitą sieci Starlink⁴⁵. Te przykłady pokazują, z jakimi wyzwaniem technicznymi wiąże się skuteczna kontrola nad usługami kosmicznymi, zwłaszcza gdy logika biznesowa okazuje się sprzeczna z logiką bezpieczeństwa narodowego. Co więcej, obecne uwarunkowania biznesu kosmicznego, w tym szczególnie usług teledetekcji, powodują, że nadzorem muszą być objęte nie tylko firmy będące operatorami satelitarnymi, ale także brokerzy usług satelitarnych, oferujący usługi świadczone przez wiele rozmaitych podmiotów⁴⁶.

Zagadnieniem pokrewnym do potrzeby zapobiegania niepożądanemu użyciu usług komercyjnych jest kwestia obaw dotyczących zbytnej niezależności podmiotów komercyjnych. Mogą one wykorzystywać swoją pozycję do realizacji własnych celów – nie tylko czysto biznesowych, ale np. zgodnych z poglądami czy systemem wartości właściciela/inwestora. Obawy te są tym bardziej zasadne, że charakterystycznym rysem firm sektora New Space jest ekscentryczny właściciel, traktujący przedsięwzięcie jako osobistą przygodę i realizację własnych marzeń. O tym, że nie są to tylko teoretyczne rozważania, świadczy sytuacja z września 2022 roku, gdy Elon Musk jakoby zdecydował o wyłączeniu systemu Starlink, by zapobiec atakowi kontrolowanych właśnie przez ten system ukraińskich bezzałogowych pojazdów podwodnych na okręty rosyjskiej Floty Czarnomorskiej. Właściciel SpaceX obawiał się ponoć – wedle słów jego biografa Waltera Isaacsona – eskalacyjnego charakteru ataku oraz możliwego rosyjskiego odwetu, w tym nuklearnego, a ponadto uważał, że przeznaczeniem systemu powinno

⁴³ *Ukraina alarmuje. Rosja używa tysięcy systemów Starlink od Elona Muska* (2024, 15 lutego). Business Insider. <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/ukraina-alarmuje-rosja-uzywa-tysiecy-systemow-starlink-od-elona-muska/ny2ld7g> [dostęp: 16.05.2024].

⁴⁴ R. Muczyński (2024, 11 maja). *USA zablokowały Rosji dostęp do systemu Starlink*. Magazyn Militarny Milmag. <https://milmag.pl/usa-zablokowaly-rosji-dostep-do-systemu-laczności-starlink/> [dostęp: 16.05.2024].

⁴⁵ B. Vigliarolo (2024, 3 maja). *Starlink geofence appears to have some gaping holes*. The Register. https://www.theregister.com/2024/05/03/spacex_roaming_lockdown/ [dostęp: 16.04.2024].

⁴⁶ Doświadczenia autora wynikające z przygotowania projektu naukowego wykorzystującego komercyjne zobrazowania satelitarne wskazują, że zakup zobrazowań archiwalnych nie stanowi większego problemu, jednak zamówienie wykonania takiej usługi z wyprzedzeniem obwarowane jest szeregiem ograniczeń wynikających z obawy, iż produkty te dostaną się w niepożądane ręce za pośrednictwem podstawionych firm-pośredników i zostaną wykorzystane w celach militarnych.

być dostarczanie rozrywki, a nie realizacja zadań bojowych⁴⁷. Isaacson następnie sprostował tę informację, precyzując, że nie doszło do wyłączenia zasięgu systemu Starlink w promieniu 100 km od Krymu, jak początkowo sugerował, lecz do odrzucenia prośby rządu ukraińskiego o aktywację łączności satelitarnej w rejonie Sewastopola, właśnie w celu przeprowadzenia ataku⁴⁸. Niezależnie od rzeczywistego przebiegu wydarzeń sytuacja ta wywołała w amerykańskiej administracji niepokój związany ze zbytnim uzależnieniem od „kaprysów” miliardera, co sprawia, że stał się on istotnym czynnikiem, który musi być brany pod uwagę w kształtowaniu amerykańskiej polityki bezpieczeństwa⁴⁹.

Istotną konsekwencją wpływu komercjalizacji na militaryzację kosmosu jest proces tworzenia nowej architektury kosmicznych systemów militarnych, czerpiących wzorce z przedsięwzięć komercyjnych, przede wszystkim z megakonstelacji⁵⁰. Nowa architektura, przynajmniej początkowo, będzie więc stanowiła nie tyle alternatywę, co raczej uzupełnienie dla architektury tradycyjnej, opartej o niewielką liczbę skomplikowanych i kosztownych satelitów. Proces jej upowszechnienia zapewne będzie współgrał z bezpośrednim korzystaniem z usług operatorów komercyjnych, zwłaszcza w obszarach, gdzie nie mamy do czynienia z monopolistyczną pozycją jednego podmiotu, czyli np. w sektorze teledetekcji. Nowa architektura zapewni jednak pełną kontrolę ze strony państwa oraz realizację celów bezpieczeństwa narodowego bez oglądania się na cele podmiotów biznesowych. Z uwagi na fakt, iż nowa architektura ma potencjał, by połączyć zalety rozwiązań komercyjnych (filozofia działania oraz konkretne technologie, które udowodniły swoją przydatność), jednocześnie unikając niedogodności wynikających z modelu opierającego się na zakupie usług (uzależnienie od dostawcy owych usług), może ona stanowić dominujący model funkcjonowania militaryzacji biernej w przyszłości. Sposoby implementacji doświadczeń sektora komercyjnego mogą być różne – od zakupu „gotowych” systemów do wyłącznej dyspozycji państwa, przez tworzenie takich systemów na zamówienie państwa, ale z kontrolą nad własnością intelektualną pozostawioną w rękach biznesu, aż do tworzenia systemów pod egidą państwa, ale z zapożyczeniem filozofii działania od sektora komercyjnego. Ten ostatni

⁴⁷ Musk kazał wyłączyć Starlinki, by zatrzymać atak na okręty Rosji? (2023, 11 września). Space24.pl. <https://space24.pl/polityka-kosmiczna/swiat/musk-kazal-wylaczyc-starlinki-by-zatrzymac-atak-na-okrety-rosji> [dostęp: 16.05.2024].

⁴⁸ E. Creamer (2023, 12 września). *Elon Musk biographer admits suggestion SpaceX head blocked Ukraine drone attack was wrong*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/books/2023/sep/12/elon-musk-biographer-admits-suggestion-spacex-head-blocked-ukraine-drone-attack-was-wrong> [dostęp: 16.05.2024].

⁴⁹ Na tę kwestię zwracał uwagę m.in. głośny tekst opublikowany w magazynie „New Yorker”: R. Farrow (2023, 21 sierpnia). *Elon Musk’s shadow rule*. The New Yorker. <https://www.newyorker.com/magazine/2023/08/28/elon-musks-shadow-rule> [dostęp: 16.05.2024].

⁵⁰ M.R. Dickey (2021, 31 stycznia). *New Service, New Architecture: Rising the Challenge of Delivering Space Forces Capabilities*. “Space Force Journal”, 2021, Issue 1. <https://spaceforce-journal.org/new-service-new-architecture-rising-to-the-challenge-of-delivering-space-force-capabilities/> [dostęp: 16.05.2024].

model może być wdrażany zarówno przez firmy sektora New Space, przez tradycyjnych dostawców z sektora zbrojeniowego, jak i przez agendy państwa, np. wyspecjalizowane instytucje w rodzaju agencji DARPA.

Nowa architektura powinna charakteryzować się następującymi cechami – powinna być⁵¹:

- rozszerzona – składająca się z większej liczby obiektów; rosnąca liczebność satelitów w konstelacji spowoduje, że potencjalny przeciwnik będzie zmuszony do porażenia większej liczby celów, by wyrzucić określony efekt operacyjny; zdolności systemu będą zmniejszać się stopniowo wraz z ewentualnym niszczeniem satelitów, a nie gwałtownie jak w przypadku konstelacji składającej się z kilku dużych satelitów (gdzie zniszczenie jednego może oznaczać utratę np. $\frac{1}{2}$ czy $\frac{1}{4}$ całkowitych zdolności);
- spleciona – wpleciona w zdolności innych podmiotów, w tym sojuszników i firm komercyjnych;
- różnorodna – składająca się z obiektów różnych typów, tak by nie można było przy pomocy jednego sposobu oddziaływania wyeliminować całości możliwości;
- łatwo zastępowalna – seryjna produkcja satelitów oraz możliwości w zakresie taniego i szybkiego wynoszenia niewielkich ładunków na orbitę pozwolą na szybkie przywrócenie pełni zdolności w przypadku dokonania przez przeciwnika wyłomu przez porażenie części satelitów w konstelacji;
- otwarta – pozwalająca na nieustanne wdrażanie uaktualnień i modernizacji, przy zachowaniu ciągłości funkcjonowania systemu; ma to zapewnić nie tylko nadążenie za postępem technicznym, ale także możliwość elastycznego dostosowania się do zmieniających się wymagań.

Zwiastunem zmian jest amerykański program GMTI (Ground Moving Target Indicator), zakładający budowę konstelacji satelitów rozpoznania radarowego służących do wykrywania i wskazywania celów naziemnych i nawodnych⁵². System ma wypełnić lukę po wycofywanych bez wprowadzenia bezpośrednich następców samolotach E-8 JSTARS (Joint Surveillance Target Attack Radar System), służących do tego samego celu, ale realizujących zadania nie z kosmosu, ale z powietrza. Szczegóły tworzonego systemu są tajne, nie wiadomo np. ile satelitów ma liczyć konstelacja. Jeśli jednak GMTI ma wypełniać zadania realizowane dotychczas przez samoloty, to zdolność do monitorowania wielu obszarów czy obiektów w tym samym czasie, dostępność danych oraz szybkość ich dostarczania na poziom taktyczny (w czasie zbliżonym do rzeczywistego) muszą być znacznie większe niż w przypadku „klasycznego” rozpoznania satelitarne, koncentrującego się dotychczas na poziomach strategicznym i operacyjnym. Dane z rozpoznania satelitarne mają być dostępne bezpośrednio nawet dla

⁵¹ R. Kopeć. *Militaryzacja przestrzeni kosmicznej... Op. cit.*, s. 368–369.

⁵² M. Marrow (2024, 28 lutego). *Space Force, NRO approach key milestone for GMTI as other programs fall behind: Calvelli*. Breaking Defense. <https://breakingdefense.com/2024/02/space-force-nro-approach-key-milestone-for-gmti-as-other-programs-fall-behind-calvelli/> [dostęp: 17.05.2024].

indywidualnego żołnierza, co wedle słów generała Devina Peppera, zastępcy dowódcy operacji kosmicznych, ma „zmienić reguły gry”⁵³.

Innym emblematycznym dla opisywanych tendencji programem jest PWSA (Proliferated Warfighter Space Architecture), zakładający budowę systemu satelitarne go zdolnego wykrywać oraz śledzić starty i lot pocisków raketowych, w tym balistycznych i hiperdźwiękowych. System ma składać się z satelitów rozpoznawczych z czujnikami podczerwieni oraz retranslacyjnych przekazujących dane z rozpoznania w czasie rzeczywistym. Docelowa konstelacja ma obejmować około 500 satelitów obu rodzajów tak, by zapewnić możliwość ciągłego monitorowania 95 procent powierzchni globu⁵⁴. Zgodność z założeniami nowej architektury odnosi się nie tylko do liczebności konstelacji, ale także do jej otwartości – poszczególne rodzaje satelitów mają być kupowane od kilku producentów równolegle, a ponadto zakłada się tworzenie systemów w ramach tzw. rozwoju spiralnego, gdzie zamówienie będzie podzielone na transze, a satelity w ich ramach nieustannie doskonalone z wdrażaniem wniosków z eksploatacji poprzednich iteracji.

GMTI będzie nie tylko prostym następcą wcześniejszych systemów wykrywania pocisków raketowych, ale stanowić ma odpowiedź na nowe zagrożenia, która nie byłaby możliwa w oparciu o klasyczny schemat budowy wojskowych konstelacji. Owym nowym zagrożeniem są pociski hiperdźwiękowe, które charakteryzują się mniejszą sygnaturą termiczną i bardziej płaską trajektorią lotu niż pociski balistyczne. Skuteczne wykrywanie i śledzenie wymagają więc umieszczenia satelitów na niskich orbitach, odmiennie niż w przypadku systemów zoptymalizowanych do monitorowania lotu międzykontynentalnych pocisków balistycznych, które operowały na orbicie geostacjonarnej (satelity DSP: Defense Support Program) bądź na orbicie geostacjonarnej oraz orbitach silnie eliptycznych (satelity SBIRS: Space-Based Infrared System). Wysokie orbity dawały olbrzymie pole obserwacji, stąd konstelacja mogła być niewielka – przykładowo system SBIRS to łącznie 6 satelitów. Tymczasem potrzeba umieszczenia satelitów na niskich orbitach pociąga za sobą konieczność zwielokrotnienia ich liczby dla zachowania globalnego obszaru obserwacji, a ponadto wymaga dodatkowych satelitów retranslacyjnych, by możliwe było przekazywanie danych w czasie rzeczywistym z satelity krążącego nisko nad terytorium przeciwnika. Bez oparcia się na schemacie megakonstelacji budowa skutecznego systemu wykrywania i śledzenia pocisków hiperdźwiękowych nie byłaby możliwa.

Tworzenie infrastruktury satelitarnej według schematu nowej architektury kosmicznej zapewni nie tylko niespotykane dotąd możliwości (np. w zakresie czasu wizyty dla rozpoznania czy też przepustowości dla łączności), ale także nieosiągalny

⁵³ S. Erwin (2024, 13 lutego). *Future military target-tracking satellites to be operated by U.S Space Force*. Space News. <https://spacenews.com/future-military-target-tracking-satellites-to-be-operated-by-u-s-space-force/> [dostęp: 17.05.2024].

⁵⁴ G. Hadley (2023, 21 września). *SDA Awards \$1.5 Billion for 72 New 'Transport' Satellite to Lockheed and Northrop*. Air & Space Forces Magazine. <https://www.airandspaceforces.com/sda-72-new-satellites-2026/> [dostęp: 17.05.2024].

wcześniej poziom odporności na oddziaływania przeciwsatelitarne⁵⁵. O odporności systemów opartych na schemacie megakonstelacji wspominał właśnie w świetle doświadczeń z wojny w Ukrainie generał Chance Saltzman⁵⁶, szef operacji kosmicznych i dowódca Sił Kosmicznych Stanów Zjednoczonych. Może to oznaczać, iż potencjalna użyteczność tradycyjnych systemów przeciwsatelitarnych, oddziałujących w sposób destrukcyjny, zostanie zakwestionowana. Dotychczas posiadanie takich systemów przez przeciwnika było istotnym czynnikiem, który należało brać pod uwagę w kalkulacjach strategicznych⁵⁷. Konstelacje liczące kilka wyspecjalizowanych i kosztowych satelitów wojskowych mogły być bowiem stosunkowo łatwo porażone przez systemy przeciwsatelitarne, co pociągałoby za sobą poważne konsekwencje w zakresie możliwości udzielania wsparcia satelitarnego walczącym wojskom. W tym kontekście jeszcze całkiem niedawno mówiono o „luce wrażliwości”⁵⁸ czy o utracie przez przestrzeń kosmiczną statusu sanktuarium⁵⁹. Rozwój militaryzacji kosmosu w oparciu o schemat nowej architektury powoduje jednak, że uwarunkowania potencjalnego użycia broni przeciwsatelitarnej zmieniają się w sposób decydujący na jej niekorzyść – gwałtownie zwiększa się liczba celów do porażenia, utracone satelity będą mogły być stosunkowo łatwo zastępowane nowymi, a intensywne wykorzystanie destrukcyjnej broni przeciwsatelitarnej pociąga za sobą niebezpieczeństwo uruchomienia tzw. syndromu Kesslera⁶⁰. Odnosi się on do możliwości wystąpienia zjawiska kaskadowego wzrostu liczby zderzeń obiektów kosmicznych w wyniku generowania przez te zderzenia coraz większej liczby coraz mniejszych obiektów. Grozi to tak ogromnym stopniem zanieczyszczenia orbit, zwłaszcza niskich, przez kosmiczny gruz, że mogłyby one stać się nawet niemożliwe do wykorzystania, przynajmniej czasowo.

Wobec potencjalnego zmniejszenia znaczenia destrukcyjnej broni przeciwsatelitarnej wzrasta rola niedestrukcyjnych metod oddziaływania na infrastrukturę kosmiczną przeciwnika. Stają się one stałym elementem działań wojennych, a wręcz rywalizacji międzypaństwowej, gdyż tego rodzaju działania podejmowane są także poniżej progu

⁵⁵ J. Luckenbaugh (2023, 14 grudnia). *New Space Strategy Focuses on Combat Readiness, Resiliency*. National Defense Magazine. <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2023/12/14/new-space-strategy-focuses-on-combat-readiness-resiliency> [dostęp: 17.05.2024].

⁵⁶ T. Hitchens (2023, 13 stycznia). *Ukraine spotlights 'criticality' of space in conflict: Saltzman*. Breaking Defense. <https://breakingdefense.com/2023/01/ukraine-spotlights-criticality-of-space-in-conflict-saltzman/> [dostęp: 17.05.2024].

⁵⁷ Więcej o tych systemach w artykule autora: R. Kopeć (2018). *Broń antysatelitarna. U progu drugiego etapu militaryzacji kosmosu*. „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 53 (2), s. 45–71.

⁵⁸ R.G. Harrison (2015). *The Role of Space in Deterrence*. W: K-U. Schrogl et al. (red.). *Handbook of Space Security: Policies, Applications and Programs*. Springer. New York-Heidelberg-Dordrecht-London, s. 115.

⁵⁹ E. Colby (2016). *From Sanctuary to Battlefield: A Framework for a U.S. Defense and Deterrence Strategy for Space*. Center for a New American Security. Washington.

⁶⁰ J. Schoneman (2020, 16 października). *Beyond Counterspace: Addressing Debris as a Credible Threat in Low Earth Orbit*. War on the Rocks. <https://warontherocks.com/2020/11/beyond-counterspace-addressing-debris-as-a-credible-threat-in-low-earth-orbit/> [dostęp: 17.05.2024].

wojny. Oddziaływania niedestrukcyjne, w szczególności zakłócanie sygnału oraz ataki hakerskie na infrastrukturę satelitarną, stają się codziennością militaryzacji kosmosu. Jeszcze przed rosyjską agresją na Ukrainę, w listopadzie 2021 roku, generał David D. Thompson, zastępca dowódcy Sił Kosmicznych Stanów Zjednoczonych, zwracał uwagę, że amerykańskie systemy satelitarne są coraz częściej atakowane przez systemy działające w sposób odwracalny⁶¹. Wojna rosyjsko-ukraińska potwierdziła i uwypukliła tę tendencję. Szczególnie intensywne są podejmowane przez Rosjan działania ukierunkowane na zakłócanie sygnału nawigacji satelitarnej GPS⁶². System komunikacji Starlink był z kolei usilnie atakowany zarówno w spektrum elektromagnetycznym (zakłócanie), jak i w cyberprzestrzeni (ataki hakerskie)⁶³. Tendencja w kierunku dalszego upowszechniania niedestrukcyjnych oddziaływań przeciwsatelitarnych będzie – jak się można spodziewać – przybierała na intensywności i, oprócz nawigacji i łączności, obejmie w większym stopniu trzecią sferę militaryzacji biernej, czyli rozpoznanie. Niewykluczone jest opracowanie i wdrożenie rozwiązań służących do zakłócania satelitarnych systemów rozpoznania radarowego oraz elektromagnetycznego czy też do laserowego oślepiania systemów rozpoznania optycznego⁶⁴.

Wnioski

Rozwój komercyjnego wymiaru działalności kosmicznej jest często wskazywany jako dominujący trend eksploracji kosmosu. Nie pozostaje on przy tym bez wpływu na militarny wymiar działalności kosmicznej, a wręcz warunkuje go w większym stopniu niż inne czynniki, np. polityczne. Wojna rosyjsko-ukraińska potwierdza te obserwacje. Można nawet stwierdzić, że stała się ona istotnym katalizatorem rozwoju militaryzacji kosmosu opierającego się na „wprężgnięciu” rozwiązań zaczerpniętych z sektora komercyjnego. Jest to szczególnie widoczne w zakresie łączności satelitarnej oraz rozpoznania satelitarnego (dostarczycielem „usług” w zakresie nawigacji nadal pozostają państwa), a także – chociaż tu bezpośredni wpływ wojny jest mniej dostrzegalny – wynoszenia ładunków na orbity. Na uwagę zasługują przy tym gwałtownie rozwijające się

⁶¹ J. Rogin (2021, 30 listopada). *Opinion: A shadow war in space is heating up fast*. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2021/11/30/space-race-china-david-thompson/> [dostęp: 17.05.2024].

⁶² T. Ogden et al. (2024). *The Role of the Space Domain in the Russia-Ukraine War. The impact of converging space and AI technologies*. Center for Emerging Technology and Security. London, s. 4.

⁶³ E. Howell (2022, 14 października). *Elon Musk says Russia is ramping up cyberattacks on SpaceX's Starlink system in Ukraine*. Space.com. <https://www.space.com/starlink-russian-cyberattacks-ramp-up-efforts-elon-musk> [dostęp: 17.05.2024].

⁶⁴ Rosja w 2018 roku wprowadziła do służby laserowy system przeciwsatelitarny Pierieswiet, ale funkcjonuje on na poziomie strategicznym (służy do ochrony przed rozpoznaniem satelitarnym przemieszczających się kolumn międzykontynentalnych pocisków balistycznych na wyrzutniach mobilnych), a jego rzeczywista skuteczność jest nieznana. Zob.: M. Kamassa (2018, 22 sierpnia). *Zagadkowy „Pierieswiet”. Bojowy laser Rosji pod okiem satelitów. Analiza*. Defence.24.pl. <https://space24.pl/bezpieczenstwo/zagadkowy-pierieswiet-bojowy-laser-rosji-pod-okiem-satelitow-analiza> [dostęp: 17.05.2024].

i wielokrotnie potwierdzające swoją nadzwyczajną użyteczność komercyjne konstelacje satelitów rozpoznania radarowego.

Rozwój satelitarnego rozpoznania radarowego w oparciu na rozwiązaniach zaczerpniętych z sektora komercyjnego, chociaż niekoniecznie opierających się na modelu działania polegającym na sprzedaży usług, doprowadzić może do kolejnego przełomu w satelitarnym wsparciu działań bojowych. Wskazywaliśmy bowiem na proces schodzenia wsparcia satelitarnego na coraz niższe poziomy sztuki wojennej, w tym na operację „Pustynna Burza”, gdzie po raz pierwszy w skali wpływającej na przebieg działań bojowych wsparcie to zeszło na poziom taktyczny. Dotyczyło to jednak jednego rodzaju działalności mieszczącej się w ramach militaryzacji biernej, czyli nawigacji. Kolejny etap tego procesu, polegający na pełnej implementacji łączności satelitarnej w poziom taktyczny, obecnie obserwujemy (np. wykorzystanie sieci Starlink do sterowania dronami czy koordynowania ognia artylerii). Sądzymy, że przyszłością jest ostatni etap tego procesu, czyli pełne zejście rozpoznania satelitarnego na poziom taktyczny tak, by – jak to określiła Kari Bingen, była szefowa wywiadu Pentagonu – „uzyskanie dostępu do danych satelitarnych było tak proste, jak zamówienie kursu przez Ubera”⁶⁵.

W tej chwili obserwujemy pewne symptomy tego procesu, jednak stanie się on pełny, gdy stworzone zostaną systemy pozwalające na globalne rozpoznanie w czasie rzeczywistym i w trybie ciągłym. Zwłaszcza ta ostatnia kwestia stanowi wyzwanie ze względu na specyfikę ruchu orbitalnego na każdej orbicie z wyjątkiem geostacjonarnej, niezbyt jednak użytecznej do celów rozpoznawczych z uwagi na ogromny dystans do powierzchni Ziemi⁶⁶. Z tego powodu satelita nie może utrzymywać swojej pozycji nad daną lokalizacją, a rozpoznanie charakteryzuje się określoną rozdzielczością czasową (czasem rewizyty). By zapewnić ciągłość monitorowania danej lokalizacji za pomocą satelitów ulokowanych na niskich orbitach, konieczna jest budowa bardzo licznej konstelacji, co jeszcze niedawno wydawało się niewyobrażalne. W zależności od wysokości orbity oraz zakresu kąтового obserwacji (tzw. off-nadir) liczba satelitów mieści się w zakresie paru tysięcy. Biorąc za punkt odniesienia aktualną liczebność konstelacji Starlink – około 5 800 obiektów orbitalnych – budowa konstelacji rozpoznawczej o porównywalnej liczebności wydaje się obecnie najzupełniej realna.

Ewentualne wdrożenie systemów o takich możliwościach do służby operacyjnej będzie miało istotny wpływ na charakter przyszłych konfliktów zbrojnych. W wojnie rosyjsko-ukraińskiej obecność dronów rozpoznawczych stała się wszechobecna na linii frontu oraz bliskim zapleczu, wpływając bezpośrednio na każdą aktywność militarną poprzez generowanie nieustannego ryzyka, iż dana aktywność jest widoczna dla przeciwnika. Taktyczne radarowe rozpoznanie satelitarne w czasie rzeczywistym i w trybie ciągłym (tzw. stały nadzór – *persistent surveillance*) może przenieść tę sytuację na jeszcze wyższy poziom dzięki większym możliwościom systemów orbitalnych

⁶⁵ T. Hitchens (2024, 8 kwietnia). *GMTI emerges as new front in SpaceForce-NGA turf battle*. Breaking Defense. <https://breakingdefense.com/2024/04/gmti-emerges-as-new-front-in-space-force-nga-turf-battle/> [dostęp: 17.05.2024].

⁶⁶ Charakterystyka orbity geostacjonarnej w tekście autora: R. Kopeć (2018). *Geostationary Belt – State's Territory of Province of Mankind?*. „Przegląd Narodowościowy – Review of Nationalities”, Vol. 8, s. 167–178.

w porównaniu z bezzałogowymi aparatami latającymi oraz trudniejszemu przeciwdziałaniu. Tego rodzaju możliwości rozszerzą też ryzyko znajdowania się pod obserwacją pod względem geograficznym – w zasięgu ciągłego rozpoznania znajdzie się nie tylko linia frontu i bezpośrednie zaplecze, ale także całe terytorium walczących krajów (a w zasadzie cały glob). To pozwoli na „rozwanie” Clausewitzowskiej mgły wojny w stopniu dotychczas nieosiągalnym. Przez analogię do terminu „dronizacja”⁶⁷, określającego wszechobecność bezpilotowych aparatów latających na współczesnym polu walki i ich przemożny wpływ na działania bojowe, zjawisko to można ochrzcić mianem „satelityzacji”.

Rozważając taki scenariusz przyszłych konfliktów, należy przy tym wystrzegać się pokusy myślenia w kategoriach „supremacji informacyjnej”. Stało się ono udziałem koncepcji wypływających z tzw. rewolucji w sprawach wojskowych⁶⁸, które w swoich najbardziej radykalnych postaciach wieszczły możliwość osiągnięcia przez daną stronę praktycznie nieograniczonego wglądu w poczynania przeciwnika dzięki wykorzystaniu zaawansowanych systemów rozpoznawczych i, przede wszystkim, zdecentralizowanych sieci przesyłu informacji (internetu pola walki) przekazujących odpowiednie dane na każdy szczebel, aż do poziomu pojedynczego żołnierza⁶⁹. Trzeba mieć świadomość, że wraz z wzrostem znaczenia rozpoznania kosmicznego oraz innych form satelitarnego wsparcia pola walki rola działań przeciwsatelitarnych (*counterspace*). W kontekście coraz silniejszego oparcia wsparcia satelitarnego na logice nowej architektury kosmicznej, w tym na megakonstelacjach, punkt ciężkości działań przeciwsatelitarnych przesunie się prawdopodobnie w kierunku oddziaływań niedestrukcyjnych. Logika wyścigu zbrojeń podpowiada bowiem, że każde istotne możliwości militarne spotykają się z metodami przeciwdziałania im.

Bibliografia

- Adamowski J. (2024, 8 kwietnia). *Polish defense leaders push 'dronization' of the armed forces*, Defense News, <https://www.defensenews.com/global/europe/2024/04/08/polish-defense-leaders-push-dronization-of-the-armed-forces/> [dostęp: 19.05.2024].
- Aoki S. (2023). *International Law of the Military Uses of Outer Space in Light of the War in Ukraine as the First Commercial Space War*. W: S. Furuya, H. Takemura, K. Ozaki (red.). *Global Impact of the Ukraine Conflict, Perspectives from International Law* (s. 313–337). Springer. Singapore.

⁶⁷ J. Adamowski (2024, 8 kwietnia), *Polish defense leaders push 'dronization' of the armed forces*, Defense News, <https://www.defensenews.com/global/europe/2024/04/08/polish-defense-leaders-push-dronization-of-the-armed-forces/> [dostęp: 19.05.2024].

⁶⁸ Interesująca i wieloaspektowa antologia na ten temat: E.O. Goldman (red.), (2005), *Information and Revolution in Military Affairs*, Routledge, New York.

⁶⁹ C.B. Nieboer (2017), *'Game-Changer': The Illusion of War Without Risk*, Naval War College, Newport; J. Schneider, J. MacDonald (2021, 19 lipca), *The Information Technology Counter-revolution: Cheap, Disposable, and Decentralized*, War on the Rocks, <https://warontherocks.com/2021/07/the-information-technology-counter-revolution-cheap-disposable-and-decentralized/> [dostęp: 19.01.2024].

- Babiński A., Lubiewski P., Łuźniak A. (2017). *Współużyteczność metod oraz technik i narzędzi badawczych w badaniu bezpieczeństwa*. W: A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina (red.). *Nauki o bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań* (s. 67–78). Państwowy Instytut Badawczy. Józefów.
- Bassi E., Pagallo U. (2024). *The Democratization of Outer Space: On Law, Ethics, and Technology*. "SSRN Journal", March, 1–10.
- Bingen K.A., Johnson K., Young M. (2023). *Space Threat Assessment 2023*. Center for Strategic and International Studies. Washington.
- Borowitz M. (2022). *The Military Use of Small Satellites in Orbit*. French Institute of International Relations., Paris.
- Buehler D. (2021). *Posturing Space Forces for Operations Beyond GEO*. "Space Force Journal", Issue 1. <https://spaceforcejournal.org/posturing-space-forces-for-operations-beyond-geo/> [dostęp: 13.05.2024].
- Burbach D.T. (2022, 30 sierpnia). *Early lessons from the Russia-Ukraine war as a space conflict*. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/airpower-after-ukraine/early-lessons-from-the-russia-ukraine-war-as-a-space-conflict/> [dostęp: 14.05.2024].
- Chinese Firm Sold Satellites for Intelligence to Russia's Wagner: Contract* (2023, 5 października). Defense Post. https://www.thedefensepost.com/2023/10/05/chinese-firm-satellites-wagner/?expand_article=1 [dostęp: 13.05.2024].
- Chun C.K.S. (2006). *Defending Space. US Anti-Satellite Warfare and Space Weaponry*. Osprey Publishing. Oxford-New York.
- Colby E. (2016). *From Sanctuary to Battlefield: A Framework for a U.S. Defense and Deterrence Strategy for Space*. Center for a New American Security. Washington.
- Creamer E. (2023, 12 września). *Elon Musk biographer admits suggestion SpaceX head blocked Ukraine drone attack was wrong*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/books/2023/sep/12/elon-musk-biographer-admits-suggestion-spacex-head-blocked-ukraine-drone-attack-was-wrong> [dostęp: 16.05.2024].
- Dageert H. (2024, 15 stycznia). *Space lessons learned from the war in Ukraine*. Defence Industry Europe. <https://defence-industry.eu/space-lessons-learned-from-the-war-in-ukraine/> [dostęp: 13.05.2024].
- Dawidczyk A. (2014). *Analiza strategiczna jako narzędzie planowania strategii bezpieczeństwa narodowego*. „Studia Politologiczne”, Vol. 34, 51–65.
- Dickey M.R. (2021). *New Service, New Architecture: Rising the Challenge of Delivering Space Forces Capabilities*. "Space Force Journal", Issue 1. <https://spaceforcejournal.org/new-service-new-architecture-rising-to-the-challenge-of-delivering-space-force-capabilities/> [dostęp: 16.05.2024].
- Einhorn B. (2023, 21 stycznia). *Russia's Alternative to GPS Satellites Is Outdated and Outnumbered*. Bloomberg. <https://tiny.pl/ddx5p> [dostęp: 13.05.2024].
- Erwin S. (2022, 20 maja). *On National Security. Drawing lessons from the first 'commercial space war'*. Space News. <https://spacenews.com/on-national-security-drawing-lessons-from-the-first-commercial-space-war/> [dostęp: 4.05.2024].
- Erwin S. (2024, 13 lutego). *Future military target-tracking satellites to be operated by U.S Space Force*. Space News. <https://spacenews.com/future-military-target-tracking-satellites-to-be-operated-by-u-s-space-force/> [dostęp: 17.05.2024].
- Farrow R. (2023, 21 sierpnia). *Elon Musk's shadow rule*. The New Yorker. <https://www.newyorker.com/magazine/2023/08/28/elon-musks-shadow-rule> [dostęp: 16.05.2024].

- Galicki Z. (2010). *Prawna delimitacja przestrzeni kosmicznej – problem nadal nierozwiązany*. W: Z. Galicki, T. Kamiński, K. Myszone-Kostrzewa (red.). *Wykorzystanie przestrzeni kosmicznej. Świat – Europa – Polska* (s. 17–24). Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
- Goldman E.O. (red.), (2005). *Information and Revolution in Military Affairs*. Routledge. New York.
- Goswami N. (2022, 25 stycznia). *The Second Space Race: Democratic Outcomes for the Future of Space*. Georgetown Journal of International Affairs. <https://gjia.georgetown.edu/2022/01/25/the-second-space-race-democratic-outcomes-for-the-future-of-space/> [dostęp: 13.05.2024].
- Grotch S.E. (2022). *Mega-Constellations: Disrupting the Space Legal Order*. "Emory International Law Review", Vol. 37, Issue 1, 101–133.
- Gruss M. (2013, 24 lipca). *Australia-founded WGS-6 Seen as Model for Future U.S. Military Constellation*. Space News. <https://spacenews.com/36452military-space-quarterly-australia-funded-wgs-6-seen-as-model-for-future/> [dostęp: 14.05.2024].
- Hadley G. (2023, 21 września). *SDA Awards \$1.5 Billion for 72 New 'Transport' Satellite to Lockheed and Northrop*. Air & Space Forces Magazine. <https://www.airandspaceforces.com/sda-72-new-satellites-2026/> [dostęp: 17.05.2024].
- Harrison R.G. (2015). *The Role of Space in Deterrence*. W: K-U. Schrogl et al. (red.). *Handbook of Space Security: Policies, Applications and Programs* (s. 113–130). Springer. New York-Heidelberg-Dordrecht-London.
- Harrison T. et al. (2022). *Space Threat Assessment 2022*. Center for Strategic and International Studies. Washington.
- Hendrickx B. (2021, 5 kwietnia). *The status of Russia's signal intelligence satellites*. The Space Review. <https://www.thespacereview.com/article/4154/1?fbclid=IwAR0ee6YTXX4ZLHip-e6IzhNssfdLXUp6apYDewuCEfgtmdR5aJZdwlWLRWU> [dostęp: 14.05.2024].
- Hitchens T. (2023, 13 stycznia). *Ukraine spotlights 'criticality' of space in conflict: Saltzman*. Breaking Defense. <https://breakingdefense.com/2023/01/ukraine-spotlights-criticality-of-space-in-conflict-saltzman/> [dostęp: 17.05.2024].
- Hitchens T. (2024, 8 kwietnia). *GMTI emerges as new front in SpaceForce-NGA turf battle*. Breaking Defense. <https://breakingdefense.com/2024/04/gmti-emerges-as-new-front-in-space-force-nga-turf-battle/> [dostęp: 17.05.2024].
- Howell E. (2022, 14 października). *Elon Musk says Russia is ramping up cyberattacks on SpaceX's Starlink system in Ukraine*. Space.com. <https://www.space.com/starlink-russian-cyberattacks-ramp-up-efforts-elon-musk> [dostęp: 17.05.2024].
- Howell E., Pultarova T. (2024, 20 kwietnia). *Starlink satellites: Facts, tracking and impact on astronomy*. Space.com. <https://www.space.com/spacex-starlink-satellites.html> [dostęp: 13.05.2024].
- Huczek A. (2010). *Zastosowania analizy systemowej jako metody badawczej w naukach politycznych – perspektywa porównawcza*. „Wrocławskie Studia Erazmianskie”, 120–137.
- ICEYE Signs Contract to Provide Government of Ukraine with Access to Its SAR Satellite Constellation (2022, 19 sierpnia). ICEYE. <https://www.iceye.com/press/press-releases/iceye-signs-contract-to-provide-government-of-ukraine-with-access-to-its-sar-satellite-constellation> [dostęp: 14.05.2024].
- Kamassa M. (2018, 22 sierpnia). *Zagadkowy „Pierświat”. Bojowy laser Rosji pod okiem satelitów*. Analiza. Defence24.pl. <https://space24.pl/bezpieczenstwo/zagadkowy-pierswiat-bojowy-laser-rosji-pod-okiem-satelitow-analiza> [dostęp: 17.05.2024].

- Kan M. (2020, 9 września). *SpaceX's Satellite Internet Service Latency Comes in Under 20 Milliseconds*. PC Mag. <https://www.pcmag.com/news/spacexs-satellite-internet-service-latency-comes-in-under-20-milliseconds> [dostęp: 13.05.2024].
- Kofman M. et al. (2022). *Assessing Russian State Capacity to Develop and Deploy Advanced Military Technology*. Center for New American Security. Washington.
- Kopeć R. (2018). *Broń antysatelitarna. U progu drugiego etapu militaryzacji kosmosu*. „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 53 (2), 45–71.
- Kopeć R. (2018). *Geostationary Belt – State's Territory of Province of Mankind?*. „Przegląd Narodowościowy – Review of Nationalities”, Vol. 8, 167–178.
- Kopeć R. (2022). *Militaryzacja przestrzeni kosmicznej w ujęciu bezpieczeństwa narodowego*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. Kraków.
- Kopeć R. (2022). *Wykorzystanie systemów orbitalnych w wojnie Rosji z Ukrainą. Między militaryzacją a komercjalizacją kosmosu*, „Roczniki Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”, tom 14(50), nr 4, 25–41.
- Lambeth S. (2013), *Air Power, Space Power and Geography*. W: C.S. Gray, G. Sloan (red.). *Geopolitics, Geography and Strategy* (s. 63–82). Routledge. London-New York.
- Luckenbaugh J. (2023, 14 grudnia). *New Space Strategy Focuses on Combat Readiness, Resiliency*. National Defense Magazine. <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2023/12/14/new-space-strategy-focuses-on-combat-readiness-resiliency> [dostęp: 17.05.2024].
- Luzin P. (2024, 15 kwietnia). *Russia's Commercial Space Industry Struggles to Compete with US Commercial Space Strategy*. Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/program/russias-space-industry-struggles-to-compete-with-us-commercial-space-strategy/> [dostęp: 16.05.2024].
- Marquardt A. (2022, 14 października). *Exclusive: Musk's SpaceX says it can no longer pay for critical satellite services in Ukraine, asks Pentagon to pick up the tab*. CNN. <https://edition.cnn.com/2022/10/13/politics/elon-musk-spacex-starlink-ukraine/> [dostęp: 13.05.2024].
- Marrow M. (2024, 28 lutego). *Space Force, NRO approach key milestone for GMTI as other programs fall behind: Calvelli*. Breaking Defense. <https://breakingdefense.com/2024/02/space-force-nro-approach-key-milestone-for-gmti-as-other-programs-fall-behind-calvelli/> [dostęp: 17.05.2024].
- Moltz J.C. (2019). *The Changing Dynamics of Twenty-First-Century Space Power*. „Strategic Studies Quarterly”, Vol. 13, Issue 1, 66–94.
- Muczyński R. (2024, 11 maja). *USA zablokowały Rosji dostęp do systemu Starlink*. Magazyn Militarny Milmag. <https://milmag.pl/usa-zablokowaly-rosji-dostep-do-systemu-laczynosci-starlink/> [dostęp: 16.05.2024].
- Musk kazał wyłączyć Starlinki, by zatrzymać atak na okręty Rosji?* (2023, 11 września). Space24.pl. <https://space24.pl/polityka-kosmiczna/swiat/musk-kazal-wylaczyc-starlinki-by-zatrzymac-atak-na-okrety-rosji> [dostęp: 16.05.2024].
- Nieboer C.B. (2017). *'Game-Changer': The Illusion of War Without Risk*. Naval War College. Newport.
- Ogden T. et al. (2024). *The Role of the Space Domain in the Russia-Ukraine War. The impact of converging space and AI technologies*. Center for Emerging Technology and Security. London.

- Rogin J. (2021, 30 listopada). *Opinion: A shadow war in space is heating up fast*. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2021/11/30/space-race-china-david-thompson/> [dostęp: 17.05.2024].
- Ruffner K.C. (red.). (1995). *Corona: America's First Satellite Program*. Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency. Washington.
- Saunders P.C., Lutes Ch.D. (2007). *China's ASAT Test: Motivations and Implications*. "Joint Force Quarterly", Issue 46, 39–45.
- Schneider J., MacDonald J. (2021, 16 maja). *The Information Technology Counter-revolution: Cheap, Disposable, and Decentralized*. War on the Rocks. <https://warontherocks.com/2021/07/the-information-technology-counter-revolution-cheap-disposable-and-decentralized/> [dostęp: 19.01.2024].
- Schoneman J. (2020, 16 października). *Beyond Counterspace: Addressing Debris as a Credible Threat in Low Earth Orbit*. War on the Rocks. <https://warontherocks.com/2020/11/beyond-counterspace-addressing-debris-as-a-credible-threat-in-low-earth-orbit/> [dostęp: 17.05.2024].
- SpaceX ograniczył korzystanie z ukraińskich terminali Starlink (2023, 9 lutego). Militarnyi. <https://mil.in.ua/pl/news/spacex-ograniczyl-korzystanie-z-ukrainskich-terminali-starlink/> [dostęp: 13.05.2024].
- Stokes M., Alvarado G., Weinstein E., Easton I. (2020). *China's Space and Counterspace Capabilities and Activities*. U.S.-China Economic and Security Review Commission. Washington.
- Streland A.H. (1999). *Clausewitz on Space: Developing Military Space Theory Through a Comparative Analysis*. Air Command and Staff Collage, Air University. Maxwell.
- Suess J. (2023, 19 stycznia). *The First Commercial Space War*. This Means War podcast, RUSI – Royal United Services Institute for Defence and Security Studies. <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/external-publications/first-commercial-space-war> [dostęp: 4.05.2024].
- Tan H. (2022, 21 marca). *Elon Musk's Starlink satellites are helping Ukraine's elite drone unit destroy Russian tanks and trucks in the night: report*. Business Insider. <https://www.businessinsider.com/elon-musk-starlink-ukraine-drone-unit-russia-tanks-war-2022-3?IR=T> [dostęp: 14.05.2024].
- Tartar A., Qiu Y. (2018, 26 lipca). *The New Rockets Racing to Make Space Affordable*. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/graphics/2018-rocket-cost/> [dostęp: 13.05.2024].
- Ukraina alarmuje. Rosja używa tysięcy systemów Starlink od Elona Muska (2024, 15 lutego). Business Insider. <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/ukraina-alarmuje-rosja-uzywa-tysiecy-systemow-starlink-od-elona-muska/ny2ld7g> [dostęp: 16.05.2024].
- Vigliarolo B. (2024, 3 maja). *Starlink geofence appears to have some gaping holes*. The Register. https://www.theregister.com/2024/05/03/spacex_roaming_lockdown/ [dostęp: 16.04.2024].
- Witkiewicz W. (2024, 6 maja). wypowiedź podczas konferencji Defence24.Days – panel *The Future of Space Technologies: Satellite Communications and Imaging*. Warszawa.
- Ziarnick B.D. (2015). *Developing National Power in Space*. McFarland. Jefferson.
- Мищенко Т. (2022, 29 września). Міністр оборони Резніков: «народний» супутник ICEYE вже дає результати на полі бою. <https://mezha.media/2022/09/29/reznikov-narodnyy-suputnyk-iceye/> [dostęp: 14.05.2024].

Biogram autora

Rafał Kopeć – doktor habilitowany w dyscyplinie nauki o bezpieczeństwie, doktor nauk o polityce, profesor Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, kierownik Katedry Myśli Strategicznej w Instytucie Bezpieczeństwa i Informatyki, koordynator sieci badawczej Deterrence and Assurance Academic Alliance przy Dowództwie Strategicznym Sił Zbrojnych Stanów Zjednoczonych (USSTRATCOM), uczestnik staży naukowych w USA, Ukrainie i Słowacji, stały współpracownik czasopisma „Okrety Wojenne”. Autor m.in.: *Militaryzacja przestrzeni kosmicznej w ujęciu bezpieczeństwa międzynarodowego* (2022), *Militarne metody zapobiegania proliferacji broni masowego rażenia* (2015), *Strategie nuklearne w okresie pozimnowojennym* (2014). Współautor: *Wojna dronów. Militarne wykorzystanie bezzałogowych statków powietrznych* (2021), *Odstraszanie militarne w XXI wieku: Polska – NATO – Rosja* (2017).

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.2

Przemysław Mazur

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 000-0003-0025-9410

Rosyjski pivot na Globalne Południe. Konsekwentna strategia czy brak alternatywy?

Russian Pivot to the Global South. Consistent strategy or no alternative?

Abstrakt

Artykuł ma na celu analizę polityki Federacji Rosyjskiej w stosunku do Globalnego Południa, zwłaszcza po inwazji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku, i odpowiedzieć na pytania: czy Rosja faktycznie zintensyfikowała swoją politykę w tym kierunku i czy jest to polityka spójna, konsekwentna oraz wynikająca z założeń doktrynalnych czy też jest konsekwencją izolacji i szukania balansu w relacjach z Zachodem i Chinami? W tym celu dokonano przeglądu wypowiedzi polityków rosyjskich, ale też weryfikacji na poziomie empirycznym. Po pierwsze, poprzez analizę faktycznie podejmowanych działań Rosji. Po drugie, posłużono się weryfikacją poprzez analizę głosowań przeprowadzonych podczas obrad Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawach dotyczących konfliktu rosyjsko-ukraińskiego.

Słowa kluczowe: Rosja, Globalne Południe, Zachód, Chiny, system wielobiegunowy

Abstract

The article aims to analyze the policy of the Russian Federation towards the Global South, especially after the invasion of Ukraine on February 24, 2022. In particular, it is intended to answer the question whether Russia has actually intensified its policy in this direction and whether it is a coherent, consistent policy resulting from doctrinal assumptions, or whether it is a consequence of isolation and seeking balance in relations with the West and China? For this purpose, the statements of Russian politicians were reviewed, but also verified at the empirical level. First, by analyzing Russia's actual actions. Secondly, verification was used by analyzing votes taken during the UN General Assembly on matters relating to the Russian-Ukrainian conflict.

Keywords: Russia, Global South, West, China, multipolar system

Wstęp

Tytułowy „pivot” jest nawiązaniem do artykułu Hilary Clinton¹, w którym ogłosiła „zwrot” ku Azji, czyli nową strategię „Stulecia Ameryki na Pacyfiku”. Objął on całe podejście rządu USA do polityki zagranicznej – od czasów urzędowania Billa Clintona do drugiej kadencji Baracka Obamy. Jej komponenty miały charakter dyplomatyczny, gospodarczy i wojskowy. Była świadomym wyborem, mającym na celu utrzymanie przez Stany Zjednoczone statusu światowego mocarstwa, przede wszystkim kosztem powstrzymania ambicji Chin. Celem artykułu jest analiza polityki Federacji Rosyjskiej w stosunku do Globalnego Południa, zwłaszcza po 24 lutego 2022 r. W tym celu dokonano przeglądu wypowiedzi polityków rosyjskich, ale też ich weryfikacji na poziomie empirycznym. Po pierwsze, poprzez analizę faktycznie podejmowanych działań przez Rosję. Po drugie, posłużono się weryfikacją poprzez analizę głosowań przeprowadzonych podczas obrad Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawach dotyczących konfliktu rosyjsko-ukraińskiego.

Globalne Południe

Termin „Globalne Południe” po raz pierwszy użył w 1969 r. Carl Oglesby, redaktor liberalnego magazynu „Catholic Commonweath”. W specjalnym numerze poświęconym wojnie w Wietnamie stwierdził, że „wieki dominacji Stanów Zjednoczonych nad globalnym południem [...] dokonały konwergencji [...] tworząc nieznośny porządek społeczny”². Według niego świat podzielił się na dwie strefy: północną dominującą i południową podlegającą wielopłaszczyznowej kolonizacji poprzez, po pierwsze, amalgamacje, a po drugie – podporządkowanie. W epoce zimnej wojny alternatywne terminy, takie jak „Trzeci Świat”, „kraje rozwijające się”, „słabo rozwinięte” itp., były bardziej powszechne, wpasowując się w sztywno hierarchiczny, dwubiegunowy system międzynarodowy. Zachodni badacze uznali, że wybrzmiewa w nich neokolonialny wydźwięk, swoisty westernocentryzm, że w sposób dorozumiany piętnowały one kraje peryferyjne, gospodarczo i instytucjonalnie wrażliwe na początkowych etapach industrializacji. Z politycznego punktu widzenia narody te często były przedstawiane jako niesprzymierzone ani z zachodnim biegunem strategicznym, na którego czele stoją Stany Zjednoczone, ani ze wschodnim, reprezentowanym przez ZSRR i Chiny. Co więcej, elity tych licznych państw postkolonialnych czuły się pokrzywdzone w stosunkach międzynarodowych, głęboko wierząc, że ustanowiony po II wojnie światowej porządek jałtańsko-poczdamski został im narzucony w momencie słabości, gdy uzyskiwały niepodległość.

Termin „Globalne Południe” wrócił do agendy międzynarodowej w 2004 roku za sprawą ONZ³. Przyznano, że podział opiera się na fakcie, że wszystkie uprzemysłow-

¹ H. Clinton (2011). *America's Pacific Century*. <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/> [dostęp: 28.05.2024].

² C. Oglesby (1969). *Vietnamism has failed. The revolution can only be mauled, not defeated*. „Commonwealth”, s. 90.

³ United Nations Development Programme (2004). *Forging A Global South. United Nations Day For South-South Cooperation*. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/>

wione kraje świata (z wyjątkiem Australii i Nowej Zelandii) leżą na północ od krajów rozwijających się. Podkreślono, że chociaż kraje rozwijające się różnią się od siebie pod względem gospodarczym, społecznym i politycznym, to wszystkie one mają wspólny zestaw słabych punktów i wyzwań.

Doktryna Primakowa

Politykę zagraniczną nowo powstałej Federacji Rosyjskiej prowadził Andriej Kozyriew, konstytuując koncepcję tzw. atlantyzmu⁴. Nadała ona priorytet postępowi gospodarczemu i stabilizacji demokratycznej nad bezpieczeństwem narodowym i polityką zagraniczną. W tej drugiej dziedzinie podkreślała rozwój konsensusu elit wokół zasadniczej kwestii „bliskiej zagranicy” i kładła nacisk na rozwój stosunków kooperacyjnych z Zachodem, a zwłaszcza ze Stanami Zjednoczonymi⁵. Uznano, że jedną z przyczyn upadku ZSRR była niewydolna gospodarka i zacofanie technologiczne, teraz Rosja miała stać się elementem pewnego światowego systemu, któremu przewodziły USA.

Elity rosyjskie nie potrafiły jednak zaakceptować hegemonii Stanów Zjednoczonych i myśli o podporządkowaniu się. Takie antyzachodnie nastroje wywołała wojna w Zatoce Perskiej, ale przede wszystkim w byłej Jugosławii (1995–96) i niekorzystne rozwiązanie dla tradycyjnego sojusznika – prawosławnej Serbii. Jeszcze bardziej bolesna dla jej elit była interwencja w Kosowie (1999), pokazująca słabość Rosji i bezkarność USA.

W grudniu 1995 r. nowym ministrem spraw zagranicznych został Jewgienij Primakow, szef Służby Wywiadu Zagranicznego, czyli dawnego KGB. Jego priorytetem było przywrócenie statusu mocarstwa, a jednocześnie dążenie do równego, wzajemnie korzystnego partnerstwa z Zachodem.

W maju 1997 r. przyjęto *Koncepcję bezpieczeństwa narodowego*⁶. Jej podstawowym założeniem było przeorganizowanie ładu światowego z hegemonii USA na „świat wielobiegunowy”, w którym Rosja ma pełnić rolę niezależnego ośrodka władzy i wpływów, cieszącego się zróżnicowanymi i wielorakimi kontaktami i partnerstwami z innymi mocarstwami światowymi. Rosja powinna działać zgodnie z własnymi interesami i nawiązywać współpracę z innymi aktorami tam, gdzie są również ich interesy. Doktryna była mocno realistyczna, nie była ani sentymentalistyczna, ani też „romantycznym okcydentalizmem” Kozyriewa. Primakow zdawał sobie sprawę ze słabości Rosji, zwłaszcza finansowych, znał też mocne strony, jak choćby zasoby naturalne, wiedzę o świecie oraz potencjał nuklearny.

migration/cn/UNDP-CH-PR-Publications-UNDay-for-South-South-Cooperation.pdf [dostęp: 28.05.2024].

⁴ J. Potulski (2010). *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk, s. 64–65.

⁵ A.P. Tsygankov (2019). *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. Rowman & Littlefield Publishers. Lanham, s. 5.

⁶ Концепция национальной безопасности Российской Федерации, утверждена Указом Президента Российской Федерации от 17 декабря 1997 г. № 1300, „Дипломатический Вестник” 1998, nr 2, s. 3–18.

Primakow chciał powstania swoistego bloku euroazjatyckiego, który mógłby okazać się przeciwwagą dla USA. W jego skład wchodzić miały Chiny, Indie, Rosja wraz z całą przestrzenią postsowiecką i ewentualnie Iran. Jego koncepcja zaczęła być nazywana umownie Doktryną Primakowa i zasadniczo zawierała się w trzech punktach:

1. Odzyskanie wpływów w obszarze poradzieckim i stopniowe rozszerzanie wpływów na obszary Azji Centralnej i Bliskiego Wschodu.
2. Zahamowanie ekspansji NATO na wschód i podejmowanie działań na rzecz osłabienia NATO i innych struktur zachodnich, głównie przez rozgrywanie wewnętrznych animozji i partykularnych interesów.
3. Strategiczna współpraca z Chinami i Indiami, gdzie Rosja miała być pewnym łącznikiem i moderatorem⁷.

W rezultacie oznaczało to przeorganizowanie rzeczywistości międzynarodowej i ewolucję w kierunku koncertu mocarstw, polegającego na równoważeniu się sił i w utworzeniu pewnych nienaruszalnych stref wpływów każdego gracza. Rosja zakładała powstanie też stref buforowych, było to niezbędne chociażby ze względu na jej słabość militarną w zakresie broni konwencjonalnej. Zatem państwa takie jak Polska czy te z Kaukazu Południowego, jeśli nie miałyby być w rosyjskim obozie, to przynajmniej miały być neutralne, tak by ewentualne walki, w tym z wykorzystaniem broni nuklearnej, nie toczyły na swojej ziemi. Było to też zapewne podyktowane koncepcją Wadima Cymburskiego, twórcy metafory „Rosji Wyspy”, którą od pozostałych czterech wysp cywilizacyjnych dzielił tzw. Wielki Limitrof⁸.

Władimir Putin po przejęciu władzy potwierdził założenia koncepcji Primakowa zwłaszcza w nowej doktrynie z 2000 r.⁹, jedyną istotną modyfikacją było zwrócenie uwagi na niebezpieczeństwo ruchów separatystycznych i terroryzmu, w tym tego motywowanego religijnie. Było to oczywiste, właśnie rozpętał wojnę w Czeczenii, ale przede wszystkim okazało się to świetnym narzędziem. Sergiej Ławrow potwierdził, że polityka Rosji za czasów Putina była kontynuacją zwłaszcza zacieśniania współpracy w trójstronnym formacie Rosji, Indii i Chin (RIC), co zapoczątkowało powstanie grupy BRICS¹⁰. Konfrontacyjna polityka Putina nie została jednak dobrze rozpoznana, zwłaszcza na Zachodzie. Andrei P. Tsygankov, uważany za jednego z większych autorytetów w sprawie Rosji, uważał, że Priamkow przez swoją koncepcję balansu sił kontynuował raczej politykę Breżniewa, a Putin był pragmatykiem, w pewnym stopniu

⁷ E. Rumer (2019). *The Primakov (Not Gerasimov) Doctrine in Action*. <https://carnegieendowment.org/2019/06/05/primakov-not-gerasimov-doctrine-in-action-pub-79254> [dostęp: 28.05.2024]; T. Rydelek. *Doktryna Primakowa a Bliski Wschód*. <https://abhaseed.org/publications/doktryna-primakowa-a-bliski-wschod-t-rydelek/> [dostęp: 28.05.2024].

⁸ J. Czachor (2010). *Współczesna geopolityka rosyjska. Koncepcja Wadima Cymburskiego*. „Wrocławski Przegląd Międzynarodowy” nr 1, s. 39–51.

⁹ Указ Президента РФ № 24 от 10.01.2000 „О Концепции национальной безопасности Российской Федерации”, <https://base.garant.ru/12117978/> [dostęp: 28.05.2024].

¹⁰ Tass (2014, 28 października). *Lavrov predicts historians may coin new term: the Primakov Doctrine*. <https://tass.com/russia/756973> [dostęp: 28.05.2024].

za Chruszczowem¹¹. W rzeczywistości jednak kontynuował on koncepcję Primakowa, z tym że teraz miał ku temu narzędzia.

Primakow uważał, że zwłaszcza Bliski Wschód jest strategicznie ważnym elementem, swoistym oknem Rosji na świat, ten na południe od niej. Dlatego też Putin bardzo szybko zaczął podkreślać, że nie jest zainteresowany „zderzeniem cywilizacji”, wręcz przeciwnie – szybko nawiązał współpracę z Iranem czy palestyńskim Hamasem, pojawiał się politycznie w przestrzeniach, w których Amerykanie nie mogli ze względu na swoją politykę, a dokładniej błędy. Przykładowo: w marcu 2008 r. w liście do uczestników konferencji Organizacji Współpracy Islamskiej (OIC) w Senegalii Putin stwierdził, że „głębsze stosunki przyjaźni i współpraca ze światem islamskim jest strategicznym kursem Rosji” i że „podzielamy obawy dotyczące niebezpieczeństwa podziału świata liniami religijnych i cywilizacyjnych granic”. Inni urzędnicy przedstawiali Rosję jako kraj „który leży na styku Europy i Azji i jest naturalnym krajem-mostem międzycywilizacyjnym”¹².

Powrót Władimira Putina na stanowisko prezydenta Rosji w marcu 2012 r. i zwrot na Wschód

Tuż po przejęciu władzy po Dmitriju Miedwiediewie, Putin postanowił odzyskać uznanie Zachodu poprzez pokazanie swojej siły i tego, co sam definiował jako „znaczenie geopolityczne”¹³. Na kierunku zachodnim Rosja pozostała zaangażowana w asertywną politykę zagraniczną i przeniosła ją na nowy poziom, demonstrując zdolność do projekcji siły na innych kontynentach. Wyraziła swój sprzeciw wobec budowy w Europie (The European Phased Adaptive Approach) Systemu Obrony Przeciwrakietowej (Missile Defense System – MDS) i nawet na chwilę zgodziła się na „reset” z USA¹⁴, a z drugiej strony np. udzieliła schronienia w czerwcu 2013 r. zbiegłemu pracownikowi National Security Agency (NSA) Edwardowi Snowdenowi. Zachodni przywódcy byli coraz bardziej zaniepokojeni deklaracjami budowy regionu euroazjatyckiego – unii od Władywostoku do Lizbony¹⁵. Wreszcie rosły nieporozumienia związane z sytuacją w Syrii. Przełomowym okazał się rok 2014, rosyjska inwazja na Ukrainę oznaczała odrzucenie Zachodu jako partnera. Od 2015 r. Rosja była już oficjalnie obecna w Syrii.

¹¹ A.P. Tsygankov (2019). Dz. cyt., s. 9.

¹² Tamże, s. 190.

¹³ The Kremlin (2012, 12 grudnia). *Putin's Annual Address to the Federal Assembly, Moscow*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/17118> [dostęp: 28.05.2024].

¹⁴ R. Sakwa (2017). *Russia against the Rest: The Post-Cold War Crisis of World Order*. Cambridge University Press. Cambridge, s. 92.

¹⁵ W. Putin (2010, 25 listopada). *Von Lissabon bis Wladiwostok*. <https://www.sued-deutsche.de/wirtschaft/putin-plaedoyer-fuer-wirtschaftsgemeinschaft-von-lissabon-bis-wladiwostok-1.1027908> [dostęp: 28.05.2024]; P. Mazur (2017). *Historia w służbie polityki – wykorzystanie polityki historycznej do legitymizacji rosyjskiej agresji na Ukrainę*. W: R. Sapeńko, P. Pochyły (red.). *Wojna, pokój: humanistyka wobec wyzwań współczesności*. Uniwersytet Zielonogórski. Zielona Góra, s. 638.

Nowo odkryta niezachodnia tożsamość Rosji wymuszała potrzebę rozwijania stosunków z nie-Zachodem. Już w 2012 r. Putin zgłosił konieczność uzyskania „nowej równowagi sił gospodarczych, cywilizacyjnych i militarnych” w polityce globalnej¹⁶. Zgodnie z takim światopoglądem pracował nad wzmacnianiem stosunków Rosji z Chinami, Iranem i Indiami, a platformami były BRICS (Brazylia, Rosja, Indie, Chiny i Republika Południowej Afryki) oraz Szanghajska Organizacja Współpracy (SCO)¹⁷. Z czasem ta polityka zaczęła być nazywana rosyjskim zwrotem na Wschód (*pivot to the East*), a oficjalnie została ogłoszona w przemówieniu Putina w grudniu 2012 roku¹⁸. Wcześniej taki kierunek już zaznaczył Miedwiediew, 2 lipca 2010 r. w Chabarowsku. Zlecił przygotowanie „kompleksowego programu działania [w celu] umocnienia pozycji w regionie Azji i Pacyfiku”. Kilka dni później szef fundacji Russkij Mir Wiaczesław Nikonow przedstawił, opracowaną przez Moskiewski Państwowy Instytut Stosunków Międzynarodowych (MGIMO), *Strategię Rosji w regionie Azji i Pacyfiku*, w której postulowano przekształcenie Rosji w państwo „europejsko-pacyficzne”¹⁹.

Polityka Putina szczególnie była korzystna dla Chin i ich koncepcji rozwoju. W coraz większym stopniu realizowały swoje ambicje gospodarcze, zapraszając byłe republiki radzieckie do przyłączenia się do projektu zw. Nowym Jedwabnym Szlakiem, elementu tzw. Chińskiego Marzenia²⁰. W tym schemacie Putinowska Unia Eurazjatycka stałaby się integralną częścią układu gospodarczego i logistycznego postulowanego przez Chiny. W dniu 8 maja 2015 r. podczas wizyty prezydenta Xi Jinpinga w Moskwie podpisano porozumienie w sprawie współpracy Unii Eurazjatyckiej i Jedwabnego Szlaku²¹.

Projekt miał stanowić alternatywę dla liberalnego Zachodu, a zwłaszcza USA i Unii Europejskiej. Chociaż chiński system wartości różni się od rosyjskiego, to części tych dwóch systemów mogą być kompatybilne, zwłaszcza w odniesieniu do systemu zachodniego²². Niemniej trudno zgodzić się z opiniami, jakoby chińska aktywność w tym regionie, zwłaszcza w Azji Centralnej, odbywała się przy całkowitym zadowoleniu Rosji. O ile broni przed wpływami USA, daje możliwość współpracy gospodarczej łącznie z eksportem surowców, co stanowi alternatywę dla zachodniego klienta, to wzmacnia też Chiny mające większe ambicje gospodarcze i potencjał technologiczny. Innymi słowy, może sprowadzać Rosję do roli junior partnera.

¹⁶ *Putin's Annual Address to the Federal Assembly*. Dz. cyt.

¹⁷ A. Lukin (2017). *Pivot to Asia: Russia's Foreign Policy Enters the 21st Century*. United Service Institution of India. New Delhi, s. 54–55.

¹⁸ *Putin's Annual Address to the Federal Assembly*. Dz. cyt.

¹⁹ W. Rodkiewicz (2014). *Zwrot na Wschód. Ułomna dywersyfikacja rosyjskiej polityki zagranicznej*. Ośrodek Studiów Wschodnich. Warszawa, s. 8.

²⁰ Więcej: A. Amighini (red.). (2016). *China Dream: Still Coming True?*. Italian Institute for International Political Studies (ISPI). Milan.

²¹ BBC (2015, 8 maja). *Россия и Китай подписали договор о "Шелковом пути"*. https://www.bbc.com/russian/rolling_news/2015/05/150508_rn_china_putin_jingping_silk_route [dostęp: 28.05.2024].

²² G. Rozman (2014). *The Sino-Russian Challenge to the World Order: National Identities, Bilateral Relations, and East versus West in the 2010s*. Stanford University Press. Stanford, CA.

Dzięki sukcesom militarnym w Syrii i zaangażowaniu w negocjacje dotyczące tego państwa z aktorami na Bliskim Wschodzie, Rosja wręcz zacieśniła swoje więzi z czołowymi krytykami Baszszara al-Asada, takimi jak Arabia Saudyjska, Turcja i Egipt. W październiku 2017 r. król Arabii Saudyjskiej Salman odwiedził Rosję, aby kontynuować wcześniejsze działania mające na celu ograniczenia wydobycie ropy naftowej, czyli zwiększenia jej ceny. Współpraca Rosji z Organizacją Krajów Eksportujących Ropę Naftową (Organization of the Petroleum Exporting Countries – OPEC) była kluczowym wyzwaniem w kontekście dochodów państwa. Rosja nie tylko podpisała porozumienia gospodarcze i wojskowe, ale też zasygnalizowała nowe polityczne zrozumienie realiów regionu²³. Putin udał się także do Teheranu²⁴, aby rozmawiać m.in. o koncepcji budowy korytarza gospodarczego do Morza Arabskiego i Oceanu Indyjskiego. Miało to zmniejszyć koszty transportu towarów z Bliskiego Wschodu, Indii i innych krajów Azji Południowej, czyli uzupełniać zatem koncepcję chińską, ale trochę na własnych warunkach²⁵. Chociaż Turcja pozostała trudnym partnerem, Rosja postanowiła rozwijać relacje i negocjować ewentualną budowę dodatkowych gazociągów przez terytorium Turcji na rynki europejskie (tzw. TurkiStream)²⁶, a nawet ta pierwsza zakupiła rosyjski system przeciwlotniczy S-400 ku konsternacji partnerów z NATO²⁷.

Ważnym partnerem okazał się Egipt. W listopadzie 2013 r. do Kairu przyleciał minister obrony Siergiej Szojgu, rewizytę 9–10 lutego 2014 r. w Moskwie odbył Abd al-Fattah el-Sisi, przyszedł prezydent, a wówczas jeszcze minister obrony. 28 lutego 2015 r. doszło z kolei do wizyty Putina w Kairze²⁸.

Doktryna Primakowa przewidywała jeszcze jednego ważnego gracza, były nim Indie. Współpraca z tym państwem układała się bardzo dobrze, Rosja znalazła tam klienta dla swojego przemysłu zbrojeniowego i potencjalny równoważnik dla Chin, które zaczęły dominować w relacjach z Rosją. Dla Indii z kolei była to alternatywa zwłaszcza wobec protekcyjnej polityki USA. Te relacje zaczęły jednak komplikować się, po pierwsze obrót handlowy nie był imponujący, po drugie jakość sprzętu wojskowego

²³ P. Sasnal (2017, 6 października). *Komentarz PISM: Wizyta króla Arabii Saudyjskiej w Rosji*. https://www.pism.pl/publikacje/Komentarz_PISM_Wizyta_kr_la_Arabii_Saudyjskiej_w_Rosji [dostęp: 28.05.2024].

²⁴ TVN24 (2015, 23 listopada). *Putin spotka się z sojusznikiem. Syria i ropa głównymi tematami*. <https://tvn24.pl/swiat/iran-putin-z-wizyta-chamenei-i-rowhani-spotkaja-sie-z-rosjaninem-ra596786-ls3318700> [dostęp: 28.05.2024].

²⁵ K. Truevtzev (2015, 2 listopada). *Russia-Azerbaijan-Iran: Contours of Trilateral Strategy*. <https://valdaicclub.com/a/highlights/russia-azerbaijan-iran-contours/> [dostęp: 28.05.2024].

²⁶ J. Misiągiewicz (2019). *Projekt gazociągu Turkish Stream –implikacje dla współpracy Rosji i Turcji*. „Teka of Political Science and International Relations”, 14/2, s. 89–100.

²⁷ K. Strachota, A. Wilk (2019, 12 czerwca). *S-400 dla Turcji. Eskalacja kryzysu w stosunkach turecko-amerykańskich*. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2019-06-12/s-400-dla-turcji-eskalacja-kryzysu-w-stosunkach-turecko> [dostęp: 28.05.2024].

²⁸ J. Diec (2015). *Geostrategiczny wybór Rosji u zarania trzeciego tysiąclecia. Tom 1 Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, s. 234.

była, delikatnie ujmując, niesatysfakcjonująca²⁹. Wreszcie głównym problemem były relacje z Chinami, postrzeganymi przez Indie jako zagrożenie, do tego Rosja zaczęła współpracę z Pakistanem. W rezultacie Indie rozpoczęły balans w relacjach, m.in. w 2017 r. wchodząc w format Czterostronnego Dialogu Bezpieczeństwa (tzw. Quad)³⁰.

Sytuacja była na tyle trudna, że Rosjanie poczynili starania w celu „resetu” relacji, skutkowało to choćby nowymi kontraktami na produkcję karabinków AK 203³¹, a nawet zakontraktowano system S-400, podobnie jak z Chinami. Po lutym 2022 r. relacje jeszcze bardziej się poprawiły, Indie nie zamierzały krytykować Rosji, a nawet skorzystać na taniejących surowcach. W okresie od kwietnia 2022 r. do kwietnia 2023 r. obrót między państwami zwiększył się 2,5-krotnie, osiągając wartość prawie 50 mld dolarów. Udział rosyjskiej ropy w indyjskim imporcie wzrósł z 0,2% przed lutym 2022 r. do 45% w czerwcu 2023 r., osiągając poziom ok. 2,2 mln baryłek na dobę³². Niemniej ta sama wojna bardzo zbliżyła Rosję z Chinami, a to oraz znów niedomagania rosyjskiego przemysłu zbrojeniowego³³ przekreśliły dalszą intensyfikację współpracy Indii z Rosją na poziomie strategicznym.

Te działania znalazły też swoje usankcjonowanie w rosyjskiej doktrynie, przykładowo w *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego* z 2021 r. czytamy, że priorytetami są:

„7) rozwój stosunków wszechstronnego partnerstwa i interakcji strategicznej z Chińską Republiką Ludową, szczególnie uprzywilejowanego partnerstwa strategicznego z Republiką Indii, w tym w celu stworzenia w regionie Azji i Pacyfiku niezawodnych mechanizmów zapewniających stabilność i bezpieczeństwo regionalne podstawa niewyrównana;

8) pogłębianie wielodyscyplinarnej współpracy z zagranicą w formatach Szanghajskiej Organizacji Współpracy i BRICS, wzmacnianie funkcjonalnych i instytucjonalnych podstaw interakcji w ramach RIC (Rosja, Indie, Chiny);

9) wspieranie rozwoju integracji regionalnej i subregionalnej w ramach wielostronnych instytucji międzynarodowych, platform dialogu, stowarzyszeń regionalnych, w tym w regionie Azji i Pacyfiku, Ameryki Łacińskiej i Afryki”³⁴.

²⁹ Choćby przypadek lotniskowca INS Vikramaditya przebudowanego z radzieckiego krążownika lotniczego projektu 11434.

³⁰ P. Kugiel (2021, 16 marca). *Szczyt formatu Quad – potwierdzenie kluczowej roli w Indo-Pacyfiku*. https://pism.pl/publikacje/Szczyt_formatu_Quad__potwierdzenie_kluczowej_rol_i_w_IndoPacyfiku [dostęp: 28.05.2024]; D. Zdziech (2018). *QUAD–Australia. Nowe otwarcie*. „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, nr 4, s. 221–239.

³¹ Rzeczpospolita (2019, 4 marca). *W Indiach otwarto fabrykę „kalasznikowów”*. <https://radar.rp.pl/rosja/art17488591-w-indiach-otwarto-fabryke-kalasznikowow> [dostęp: 28.05.2024].

³² W. Rodkiewicz (2023, 10 sierpnia). *Zmierzch rosyjsko-indyjskiego partnerstwa strategicznego*. https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-08-10/zmierzch-rosyjsko-indyjskiego-partnerstwa-strategicznego#_ftn9 [dostęp: 28.05.2024].

³³ A. Świerkowski (2024, 30 kwietnia). *Rosyjskie S-400 dla Indii z kolejnym opóźnieniem*. <https://defence24.pl/sily-zbrojne/rosyjskie-s-400-dla-indii-z-kolejnym-opoznieniem> [dostęp: 28.05.2024].

³⁴ Указ Президента РФ № 400 от 2.07.2021 „О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации”, <https://base.garant.ru/401425792/> [dostęp: 28.05.2024].

Rosja i nie-Zachód – budowanie relacji z Globalnym Południem

W swoim przemówieniu na Konferencji Bezpieczeństwa w Monachium dnia 18 lutego 2017 r. Siergiej Ławrow argumentował, że „ludzkość stoi dziś na rozdrożu. Historyczna era, którą można nazwać porządkiem postzimnowojennym, dobiegła końca. Jej głównym skutkiem, jak widzimy, była całkowita niezdolność instytucji zimnej wojny do przystosowania się do nowej rzeczywistości. Świat nie stał się ani »zachodniocentryczny«, ani bezpieczniejszym i stabilniejszym miejscem. Widać to wyraźnie w skutkach »demokratyzacji« na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej, ale także w innych miejscach [...] Kategorycznie odrzucamy zarzuty tych, którzy oskarżają Rosję i nowe centra globalnych wpływów o próbę podważenia tzw. liberalnego porządku świata. Ten globalny model był zaprogramowany na kryzys już w momencie, gdy ta wizja globalizacji gospodarczej i politycznej była pomyślana przede wszystkim jako instrument zapewniający rozwój elitarnego klubu krajów i jego dominację nad wszystkimi innymi. Oczywiście jest, że taki system nie może trwać wiecznie. Liderzy mający poczucie odpowiedzialności muszą teraz dokonać wyboru. Mam nadzieję, że wybór ten zostanie dokonany na rzecz budowy demokratycznego i sprawiedliwego porządku świata, jeśli tak wolicie, postzachodniego porządku świata...”³⁵.

Wybór, przed którym stoją wspomniani przez niego liderzy, musi prowadzić do podziału na świat USA i sojuszników z jednej strony a Rosji z Chinami i ich sojusznikami z drugiej. Konfrontacja pomiędzy obydwojma porządkami narzuci hierarchię wewnątrz bloków i tym samym pojawia się niebezpieczeństwo marginalizacji Rosji i UE w taki sposób, że przekształcają się w junior partnerów odpowiednio Chin i USA. Rosja, zdając sobie sprawę ze swoich słabości technicznych, ekonomicznych, demograficznych w stosunku do Zachodu i Chin, musi budować przestrzeń, która zbalansuje przewagę zarówno „wrogiego bloku”, jak i sojusznika – Chin.

Putin przypomniał kiedyś zdanie Aleksandra III, że „Rosja ma tylko dwóch sojuszników: swoją armię i flotę”³⁶, tym narzędziem chce przede wszystkim budować tę przestrzeń.

W artykule z 2015 r. Walerii Gierasimow, szef Sztabu Generalnego Rosji, argumentował, że lekcją z arabskiej wiosny było to, że zasady wojny się zmieniły i że nawet stabilne państwa o istotnym potencjale militarnym stały się ofiarami obcej interwencji i podążały w kierunku stanu państwa upadłego, konfliktu domowego i katastrofy humanitarnej. Zmiana reżimu może zostać osiągnięta poprzez stosowanie metod cywilnych, takich jak propaganda, finansowanie i szkolenie protestów społecznych, grup przestępczych oraz kampanii informacyjnych mających na celu dyskredytację przeciwnika³⁷. Rosja zatem miała propozycję dla swoich sojuszników – pomocy przed „kolorowymi rewolucjami”, a tym samym swój projekt rozwoju: utrzymania władzy establishmentu

³⁵ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2017, 18 lutego). *Foreign Minister Sergey Lavrov's address and answers to questions at the 53rd Munich Security Conference, Munich*. https://mid.ru/en/press_service/photos/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/1542580/ [dostęp: 28.05.2024].

³⁶ Y. Smityuk (2015, 16 kwietnia). 'Putin Agrees with Emperor that Russia's only Allies are Army and Navy'. TASS. <https://tass.com/russia/789866> [za:] R. Sakwa (2017), dz. cyt., s. 188.

³⁷ R. Sakwa (2017). Dz. cyt. s. 103.

kosztem globalizacji, liberalnej demokracji, praw człowieka, „zachodnich wynalazków” itp. Do tego posłużyć miały formacje paramilitarne w tym prywatne firmy wojskowe (*private military company* – PMC), jak Grupa Wagnera, dostawy broni, manipulacja w świecie wirtualnym (przetestowana w Wielkiej Brytanii przy referendum dotyczącym brexitu i podczas wyborów prezydenckich w USA), ewentualnie to, co jeszcze było ich kapitałem – tanie surowce i energia atomowa.

Rosyjski, nie Ruski Mir – budowanie strefy wpływów przez Rosję

Pewną weryfikacją dla skuteczności pozyskiwania sojuszników mogą być wyniki głosowań na forum ONZ. Oczywiście nie jest to do końca miarodajne, bo w dyplomacji nie zawsze wszystko jest powiedziane wprost, niemniej można prześledzić pewne trendy i na tej podstawie sprawdzić, kto oficjalnie popiera lub przynajmniej nie krytykuje Rosji. Do tego badania wybrano trzy pierwsze głosowania w sprawie agresji na Ukrainę³⁸. Taką pierwszą próbą było głosowanie wyrażające „ubolewanie” z powodu agresji Rosji na Ukrainę z 2 marca 2022³⁹. Przeciwno przyjęciu rezolucji głosowali: Białoruś, Erytrea, Korea Północna, Rosja (oczywiście) i Syria.

Wstrzymali się: Algieria, Angola, Armenia, Bangladesz, Boliwia, Burundi, Republika Środkowoafrykańska, Chiny, Kongo, Kuba, Salwador, Gwinea Równikowa, Indie, Iran, Irak, Kazachstan, Kirgistan, Laos, Madagaskar, Mali, Mongolia, Mozambik, Namibia, Nikaragua, Pakistan, Senegal, RPA, Sudan Południowy, Sri Lanka, Sudan, Tadżykistan, Tanzania, Uganda, Wietnam, Zimbabwe.

Dość istotne jest też, kto się nie pojawił: Azerbejdżan, Burkina Faso, Kamerun, Etiopia, Eswatini, Gwinea, Gwinea Bissau, Maroko, Togo, Turkmenistan, Uzbekistan, Wenezuela (co wynika z nałożonego zakazu głosowań).

W październiku 2022 r. doszło do głosowania na forum ONZ w sprawie potępienia aneksji tzw. Republik Ludowych Donieckiej, Ługańskiej i Chersońskiej⁴⁰. Za opowiedziały się 143 kraje, od głosu wstrzymało się 35, a pięć ją odrzuciło. Tym razem zabrakło głosów poparcia ze strony Erytrei, ale w obronie Rosji stanął Salwador. Do obozu potępiającego Rosję przeszły: Angola, Bangladesz, Irak, Madagaskar i Senegal. Państwami, które tym razem wstrzymały się, były: Erytrea, Eswatini, Etiopia (wcześniej nie głosowała), Honduras, Lesotho i Tajlandia. Wśród nieobecnych podczas głosowania były m.in.: Iran, Uzbekistan i Turkmenistan.

³⁸ Więcej: P. Mazur (2023). *Sam sobie sterem, żeglarzem, okrętem. O samotności Władimira Putina i jego Rosji*. „Nowa Europa Wschodnia” 2/2023, s. 64–74.

³⁹ EEAS (2022, 2 marca). *UN General Assembly demands Russian Federation withdraw all military forces from the territory of Ukraine*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/un-general-assembly-demands-russian-federation-withdraw-all-military-forces-territory-ukraine_and_en#:~:text=On%202%20March%2C%20the%20UN,and%20abide%20by%20international%20law [dostęp: 28.05.2024].

⁴⁰ UN (2022, 12 października). *With 143 Votes in Favour, 5 Against, General Assembly Adopts Resolution Condemning Russian Federation's Annexation of Four Eastern Ukraine Regions*. <https://press.un.org/en/2022/ga12458.doc.htm> [dostęp: 28.05.2024].

Innym głosowaniem, które jest miarodajne, było to w sprawie zawieszenia Rosji w Radzie Praw Człowieka ONZ z kwietnia 2022⁴¹. Przeciwko były: Algieria, Białoruś, Boliwia, Burundi, Republika Środkowoafrykańska, Chiny, Kongo, Kuba, Korea Północna, Erytrea, Etiopia, Gabon, Iran, Kazachstan, Kirgistan, Laos, Mali, Nikaragua, Syria, Tadżykistan, Uzbekistan, Wietnam, Zimbabwe. W tym przypadku, gdzie głosowanie dotyczyło jakiejś wymiernej kwestii, część państw stanęła po stronie Rosji, w pewien sposób demaskując swoje sympatie. Do najważniejszych zaliczyć trzeba Chiny, Iran oraz państwa Azji Centralnej (Turkmenistan nie głosował i tym razem). Oczywiście głosowania w ONZ to nie zawsze sondaż sympatii, bo odbywają się w konkretnej sprawie, zatem to przeciwko przyjęciu wyników plebiscytu i aneksji może być podyktowane własnymi problemami z separatyzmem. Niemniej na podstawie tych głosowań może dokonać podziału na kilka grup ze względu na siłę poparcia i przyczyny. Te grupy umownie możemy nazwać: Jastrzębie, Pragmatycy, Wagnerowcy, Handlowcy, Więźniowie geopolityczni i BRISC.

Jastrzębie – państwa otwarcie popierające Rosję

(Białoruś, Erytrea, Korea Północna, Rosja, Syria, Salvador)

Łącznie 5 państw stanęło za Rosją, to mniej niż 3% wszystkich członków ONZ. W przypadku Białorusi było to oczywiste, to państwo udostępniło swoje terytorium do inwazji, tym samym stało się *de facto* stroną konfliktu. Korea Północna dostarcza broń do Rosji. Poparcie Syrii było formą spłacania długów przez al-Asada, ten utrzymał się przy władzy dzięki rosyjskiej interwencji w 2015 r.

Mniej oczywiste z pozoru są stanowiska Erytrei i Salvadora. Pierwsze państwo powstało dopiero w 1993 r. po secesji w Etiopii. Jest to jedno z najbardziej izolowanych państw Afryki, rządzone autorytarnie przez Isaiasa Afewerkiego. Było oskarżane o wspieranie piratów somalijskich, ale przede wszystkim łamanie praw człowieka. Ta izolacja została wykorzystana przez Rosję. W kwietniu 2018 r. Sewastopol i Massawa (Massawa) podpisały umowę o współpracy⁴². Rosja uzyskała uznanie swoich praw do tego pierwszego i zgodę na utworzenie bazy wojskowej w tym drugim, kluczowej dla zabezpieczenia szlaku morskiego przez Kanał Sueski, porównywalnej do tych posiadanych przez Zachód czy Chiny (w Dżibuti). Ponadto Rosja dostała prawo do eksportu potasu. Postawa Erytrei w kolejnych pracach ONZ uległa jednak złagodzeniu, wynikało to przede wszystkim z pragmatycznego podejścia tego państwa.

Drugim kazusem było zachowanie Salvadora, wyrażającego w dużej mierze stanowisko Ameryki Środkowej. Był to głos przede wszystkim przeciwko USA. Wynika to z krytyki tychże wobec zmian zachodzących w tym państwie. Prezydent Nayib Bukele postępuje zgodnie ze schematem stosowanym przez innych autorytarnych

⁴¹ UN, (2022, 7 kwietnia). *UN General Assembly votes to suspend Russia from the Human Rights Council*. <https://news.un.org/en/story/2022/04/1115782> [dostęp: 28.05.2024].

⁴² M. Plaut (2023, 18 stycznia). *Eritrea and Russia sign memorandum linking Russia's naval base with Massawa*. <https://martinplaut.com/2023/01/18/eritrea-and-russia-sign-memorandum-linking-russias-naval-base-with-massawa/> [dostęp: 28.05.2024].

przywódców w Ameryce Łacińskiej, niszczących instytucje państwowe tak, by utrzymać się przy władzy.

Pragmatycy – państwa niepotępiające Rosji licząc na korzyści

(Honduras, Laos, Lesotho, Nikaragua, Pakistan, Sri Lanka, Tajlandia)

Zachowanie część państw możemy traktować jako wykorzystanie okazji do zaznaczenia swojej podmiotowości przy jednoczesnym niepaleniu mostów w relacjach z Zachodem, Chinami i Rosją. Pierwsza grupa to państwa Ameryki Łacińskiej, nie wszystkie postąpiły tak radykalnie jak Salwador, ale wstrzymały się od głosu. Tak naprawdę było to raczej wywieranie presji na Stany Zjednoczone oraz skierowany do wewnątrz pokaz siły wobec USA i zerwanie z opinią marionetkowości. Bardziej skomplikowana jest polityka Nikaragui⁴³. Wraz z zaostrzaniem autorytaryzmu Daniela Ortegi intensywniej obecna jest tam Rosja. Od 2016 r. zaopatruje Nikaraguę w sprzęt wojskowy i infrastrukturę monitoringu satelitarnego. Oba kraje mają również dziesięcioletnią umowę na szkolenie sił rosyjskich w Nikaragui. Stany Zjednoczone obawiają się, że Rosja we współpracy z agentami wojskowymi z Kuby, Boliwii i Wenezueli rozszerza inwigilację w regionie. Sojusz Nikaragui z Rosją zbiegł się w czasie z przywróceniem stosunków dyplomatycznych między Managuą a Pekinem po 20 latach przerwy. Pod koniec 2021 r. Nikaragua potwierdziła zasadę jednych Chin i zerwała oficjalne stosunki z Tajwanem⁴⁴.

Drugą grupę państw można nazwać konformistycznymi pragmatykami. Głosowali oni tak jak państwa, z którymi są związane. Tak postąpiły Laos (jak Wietnam i Chiny), Lesotho (jak RPA) i Sri Lanka (jak Indie). Wreszcie mamy państwa, które postąpiły tak, by dokonać pewnej manifestacji. Pakistan oficjalnie dlatego, żeby zwrócić uwagę na problem Kaszmiru i tego, że nie doszło do potępienia *per analogiam* Indii. Tajlandia zaś chyba liczyła na rosyjskich turystów.

Wagnerowcy – reżimy potrzebujące rosyjskiej pomocy militarnej

(Gwinea, Etiopia, Kongo, Madagaskar, Mali, Mozambik, Sudan, Sudan Południowy, Uganda, Republika Środkowoafrykańska, Zimbabwe)

Rosjanie dokonują pewnego zwrotu ku Afryce. Ich polityka bazuje tu na kilku czynnikach. Pierwszym jest wykorzystywanie pewnego resentymentu radzieckiego. Sam Putin przypominał, „...o tradycyjnie bliskiej współpracy na arenie światowej,

⁴³ G. Kuczyński (2022, 6 czerwca). *Przyczółek w Ameryce Środkowej. Nikaragua otwarta dla rosyjskiego wojska*. <https://warsawinstitute.org/pl/przyczolek-w-ameryce-srodkowej-nikaragua-otwarta-dla-rosyjskiego-wojska/> [dostęp: 28.05.2024].

⁴⁴ Rzeczpospolita (2021, 10 grudnia). *Nikaragua zrywa relacje z Tajwanem, nawiązuje z Chinami*. <https://www.rp.pl/dyplomacja/art19184961-nikaragua-zrywa-relacje-z-tajwanem-nawiazuje-z-chinami> [dostęp: 28.05.2024].

stanowczym i konsekwentnym wsparciu ZSRR, a następnie Rosji wobec krajów afrykańskich na forach międzynarodowych. Zawsze ściśle przestrzegaliśmy zasady »afrykańskich rozwiązań problemów afrykańskich«, solidaryzując się z Afrykanami w ich walce o samostanowienie, sprawiedliwość i przysługujące im uzasadnione prawa. Nigdy nie próbowaliśmy narzucać partnerom własnych wyobrażeń na temat struktury wewnętrznej, form i metod zarządzania, celów rozwojowych i sposobów ich osiągania⁴⁵. W ZSRR wyszkoliły się elity wielu państw afrykańskich (np. Zimbabwe, Angoli, Mozambiku, Togo), zwłaszcza na Uniwersytecie Patrice Lumumby w Moskwie, przemianowanym na Rosyjski Uniwersytet Przyjaźni Narodów. Drugim narzędziem jest eksport broni, trzecim bardzo zbliżona kompetencja – to eksport przemocy w postaci prywatnych firm wojskowych, w tym Grupy Wagnera. To dzięki tym dwóm ostatnim czynnikom wielu przywódców jest nimi nadal. Można to nazwać „pakietem przetrwania reżimu”⁴⁶.

Afryka jest też przedmiotem zainteresowania ze względu na jej surowce. Po pierwsze w kwestii importu własnego – tak już się dzieje w przypadku złota, diamentów czy boksytów. Po drugie: to kwestia zablokowania konkurencji. Afryka może okazać się dywersyfikatorem dla węglowodorów z Rosji. Przykładowo, na 2027 r. planowane jest uruchomienie gazociągu Nigal (The Trans-Saharan Gas Pipeline – TSGP)⁴⁷. Państwa afrykańskie obawiają się jednak współpracy ze swoimi byłymi kolonizatorami, a to jest szansą dla Rosji i Chin. Przede wszystkim Rosja nie pyta się o takie kwestie jak prawa człowieka czy demokrację. Mało tego, ona wręcz działa przeciwko nim⁴⁸. Grupa Wagnera, dziś przemianowana na „korpus ekspedycyjny”⁴⁹, jest gwarantem utrzymania władzy, oczywiście siłą. Jeszcze innym sposobem jest zarządzanie przez chaos. Rosja najpierw wywołała kryzys na rynkach zbożowych przez zablokowanie portów ukraińskich. Po czym zarzuciła rynki afrykańskie tanim zbożem. W 2022 r. Rosja wyeksportowała do Afryki 11,5 mln ton zbóż, a w pierwszej połowie 2023 r. dostarczono o prawie 10 mln ton więcej – co podkreślił Putin, pomimo nałożonych sankcji. Zatem można by uznać, że Rosja wykarmiła Afrykę wbrew Zachodowi⁵⁰.

⁴⁵ V. Putin (2023, 24 lipca). „Russia and Africa: Joining Efforts for Peace, Progress and a Successful Future”. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/71719> [dostęp: 28.05.2024].

⁴⁶ H. Ridgwell (2024, 14 marca). *Putin Denies Strategy to Spread Influence in Africa After Wagner 'Rebrand'*. <https://www.voanews.com/a/putin-denies-strategy-to-spread-influence-in-africa-after-wagner-rebrand/7527948.html> [dostęp: 28.05.2024].

⁴⁷ M. Schwikowski (2022, 8 grudnia). *African countries seek to revive Sahara gas pipeline*. <https://www.dw.com/en/african-countries-seek-to-revive-trans-saharan-gas-pipeline-dream/a-62778681> [dostęp: 28.05.2024].

⁴⁸ Africa Center for Strategic Studies (2023, 21 czerwca). *'Tracking Russian Interference to Derail Democracy in Africa'*. <https://africacenter.org/spotlight/russia-interference-undermine-democracy-africa/> [dostęp: 28.05.2024].

⁴⁹ J. Watling, O. V. Danylyu, N. Reynolds (2024). *The Threat from Russia's Unconventional Warfare Beyond Ukraine, 2022–24*. Royal United Services Institute. London.

⁵⁰ V. Putin (2023, 24 lipca). Dz. cyt.

Handlowcy – państwa liczące na współpracę gospodarczą

(Algieria, Boliwia, Burundi, Togo, Namibia, Eswatini, Tanzania)

Jest też grupa państw, które możemy zakwalifikować do dwóch grup wymienionych wyżej, państw, które są pragmatyczne, otrzymując wsparcie militarne, ale liczą też na zyski ekonomiczne z relacji z Rosją. Przede wszystkim zależy im na inwestycjach rosyjskich i jej broni. Warte wspomnienia jest też zachowanie państw Maghrebu, tutaj reprezentowane przez Algierię, ale Maroko też starało się nie zajmować zdecydowanego stanowiska. Algieria i Rosja to strategiczni partnerzy. Algier stał się trzecim co do wielkości klientem Moskwy w branży zbrojeniowej w ciągu ostatniej dekady. Tylko w ciągu ostatnich trzech lat północnoafrykański kraj importował z Rosji ponad 80% swojego sprzętu i regularnie uczestniczy w ćwiczeniach wojskowych Kremla, ostatnio we wrześniu 2022 r. we wschodniej Rosji, znanych jako Wostok 2022⁵¹.

Rosja poza bronią ma jeszcze do zaoferowania technologię jądrową. To skłania niektóre państwa, jak Boliwia, Burundi czy Namibia (eksport rudy uranu), do zacieśniania stosunków. W 2017 r. Rosatom twierdził, że ma gotowych do eksportu 20 reaktorów o wartości 133 mld dolarów, w 2021 – już 35⁵². Działające elektrownie atomowe wybudowane przez Rosję znajdują się w: Białorusi, Chinach, Indiach i Iranie, jest ich łącznie 9. Budowanych jest kolejnych 13 – w Bangladeszu, Chinach, Egipcie, Iranie, Turcji⁵³. Negocjacje na różnych etapach dotyczą 30 elektrowni w takich państwach, jak Węgry, Uzbekistan, Indie, Bułgaria, Ukraina, RPA, Nigeria, Argentyna, Indonezja, Algieria, Jordania, Wietnam⁵⁴.

Wreszcie Rosja wykorzystuje swoje dawne wpływy i wchodzi na rynki państw Afryki, takich jak choćby Sierra Leone, Togo, Eswatini czy Tanzania, głównie obiecując inwestycje w sektor energetyczny i dostawy żywności.

Rosja chce budować relacje z państwami Afryki, w tym celu podejmuje szereg inicjatyw, jak Stowarzyszenie Współpracy Gospodarczej z Krajami Afryki oraz Forum Partnerstwa Rosja-Afryka. Niemniej należy zauważyć, że na szczycie w Soczi w 2019⁵⁵ były obecne 43 delegacje z Afryki, a w 2023 już tylko 27 na wyższym szczeblu (17 głów państw)⁵⁶.

⁵¹ G. Kuczyński (2022, 30 listopada). *Współpraca wojskowa Rosji z Algierią*. <https://war-sawinstitute.org/pl/wspolpraca-wojskowa-rosji-z-algeria/> [dostęp: 28.05.2024].

⁵² D. Averre (2024). *Russian strategy in the Middle East and North Africa*. Manchester University Press. Manchester.

⁵³ Rosatom (2024). *Projects*. <https://rosatom.ru/en/investors/projects/> [dostęp: 28.05.2024].

⁵⁴ World Nuclear Association (2024, 2 kwietnia). *Nuclear Power in Russia*. <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-o-s/russia-nuclear-power> [dostęp: 28.05.2024].

⁵⁵ The Economist (2022, 12 marca). *Why Russia wins some sympathy in Africa and the Middle East*. <https://tiny.pl/xgtymx3x> [dostęp: 28.05.2024].

⁵⁶ M. Bartosiewicz (2023, 2 sierpnia). *Obopólne rozczarowanie: szczyt Rosja-Afryka*. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-08-02/obopolne-rozczarowanie-szczyt-rosja-afryka> [dostęp: 28.05.2024].

Geopolityczni więźniowie – państwa niemające alternatywy dla utrzymania bezpieczeństwa

(Armenia, Kuba, Kazachstan, Kirgistan, Mongolia, Tadżykistan, Uzbekistan, Wietnam)

Część państw jest swoistymi więźniami geopolityki i w pewien sposób skazana na Rosję, będącą alternatywą dla demokratycznego Zachodu, a czasami też Chin. Symptomatyczne jest, że od czasów omawianych tu głosowań, sytuacja nabrała olbrzymiej dynamiki. Pierwszą jest sprawa Armenii, która, po kolejnych porażkach w konflikcie z Azerbejdżanem, wydaje się obierać kurs prozachodni⁵⁷. Dynamiczna wydaje się sytuacja w Azji Centralnej. Jej prezydenci nie patrzą z nadzieją na Zachód, bo ten chciałby demokracji, a oni nie. Zerwać z Rosją się nie da z wielu przyczyn. Ta ma swoje bazy wojskowe, np. w Tadżykistanie i Uzbekistanie. W tych państwach jest mniejszość rosyjskojęzyczna, ale przede wszystkim w Rosji mieszka wielu ich obywateli. Azja Centralna nie jest zatem zainteresowana akcesją do Zachodu, ale widzi słabość Rosji. Kazachstan zwraca się w stronę Pekinu, szukając ewentualnego partnerstwa w zakresie bezpieczeństwa⁵⁸. Kirgistan i Uzbekistan podpisały z Chinami porozumienie w sprawie nowej linii kolejowej do Europy⁵⁹, która ma ominąć terytorium Rosji. A to wszystko zdaje się być tylko początkiem pewnego procesu.

Chiny są też jednak problemem dla państw nieprozachodnich. Takim przykładem dość oczywistym jest Mongolia. Bardziej zawiłym – Wietnam, a co za tym idzie i Laos. Rosja jest najważniejszym dostawcą broni do Wietnamu, gdzie ponad 80% sprzętu pochodzi z Rosji lub jest produkowane na rosyjskich licencjach, Laosu (ponad 40%) czy Mjanmy (Rosja jest największym eksporterem uzbrojenia do tego państwa od przejęcia władzy przez juntę, którą także wspiera politycznie)⁶⁰. Niemniej i to się zmienia⁶¹.

Podsumowanie

Derek Averre w książce *Russian Strategy in the Middle East and North Africa*⁶² stawia tezę, że Rosja nie ma przemyślanej, długofalowej strategii, a jej decyzje są raczej formą

⁵⁷ I. van Brugen (2024, 20 marca). *Putin traci sojusznika. „Chcemy starać się o wejście do Unii”*. <https://www.newsweek.pl/swiat/armenia-odcina-finanse-od-rosji-to-zaboli-wladimira-putina/hxdzygf>; W. Górecki (2024, 10 kwietnia). *Armenia: między Zachodem a groźbą wojny*. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2024-04-10/armenia-miedzy-zachodem-a-grozba-wojny> [dostęp: 28.05.2024].

⁵⁸ P. Bielicki (2020). *Relacje kazachsko-rosyjskie i ich znaczenie dla bezpieczeństwa na obszarze postradzieckim*. „Athenaeum” vol. 66(2)/2020, s. 51–71.

⁵⁹ Bankier.pl (2023, 25 maja). *Kolej Chiny-Kirgistan-Uzbekistan skróci drogę do Europy o 8 dni*. <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Kolej-Chiny-Kirgistan-Uzbekistan-skraci-droge-do-Europy-o-8-dni-8547099.html> [dostęp: 28.05.2024].

⁶⁰ D. Wnukowski (2022, 11 marca). *Państwa ASEAN-u wobec agresji Rosji na Ukrainę*. <https://pism.pl/publikacje/panstwa-asean-u-wobec-agresji-rosji-na-ukraine> [dostęp: 28.05.2024].

⁶¹ P. Behrendt (2022, 12 grudnia). *Wietnam odwraca się od Rosji i poszukuje nowych dostawców broni*. <https://www.konflikty.pl/aktualnosci/wiadomosci/wietnam-rosja-nowych-dostawcow-broni/> [dostęp: 28.05.2024].

⁶² D. Averre (2024). Dz. cyt.

działań *ad hoc*, podejmowanych w zależności od bieżącego przebiegu spraw. Czy tak jest na pewno? Od czasów Primakowa widzimy narrację konieczności przebudowy ładu światowego w koncert mocarstw. Rosja dla realizacji swojej wizji wielobiegunowego świata stworzyła szereg inicjatyw. Jedną z nich są Petersburskie Międzynarodowe Forum Ekonomiczne (SPIEF). Gdy przyjrzymy się jego uczestnikom, widać spadek rangi nie tyle samego wydarzenia, co Rosji. W 2021 r. brali w nim udział choćby prezydent Brazylii Jair Bolsonaro czy Tamim bin Hamad Al Thani, emir Kataru. Ten pierwszy już nie jest prezydentem, a Brazylia zdaje się wychodzić z rosyjskich projektów, a ten drugi wybrał USA. W roku 2022 w sesji planarnej brali udział: głowa „Donieckiej Republiki Ludowej” Denis Puszylin oraz jego odpowiednik w „Ługańskiej Republice Ludowej” Leonid Pasiiecznik. Z szefów „prawdziwych” państw udział wziął jedynie prezydent Kazachstanu Kassym-Żomart Tokajew, który i tak prowadzi coraz to bardziej asertywną politykę wobec Rosji. Swoje przemówienia w formie wideo przesłali: Xi Jinping i prezydent Egiptu Abdel al-Fattah el-Sisi⁶³. Putin do realizacji swojej wizji zaprasza też państwa Bliskiego Wschodu. W liście do uczestników 31. szczytu Ligi Państw Arabskich zaapelował o wspólne wysiłki w ustanowieniu „wielobiegunowego porządku światowego”⁶⁴. Jednocześnie, nawet tam, gdzie odniósł obiektywny sukces, czyli w Syrii⁶⁵, pokazuje swoją słabość. Rosja nie ma pomysłu na dalszy rozwój tego państwa, bo przede wszystkim nie ma na to pieniędzy. Świadczy o tym panujące od kilku lat *status quo*, z nadal funkcjonującym niezależnym Idlibem⁶⁶, na którego odbicie nie ma ani politycznej woli (w kontekście zwłaszcza obaw o turecką reakcję), ale i militarnie taka operacja jest potencjalnie zbyt kosztowna. O tym brak konceptu otwarcie powiedział minister Ławrow⁶⁷.

⁶³ Belsat (2022, 15 czerwca). *Toksyczna impreza. Międzynarodowe Forum Ekonomiczne w Petersburgu odwiedzą talibowie i szefowie donbaskich „republik”*. <https://belsat.eu/pl/news/15-06-2022-toksyczna-impreza-miedzynarodowe-forum-ekonomiczne-w-petersburgu-odwiedza-talibowie-i-szefowie-donbaskich-republik> [dostęp: 28.05.2024].

⁶⁴ Middle East Monitor (2022, 2 listopada). *Putin calls on Arab League summit to help establish multipolar world order*. <https://www.middleeastmonitor.com/20221102-putin-calls-on-arab-league-summit-to-help-establish-multipolar-world-order/> [dostęp: 28.05.2024].

⁶⁵ Artykuł powstał w maju 2024 roku, zatem przed obaleniem reżimu Baszszara al-Asada, które miało miejsce w grudniu 2024 r. Przebieg tych wydarzeń i wręcz bezbronność armii rządowej pozbawionej wsparcia rosyjskiego wobec rebeliantów pozytywnie zweryfikowało tezę artykułu. Rosja nie miała odpowiednich sił i środków w celu zatrzymania ofensywy, najprawdopodobniej ze względu na ich przekierowanie do walk w Ukrainie. Brakowało też ewidentnie woli politycznej, ograniczono się jedynie do udzielenia azylu rodzinie prezydenckiej. Obecność Rosji w Syrii jest kwestią otwartą, wyraża ona zainteresowanie utrzymaniem baz wojskowych, niemniej sytuacja w Syrii jest bardzo dynamiczna i rozwojowa.

⁶⁶ Więcej: P. Mazur (2024). *Ruch islamistyczny w konflikcie syryjskim (2011–2021)*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej. Kraków.

⁶⁷ Выступление и ответы на вопросы СМИ Министра иностранных дел России С.В.Лаврова по итогам переговоров с Государственным секретарем США Р.Тиллерсоном, Вашингтон, (2017, 10 maja), https://archive.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2751328 [dostęp: 28.05.2024].

Rosja buduje swoją strefę wpływów głównie na zasadzie kontry do świata liberalnego⁶⁸, z tym że poza negacją i akceptacją ustrojów autokratycznych nie ma nic do zaoferowania. Polityka zagraniczna Rosji opierała się na słabych podstawach ekonomicznych. Po załamaniu cen energii w 2015 r., zachodnie sankcje gospodarcze i brak reform wewnętrznych przyczyniły się do problemów gospodarczych Rosji. Zamiast stać się częścią tętniącego życiem niezachodniego systemu alternatywnego, znajdowała się w stagnacji, poziom życia spadał, podczas gdy państwo koncentrowało się głównie na finansowaniu zbrojeń. Brak silnej gospodarki Rosja próbowała rekompensować poprzez asymetryczne formy aktywizmu geopolitycznego w celu ukazania jej globalnego znaczenia i statusu wielkiego mocarstwa. Przypominało to politykę Potiomkina, który miał stawiać na pokaz dla Katarzyny II jedynie fasady domów, tak by umocnić ją w przekonaniu o sukcesie państwa. Aktywność Rosji na Globalnym Południu jest zatem przede wszystkim skierowana do wewnątrz, to narracja dla Rosjan.

O przypadkowości polityki Rosji, czyli braku szerszej perspektywy strategicznej, świadczy *casus* Syrii. Innym przykładem może być polityka na rynkach zbóż. Rezygnacja Rosji z udziału w Czarnomorskiej Inicjatywie Zbożowej zakończyła się całkowitym blamażem. Afrykańscy liderzy publicznie skrytykowali Rosję, odrzucili jej protekcyjnistyczny ton, a jednym z liderów żądających przywrócenia importu zbóż z Ukrainy był prezydent RPA, czyli państwa współtworzącego BRICS⁶⁹.

Jeden z nielicznych argumentów Rosji, jaką jest technika wojskowa, też przestaje być nim dla poważniejszych graczy. Jest to wynikiem niepowodzeń w Ukrainie, ale też kiepskiej jakości sprzętu i kolejnych porażek. Z tej broni, głównie kosztem dostaw z szeroko pojętego Zachodu, rezygnują nawet najbliżsi współpracownicy – wspomniane już Indie, Wietnam, ale także Egipt, Algieria, Indonezja⁷⁰. Również Izrael udowodnił słabość systemu S-400⁷¹ w Iranie.

Zwrot ku Globalnemu Południu ma też pewne doktrynalne problemy. Rosja przedstawia się jako „cywilizacja państwowa”, która z natury jest samowystarczalna, skupiona wyłącznie na własnych interesach i odporna na jakąkolwiek integrację, podczas gdy sojusz z Globalnym Południem wymagałby solidarności i chęci „poświęcenia się” na rzecz wspólnych interesów⁷².

Rosja zatem angażuje się głównie dla przełamania izolacji politycznej, stworzenia nowych szlaków handlowych w związku z jej zwrotem gospodarczym na Wschód (bez Chin) oraz stworzenia alternatywnych kanałów pozyskiwania technologii zasilających machinę wojskową Kremla. Kolejnym argumentem jest pozyskiwanie poparcia

⁶⁸ J. J. Mearsheimer (2019). *Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order*. „International Security” 43(4), s. 7–50. DOI: 10.1162/isec_a_00342.

⁶⁹ M. Bartosiewicz (2023, 2 sierpnia). Dz. cyt.

⁷⁰ Altair (2022, 5 stycznia). *Trzy państwa rezygnują z zakupu Su-35*. https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=35783 [dostęp: 28.05.2024].

⁷¹ J. Gambrell (2024, 25 kwietnia). *Satellite photos suggest Iran air defense radar struck in Isfahan during apparent Israeli attack*. <https://apnews.com/article/iran-israel-s300-radar-hit-isfahan-attack-ce6719d3df8ebf5af08b035427ee215c> [dostęp: 28.05.2024].

⁷² V. Grishin (2024, 14 marca). *Russia and the Global South, or the Mystery of Political Semantics*. https://therussiaprogram.org/gs_mystery [dostęp: 28.05.2024].

w ramach organizacji międzynarodowych, np. na forum ONZ. Rosja chce pokazać, że nie jest sama i że jest jakaś alternatywa. Niemniej przy okazji sama obniża swoją wiarygodność i nawet narracja, jakoby brak poparcia był wynikiem szantażu Zachodu, nie może zanegować faktu, że liczba jawnych zwolenników jest coraz mniejsza.

Rosja w miejsce „liberalnego” pojęcia „Globalnego Południa” wprowadza nowe: „Światowa Większość”. Widzi się jako awangarda tego ruchu, który instytucjonalnie ma okrzepnąć na fundamentach BRICS i częściowo SCO „ze swoimi potencjałami do tworzenia zasad, ustalania standardów, prowadzenia polityki i tworzenia instytucji alternatywy dla zachodnich”⁷³. Rosja zatem kontynuuje program nakreślony przez Primakowa. Czy można więc mówić o braku długofalowej strategii? Paradoksalnie, tak. Plan Primakowa powstał w latach 90. XX w., Rosja była w głębiom kryzysie, ale jej potencjał był porównywalny, co innych państw BRICS. Dzisiaj tak naprawdę nie ma nic do zaoferowania, czego nie mogą zaoferować Chiny. Te mogą nawet znacznie więcej. Rosja nie przeszła żadnych gruntownych reform społecznych, technologicznych i ekonomicznych. O ile można zakładać, że Primakow marzył o ponownie silnej Rosji, o tyle Putin prowadzi taką narrację, ale nic nie robi dla ziszczenia tej idei. On i jego środowisko jest skoncentrowane na utrzymaniu władzy i płynących z tego zysków. Państwo jest tylko narzędziem do tego.

Rosja wydaje się dumna ze swojej polityki zagranicznej w kierunku Globalnego Południa po rozpoczęciu wojny z Ukrainą. W rzeczywistości jest to polityka jednowymiarowa i koncentruje się na krótkoterminowych zyskach. Długoterminowe perspektywy i skutki netto tych manewrów są znacznie bardziej wątpliwe i być może szkodliwe dla Moskwy. Rosyjska polityka zagraniczna znalazła się w szarej, marginalnej strefie, charakteryzującej się utratą przejrzystości, zaufania i legitymizacji międzynarodowej. Traci swoje wpływy w przestrzeni „bliskiej zagranicy”, zwłaszcza na Kaukazie i w Azji Centralnej, tę próżnię wypełniają Chiny, a nawet Turcja i Iran. Rosnąca nierównowaga w polityce Rosji na Bliskim Wschodzie podważa zdolność Moskwy do poruszania się w złożonej sieci stosunków regionalnych. Roszczenia Moskwy do przywództwa „Globalnej Większości” nie zostały odrzucone wprost, lecz spotkały ze sceptycyzmem i brakiem wiarygodności.

Putin prawdopodobnie źle zdiagnozował sytuację, poczynawszy od pozycji i intencji Stanów Zjednoczonych w systemie międzynarodowym. Zakładał, że możliwości materialne Ameryki maleją i że Donald Trump zacznie reorientować politykę zagraniczną kraju wobec Rosji poprzez zniesienie sankcji i współpracę. Jednak ten był w dużej mierze niezdolny do działania z powodu sprzeciwu wobec jego polityki ze strony establishmentu politycznego, a Joe Biden okazał się być zdeterminowany do utrzymania Ukrainy. Odwrót od Zachodu był przede wszystkim podyktowany obawami o własne interesy, Putin nie chciał demokracji, transparentności czy walki z korupcją. Stąd *pivot*

⁷³ S. A. Karaganov, A. M. Kramarenko, D. V. Trenin (2023). *Russia's Policy Towards World Majority*, Министерство иностранных дел Российской Федерации. National Research University–Higher School Of Economics, Faculty of World Economy and International Affairs, Center for Comprehensive European and International Studies, Council on Foreign and Defense Policy. Moscow, <https://www.mid.ru/upload/medialibrary/c98/cjmfdf73760bme0y99zqlj51zzllrvs/Russia%E2%80%99s%20Policy.pdf> [dostęp: 28.05.2024], s. 6.

na Chiny, te okazały się jednak silniejsze i w dużej mierze protekcyjnistyczne wobec Rosji. Być może nawet to one są faktycznym zagrożeniem dla niej. W rezultacie pole manewru zawęża się, stąd nieco chaotyczny *pivot* na Globalne Południe, tam, gdzie pozwoli na to Zachód i Chiny.

Bibliografia

- Africa Center for Strategic Studies (2023, 21 czerwca). *'Tracking Russian Interference to Derail Democracy in Africa'*. <https://africacenter.org/spotlight/russia-interference-undermine-democracy-africa/> [dostęp: 28.05.2024].
- Altair (2022, 5 stycznia). *Trzy państwa rezygnują z zakupu Su-35*. https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=35783 [dostęp: 28.05.2024].
- Averre D. (2024). *Russian strategy in the Middle East and North Africa*. University Press Manchester. Manchester.
- Bankier.pl (2023, 25 maja). *Kolej Chiny-Kirgistan-Uzbekistan skróci drogę do Europy o 8 dni*. <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Kolej-Chiny-Kirgistan-Uzbekistan-skroci-droge-do-Europy-o-8-dni-8547099.html> [dostęp: 28.05.2024].
- Bartosiewicz M. (2023, 2 sierpnia). *Obopólne rozczarowanie: szczyt Rosja-Afryka*. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-08-02/obopolne-rozczarowanie-szczyt-rosja-afryka> [dostęp: 28.05.2024].
- BBC (2015, 8 maja). *Россия и Китай подписали договор о „Шелковом пути”*. https://www.bbc.com/russian/rolling_news/2015/05/150508_rn_china_putin_jingping_silk_route [dostęp: 28.05.2024].
- Behrendt P. (2022, 12 grudnia). *Wietnam odwraca się od Rosji i poszukuje nowych dostawców broni*. <https://www.konflikty.pl/aktualnosci/wiadomosci/wietnam-rosja-nowych-dostawcow-broni/> [dostęp: 28.05.2024].
- Belsat (2022, 15 czerwca). *Toksyczna impreza. Międzynarodowe Forum Ekonomiczne w Petersburgu odwiedzą talibowie i szefowie donbaskich „republik”*. <https://belsat.eu/pl/news/15-06-2022-toksyczna-impreza-miedzynarodowe-forum-ekonomiczne-w-petersburgu-odwiedza-talibowie-i-szefowie-donbaskich-republik> [dostęp: 28.05.2024].
- Bielicki P. (2020). *Relacje kazachsko-rosyjskie i ich znaczenie dla bezpieczeństwa na obszarze postradzieckim*. „Athenaeum”, 66(2), 51–71.
- Brugen I. van (2024, 20 marca). *Putin traci sojusznika. „Chcemy starać się o wejście do Unii”*. <https://www.newsweek.pl/swiat/armenia-odcina-finanse-od-rosji-to-zaboli-wladimira-putina/hxdzygf> [dostęp: 28.05.2024].
- Clinton H. (2011). *America's Pacific Century*. <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/> [dostęp: 28.05.2024].
- Czachor J. (2010). *Współczesna geopolityka rosyjska. Koncepcja Wadima Cymburskiego*. „Wrocławski Przegląd Międzynarodowy”, 1/2010, 39–51.
- Diec J. (2015). *Geostrategiczny wybór Rosji u zarania trzeciego tysiąclecia. Tom 1 Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków.
- EEAS (2022, 2 marca). *UN General Assembly demands Russian Federation withdraw all military forces from the territory of Ukraine*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/un-general-assembly-demands-russian-federation-withdraw-all-military-forces-territory-ukraine_und_en#:~:text=On%202%20March%2C%20the%20UN,and%20abide%20by%20international%20law [dostęp: 28.05.2024].

- Gambrell J. (2024, 25 kwietnia). *Satellite photos suggest Iran air defense radar struck in Isfahan during apparent Israeli attack*. <https://apnews.com/article/iran-israel-s300-radar-hit-isfahan-attack-ce6719d3df8ebf5af08b035427ee215c> [dostęp: 28.05.2024].
- Górecki W. (2024, 10 kwietnia). *Armenia: między Zachodem a groźbą wojny*. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2024-04-10/armenia-miedzy-zachodem-a-grozba-wojny> [dostęp: 28.05.2024].
- Grishin V. (2024, 14 marca). *Russia and the Global South, or the Mystery of Political Semantics*. https://therussiaprogram.org/gs_mystery [dostęp: 28.05.2024].
- Karaganov S. A., Kramarenko A. M., Trenin D. V. (2023). *Russia's Policy Towards World Majority*. Министерство иностранных дел Российской Федерации, National Research University–Higher School of Economics, Faculty of World Economy and International Affairs, Center for Comprehensive European and International Studies, Council on Foreign and Defense Policy. Moscow. <https://www.mid.ru/upload/medialibrary/c98/cjmfdf73760bme0y99zqlj51zzllrvs/Russia%E2%80%99s%20Policy.pdf> [dostęp: 28.05.2024].
- Kuczyński G. (2022, 30 listopada). *Współpraca wojskowa Rosji z Algierią*. <https://warsawinstitute.org/pl/wspolpraca-wojskowa-rosji-z-algeria/> [dostęp: 28.05.2024].
- Kuczyński G. (2022, 6 czerwca). *Przyczółek w Ameryce Środkowej. Nikaragua otwarta dla rosyjskiego wojska*. <https://warsawinstitute.org/pl/przyczolek-w-ameryce-srodkowej-nikaragua-otwarta-dla-rosyjskiego-wojska/> [dostęp: 28.05.2024].
- Kugiel P. (2021, 16 marca). *Szczyt formatu Quad – potwierdzenie kluczowej roli w Indo-Pacyfiku*. https://pism.pl/publikacje/Szczyt_formatu_Quad__potwierdzenie_kluczowej roli_w_IndoPacyfiku [dostęp: 28.05.2024].
- Lukin A. (2017). *Pivot to Asia: Russia's Foreign Policy Enters the 21st Century*. United Service Institution of India. New Delhi.
- Mazur P. (2017). *Historia w służbie polityki – wykorzystanie polityki historycznej do legitymizacji rosyjskiej agresji na Ukrainę*. W: Sapeńko R., Pochyły P. (red.). *Wojna, pokój: humanistyka wobec wyzwań współczesności* (s. 575–602). Uniwersytet Zielonogórski. Zielona Góra.
- Mearsheimer J. J. (2019). *Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order*. „International Security”, 43(4), 7–50.
- Middle East Monitor (2022, 2 listopada). *Putin calls on Arab League summit to help establish multipolar world order*. <https://www.middleeastmonitor.com/20221102-putin-calls-on-arab-league-summit-to-help-establish-multipolar-world-order/> [dostęp: 28.05.2024].
- Misiągiewicz J. (2019). *Projekt gazociągu Turkish Stream – implikacje dla współpracy Rosji i Turcji*. „Teki of Political Science and International Relations”, 14/2, 89–100.
- Oglesby C. (1969). *Vietnamism has failed. The revolution can only be mauled, not defeated*. „Commonwealth”, 90, 11–12.
- Plaut M. (2023, 18 stycznia). *Eritrea and Russia sign memorandum linking Russia's naval base with Massawa*. <https://martinplaut.com/2023/01/18/eritrea-and-russia-sign-memorandum-linking-russias-naval-base-with-massawa/> [dostęp: 28.05.2024].
- Potulski J. (2010). *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk.
- Putin V. (2023, 24 lipca). *“Russia and Africa: Joining Efforts for Peace, Progress and a Successful Future”*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/71719> [dostęp: 28.05.2024].
- Putin W. (2010, 25 listopada). *Von Lissabon bis Wladiwostok*. <https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/putin-plaedoyer-fuer-wirtschaftsgemeinschaft-von-lissabon-bis-wladiwostok-1.1027908> [dostęp: 28.05.2024].

- Ridgwell H. (2024, 14 marca). *Putin Denies Strategy to Spread Influence in Africa After Wagner 'Rebrand'*. <https://www.voanews.com/a/putin-denies-strategy-to-spread-influence-in-africa-after-wagner-rebrand/7527948.html> [dostęp: 28.05.2024].
- Rodkiewicz W. (2014). *Zwrot na Wschód. Ułomna dywersyfikacja rosyjskiej polityki zagranicznej*. Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2014-10-06/zwrot-na-wschod> [dostęp: 28.05.2024].
- Rodkiewicz W. (2023, 10 sierpnia). *Zmierzch rosyjsko-indyjskiego partnerstwa strategicznego*. https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-08-10/zmierzch-rosyjsko-indyjskiego-partnerstwa-strategicznego#_ftn9 [dostęp: 28.05.2024].
- Rosatom (2024). *Projects*. <https://rosatom.ru/en/investors/projects/> [dostęp: 28.05.2024].
- Rozman, G. (2014). *The Sino-Russian Challenge to the World Order: National Identities, Bilateral Relations, and East versus West in the 2010s*. Stanford University Press. Stanford, CA.
- Rumer E. (2019). *The Primakov (Not Gerasimov) Doctrine in Action*. <https://carnegieendowment.org/2019/06/05/primakov-not-gerasimov-doctrine-in-action-pub-79254> [dostęp: 28.05.2024].
- Rydelek T. *Doktryna Primakowa a Bliski Wschód*. <https://abhaseed.org/publications/doktryna-primakowa-a-bliski-wschod-t-rydelek/> [dostęp: 28.05.2024].
- Rzeczpospolita (2019, 4 marca). *W Indiach otwarto fabrykę „kalasznikowów”*. <https://radar.rp.pl/rosja/art17488591-w-indiach-otwarto-fabryke-kalasznikowow> [dostęp: 28.05.2024].
- Rzeczpospolita (2021, 10 grudnia). *Nikaragua zrywa relacje z Tajwanem, nawiązuje z Chinami*. <https://www.rp.pl/dyplomacja/art19184961-nikaragua-zrywa-relacje-z-tajwanem-nawiazuje-z-chinami> [dostęp: 28.05.2024].
- Sakwa R. (2017). *Russia against the Rest: The Post-Cold War Crisis of World Order*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Sasnal P. (2017, 6 października). *Komentarz PISM: Wizyta króla Arabii Saudyjskiej w Rosji*. https://www.pism.pl/publikacje/Komentarz_PISM_Wizyta_kr_la_Arabii_Saudyjskiej_w_Rosji [dostęp: 28.05.2024].
- Schwikowski M. (2022, 8 grudnia). *African countries seek to revive Sahara gas pipeline*. <https://www.dw.com/en/african-countries-seek-to-revive-trans-saharan-gas-pipeline-dream/a-62778681> [dostęp: 28.05.2024].
- Smityuk Y. (2015, 16 kwietnia). *'Putin Agrees with Emperor that Russia's only Allies are Army and Navy'*. <http://tass.ru/en/russia/789866> [dostęp: 28.05.2024].
- Strachota K., A. Wilk (2019, 12 czerwca). *S-400 dla Turcji. Eskalacja kryzysu w stosunkach turecko-amerykańskich*. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2019-06-12/s-400-dla-turcji-eskalacja-kryzysu-w-stosunkach-turecko> [dostęp: 28.05.2024].
- Świerkowski A. (2024, 30 kwietnia). *Rosyjskie S-400 dla Indii z kolejnym opóźnieniem*. <https://defence24.pl/sily-zbrojne/rosyjskie-s-400-dla-indii-z-kolejnym-opoznieniem> [dostęp: 28.05.2024].
- Tass (2014, 28 października). *Lavrov predicts historians may coin new term: the Primakov Doctrine*. <https://tass.com/russia/756973> [dostęp: 28.05.2024].
- The Economist (2022, 12 marca). *Why Russia wins some sympathy in Africa and the Middle East*. <https://tiny.pl/xgtymx3x> [dostęp: 28.05.2024].
- The Kremlin (12 grudnia 2012). *Putin's Annual Address to the Federal Assembly, Moscow. the Kremlin*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/17118> [dostęp: 28.05.2024].
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2017, 18 lutego). *Foreign Minister Sergey Lavrov's address and answers to questions at the 53rd Munich Security Conference*,

- Munich. https://mid.ru/en/press_service/photos/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/1542580/ [dostęp: 28.05.2024].
- Truevtezev K. (2015, 2 listopada). *Russia-Azerbaijan-Iran: Contours of Trilateral Strategy*. <https://valdaiclub.com/a/highlights/russia-azerbaijan-iran-contours/> [dostęp: 28.05.2024].
- Tsygankov A. P. (2019). *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. Rowman & Littlefield Publishers. Lanham.
- TVN24 (2015, 23 listopada). *Putin spotka się z sojusznikiem. Syria i ropa głównymi tematami*. <https://tvn24.pl/swiat/iran-putin-z-wizyta-chamenei-i-rowhani-spotkaja-sie-z-rosjaninem-ra596786-ls3318700> [dostęp: 28.05.2024].
- UN (2022, 12 października). *With 143 Votes in Favour, 5 Against, General Assembly Adopts Resolution Condemning Russian Federation's Annexation of Four Eastern Ukraine Regions*. <https://press.un.org/en/2022/ga12458.doc.htm> [dostęp: 28.05.2024].
- UN (2022, 7 kwietnia). *UN General Assembly votes to suspend Russia from the Human Rights Council*. <https://news.un.org/en/story/2022/04/1115782> [dostęp: 28.05.2024].
- United Nations Development Programme (2004). *Forging A Global South. United Nations Day for South-South Cooperation*. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/cn/UNDP-CH-PR-Publications-UNDay-for-South-South-Cooperation.pdf> [dostęp: 28.05.2024].
- Watling J., Danylyu, O. V., Reynolds N. (2024). *The Threat from Russia's Unconventional Warfare Beyond Ukraine, 2022–24*. Royal United Services Institute. London.
- Wnukowski D. (2022, 11 marca). *Państwa ASEAN-u wobec agresji Rosji na Ukrainę*. <https://pism.pl/publikacje/panstwa-asean-u-wobec-agresji-rosji-na-ukraine> [dostęp: 28.05.2024].
- World Nuclear Association (2024, 2 kwietnia). *Nuclear Power in Russia*. <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-o-s/russia-nuclear-power> [dostęp: 28.05.2024].
- Zdziech D. (2018). *QUAD–Australia. Nowe otwarcie*. „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, 4, 221–239.
- Выступление и ответы на вопросы СМИ Министра иностранных дел России С.В.Лаврова по итогам переговоров с Государственным секретарем США Р.Тиллерсоном, Вашингтон, (2017, 10 мая). https://archive.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2751328 [dostęp: 28.05.2024].
- Концепция национальной безопасности Российской Федерации, утверждена Указом Президента Российской Федерации от 17 декабря 1997 г. № 1300, „Дипломатический Вестник” 1998, nr 2.
- Указ Президента РФ № 24 от 10.01.2000 „О Концепции национальной безопасности Российской Федерации”. <https://base.garant.ru/12117978/> [dostęp: 28.05.2024].
- Указ Президента РФ № 400 от 2.07.2021 „О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации”. <https://base.garant.ru/401425792/> [dostęp: 28.05.2024].

Biogram autora

Przemysław Mazur – doktor nauk o polityce, doktor habilitowany nauk o bezpieczeństwie, adiunkt w Instytucie Bezpieczeństwa i Informatyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Do jego zainteresowań naukowych należą zagadnienia bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie, terroryzmu islamistycznego, geopolityki, fundamentalizmów religijnych, współczesnych problemów tożsamościowych, zwłaszcza Łemków, Ukraińców i muzułmanów.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.3

Tomasz Wójtowicz

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0001-6468-8973

Strategiczna nierównowaga. Amerykańska, rosyjska i chińska „tarcza antyrakietowa”

Strategic imbalance: the American, Russian, and Chinese “missile defense shield”

Abstrakt

Niniejszy artykuł opisuje amerykański, chiński i rosyjski potencjał w zakresie obrony przeciwra-
kietowej. W pracy przedstawiona została charakterystyka pocisków balistycznych, definiowanie
„tarczy antyrakietowej” oraz postrzeganie jej przez elity polityczne i wojskowe wybranych trzech
państw. W czasie badań właściwych korzystano z opracowań i artykułów, jakie ukazały się na ła-
mach: Breakingdefense.com, Rusi.org, „The International Institute for Strategic Studies”, Space24.
pl, „The Center for Strategic & International Studies”, „Strategic Studies Institute”, Armscontrol.
org, Militarytoday.com i Russianforces.org. Szczególnie użytecznym źródłem wiedzy okazały się
raporty: *Russian Ballistic Missile Defense: Rhetoric and Reality* opublikowany na łamach „Stra-
tegic Studies Institute” oraz *America’s Strategic Posture. The Final Report of the Congressional
Commission on the Strategic Posture of the United States* opracowany przez The Congressional
Commission on the Strategic Posture of the United States. Zdaniem autora niniejszego artykułu
największym potencjałem w obszarze systemów antybalistycznych dysponują Stany Zjednoczone.
Rozwój „tarczy antyrakietowej” rozpoczął się w tym kraju już w latach 40. XX wieku, a ochrona te-
rytorium USA przed pociskami balistycznymi stała się stałym elementem amerykańskiej wielkiej
strategii. Obecnie posiadają one jeden system służący do ochrony terytorium USA i trzy systemy
regionalne. Każdy z nich z kolei składa się z sieci radarów, w tym radarów wczesnego ostrzegania,
centrów dowodzenia i kontroli, podziemnych wyrzutni zawierających rakiety przechwytyjące
i mobilnych wyrzutni zawierających rakiety przechwytyjące. Związek Radziecki rozpoczął
budowę pierwszych systemów antybalistycznych w latach 60. XX wieku. Docelowo miały one
chronić Moskwę i jej okolice (okręg przemysłowy) przed atakiem ze strony amerykańskich
ICBM. Ze względu na zapisy *Traktatu o Ograniczeniu Rozwoju Systemów Antybalistycznych (ABM)*,
a następnie kryzys gospodarczy lat 90. XX wieku, nie udało się go w pełni rozwinąć, a następnie

[53]

zmodernizować. Najnowszy system A-235 Nudol znajduje się obecnie w fazie testów. Ostatni miał miejsce w grudniu 2022 roku. W Chinach, podobnie jak w Rosji, początki systemów antybalistycznych sięgają lat 60. XX wieku. Ze względu na kryzys gospodarczy spowodowany rewolucją kulturową oraz porażką programu Wielki Skok, nie była możliwa ich realizacja. Pierwszy system typu ABM HQ-9 uzyskał zdolność operacyjną dopiero w 1997 roku. Niezależnie od potencjału, żadne państwo nie dysponuje systemami gwarantującymi pełną ochronę przed atakiem za pomocą pocisków balistycznych. Umożliwiają one ograniczoną ochronę wojsk zgromadzonych na teatrze działań wojennych, są elementem gwarancji bezpieczeństwa sojuszników, mogą okazać się jednak niewystarczające w przypadku zmasowanego ataku raketowego.

Słowa kluczowe: Stany Zjednoczone, Rosja, Chiny, systemy antybalistyczne, „tarcza antyrakietowa”, pociski balistyczne

Abstract

This article describes American, Chinese and Russian missile defence capabilities. The work presents the characteristics of ballistic missiles, defining the “anti-missile shield” and how it is perceived by the political and military elites of selected three countries. During the actual research, studies and articles published by Breakingdefense.com, Rusi.org, the International Institute for Strategic Studies, Space24.pl, the Centre for Strategic & International Studies, the Strategic Studies Institute, Armscontrol.org, Militarytoday.com, and Russianforces.org were used. The following reports turned out to be particularly useful sources of knowledge: *Russian Ballistic Missile Defense: Rhetoric and Reality*, published by the Strategic Studies Institute, and *America's Strategic Posture. The Final Report of the Congressional Commission on the Strategic Posture of the United States*. According to the author of this article, the United States has the greatest potential in the area of anti-ballistic systems. The development of the “anti-missile shield” in this country began in the 1940s, and the protection of US territory against ballistic missiles has become a permanent element of American grand strategy. The country currently has one system to protect its entire territory and three regional systems. Each of them consists of a network of radars, including early warning radars, command and control centres, underground launchers containing interceptors, and mobile launchers containing interceptors. Russia (the Soviet Union) began building the first anti-ballistic systems in the 1960s. Ultimately, they were to protect Moscow and its surroundings (the industrial district) against an attack by American ICBMs. Due to the provisions of the Treaty on Limiting the Development of Anti-Ballistic Systems (ABM) and the subsequent economic crisis of the 1990s, it was not possible to fully develop and then modernise them. The newest A-235 Nudol system is currently in the testing phase. The last test took place in December 2022. In China, as in Russia, the origins of anti-ballistic systems date back to the 1960s. Due to the economic crisis caused by the Cultural Revolution and the failure of the “Great Leap Forward” programme, their implementation was impossible. The first HQ-9 ABM system entered into operation in 1997. Regardless of its potential, no country has any systems that would guarantee full protection against ballistic missile attacks. They only enable limited protection of troops gathered in the theatre of war and are an element of guaranteeing the security of allies. However, they may prove insufficient in the event of a massive missile attack.

Keywords: United States, Russia, China, anti-ballistic systems, anti-missile shield, ballistic missiles

Wstęp

W czasie zimnej wojny obrona przeciwrakietowa była jedną z głównych płaszczyzn strategicznej rywalizacji między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim. W okresie pauzy geostrategicznej po 1991 roku zainteresowanie metodami zwalczania pocisków balistycznych spadło. Obecnie, w świecie charakteryzującym się rywalizacją wielkich mocarstw oraz trwającymi kryzysami w Europie, Azji Wschodniej oraz na Bliskim Wschodzie, obrona rakietowa ponownie stała się jedną z główną płaszczyzn rywalizacji. Co najmniej 31 państw dysponuje pociskami balistycznymi, sklasyfikowanymi w jednej lub kilku grupach:

- Pociski balistyczne krótkiego zasięgu, mniejszym niż 1000 km (SRBM);
- Pociski balistyczne średniego zasięgu, 1000–3000 km (MRBM);
- Pociski balistyczne pośredniego zasięgu, 3000–5500 km (IRBM);
- Międzykontynentalne pociski balistyczne o zasięgu powyżej 5500 km (ICBM);

Pociski balistyczne krótkiego i średniego zasięgu określane są mianem rakiet balistycznych teatru działań, natomiast międzykontynentalne pociski balistyczne i pociski balistyczne pośredniego zasięgu opisywane są jako strategiczne rakiety balistyczne. Klasyfikowane są one także ze względu na rodzaj paliwa: ciekłe i stałe. Pociski na paliwo stałe wymagają mniej czasu na przeprowadzenie konserwacji i przygotowanie do użycia niż te na paliwo ciekłe. Wynika to z faktu, że paliwo stałe i utleniacz występują razem, w przypadku pocisków na paliwo ciekłe muszą być rozdzielone aż do momentu wystrzelenia¹. Dostęp do nich uzyskują kolejne państwa oraz podmioty niepaństwowe. W Jemenie siły Huti wielokrotnie używały przeciwokrętowych pocisków balistycznych wobec statków przemieszczających się na Morzu Czerwonym². W wojnie rosyjsko-ukraińskiej obie strony na szeroką skalę używają pocisków balistycznych. Według danych z maja 2024 roku, każdego miesiąca strona rosyjska wystrzeliwuje 130–150 pocisków balistycznych i manewrujących, takich jak Kalibr, Iskander-M, Kindżał, Kh-22, Iskander-K czy Onyx³. W 2023 roku w Stanach Zjednoczonych opublikowany został raport *America's Strategic Posture. The Final Report of the Congressional Commission on the Strategic Posture of the United States*, będący efektem prac zespołu ekspertów z różnych środowisk politycznych⁴. Zapisane w nim zostało, że strategia USA mająca na celu odstraszenie potencjalnej agresji polegała na zapewnieniu wsparcia sojusznikom oraz zdolności do projekcji siły za granicą. Pozwoliło to zachować względny spokój i porządek międzynarodowy po II wojnie światowej. Aktualnie jednak Rosja i Chiny starają się go zniszczyć, opracowując broń, której celem może być terytorium Stanów

¹ *Worldwide Ballistic Missile Inventories*. <https://www.armscontrol.org/factsheets/missiles> [dostęp: 31.05.2024].

² F. Hinz (2024, 8 stycznia). *Houthi anti-ship missile systems: getting better all the time*. <https://www.iiss.org/online-analysis/military-balance/2024/01/houthi-anti-ship-missile-systems-getting-better-all-the-time/> [dostęp: 31.05.2024].

³ *The Russian Momentum is back* (2024, 9 maja). https://www.youtube.com/watch?v=gk7D_TliAuE [dostęp: 31.05.2024].

⁴ *Strategic Posture. The Final Report of the Congressional Commission on the Strategic Posture of the United States* (2023, październik). <https://www.ida.org/-/media/feature/publications/a/am/americas-strategic-posture/strategic-posture-commission-report.ashx> [dostęp: 3.06.2024].

Zjednoczonych. Próbuje zmusić tym samym Waszyngton do wycofania wsparcia dla swoich sojuszników oraz osłabić jego zdolność do projekcji siły. Postawiono tezę, iż wzmocnienie wiarygodności odstraszania powinno opierać się na zaktualizowanej polityce obrony przeciwrakietowej, m.in. poprzez rozmieszczenie dodatkowych elementów umożliwiających zwalczanie pocisków balistycznych. Pozwoli to nie tylko chronić amerykańską infrastrukturę krytyczną, ale także powstrzymać Rosję i Chiny przed nuklearnym i konwencjonalnym szantażem, zwiększając niepewność powodzenia tego rodzaju ataku na USA⁵.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie amerykańskiego, rosyjskiego i chińskiego potencjału w obszarze systemów antybalistycznych. Na wstępnym etapie badań autor postawił główne pytanie badawcze oraz kilka pytań szczegółowych. Główne pytanie badawcze sformułowane zostało w następujący sposób: jakim potencjałem w obszarze systemów antybalistycznych dysponują trzy wybrane państwa oraz które z nich posiada przewagę nad pozostałymi? Pytania szczegółowe natomiast to: czym są pociski balistyczne? Jak definiowany jest system antybalistyczny? Jaki stosunek do „tarczy antyrakietowej” mają elity polityczne i wojskowe w Stanach Zjednoczonych, Rosji i Chinach? W trakcie badań właściwych wykorzystano metodę badania dokumentów, metodę porównania, uogólniania, wnioskowania oraz metodę analizy przyczynowo-skutkowej. Całość pracy składa się ze wstępu, zakończenia oraz czterech części merytorycznych. Pierwsza poświęcona została definiowaniu systemów antybalistycznych. Druga przedstawia amerykański potencjał w zakresie systemów ABM, trzecia chiński, czwarta z kolei rosyjski.

Definiowanie tarczy antyrakietowej

Analiza pojęcia „tarczy antyrakietowej” nie jest prosta z kilku powodów. Po pierwsze w literaturze naukowej oraz popularnonaukowej używanych jest kilka różnych pojęć odnoszących się do tego samego przedmiotu: „tarcza antyrakietowa”, system antybalistyczny czy obrona przeciwrakietowa. Po drugie jest to obszar zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, dlatego wymaga podejścia interdyscyplinarnego. Po trzecie odnosi się on do złożonych kwestii technicznych, które wpływają na skuteczność działania obrony przeciwrakietowej i tym samym determinują jej rolę w stosunkach międzynarodowych. Po czwarte wreszcie należy wziąć pod uwagę różnice w pojęciach używanych w różnych językach świata – *missile defense*, *ballistic missile defence*, *Противоракетная оборона*. Nie zagłębiając się w szczegóły i dylematy związane z definiowaniem tarczy antyrakietowej, poniżej wyjaśnionych zostało kilka najważniejszych pojęć⁶. *Traktat o Ograniczeniu Rozwoju Systemów Antybalistycznych* (ABM,

⁵ R. L. Heinrichs, J. Hyten (2024, 2 kwietnia). *The US Must Upgrade its Missile Defence to Deter Russia and China*, <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/us-must-upgrade-its-missile-defence-deter-russia-and-china> [dostęp: 3.06.2024].

⁶ M. Czajkowski (2013). *Obrona przeciwrakietowa w stosunkach międzynarodowych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, s. 60–61.

Anti-Ballistic Missile) w artykule II definiuje system antybalistyczny jako system służący do zwalczania strategicznych rakiet balistycznych lub ich elementów w trajektorii lotu, składający się z:

- rakiet przechwytyjących ABM;
- wyrzutni ABM skonstruowanych i rozmieszczonych w celu wystrzeliwania rakiet przechwytyjących;
- radarów ABM⁷.

Amerykański dokument *Missile Defense Review*, czyli przegląd obrony przeciw-rakietowej opisujący kierunki rozwoju systemów ABM, przedstawia system obrony przeciw-rakietowej jako system składający się z trzech elementów:

- naziemnych, morskich i kosmicznych czujników umożliwiających wykrywanie, śledzenie, rozróżnienie i ocenę celów;
- naziemnych i morskich wyrzutni oraz pocisków służących do niszczenia rakiet balistycznych przy pomocy użycia technologii „hit-to-kill” lub wybuchu głowicy w pobliżu celu;
- globalnej sieci dowodzenia i kontroli, zarządzania walką i łączności funkcjonującej przez 24 godziny na dobę siedem dni w tygodniu⁸.

National Academy of Sciences w publikacji *Regional Ballistic Missile Defense in the Context of Strategic Stability* przedstawiła system obrony przed rakietami balistycznymi jako system wzajemnie połączonych czujników i środków zaradczych, których celem jest neutralizacja jednego lub więcej ataków rakietowych. Czujniki mogą być rozmieszczone na ziemi, morzu, w powietrzu lub na orbicie, wykorzystując radary i podczerwień do śledzenia celu. Po jego zlokalizowaniu analitycy interpretują dane, identyfikują rakiety, określają ich pozycję i trajektorię lotu. Środkami zaradczymi mogą być rakiety przechwytyjące te wystrzelwane z ziemi, powietrza bądź wiązki energii wystrzelwane z bliskiej odległości. Ich zadaniem jest unieruchomienie, zakłócenie bądź zniszczenie nadlatujących pocisków⁹. Marek Czajkowski zdefiniował obronę przeciw-rakietową jako „dokonywane przez określony podmiot czynności odpierania napaści dokonywanej wobec określonego przedmiotu przy użyciu rakiet” lub jako „przedmiot oraz forma działania, którymi władają lub którymi zarządzają określone podmioty przy użyciu rakiet”¹⁰.

⁷ *Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems (ABM Treaty)* (1972, 26 maja). https://media.nti.org/documents/abm_treaty.pdf [dostęp: 30.05.2024].

⁸ *The Ballistic Missile Defense System*. <https://www.defense.gov/Portals/1/Interactive/2018/11-2019-Missile-Defense-Review/MDR-BMDS-Factsheet-UPDATED.pdf> [dostęp: 7.06.2024].

⁹ *Current Russian and U.S. Ballistic Missile Defense Systems*. <https://nap.nationalacademies.org/read/24964/chapter/5> [dostęp: 18.06.2024].

¹⁰ M. Czajkowski (2013). *Op. cit.*, s. 62.

Amerykański potencjał w zakresie ABM

Aktualnie Stany Zjednoczone posiadają trzy regionalne systemy obrony przeciwrakietowej (teatru działań) oraz jeden służący do ochrony terytorium USA, czyli naziemny system obrony średniego zasięgu GMD – Ground-Based Midcourse Defense. Systemy regionalne obejmują lądowe elementy „tarczy”, tj. wyrzutnie Patriot Advanced Capability (PAC-3) oraz Terminal High Altitude Area Defense (THAAD) rozmieszczone w Europie, na Bliskim Wschodzie i Azji oraz morski system Aegis. GMD z kolei zbudowany został z myślą o neutralizowaniu ataków przeprowadzanych za pomocą międzykontynentalnych pocisków balistycznych (ICBM) poprzez zniszczenie nadlatującej głowicy w środkowej fazie lotu i poza atmosferą. Wdrożony został do służby w 2004 roku i składa się z 40 pocisków przechwytyjących bazowania naziemnego (GBI) zlokalizowanych w Fort Greely i czterech w bazie sił powietrznych Vandenberg w Kalifornii oraz powiązanych z nimi satelitami i stacjami radarowymi. Obecnie realizowany jest program modernizacji GMD polegający na montażu 31 nowych pocisków przechwytyjących, które mają zastąpić dotychczas używane. Szacuje się, że każdy z nich będzie kosztował 498 mln USD, co oznacza, że koszt całego programu wyniesie 18 mld USD. Departament Obrony planuje oddanie ich do użytkowania w 2027 lub 2028 roku. Równolegle realizowana jest modernizacja systemu ABM chroniącego wyspę Guam. Amerykanie planują wydać na ten cel 1,5 mld USD¹¹. Poza wyrzutniami GMD potencjał amerykańskiego systemu antybalistycznego tworzy:

- 38 okrętów marynarki wojennej (krążowników i niszczycieli) wyposażonych w system Aegis umożliwiający nadzór na dalekim dystansie oraz śledzenie i obronę przed rakietami balistycznymi przy użyciu rakiet SM-2 Block 4, SM-3 i SM-6;
- jednej jednostki Aegis Ashore będącej lądowym komponentem morskiego systemu antybalistycznego Aegis wykonującej zadania przy użyciu rakiet SM-3;
- radaru Cobra Dane znajdujący się na Wyspach Aleuckich (Alaska), obsługiwanym przez Siły Kosmiczne USA, którego zadaniem było i jest wykrywanie startu radzieckich/rosyjskich rakiet balistycznych;
- sieci radarów wczesnego ostrzegania rozmieszczonych w kilku miejscach na całym świecie;
- 12 mobilnych radarów działających w paśmie X przeznaczonych do celów operacyjnych oraz przeprowadzania testów (w tym radary dla baterii THAAD);
- siedem aktywnych baterii THAAD, w tym jedna rozmieszczona na wyspie Guam celem ochrony terytorium USA oraz jedna rozmieszczona w Korei Południowej do ochrony tego kraju;
- morski radar działający w paśmie X;
- zintegrowany system C2BMC (Command & Control Battle Management and Communications), który koordynuje wszystkie elementy systemu obrony przeciwrakietowej¹².

¹¹ *Fact sheet: U.S. Ballistic Missile Defense* (2023, 12 czerwca). <https://armscontrolcenter.org/fact-sheet-u-s-ballistic-missile-defense/> [dostęp: 3.06.2024].

¹² *The Ballistic Missile Defense System*. <https://www.defense.gov/Portals/1/Interactive/2018/11-2019-Missile-Defense-Review/MDR-BMDS-Factsheet-UPDATED.pdf> [dostęp: 7.06.2024].

Pomimo iż amerykańska „tarcza antyrakietowa” jest najbardziej rozbudowana, nie oznacza, że w momencie wybuchu wojny będzie skuteczna. Jak wynika z raportu The Center for Strategic and International Studies *Distributed Defense. New Operational Concept for Integrated Air and Missile Defense*¹³, Chiny i Rosja mogłyby łatwo wykryć i zniszczyć amerykańską obronę przeciwrakietową. Atutem rywali USA nie jest zaawansowana technika wojskowa, ale ilość środków napadu powietrznego. W kierunku amerykańskich baz wojskowych oraz okrętów marynarki wojennej w tym samym czasie mogłyby być wyrzuczone setki pocisków balistycznych, manewrujących oraz dronów, które przedarłyby się przez A2/AD. Ponadto najważniejsze elementy amerykańskiej „tarczy antyrakietowej” – wyrzutnie Patriot, THAAD, radary i stanowiska dowodzenia – generują dużo ciepła i fal radiowych, przez co są trudne za zakamuflowania i nie mogą szybko zmieniać położenia. Siły zbrojne USA muszą zatem zdecydować się na doktrynę „obrony rozporoszonej”, która zakłada maksymalną decentralizację baterii przeciwlotniczych i przeciwrakietowych. Kluczową rolę ma odegrać także system IBCS (Integrated Air and Missile Defense Battle Command System), umożliwiający zarządzanie różnego typu zestawami przeciwlotniczymi i przeciwrakietowymi, które mają otrzymywać informacje o celach ze wszystkich dostępnych radarów w danym regionie świata¹⁴. Obecnie wyrzutnia Patriot może namierzać cele wyłącznie na podstawie danych z radaru Patriot, wyrzutnia THAAD na podstawie danych z radaru AN/TPY-2 itd. Jeśli przeciwnik zdołałby przeprowadzić skuteczny cyberatak na jeden z radarów, wszystkie połączone z nim wyrzutnie byłyby bezużyteczne¹⁵.

Najnowsze zmiany doktrynalne odnoszące się do obrony przeciwrakietowej w USA miały miejsce w 2019 i 2022 roku. Opublikowane zostały wówczas *Missile Defense Review* (MDR) – raporty, w których określone są plany rządu dotyczące rozwoju „tarczy antyrakietowej”¹⁶. W dokumencie z 2019 roku zapisano, że zagrożenia wynikające z posiadania przez przeciwników USA pocisków balistycznych są dużo bardziej poważne niż w poprzednich latach. Szczególnie wyraźny postęp w budowie międzykontynentalnych pocisków balistycznych zaobserwowano w Korei Północnej. Iran rozwija rakiety krótkiego i średniego zasięgu, Rosja i Chiny z kolei skupiły się na ulepszaniu broni hipersonicznej i pocisków manewrujących. Autorzy dokumentu zaproponowali szereg konkretnych rozwiązań, które ich zdaniem poprawiłyby

¹³ T. Karako, W. Rumbaugh (2018, styczeń). *Distributed Defense. New Operational Concepts for Integrated Air and Missile Defence*. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/event/171206_Karako_DistributedDefense_Web_0.pdf [dostęp: 5.06.2024].

¹⁴ M. Miernicka (2024, 29 lutego). *Nowoczesny system IBCS dla Wojska Polskiego*. <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/41269?t=Nowoczesny-system-IBCS-dla-Wojska-Polskiego-> [dostęp: 6.06.2024].

¹⁵ S. J. Freedberg Jr. (2018, 25 stycznia). *Missile Defense Vs. China, Russia: Decentralize, Disperse, & Hide*. <https://breakingdefense.com/2018/01/missile-defense-vs-china-russia-decentralize-disperse-hide/> [dostęp: 6.06.2024].

¹⁶ *Missile Defense Review*, Department of Defense 2019. <https://media.defense.gov/2019/Jan/17/2002080666/-1/-1/2019-MISSILE-DEFENSE-REVIEW.PDF> [dostęp: 15.02.2024].

skuteczność funkcjonowania systemu obrony przeciwrakietowej. Po pierwsze, należy rozmieścić dodatkowych 20 myśliwców przechwytyjących dalekiego zasięgu w Fort Greely na Alasce. Po drugie, ulepszyć pojazd przechwytyjący przenoszony przez te myśliwce. Po trzecie, rozmieścić dodatkowe radary na Alasce, Hawajach i innych miejscach. Po czwarte, zmodernizować obecnie używane radary. Po piąte, sprawdzić skuteczność pocisków SM-3 Block IIA w zakresie zwalczania niektórych międzykontynentalnych pocisków balistycznych. Odradzono z kolei kontynuowanie rozmieszczenia stanowiska pocisków przechwytyjących we wschodniej części USA w celu neutralizacji zagrożeń ze strony państw Bliskiego Wschodu. Uznano, że Iran nie posiadał wówczas pocisków klasy ICBM, a gdyby nawet rozwinął takie możliwości, byłyby one zestrzeliwane przez myśliwce przechwytyjące rozmieszczone na Alasce. Delikatną kwestią stały się relacje z sojusznikami. Z jednej strony 17 stycznia 2019 roku, podczas prezentacji MDR w Pentagonie, prezydent Trump skrytykował sojuszników, określając ich podejście do amerykańskiej tarczy jako „nieuczciwe”. Z drugiej strony w dokumencie znalazł się zapis sugerujący przywiązanie większej wagi do regionalnych zdolności przeciwrakietowych w ramach systemu THAAD, kontynuację rozmieszczenia Aegis Ashore w Polsce oraz zwiększenie liczby systemów Aegis BMD na okrętach wojennych z 38 do 60 do końca roku budżetowego 2023. Ponadto, jak podkreślił Frank A. Rose – ekspert Brookings Institution, rola sojuszników w obronie kontynentalnej Stanów Zjednoczonych przed uderzeniami pocisków balistycznych jest bardzo duża. Radary rozmieszczone w Japonii, Wielkiej Brytanii i Grenlandii odgrywają kluczową rolę w ostrzeganiu przed zbliżającymi się pociskami ICBM. Bez dostępu do tych obiektów bardzo trudno byłoby zorganizować skuteczną obronę przed tego rodzaju zagrożeniem¹⁷. Raport z 2022 roku zwrócił szczególną uwagę na szerokie spektrum zagrożeń powietrznych i rakietowych, w tym bezzałogowych statków powietrznych. Przedstawił drony jako niedrogi, elastyczny i wiarygodny środek umożliwiający przeprowadzanie ataków na poziomie taktycznym. Podobnie jak w przypadku wcześniejszych dokumentów zaznaczono, że Stany Zjednoczone będą w dalszym ciągu polegać na odstraszeniu strategicznym, aby stawić czoło zagrożeniom związanym z międzykontynentalnymi pociskami balistycznymi. Zdaniem autorów system GMD pozostanie wciąż istotnym elementem obrony przeciwrakietowej oraz konieczna jest jego ciągła modernizacja. Administracja Bidena zaproponowała w tym punkcie budowę 20 pocisków przechwytyjących nowej generacji (Next Generation Interceptors)¹⁸.

¹⁷ F. A. Rose (2019, 25 lutego). *The Trump administration's new Missile Defense Review is a mixed bag*. <https://www.brookings.edu/articles/the-trump-administrations-new-missile-defense-review-is-a-mixed-bag/> [dostęp: 15.02.2024].

¹⁸ T. Karako (2022, 7 października). *The 2022 Missile Defense Review: Still Seeking Alignment*. <https://www.csis.org/analysis/2022-missile-defense-review-still-seeking-alignment> [dostęp: 21.06.2024].

Tabela 1. Obecnie wykorzystywane systemy antybalistyczne przez Stany Zjednoczone, Federację Rosyjską i Chińską Republikę Ludową

System ABM	Kraj	Miejsce przechwytywania	Zwalczanie celów	Rodzaj głowicy	Zasięg max	Szybkość	Wyrzutnia
Patriot	USA	Faza końcowa	SRBM MRBM	Pojazd niszczący (Kill Vehicle)	40 km (w zależności od celu)	5 Machów (w zależności od rodzaju pocisku)	Mobilna
THAAD	USA	Faza ponownego zbliżenia (re-entry)	SRBM MRBM IRBM	Pojazd niszczący (Kill Vehicle)	200 km	8.2 Macha	Mobilna
SM-6	USA	Faza końcowa	MRBM IRBM	Fala uderzeniowa (blast)	240–370 km	3.5 Macha	Okręt wojenny
SM-3	USA	Faza wznoszenia (boost) ¹⁹	MRBM IRBM ICBM ASAT	Pojazd niszczący (Kill Vehicle)	700–2500 km	13.2 Macha	Okręt wojenny/ silos podziemny
GBI	USA	W połowie kursu ²⁰	ICBM	Fala uderzeniowa (blast)	5300 km	33 Machy	Silos poziemny
A-135 51T6 Gazalle	Rosja	Faza ponownego zbliżenia (re-entry)	ICBM MRBM	Głowica nuklearna 10KT	80–100 km	17 Macha	Silos poziemny
A-135 53T6 Gordon	Rosja	Egzosfera ²¹	ICBM MRBM	Głowica nuklearna 10KT	350–900 km	7 Macha	Silos poziemny
A-235 Nudol	Rosja	Faza ponownego zbliżenia (re-entry)	ICBM ASAT	Głowica konwencjonalna	150 km		Mobilna
S-300	Rosja	Faza końcowa ²²	MRBM IRBM	Fala uderzeniowa (blast)	150 km	5 Macha	Mobilna
S-400	Rosja	Faza końcowa	SRBM IRBM	Fala uderzeniowa (blast)	400 km	14 Macha	Mobilna
S-500	Rosja		IRBM MRBM ICBM ASAT		600 km		Mobilna
HQ-9/HQ-19	ChRL	Faza końcowa	SRBM MRBM IRBM		200 km	4,2 Macha	Mobilna
HQ-26	ChRL						Mobilna
HQ-29	ChRL						Mobilna

Źródło: opracowanie własne.

¹⁹ Faza, w której pocisk uzyskuje prędkość potrzebną do dotarcia do celu. Trwa ona od jednej do pięciu minut w zależności od zasięgu pocisku. Rakieta porusza się wbrew grawitacji Ziemi i opuszcza atmosferę w przestrzeń kosmiczną, albo w przypadku rakiet o krótszym zasięgu dociera jedynie do obrzeży przestrzeni kosmicznej.

²⁰ Faza środkowego kursu jest najdłuższą częścią lotu rakiety. W przypadku międzykontynentalnych rakiet balistycznych może ona trwać nawet 20 min, a pocisk przyspiesza do prędkości ponad 30 tys. km/h.

²¹ Moment w środkowej fazie kursu, kiedy rakieta opuszcza atmosferę. Pozbywa się wówczas silników raketowych, aby zwiększyć zasięg.

²² Faza końcowa lotu rakiety trwa zwykle krócej niż jedna minuta. W tym momencie systemy obronne muszą znajdować się bardzo blisko celu rakiety, aby skutecznie odeprzeć atak.

Chiński potencjał w zakresie ABM

Chińska Republika Ludowa rozwija swoje zdolności do obrony przez pociskami balistycznymi od ponad 50 lat. W 1964 roku przeprowadziła swoją pierwszą próbę nuklearną, w tym samym roku uruchomiła także program badawczy oznaczony kodem „640”. „64” oznaczał rok, w którym został rozpoczęty, „0” oznaczało z kolei, że było to pierwszy program obronny mający na celu prowadzenia badań nad raketami przechwytyjącymi oraz systemami wczesnego ostrzegania²³. Pomimo wysokiego priorytetu politycznego od samego początku napotykał on jednak wiele trudności technicznych. Ogólne zacofanie cywilizacyjne Chin uniemożliwiało realizację tak złożonego technologicznie programu. W 1983 roku następca Mao Zedonga Deng Xiaoping odwołał program ze względu na trwający proces modernizacji państwa i inne priorytety gospodarcze. Motywacją do rozpoczęcia kolejnych prac nad „tarczą antyrakietową” był amerykański program Strategicznej Inicjatywy Obronnej (SDI). W chińskich ośrodkach rządowych pojawiało się coraz więcej głosów krytycznych, podkreślających, że intencją Waszyngtonu jest zbudowanie dominacji technologicznej nad rywalami oraz podważenie przeprowadzenia atomowego uderzenia odwetowego. Sądono ponadto, że SDI w rzeczywistości nie ma wyłącznie charakteru defensywnego, ale także umożliwia uderzenie rakietowe. W 1986 roku rozpoczęto realizację kolejnego programu, określanego jako „863”, mającego na celu rozwój wielu zaawansowanych technologii mających zastosowanie zarówno cywilne, jak również wojskowe. Z punktu widzenia Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej kluczowe znaczenie miał rozwój 18 technologii: technologii kosmicznych wykorzystywanych do śledzenia i przechwytywania obiektów czy laserowych metod przechwytywania rakiet²⁴. Następnym „impulsem” do prac na „tarczą antyrakietową” były wydarzenia, do jakich doszło po upadku Związku Radzieckiego. Stany Zjednoczone ogłosiły zamiar sprzedaży Tajwanowi wyrzutni Patriot, co mogło znacznie utrudnić w przyszłości siłowe przejęcie „zbuntowanej prowincji”. Pekin krytykował również zaangażowanie Japonii w amerykański program BMD. W ramach odpowiedzi zdecydowano się na zakup z Rosji 100 rakiet S-300 oraz rozpoczęto pracę nad wyrzutniami HQ-9, które weszły do służby w 1997 roku. Był to system zbliżony możliwościami do S-300, mógł przechwytywać samoloty, helikoptery, drony, rakiety manewrujące, rakiety powietrzne-ziemia, bomby kierowane oraz rakiety balistyczne średniego i dalekiego zasięgu. Jego zasięg był różny, w zależności od rodzaju celu, jaki neutralizował. W przypadku samolotów wynosił 125 km, przeciwko pociskom balistycznym 15–25 km. Do dzisiaj opracowanych zostało kilka ulepszonych wersji HQ-9, m.in.: HQ-9P będąca produktem eksportowym do Pakistanu, HQ-9B charakteryzująca się większym zasięgiem i precyzją (do 250 km), HQ-9C, HQ-9 FD-2000 o zasięgu do 100 km i wysokości 20 km, HQ-9 FT-2000 czy HHQ-9 będąca na wyposażeniu okrętów podwodnych²⁵. Presja związana z koniecznością budowy

²³ B. W. MacDonald, Ch. D. Ferguson (2015, listopada). *Chinese Strategic Missile Defense: Will It Happen and What Would It Mean?*. <https://www.armscontrol.org/act/2015-11/features/chinese-strategic-missile-defense-happen-what-mean> [dostęp: 20.12.2023].

²⁴ *National High-tech R&D Program (863 Program)*, (2016, 5 marca). http://newyork.china-consulate.gov.cn/eng/kjsw/std/201603/t20160305_5520599.htm [dostęp: 20.12.2023].

²⁵ HQ-9. <https://www.militarytoday.com/missiles/hq9.htm> [dostęp: 01.04.2024].

i rozmieszczenia systemów antybalistycznych osłabła w Pekinie po zamachach na WTC i Pentagon z 11 września 2001 roku. Pojawiła się wówczas nadzieja, że dojdzie do odprężenia w relacjach amerykańsko-chińskich i amerykańsko-rosyjskich. Zdaniem chińskich strategów wraz z rozpoczęciem wojny z terroryzmem islamskim świat wkroczył w nową epokę, będącą mieszkanką współpracy i konfrontacji, z wyraźną przewagą współpracy. Sądzone, że obrona przeciwrakietowa wciąż będzie miała poważny wpływ na równowagę strategiczną, ale państwom znacznie łatwiej będzie zawierać kompromisy. Chiny nie chciały ponadto brać udziału w wyścigu zbrojeń ze Stanami Zjednoczonymi, biorąc pod uwagę lekcje wyciągnięte z upadku Związku Radzieckiego. Nie oznaczało to jednak, że w chińskich środowiskach wojskowych i politycznych nie toczyła się wciąż debata na temat przyszłości „tarczy” i jej znaczenia. Pomimo różnicy zdań, jakie się pojawiały, należy podkreślić kilka stałych elementów strategii rozwoju obrony antyrakietowej, które nie podlegają dyskusji:

- potrzeba utrzymania wiarygodnej zdolności do drugiego uderzenia nuklearnego;
- konieczność ochrony Pekinu i jego okolic, gdzie znajdują się centra dowodzenia, siedziby najwyższych władz partyjnych i rządowych oraz silosy ICBS;
- zainteresowanie stabilnością strategiczną;
- technologiczne przygotowanie PLA do zwalczania amerykańskich elementów BMD²⁶;
- traktowanie „tarczy antyrakietowej” przez kierownictwo polityczne państwa jako „polisy ubezpieczeniowej”. Niedopuszczenie do sytuacji, w której mocarstwo atomowe (USA, Indie, Rosja) będzie stosować szantaż nuklearny, wobec którego przywódca chiński będzie bezradny i narazi się na utratę władzy²⁷.

Od 2010 do 2023 roku Chiny przeprowadziły co najmniej siedem testów systemów obrony przeciwrakietowej. Zaskoczeniem dla mocarstw zachodnich był fakt, że Pekin wydawał oficjalne oświadczenia odnoszące się do testów. Wcześniej praktyka polegała na utrzymywaniu prób w głębokiej tajemnicy. Zmiana sposobu komunikowania być może wynikała z trudnych doświadczeń roku 2007, kiedy przeprowadzony został test broni antysatelitarnej. Z jednej strony zakończył się on spektakularnym sukcesem, z drugiej jednak medialną katastrofą, ponieważ Chiny oskarżone zostały o generowanie kosmicznych śmieci zagrażających bezpieczeństwu cywilnych lotów kosmicznych. W 2010 roku test przeprowadzony został za pomocą HQ-19, w 2018 rakieta przechwytnąca był DN-3 (pocisk zaliczany do broni antysatelitarnej), w 2021 – HQ-19. Szacuje się, że obecnie Chińska Republika Ludowa dysponuje sześcioma systemami antybalistycznymi:

- HQ-9B;
- HQ-19;
- HQ-26;
- HQ-29;
- DN-1/SC-19 (pociski podwójnego zastosowania antybalistyczne i antysatelitarne);

²⁶ B. Roberts (2003, wrzesień). *China and Ballistic Missile Defense: 1955 to 2002 and Beyond*. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA418710.pdf> [dostęp: 01.04.2024].

²⁷ B. W. MacDonald, Ch. D. Ferguson (2015). *Op. cit.*

- DN-2 (pociski podwójnego zastosowania antybalistyczne i antysatelitarne)²⁸.

HQ-19 jest mobilnym systemem ABM wykorzystywanym do zwalczania pocisków krótkiego, pośredniego i średniego zasięgu, jest uważany za odpowiednik amerykańskiego systemu THAAD²⁹. W skład systemu wchodzi radar wczesnego ostrzegania oraz kołowy pojazd specjalny 10x10 przenoszący maksymalnie dwa pociski wystrzeliwane pionowo. System ma możliwość naprowadzania obu z nich na ten sam cel, co daje większą szansę na jego zniszczenie. W 2021 roku prawdopodobnie rozmieszczony został w południowej części Chin, skąd mógł przechwytywać indyjskie rakiety Angi-II i Angi-III oraz potężniejsze Angi-IV i Angi-V³⁰. System SC-19, podobnie jak wiele innych systemów w PLA, ma podwójne zastosowanie. Z jednej strony jest bronią przeciwrakietową, z drugiej strony (pod nazwą DN-1) przedstawiany jest jako broń typu ASAT. Według powszechnie dostępnych źródeł powstał na bazie rakiety DF-21C, sam skrót natomiast SC pochodzi od nazwy Centrum Lotów Kosmicznych Shuangcheng, które znajduje się w prowincji Gansu. Za pomocą dwustopniowej rakiety na paliwo stałe może on neutralizować satelity lub inne pojazdy kosmiczne na niskich i średnich orbitach okołoziemskich³¹. W 2010 roku miał miejsce udany test systemu, kiedy PLA wystrzeliła SC-19 z kompleksu poligonowego Korla w zachodniej części kraju, który następnie przechwycił wystrzelony niemal w tym samym czasie pocisk balistyczny średniego zasięgu DF-16³². Kolejnym systemem balistycznym wykorzystywanym przez Chiny jest HQ-26. W przeciwieństwie do poprzednich rozwiązań, nie ma na jego temat wielu informacji. Niektóre źródła przedstawiają go jako odpowiednika amerykańskiego systemu SM-3, inne – rakiet manewrujących PAC-3 Patriot. W praktyce ma być przede wszystkim wykorzystywany do zwalczania samolotów wczesnego ostrzegania oraz samolotów walki elektronicznej, ale także rakiet balistycznych i manewrujących. Pociski wystrzeliwane przez HQ-26 są większe od amerykańskich odpowiedników, lecz w przeciwieństwie do SC-19 zawierają niewielki ładunek wybuchowy. Przenoszony jest przez platformę mobilną – pojazd 8x8, na którym znajduje się wyrzutnia i 15 rakiet przechwytyjących³³. Jest systemem antybalistycznym, który posiada również możliwości niszczenia celów w przestrzeni kosmicznej. Zbudowany został przede wszystkim z myślą o neutralizacji międzykontynentalnych pocisków balistycznych, rakiet hipersonicznych, pojazdów kosmicznych, satelitów i dronów orbitalnych. Bardzo trudno jest dokładnie określić jego parametry techniczne na podstawie dostępnych źródeł. Niektóre z nich wskazują, że ma 11 metrów i podobnie jak poprzednie jest przenoszony przez platformy mobilne³⁴.

²⁸ Hsiao-Huang Shu. *China's Missile Defense Capability*. <https://inders.org.tw/uploads/eninders/files/202206/fe289bec-3b2f-43ab-b2b6-0aa5cedac64f.pdf> [dostęp: 10.06.2024].

²⁹ HQ-19. https://www.militarytoday.com/missiles/hq_19.htm [dostęp: 10.06.2024].

³⁰ Hsiao-Huang Shu. *Op. cit.*

³¹ *Ibidem*.

³² SC-19 *Anti-Ballistic Missile Interceptor*. <https://www.globalsecurity.org/space/world/china/sc-19-abm.htm> [dostęp: 01.05.2024].

³³ HQ-26. https://www.militarytoday.com/missiles/hq_26.htm [dostęp: 10.06.2024].

³⁴ HQ-29. https://www.militarytoday.com/missiles/hq_29.htm [dostęp: 10.06.2024].

Rosyjski potencjał w zakresie ABM

Rosja, podobnie jak Stany Zjednoczone i Chińska Republika Ludowa, od wielu lat rozwija swoje własne zdolności w zakresie obrony przeciwrakietowej. Waga, jaką kierownictwo polityczne i wojskowe tego państwa przywiązuje do „tarczy”, wynika z kilku przyczyn:

- Rosja jest największym krajem na świecie, bardzo trudno w związku z tym jest zapewnić skuteczną ochronę przed pociskami balistycznymi. Jest ona jednak konieczna ze względu na kluczowe zasoby: ludność skupioną w dużych ośrodkach miejskich oraz centra przemysłowe;
- Rosja otoczona jest przez państwa dysponujące bronią rakietową dalekiego zasięgu oraz bronią atomową: Chiny, Korea Północna, Pakistan Indie czy Iran. Nie są to kraje wrogie, jednak powinna ona obserwować potencjał, jakim dysponują;
- Rosja świadoma jest wyraźnej przewagi amerykańskiej zarówno w zakresie neutralizowania ataków militarnych, jak również broni rakietowej dalekiego zasięgu³⁵.

Biorąc pod uwagę jednak wypowiedzi rosyjskich urzędników państwowych, można donieść wrażenie, że podejście do systemów antybalistycznych jest w tym kraju niejednoznaczne. W 2012 roku odpowiedzialny za rozwój kompleksu przemysłowo-wojskowego wicepremier Dmitrij Rogozin przyznał, że obrona antyrakietowa jest iluzją, niezależnie, ile pieniędzy rząd na nią przeznaczy³⁶. Opiniom tego rodzaju przeczą jednak programy modernizacji systemów obrony przeciwrakietowej i przeciwlotniczej. W 2010 roku przyjęty został Państwowy Program Uzbrojenia na lata 2011–2020, którego wielkość wynosiła 19 bln rubli, czyli około 600 mld USD. 20% całej sumy miało być przeznaczone na systemy pośrednio lub bezpośrednio związane z obroną przeciwrakietową, takie jak: lądowe systemy wczesnego ostrzegania przed atakiem rakietowym, system chroniący Moskwę miał zostać gruntownie odnowiony, a zakłady produkujący przeciwrakiety zmodernizowane³⁷.

Obecnie funkcjonujący rosyjski system obrony przeciwrakietowej, podobnie jak w innych państwach, składa się z systemu wczesnego ostrzegania (satelity i radary naziemne) oraz rakiet przechwytyjących. Do 2023 roku jedynym systemem, jaki uzyskał status gotowości bojowej, jest A-135. Jego geneza sięga lat 60. XX wieku i jest wynikiem wcześniej rozwijanych systemów. Na funkcjonowanie A-135 wpłynął także *Traktat o Ograniczeniu Systemów Obrony Przeciwrakietowej* z 1972 roku, który regulował posiadanie przez USA i ZSRR systemów broni przeciwrakietowej. Przepisy traktatu umożliwiały każdej z stron posiadanie jednego stałego lądowego systemu antybalistycznego, który miał ochraniać obszar nie większy niż 150 km wokół wybranego punktu. Oba państwa mogły wskazać dwie takie lokalizacje z łącznie 100 wyrzutni i 100 rakiet. W związku z tym Stany Zjednoczone zdecydowały się rozmieścić swój system w Grand Forks w Dakocie Północnej w pobliżu wyrzutni ICBM Minuteman,

³⁵ K. Giles (2015, czerwiec). *Russia Ballistic Missile Defense: Rhetoric and Reality*. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA625224.pdf> [dostęp: 10.06.2024].

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

a Związek Radziecki swój niedaleko Moskwy³⁸. A-135 w latach 90. XX wieku składał się z następujących elementów³⁹:

- radar Don-2N⁴⁰;
- centrum dowodzenia;
- 68 przechwytyjących rakiet krótkiego zasięgu typu 53T6 Gazelle (PRS-1)⁴¹;
- 32 przechwytyjące rakiet dalekiego zasięgu typu 51T6 Gordon (A-925).

System A-135 zbudowany został z myślą, aby przechwytywać przede wszystkim amerykańskie międzykontynentalne pociski balistyczne, ale także pociski balistyczne wyrzeliwane z okrętów podwodnych (SLBM), pociski balistyczne pośredniego zasięgu oraz pociski balistyczne średniego zasięgu. Początkowo wykorzystywał rakiet A-925 będące ulepszoną wersją używanych wcześniej A-350. Miały one postać dwustopniowego pocisku na paliwo stałe, które później zmienione zostało na ciekłe. Poruszał się z prędkością ok. 8,74 Macha i był wyposażony w głowicę nuklearną o mocy 10–20 kT. Do 1997 roku Rosja posiadała łącznie 16 wyrzutni rozmieszczonych w silosach oraz 32 rakiet A-925. Potencjał ten wkrótce uzupełniony został o nowy pocisk hipersoniczny PRS-1 (zachodnia nazwa ABM-3 Gazelle) wyposażony w głowicę nuklearną o mocy 10kT. Osiągał on prędkość 15–16 Machów przy zasięgu 80–100 km. Biorąc pod uwagę takie możliwości, mógł on dotrzeć do rakiety zmierzającej do Moskwy w ciągu zaledwie 12 sekund. Od samego początku A-135 nie dawał gwarancji skutecznej obrony kraju. Wyrzutnie znajdowały się zgodnie z porozumieniami traktatowymi wyłącznie w pobliżu Moskwy oraz na poligonach testowych w Kazachstanie. Stany Zjednoczone wykorzystując swój potencjał atomowy, z łatwością mogły zniszczyć silosy A-135, a następnie pozostałe cele strategiczne. W 2006 roku wycofano ze służby pociski A-925, a następnie je zniszczono. Jedynym pociskiem przechwytyjącym, który nadal jest używany, pozostał PRS-1. W 2016 roku Rosja miała posiadać na wyposażeniu 68 rakiet przechwytyjących tego rodzaju rozmieszczonych w pięciu lokalizacjach⁴².

Mając na uwadze liczne ograniczenia „tarczy antyrakietowej”, Rosja rozpoczęła prace nad nowym systemem określanym jako A-235 Nudol. Pierwsze testy miały miejsce w 2014 roku, a następnie kontynuowane były niemal w każdym roku. Nudol

³⁸ U.S. Department of State. *Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems*. <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/abm/abm2.html> [dostęp: 15.11.22].

³⁹ *Russian Missile Defense* (2024, 28 maja). <http://russianforces.org/sprn/> [dostęp: 11.06.24].

⁴⁰ Wielofunkcyjny radar znany w nomenklaturze NATO jako *Pill Box*. Budowa radaru rozpoczęła się w 1978 roku, a w 1989 roku osiągnął on zdolność operacyjną. Jako element ABM stanowi podstawę jego funkcjonowania i umożliwia odparcie ataku w postaci naprowadzania rakiet przechwytyjących typu Gazelle i Gordon. Zob. http://www.globalsecurity.org/wmd/world/russia/pill_box.htm [dostęp: 11.06.24].

⁴¹ Radziecki (rosyjski) pocisk antybalistyczny, wchodzący w skład systemu A-135. Został zaprojektowany w latach 80. XX wieku, a w użytkowaniu znajduje się od 1995 roku. Pocisk jest w stanie przechwycić nadlatującą raketę w odległości 100 km. Zob. <http://pvo.guns.ru/abm/a135-01.htm> [dostęp: 11.06.24].

⁴² A-135. <https://www.militarytoday.com/missiles/a135.htm> [dostęp: 21.05.2024].

wykorzystuje zmodernizowane rakiety przechwytyjące PRS-1M wyrzeliwane z silosów podziemnych oraz 14A042 wyrzeliwane z mobilnych wyrzutni. PRS-1M wyposażone zostały w nowe silniki dające możliwość rażenia celów w odległości 350 km i wysokości do 50 km. Jeden z najgłośniejszych testów miał miejsce w 2019 roku, kiedy rosyjskie Ministerstwo Obrony Narodowej przedstawiło film, na którym miał miejsce start rakiety z nienaturalnie dużą prędkością. Oficjalny komunikat podkreślał jedynie, że była to zmodernizowana rakietą systemu zwalczania ICBM. Według dziennikarzy pocisk poruszał się z prędkością 4 km/s oraz miał zdolność do manewrowania z przeciążeniami 300G. Zauważono również, że nie ma obecnie na świecie podobnego rodzaju technologii rakietowej. Informacje na temat nowej wyrzutni mobilnej 14A042 pojawiły się natomiast w kwietniu 2020 roku, kiedy amerykańskie dowództwo kosmiczne (Space Command) wydało oświadczenie, w którym skrytykowało Rosję za przygotowanie testu jednego ze swoich pocisków antysatelitarnych. Miał on miejsce na kosmodromie Plesieck, ok. 900 km na północ od Moskwy. Zdaniem obserwatorów był to pocisk 14A042 funkcjonujący w oparciu o dwusegmentowy silnik rakietowy wyrzuty z wyrzutni mobilnej. Warto zauważyć również, że system A-235 Nudol, podobnie jak amerykański system AEGIS i rakiety SM-3, ma charakter nie tylko antybalistyczny, ale także antysatelitarny⁴³. Uzupełnieniem rosyjskich zdolności antybalistycznych są inne mobilne systemy przeciwlotnicze oraz radarowe:

- system przeciwlotniczy S-300;
- system przeciwlotniczy S-400;
- system przeciwlotniczy S-500;
- stacja radarowa dalekiego zasięgu Woroneż;
- stacja radiolokacyjna 29B6 „Kontiejner”.

Systemy S-300, pomimo że pojawiły się w armii radzieckiej w latach 70. XX wieku, wciąż uważane są za jedną z najgroźniejszych broni przeciwlotniczych na świecie. Każda wyrzutnia przenosi cztery kontenery z rakietami (po dwa na każdy cel). Batalion składa się z sześciu pojazdów i łącznie 24 wyrzutni oraz pojazdów dowodzenia i pojazdów przenoszących radary dalekiego zasięgu. Pociski 48N6E wyrzeliwane są pionowo parami w ciągu trzech sekund. Ich zasięg wynosi 5–150 km przy wysokości 27–300 km⁴⁴. Ulepszoną technologicznie wersją S-300 jest zestaw S-400, nad którym badania prowadzone były od początku lat 90. XX wieku. Zdaniem ekspertów, nie tylko rosyjskich, jest to system, który możliwościami można porównać do amerykańskich pocisków PAC-1 i PAC-2, a nawet w niektórych parametrach je przewyższa. Zaletą jest przede wszystkim mobilność, przeżywalność i zasięg. Wykorzystuje cztery rodzaje pocisków: 9M96 o zasięgu 40 km, 9M96E2 o zasięgu 150 km, 48M6 o zasięgu 200–250 km oraz 40N6 o zasięgu 400 km. Najbardziej niebezpieczny z zachodniego punktu widzenia jest pocisk 40N6, za pomocą którego Rosjanie mogą zestrzeliwać takie cele jak samoloty ISTAR czy samoloty obserwacyjne. Osiąga on prędkość 4800 m/s, co jest wielkością

⁴³ M. Kamassa (2020, 17 kwietnia). *US Space Command: Rosja wypróbowała pocisk antysatelitarny*. <https://space24.pl/bezpieczenstwo/us-space-command-rosja-wyprobowala-pocisk-antysatelitarny> [dostęp: 12.06.24].

⁴⁴ *Profile: Russia's S-300 missile system* (2013, 4 września). <https://www.bbc.com/news/uk-22652131> [dostęp: 12.06.2024].

nieznacznie większą od amerykańskiego SM-3 Block IIA⁴⁵. Zasięg S-400 jest natomiast znacznie większy niż jego zachodnich odpowiedników. Operacyjny wynosi 400 km, a nadzoru i rozpoznania celu nawet do 600 km⁴⁶. Liczba wyrzutni, jakimi dysponują Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej, zmienia się z każdym rokiem. W 2017 roku dysponowały 19 pułkami przeciwlotniczymi uzbrojonymi w systemy S-400. W 2018 roku liczba ta wzrosła do 25⁴⁷. W 2023 roku z kolei według danych przedstawionych przez Międzynarodowy Instytut Studiów Strategicznych Rosja posiadała 96 wyrzutni systemu S-400⁴⁸.

Najnowszym systemem obrony przeciwlotniczej i przeciwrakietowej, jakim dysponuje Rosja, jest S-500 „Prometeusz”. Według założeń miał on niszczyć samoloty piątej generacji, satelity na niskiej orbicie, rakiety balistyczne i pociski manewrujące. Systemy S-400 i S-500 miały również docelowo uzupełniać się. Pierwsze w przypadku ataku wykorzystane byłyby do neutralizacji rakiet krótkiego i średniego zasięgu, a drugie do zwalczania międzykontynentalnych pocisków balistycznych. Prace projektowe rozpoczęły się w 2010 roku, produkcję zaplanowano z kolei na rok 2014. W związku z licznymi przeszkodami, na jakie natrafiło przedsiębiorstwo Almaz-Antiej, przesunięto ją na rok 2017, a następnie 2021. Ostatecznie zdecydowano, że rozpocznie się w 2025 roku. Opóźnienie wynikać może z przemysłanego działania rosyjskiego MON, które nie chciało dopuścić do spowolnienia produkcji sprzedawanych za granicę wyrzutni S-400, będących poważnym źródłem dochodu przemysłu zbrojeniowego⁴⁹. Docelowo Rosja planuje utworzenie dziesięciu batalionów wojsk obrony przeciwlotniczej wyposażonych w S-500. System ten może wystrzeliwać kilka rodzajów pocisków:

- 40N6M o zasięgu 400 km (do zwalczania samolotów i rakiet manewrujących);
- 77N6 o zasięgu 500–600 km (do zwalczania pocisków balistycznych i satelitów);
- 77N6-N1 o zasięgu 500–600 km (do zwalczania pocisków balistycznych i satelitów).

Głowica 77N6-N1 jest jedną z najnowszych, jakie opracowano. Naprowadzana inercyjnie, może uderzać w ICBM z prędkością hipersoniczną (7 km na sekundę). Jeśli informacje podawane przez stronę rosyjską są prawdziwe, oznacza to, że jest ona szybsza od amerykańskiego pocisku SM-3 Block IIA. Mankamentem S-500 są natomiast ograniczone możliwości związane z uzbrojeniem systemu w starsze pociski.

⁴⁵ K. Giles (2015). *Op. cit.*

⁴⁶ *S-400 Triumf* (2021, 6 lipca). <https://missilethreat.csis.org/defs/s-400-triumf/> [dostęp: 12.06.2024].

⁴⁷ J. Bosbotinis (2018, 21 listopada). *How capable is the S-400 missile system?*. <https://www.defenceiq.com/air-land-and-sea-defence-services/articles/how-capable-is-the-s-400> [dostęp: 12.06.2024].

⁴⁸ E. Cook (2023, 20 września). *Russian's S-400 Air Defense Systems Are Being Cut to Shreds*. <https://www.newsweek.com/russia-s400-air-defense-missiles-crimea-ukraine-1828058> [dostęp: 11.06.2024].

⁴⁹ M. Cazalet, M. Vranic (2021, 21 lipca). *First footage of Russia's S-500 air defence system released*, <https://www.janes.com/defence-news/news-detail/first-footage-of-russias-s-500-air-defence-system-released> [dostęp: 2.06.2024].

W przeciwieństwie do S-400 nie może on wykorzystywać rakiet stosowanych w S-300, co oznacza, że w czasie wojny będzie stosowany w bardzo oszczędny sposób⁵⁰.

Zakończenie

Każde z opisywanych w niniejszej pracy państw rozwijało lub rozwija własne systemy obrony przeciwrakietowej. Amerykański system obrony przeciwrakietowej jest niewątpliwie najbardziej rozbudowanym na świecie. Jak podkreślił Marek Czajkowski, system, pomimo licznych wad i nieudanych prób, daje Stanom Zjednoczonym szereg zdolności, których nie posiada żadne inne państwo⁵¹. Po pierwsze, jest to swoboda operacyjna sił zbrojnych. Rozległa sieć baz wojskowych, jakimi zarządza Pentagon, stwarza poważne zagrożenie, gdyż w razie konfliktu mogą stać się one celem ataków pocisków balistycznych typu SRBM, MRBM i IRBM. Do szczególnie niebezpiecznej sytuacji może dojść na Bliskim i Dalekim Wschodzie, gdzie znajduje się większość z ponad 31 państw posiadających możliwości zastosowania broni balistycznej. Obrona przeciwrakietowa uniemożliwia (ogranicza) zniszczenie w pierwszej fazie konfliktu amerykańskich baz wojskowych, chroniąc tym samym infrastrukturę krytyczną niezbędną do prowadzenia operacji militarnych. Po drugie, system obrony przeciwrakietowej może być traktowany jako wsparcie regionalnych wpływów politycznych. Stany Zjednoczone, dając gwarancje bezpieczeństwa wybranym sojusznikom, są zmuszone bronić ich terytorium w czasie zagrożenia militarnego. Brak zdolności do neutralizacji ataków za pomocą pocisków balistycznych wystawiłby na próbę autorytet USA i podważył ich pozycję polityczną. Szczególnie zagrożeni na ataki są sojusznicy USA na Bliskim (Izrael) i Dalekim Wschodzie (Japonia, Korea Południowa, Tajwan). Po trzecie, posiadanie systemu obrony przeciwrakietowej umożliwia obronę terytorialną państwa. Jak uważają Amerykanie, w dającej się przewidzieć przyszłości do krajów zdolnych zaatakować USA pociskami balistycznymi, czyli do Chińskiej Republiki Ludowej i Federacji Rosyjskiej, dołączą także Korea Północna i Iran. Po czwarte wreszcie, obrona przeciwrakietowa wpływa na zmianę sytuacji geopolitycznej. Rząd dysponujący technologiami umożliwiającymi neutralizację ataków rakietowych za pomocą ICBM może z jednej strony generować nowy wyścig zbrojeń, licząc na to, że gospodarka strony przeciwnej osłabnie w wyniku znaczących wydatków na obronność, z drugiej strony może służyć do osiągnięcia równowagi strategicznej⁵². Wciąż pojawiają się pytania o zasadność rozwoju tarczy antyrakietowej. The Government Accountability Office w Stanach Zjednoczonych stwierdziło, że Agencja Obrony Antybalistycznej nie osiągnęła zaplanowanych celów w roku budżetowym 2019 ze względu na znaczne opóźnienia. Koszt funkcjonowania Agencji w latach 2002–2023 wyniósł 199 mld USD, natomiast na lata 2024–2028 zawnioskowano o kolejne 55 mld USD. Oznacza to wzrost o 8 mld USD

⁵⁰ K. Giles (2015). *Op. cit.*

⁵¹ Autor zaznaczył jednak, iż w obecnym kształcie obrona przeciwrakietowa nie wpływa na równowagę strategiczną. Gwarancja wzajemnego całkowitego zniszczenia między Stanami Zjednoczonymi a Federacją Rosyjską jest wciąż aktualna, arsenał Chińskiej Republiki Ludowej wystarcza z kolei do zadania dotkliwych strat.

⁵² M. Czajkowski (2013). *Op. cit.*, s. 300–312.

w porównaniu z wydatkami w latach 2019–2023. Na podstawie powszechnie dostępnych informacji bardzo trudno jest jednoznacznie stwierdzić, jaka jest skuteczność amerykańskich systemów antybalistycznych. Twierdzi się, że GMD jest w stanie strącać 50% nadlatujących pocisków. O wiele skuteczniejszym systemem jest THAAD, który jeszcze w 2006 roku z powodzeniem strącał rakiety tylko w 2 próbach na 16. Obecnie wszystkie testy kończą się sukcesem. W przypadku Aegis skuteczność wynosi 34 na 43 próby⁵³. Bardzo trudno jest również określić przyszłość obrony przeciwrakietowej oraz dalszą rywalizację w tym obszarze między Stanami Zjednoczonymi, Rosją i Chinami. Znany ekspert w dziedzinie polityki nuklearnej Dyson Freeman przywydywał przejście od świata pozbawionego technicznych możliwości defensywnych do świata technologicznego, w którym obrona staje się asertywna. Proponował rozbudowę tarczy antyrakietowej połączoną z przyjęciem nowych traktatów rozbrojeniowych w obszarze broni nuklearnej. Pozwoliłoby to zbudować środowisko bezpieczeństwa całkowicie pozbawione wizji katastrofy nuklearnej. Systemy antybalistyczne w takiej wizji przyczyniłyby się do rewolucyjnych zmian w polityce bezpieczeństwa i strategii. Nieaktualna okazałaby się jedna z najstarszych zachodnich strategii, jaką jest odstraszenie. Zdaniem niektórych badaczy, biorąc pod uwagę aktualny rozwój zaawansowanego oprogramowania, sztucznej inteligencji, technologii komunikacyjnych oraz interfejsów człowiek-maszyna, jesteśmy blisko osiągnięcia scenariusza przedstawianego przez Freemana. Do lat 30. XXI wieku możliwe będzie rozmieszczenie systemów defensywnych, które będą w stanie niszczyć rakiety balistyczne znajdujące się jeszcze na wyrzutniach bądź wkrótce po starcie. Nie oznacza to jednak, że technologie służące do ataku przestaną być rozwijane. Już obecnie mocarstwa dysponują bronią hipersoniczną, która skraca czas uderzenia w cel. Dodatkowo może być ona wyposażona w funkcje pozwalające na omijanie systemów antybalistycznych. Nie wykluczona jest także sytuacja, w której obrona przekształci się w atak i odwrotnie. Broń rakietowa, antysatelitarna oraz cyberbroń będą wykorzystywane do niszczenia wyrzutni pocisków balistycznych, zanim te zostaną przygotowane do startu⁵⁴.

Bibliografia

- A-135. <https://www.militarytoday.com/missiles/a135.htm> [dostęp: 21.05.2024].
- Bosbotinis J. (2018, 21 listopada). *How capable is the S-400 missile system?*. <https://www.defenceiq.com/air-land-and-sea-defence-services/articles/how-capable-is-the-s-400> [dostęp: 12.06.2024].
- Cazalet M., Vranic M. (2021, 21 lipca). *First footage of Russia's S-500 air defence system released*. <https://www.janes.com/defence-news/news-detail/first-footage-of-russias-s-500-air-defence-system-released> [dostęp: 2.06.2024].
- Cook E. (2023, 20 września). *Russian's S-400 Air Defense Systems Are Being Cut to Shreds*. <https://www.newsweek.com/russia-s400-air-defense-missiles-crimea-ukraine-1828058> [dostęp: 11.06.2024].

⁵³ *Fact sheet: U.S. Ballistic Missile Defense* (2023, 12 czerwca). <https://armscontrolcenter.org/fact-sheet-u-s-ballistic-missile-defense/> [dostęp: 21.06.2024].

⁵⁴ L. J. Korb, S. Cimbala (2024, 9 lutego). *The Future of Missile Defense*. <https://nationalinterest.org/feature/future-missile-defense-209252> [dostęp: 21.06.2024].

- Current Russian and U.S. Ballistic Missile Defense Systems*. <https://nap.nationalacademies.org/read/24964/chapter/5> [dostęp: 18.06.2024].
- Czajkowski, M. (2013). *Obrona przeciwrakietowa w stosunkach międzynarodowych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków.
- Fact sheet: U.S. Ballistic Missile Defense* (2023, 12 czerwca). <https://armscontrolcenter.org/fact-sheet-u-s-ballistic-missile-defense/> [dostęp: 3.06.2024].
- Freedberg S. J. Jr. (2018, 25 stycznia). *Missile Defense Vs. China, Russia: Decentralize, Disperse, & Hide*. <https://breakingdefense.com/2018/01/missile-defense-vs-china-russia-decentralize-disperse-hide/> [dostęp: 6.06.2024].
- Giles K. (2015, czerwiec). *Russia Ballistic Missile Defense: Rhetoric and Reality*. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA625224.pdf> [dostęp: 10.06.2024].
- Heinrichs R. L., Hyten J. (2024, 2 kwietnia). *The US Must Upgrade its Missile Defence to Deter Russia and China*. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/us-must-upgrade-its-missile-defence-deter-russia-and-china> [dostęp: 3.06.2024].
- Hinz F. (2024, 8 stycznia). *Houthi anti-ship missile systems: getting better all the time*. <https://www.iiss.org/online-analysis/military-balance/2024/01/houthi-anti-ship-missile-systems-getting-better-all-the-time/> [dostęp: 31.05.2024].
- HQ-19. https://www.militarytoday.com/missiles/hq_19.htm [dostęp: 10.06.2024].
- HQ-26. https://www.militarytoday.com/missiles/hq_26.htm [dostęp: 10.06.2024].
- HQ-29. https://www.militarytoday.com/missiles/hq_29.htm [dostęp: 10.06.2024].
- HQ-9. <https://www.militarytoday.com/missiles/hq9.htm> [dostęp: 01.04.2024].
- Hsiao-Huang Shu. *China's Missile Defense Capability*. <https://inders.org.tw/uploads/eninders/files/202206/fe289bec-3b2f-43ab-b2b6-0aa5cedac64f.pdf> [dostęp: 10.06.2024].
- Kamassa M. (2020, 17 kwietnia). *US Space Command: Rosja wypróbowała pocisk antysatelitarny*. <https://space24.pl/bezpieczenstwo/us-space-command-rosja-wyprobowala-pocisk-antysatelitarny> [dostęp: 12.06.24].
- Kamiński, Ł. (2009). *Technologia i wojna przyszłości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków.
- Karako T. (2022, 7 października). *The 2022 Missile Defense Review: Still Seeking Alignment*. <https://www.csis.org/analysis/2022-missile-defense-review-still-seeking-alignment> [dostęp: 21.06.2024].
- Karako T. Rumbaugh W. (2018, styczeń). *Distributed Defense. New Operational Concepts for Integrated Air and Missile Defence*. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/event/171206_Karako_DistributedDefense_Web_0.pdf [dostęp: 5.06.2024].
- Korb L. J., Cimbala S. (2024, 9 lutego). *The Future of Missile Defense*. <https://nationalinterest.org/feature/future-missile-defense-209252> [dostęp: 21.06.2024].
- MacDonald B. W., Ferguson Ch. D. (2015, listopad). *Chinese Strategic Missile Defense: Will It Happen and What Would It Mean?*. <https://www.armscontrol.org/act/2015-11/features/chinese-strategic-missile-defense-happen-what-mean> [dostęp: 20.12.2023].
- Miernicka M. (2024, 29 lutego). *Nowoczesny system IBCS dla Wojska Polskiego*. <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/41269?t=Nowoczesny-system-IBCS-dla-Wojska-Polskiego-> [dostęp: 6.06.2024].
- Missile Defense Review*. Department of Defense 2019. <https://media.defense.gov/2019/Jan/17/2002080666/-1/-1/1/2019-MISSILE-DEFENSE-REVIEW.PDF> [dostęp: 15.02.2024].
- National High-tech R&D Program (863 Program)* (2016, 5 marca). http://newyork.china-consulate.gov.cn/eng/kjsw/std/201603/t20160305_5520599.htm [dostęp: 20.12.2023].

- Profile: Russia's S-300 missile system* (2013, 4 września). <https://www.bbc.com/news/uk-22652131> [dostęp: 12.06.2024].
- Roberts B. (2003, wrzesień). *China and Ballistic Missile Defense: 1955 to 2002 and Beyond*. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA418710.pdf> [dostęp: 01.04.2024].
- Rose F. A. (2019, 25 lutego). *The Trump administration's new Missile Defense Review is a mixed bag*. <https://www.brookings.edu/articles/the-trump-administrations-new-missile-defense-review-is-a-mixed-bag/> [dostęp: 15.02.2024].
- Russian Missile Defense* (2024, 28 maja). <http://russianforces.org/sprn/> [dostęp: 11.06.24].
- S-400 Triumph* (2021, 6 lipca). <https://missilethreat.csis.org/defsys/s-400-triumf/> [dostęp: 12.06.2024].
- SC-19 Anti-Ballistic Missile Interceptor*. <https://www.globalsecurity.org/space/world/china/sc-19-abm.htm> [dostęp: 01.05.2024].
- Strategic Posture. The Final Report of the Congressional Commission on the Strategic Posture of the United States* (2023, październik). <https://www.ida.org/-/media/feature/publications/a/am/americas-strategic-posture/strategic-posture-commission-report.ashx> [dostęp: 3.06.2024].
- The Ballistic Missile Defense System*. <https://www.defense.gov/Portals/1/Interactive/2018/11-2019-Missile-Defense-Review/MDR-BMDS-Factsheet-UPDATED.pdf> [dostęp: 7.06.2024].
- The Russian Momentum is back* (2024, 9 maja). https://www.youtube.com/watch?v=gk7D_TliAuE [dostęp: 31.05.2024].
- Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems* (ABM Treaty). (1972, 26 maja). https://media.nti.org/documents/abm_treaty.pdf [dostęp: 30.05.2024].
- U.S. Department of State. *Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems*. <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/abm/abm2.html> [dostęp: 15.11.22].
- Worldwide Ballistic Missile Inventories*. <https://www.armscontrol.org/factsheets/missiles> [dostęp: 31.05.2024].

Biogram autora

Tomasz Wójtowicz – politolog, doktor nauk o bezpieczeństwie, adiunkt w Instytucie Bezpieczeństwa i Informatyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Jego zainteresowania badawcze obejmują współczesne konflikty zbrojne, teorie wojny oraz kulturę strategiczną. Współautor monografii: *Wojna dronów. Militarne wykorzystanie bezzałogowych statków powietrznych* (2021), *Wojna Rosji z Ukrainą i Zachodem* (2024). Autor szeregu artykułów naukowych, m.in. w czasopismach „Space Policy”, „Technological Forecasting and Social Change”, „Technology in Society”, „Futures”, „Humanities and Social Sciences”, „Nowa Polityka Wschodnia”, „Wiedza Obronna”, „Polityka i Społeczeństwo”, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, „Wschodnioznawstwo”.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.4

Jarosław Jastrzębski

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0003-4722-547X

Krażownik ciężki – problemy klasyfikacyjne Część 4. Krążowniki ciężkie w służbie Włoch, Francji i Związku Sowieckiego

Heavy cruiser – classification problems
Part 4. Heavy cruisers in service of Italy, France, and the Soviet Union

Abstrakt

Niniejszy artykuł jest czwartym z serii sześciu tekstów poświęconych problemom klasyfikacji w grupie okrętów artyleryjskich, jakimi są krążowniki ciężkie. W pierwszym z nich zajęto się genezą ciężkiego krążownika i sformułowano jego definicję, niezbędną do przeprowadzania rzetelnych analiz naukowych. W drugim skonfrontowano tę definicję z okrętami o spornej klasyfikacji. Trzecia część przedstawia floty ciężkich krążowników trzech największych właścicieli. W tej sekcji zrobiono to samo dla kolejnych trzech potęg morskich. Poniżej omówiono floty tej klasy okrętów pod innymi banderami i ich globalne cechy. Trzema pozostałymi największymi właścicielami krążowników ciężkich były kolejno Włochy, Francja i Związek Radziecki. Łącznie posiadali oni tylko 20% ich całkowitej liczby, w porównaniu do 70% trzech największych. Wartości te wyraźnie odzwierciedlają, dla kogo były one najbardziej pożądaną bronią. Włoska Królewska Marynarka Wojenna i Francuska Marynarka Narodowa miały po 7 okrętów, chociaż tonaż pierwszej był ostatecznie nieznacznie większy niż drugiej. Za nimi plasowała się radziecka Czerwona Flota Robotniczo-Chłopska z 6 ciężkimi krążownikami. W wyniku II wojny światowej flota ciężkich krążowników Regia Marina została całkowicie unicestwiona, a Francuzi stracili 4 takie okręty. Tylko Sowieci nie odnotowali żadnych strat. Ze względów ekonomicznych Marine Nationale bardzo szybko zdecydowała się wycofać pozostałe ciężkie krążowniki do 1948 roku. Jednak ostatni radziecki okręt tego typu został wycofany ze służby dopiero w 1974 roku.

Słowa kluczowe: krążownik ciężki, nauka wojskowości, okręty, krążowniki, marynarka wojenna

Abstract

This article is the fourth in a series of six texts devoted to classification problems in the group of artillery ships such as heavy cruisers. In the first one, we dealt with the genesis of the heavy cruiser and formulated its definition, necessary for making reliable scientific analyzes. In the second of them, we confronted this definition with ships with a disputed classification. The third part presents the heavy cruiser fleets of the three largest owners. In this section, the same has been done for the next three naval powers. The following will discuss the fleets of this class of ships under the other flags and their global characteristics.

The other three largest owners of heavy cruisers were, in turn, Italy, France, and the Soviet Union. Altogether, they had only 20% of their total number, compared to 70% of the top three. These values clearly reflect for whom they were the most desirable weapons. The Italian Royal Navy and the French National Navy each had 7 vessels, although the tonnage of the former was ultimately slightly greater than the latter. Behind them was the Soviet Workers and Peasants Red Fleet with 6 heavy cruisers. As a result of World War II, the *Regia Marina* fleet of heavy cruisers was completely annihilated, and the French lost 4 such ships. Only the Soviets did not record any losses. For reasons of economy, the *Marine Nationale* very quickly decided to withdraw its remaining heavy cruisers by 1948. However, the last Soviet ship of this type was decommissioned only in 1974.

Keywords: heavy cruiser, military science, ships, cruisers, navy

Wprowadzenie

W pierwszej części niniejszej pracy, zatytułowanej *Geneza i definicja krążownika ciężkiego*, zajęliśmy się kwestiami klasyfikacyjnymi dotyczącymi krążowników ciężkich i przeanalizowaliśmy kryteria przyporządkowania do tej grupy okrętów artyleryjskich na poziomie teoretycznym i ogólnym. W drugiej jej części, zatytułowanej *Okręty o klasyfikacji spornej*, omówiliśmy okręty, których prawidłowe zaszeregowanie do konkretnej klasy krążowników jest w nauce sporne, konfrontując je z ustaloną definicją i uzasadniając ich zakwalifikowanie albo odrzucenie ze zbioru krążowników ciężkich. W trzeciej części, zatytułowanej *Krążowniki ciężkie w służbie Stanów Zjednoczonych, Japonii i Wielkiej Brytanii*, przeanalizowaliśmy skład i charakterystykę flot interesującej nas tu klasy okrętów u trójki największych ich posiadaczy w historii. W obecnej czwartej części będziemy kontynuować ów wątek, zajmując się tym razem trzema mniejszymi dysponentami krążowników ciężkich – Włochami, Francją i ZSRR. Natomiast w kolejnej części omówimy pozostałe, tym razem najmniejsze krajowe floty okrętów tej klasy. W ostatniej części przedstawimy globalny stan liczbowy krążowników ciężkich dla całego okresu ich pozostawania w służbie operacyjnej.

Przypomnijmy, że spełniających kryteria definicyjne krążowników ciężkich powstało w sumie 98 i to one składają się na światową flotę okrętów tej klasy. Największą ich liczbą szczyci się Marynarka Wojenna Stanów Zjednoczonych (ang. *United States Navy*, skr. *U.S. Navy*) – 38 jednostek. Drugą lokatę zajmuje Japońska Cesarska Marynarka Wojenna (jap. *Dai Nippon Teikoku Kaigun*, skr. *Nippon Kaigun*) – 18 jednostek. Na podium mieści się jeszcze Brytyjska Królewska Marynarka Wojenna (ang. *Royal Navy*) – 13 jednostek. Na kolejnej pozycji lokują się *ex aequo* Włoska Królewska Marynarka Wojenna (wł. *Regia Marina*) i Francuska Narodowa Marynarka Wojenna

(fr. *Marine Nationale*) dysponujące każdą 7 jednostkami, aczkolwiek tonaż okrętów tej pierwszej był w ostatecznym rozrachunku nieznacznie większy. Dalej na liście znajduje się Sowiecka Robotniczo-Chłopska Czerwona Flota (ros. *Рабоче-Крестьянский Красный Флот*; transkrypcja: *Rabocze-Krestjanskij Krasnyj Fłot*¹; skr. pol. Czerwona Flota, skr. ros. *Krasnyj Fłot*) z 6 krążownikami ciężkimi. Za nimi mieszczą się Niemiecka Marynarka Wojenna (niem. *Kriegsmarine*) z 3 jednostkami oraz Australijska Królewska Marynarka Wojenna (ang. *Royal Australian Navy*), co prawda z tą samą liczbą krążowników ciężkich, lecz z mniejszym ich tonażem. I wreszcie w ogonie tej stawki pojawia się jeszcze Marynarka Wojenna Republiki Hiszpańskiej (hiszp. *Marina de Guerra de la República Española*) dysponująca 2 jednostkami. I z tą samą liczbą, lecz mniejszych okrętów, Marynarka Wojenna Republiki Argentyny (hiszp. *Armada de la República Argentina*).

Włoska Królewska Marynarka Wojenna

Przez szeregi *Regia Marina* przeszło ogółem 7 krążowników ciężkich i była to też maksymalna liczba tych jednostek, jaką posiadała ona w jednym momencie. Przy czym ów najwyższy stan utrzymywał się w latach 1933–1941. Tabela 1 prezentuje metryki krążowników ciężkich Włoskiej Królewskiej Marynarki Wojennej.

Tabela 1. Metryki krążowników ciężkich Włoskiej Królewskiej Marynarki Wojennej

Lp.	Okręt	Rozpoczęcie budowy	Rozpoczęcie służby	Zakończenie służby	Przyczyna
1	<i>Trieste</i>	22.06.1925	21.12.1928	10.04.1943	Zniszczenie przez Amerykanów
2	<i>Trento</i>	08.02.1925	03.04.1929	15.06.1942	Zniszczenie przez Brytyjczyków
3	<i>Zara</i>	04.07.1929	20.10.1931	29.03.1941	Zniszczenie przez Brytyjczyków
4	<i>Fiume</i>	29.04.1929	23.11.1931	29.03.1941	Zniszczenie przez Brytyjczyków
5	<i>Gorizia</i>	17.03.1930	23.12.1931	10.09.1943	Przejęcie przez Niemców
6	<i>Pola</i>	17.03.1931	21.12.1932	29.03.1941	Zniszczenie przez Brytyjczyków
7	<i>Bolzano</i>	11.06.1930	19.08.1933	10.09.1943	Przejęcie przez Niemców

Źródło. Opracowanie własne na podstawie: A. Perepeczko, *Włoskie krążowniki ciężkie. Trento, Trieste, Zara, Fiume, Gorizia, Pola, Bolzano*, Warszawa 2006, *passim*; M. Stille, *Włoskie krążowniki II wojny światowej*, Oświęcim 2019, *passim*.

¹ Rosyjskie nazwy własne zostały podane w transliteracji z cyrylicy na alfabet łaciński. Niemniej przy pierwszym pojawieniu się owej nazwy w tekście głównym podano w nawiasie również transkrypcję polską.

Włoskie krążowniki ciężkie reprezentowały 3 typy. W kolejności chronologicznej były to:

1. *Trento* (*Trento I*) – 2 okręty (*Trento, Trieste*);
2. *Zara* – 4 okręty (*Fiume, Gorizia, Pola, Zara*);
3. *Bolzano* (*Trento II*) – 1 okręt (*Bolzano*)².

Włosi nie planowali budować kolejnych jednostek tej klasy, a wszelkie zamierzenia w tej kwestii nigdy nie wyszły poza fazę koncepcyjną. *Regia Marina* oglądała się w tej kwestii na swoją główną rywalkę – *Marine Nationale*. Tak długo, jak Francuzi nie podejmowali realnych działań, by pozyskać dalsze okręty tej klasy, tak długo nie widziano potrzeby powiększania własnej ich floty. Znacznie mniejsze możliwości finansowe Italii powodowały, że wołała ona koncentrować się na budowie 4 pancerników typu *Littorio*³, aby nadgonić przewagę jaką uzyskała Francja poprzez wprowadzenie do służby 2 krążowników liniowych typu *Dunkerque*⁴ oraz rozpoczęcie programu budowy 4 pancerników typu *Richelieu*⁵.

W sumie, realne ambicje Włoskiej Królewskiej Marynarki Wojennej w zakresie posiadania krążowników ciężkich nigdy nie przekraczały 7 sztuk. Kompleksowo kwestię liczebności tej klasy okrętów we włoskiej flocie obrazuje Tabela 2.

Tabela 2. Liczebność krążowników ciężkich we Włoskiej Królewskiej Marynarce Wojennej

Typ	Liczba			
	Planowane	Zamówione	Budowane	Ukończone
<i>Trento</i>	2	2	2	2
<i>Zara</i>	4	4	4	4
<i>Bolzano</i>	1	1	1	1

Uwagi: Pominęto typy jedynie planowane, lecz nigdy nie zamówione, gdyż trudno stwierdzić realność takich czysto teoretycznych zamierzeń.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: A. Perepeczko, *Włoskie krążowniki...*, op. cit., passim; M. Stille, *Włoskie krążowniki...*, op. cit., passim.

Włoska Marynarka Wojenna szła w zakresie uzbrojenia swych krążowników ciężkich za dominującą w Europie koncepcją brytyjską⁶ i była w tym konsekwentna do samego końca. Wszystkie jej okręty tej klasy miały identyczną liczbę armat kalibru 203 mm i takie

² S. Brzeziński (1999). *Włoski ciężki krążownik Zara*, Wyszaków, passim; W. Holicki (2019). *Bolzano – ostatni z pechowców*. „Technika Wojskowa. Historia”, nr 1 (66), s. 89–98; A. Perepeczko (2006). *Włoskie krążowniki ciężkie. Trento, Trieste, Zara, Fiume, Gorizia, Pola, Bolzano*. Warszawa, passim; M. Stille (2019). *Włoskie krążowniki II wojny światowej*. Oświęcim, passim.

³ A. Perepeczko (2005). *Włoskie pancerniki typu Vittorio Veneto. Vittorio Veneto, Littorio, Roma, Impero*. Warszawa, passim.

⁴ M. Sobański (2008). *Okręty liniowe typu „Dunkerque”*. cz. 1, „Okręty Wojenne”, nr 4 (90), s. 54–65; idem (2008). Cz. 2, „Okręty Wojenne”, nr 5 (91), s. 40–51.

⁵ Idem (2011). *Pancerniki typu „Richelieu”*. Tarnowskie Góry, passim.

⁶ J. Jarosz (1995). *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 1. Tarnowskie Góry, passim; idem (1999). T. 2. Tarnowskie Góry, passim.

samo ich rozmieszczenie, jak stosowane najczęściej w *Royal Navy*⁷, z resztą nie inaczej było w *Marine Nationale*⁸. Włoska Admiralicja również uznawała, że aby zapewnić maksymalne możliwości wykorzystania 8 najcięższych dział w każdym kierunku, najkorzystniej będzie rozdzielić je równo po połowie przed i za nadbudówką centralną, rozmieszczając je w dwulufowych wieżach w superpozycji⁹. Podobnie jak Brytyjczycy, choć niejednolicie, podchodzono do kwestii broni torpedowej. Dwa najstarsze krążowniki – *Trento* i *Trieste* oraz najmłodszy – *Bolzano* posiadał 8 rur torpedowych kalibru 533 roku, zaś *Fiume*, *Gorizia*, *Pola* i *Zara* w ogóle nie dysponowały tym rodzajem broni. Z wyposażeniem trzech krążowników ciężkich w wyrzutnie torpedowe korelowała również ich bardzo wysoka prędkość maksymalna przekraczająca 35 węzłów. Natomiast pozostała czwórka czysto artyleryjskich jednostek miała ją niższą, na poziomie 33 węzłów. Jeśli idzie o wyposażenie lotnicze, Włosi również pozostawali bardzo konsekwentni. Na wszystkich swoich krążownikach ciężkich montowali 1 katapultę, obsługującą 2 wodnosamoloty, jedynie na *Bolzano* mogło ich być do 3¹⁰. Mało intensywne działania floty włoskiej w okresie II wojny światowej¹¹, jak i szybka kapitulacja Italii już 8 września 1943 roku¹², sprawiły, że jej krążowniki ciężkie w zasadzie nie przechodziły większych modernizacji, które objęłyby artylerię główną, broń torpedową czy wyposażenie lotnicze, względnie zmieniły osiągi szybkościowe¹³. Podstawowe dane taktyczne włoskich krążowników ciężkich prezentuje Tabela 3.

Tabela 3. Podstawowe dane taktyczne krążowników ciężkich *Regia Marina*

Typ	Okręty	Warianty uzbrojenia głównego	Prędkość maksymalna
<i>Trento</i>	<i>Trento</i>	art. 8×203 mm (4×II)	35 w
	<i>Trieste</i>	tor. 8×533 mm (4×II)	
<i>Zara</i>	<i>Fiume</i>	art. 8×203 mm (4×II)	33 w
	<i>Gorizia</i>		
	<i>Pola</i>		
	<i>Zara</i>		
<i>Bolzano</i>	<i>Bolzano</i>	art. 8×203 mm (4×II)	37 w
		tor. 8×533 mm (4×II)	

Źródło. Opracowanie własne na podstawie: A. Perepeczko, *Włoskie krążowniki...*, op. cit., passim; M. Stille, *Włoskie krążowniki...*, op. cit., passim.

⁷ A. Perepeczko, *Włoskie krążowniki...* Op. cit., passim.

⁸ J. Dyskant (1983). *Konflikty i zbrojenia morskie 1918–1939*. Gdańsk, s. 140–142.

⁹ M. Stille, *Włoskie krążowniki...* Op. cit., passim.

¹⁰ A. Perepeczko, *Włoskie krążowniki...* Op. cit., passim.

¹¹ M. Franz (2016). *Burza nad Morzem Śródziemnym*. T. 1 *Wojna się rozpoczyna*. Oświęcim, passim; idem (2016). T. 2 *Zmagania o panowanie na morzu*. Oświęcim, passim; idem (2017). T. 3 *Do ostatniej kropli paliwa*. Oświęcim, passim; idem (2017). T. 4 *Aliancka ofensywa*. Oświęcim, passim.

¹² E. Mawdsley (2011). *II wojna światowa. Nowe ujęcie*. B. Gutowska-Nowak (tłum.). Kraków, s. 316.

¹³ A. Perepeczko. *Włoskie krążowniki...* Op. cit., passim.

Najstarszym krążownikiem ciężkim Włoskiej Marynarki Wojennej był *Trieste*, który wszedł do służby 21 grudnia 1928 roku¹⁴. Najmłodszym był *Bolzano*, który zasilił flotę 19 sierpnia 1933 roku¹⁵. Włosi zbudowali całą swoją flotę krążowników ciężkich między 1925 a 1933 rokiem, licząc od położenia stępki pod pierwszy z nich – *Trento* – 8 lutego 1925 roku¹⁶. W działaniach wojennych w latach 1941–1944 włoska flota straciła wszystkie krążowniki ciężkie¹⁷. Przy czym aż 3 z nich (*Fiume*, *Pola*, *Zara*) tylko w jednej bitwie koło przylądka Matapan, stoczonej 28–29 marca 1941 roku¹⁸. *Bolzano* i *Gorizia* zostały 10 września 1943 roku przejęte przez Niemców, lecz ci nie byli zainteresowani ich bojowym wykorzystaniem¹⁹. Możemy zatem uznać, że w tym dniu przestały być okrętami *Regia Marina*. Mocno uszkodzone okręty były bowiem w fatalnym stanie technicznym. *Bolzano* został zatopiony 22 czerwca 1944 roku przez brytyjskie miniaturowe okręty podwodne²⁰. *Gorizia* teoretycznie nadawała się do wyremontowania, lecz ponieważ tego nie uczyniono, okręt należy również uznać za stracony²¹.

Francuska Narodowa Marynarka Wojenna

Przez szeregi *Marine Nationale* przeszło ogółem 7 krążowników ciężkich i była to też maksymalna liczba tych jednostek, jaką posiadała ona w jednym momencie. Przy czym ów najwyższy stan utrzymywał się w latach 1934–1942. Tabela 4 prezentuje metryki krążowników ciężkich Francuskiej Narodowej Marynarki Wojennej.

Francuskie krążowniki ciężkie reprezentowały 3 typy. W kolejności chronologicznej były to:

1. *Duquesne* – 2 okręty (*Duquesne*, *Tourville*)²²,
2. *Suffren* – 4 okręty (*Colbert*, *Dupleix*, *Foch*, *Suffren*)²³,
3. *Algérie* – 1 okręt (*Algérie*)²⁴.

Francuzi planowali budowę kolejnych krążowników ciężkich typu *Saint-Louis*, jednak zamówienia nigdy nie złożono. 1 kwietnia 1940 roku zadeklarowano stworzenie 3 takich jednostek, być może myślano nawet o 6. Projekt upadł wraz z kapitulacją Francji przed Niemcami w czerwcu 1940 roku²⁵. Nie sposób zatem stwierdzić, na ile realne były to zamierzenia.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ W. Holicki, *Bolzano... Op. cit.*, s. 89–98.

¹⁶ A. Perepeczko, *Włoskie krążowniki... Op. cit.*, *passim*.

¹⁷ J. Lipiński (1999). *Druga wojna światowa na morzu*. Warszawa, s. 646.

¹⁸ E. Kosiarz (1994). *Bitwy morskie*. Warszawa, s. 311–315.

¹⁹ A. Perepeczko, *Włoskie krążowniki... Op. cit.*, *passim*.

²⁰ J. Lipiński (1999). *Druga wojna światowa na morzu*. Warszawa, s. 646.

²¹ M. Franz (2018). *Burza nad Morzem Śródziemnym*, t. 5 *Gdy Włochów już w tej wojnie nie było*. Oświęcim, *passim*.

²² G. Garier (1999). *Duquesne & Tourville*. Tarnowskie Góry, *passim*.

²³ M. Glock (2016). *Suffren – pierwszy francuski krążownik ciężki drugiego pokolenia*. „Morza i Okręty”, nr 6 (15), s. 58–67.

²⁴ S. Brzeziński, P. Wiśniewski (2003). *Francuski ciężki krążownik Algérie*. Wyszaków, *passim*.

²⁵ *Saint-Louis-class cruiser*. https://en.wikipedia.org/wiki/Saint-Louis-class_cruiser [dostęp: 12.09.2021].

Realne ambicje Francuskiej Narodowej Marynarki Wojennej w zakresie posiadania krążowników ciężkich nigdy nie przekraczały 7 sztuk. Kompleksowo kwestię liczebności tej klasy okrętów we francuskiej flocie obrazuje Tabela 5.

Tabela 4. Metryki krążowników ciężkich Francuskiej Narodowej Marynarki Wojennej

Lp.	Okręt	Rozpoczęcie budowy	Rozpoczęcie służby	Zakończenie służby	Uwagi
1	<i>Duquesne</i>	30.10.1924	25.01.1929	01.09.1947	Przebudowany na okręt dowodzenia
2	<i>Tourville</i>	04.03.1925	12.03.1929	01.01.1948	Przebudowany na hulk szkolny
3	<i>Suffren</i>	17.04.1926	08.03.1930	01.10.1947	Przebudowany na hulk szkolny
4	<i>Colbert</i>	12.06.1927	01.04.1931	27.11.1942	Samozatopienie
5	<i>Foch</i>	21.06.1928	20.12.1931	27.11.1942	Samozatopienie
6	<i>Dupleix</i>	14.11.1929	15.11.1933	27.11.1942	Samozatopienie
7	<i>Algérie</i>	19.03.1931	15.06.1934	27.11.1942	Samozatopienie

Źródło. Opracowanie własne na podstawie: S. Brzeziński, P. Wiśniewski (2003), *Francuski ciężki krążownik Algérie*, Wyszów, *passim*; G. Garier (1999), *Duquesne & Tourville*, Tarnowskie Góry, *passim*; M. Glock (2016), *Suffren – pierwszy francuski krążownik ciężki drugiego pokolenia*, „Morza i Okręty”, nr 6 (15), s. 58–67.

Tabela 5. Liczebność krążowników ciężkich w Francuskiej Narodowej Marynarce Wojennej

Typ	Liczba			
	Planowane	Zamówione	Budowane	Ukończone
<i>Duquesne</i>	2	2	2	2
<i>Suffren</i>	4	4	4	4
<i>Algérie</i>	1	1	1	1

Uwagi: Pominięto typy jedynie planowane, lecz nigdy nie zamówione, gdyż trudno stwierdzić realność takich czysto teoretycznych zamierzeń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Brzeziński, P. Wiśniewski, *Francuski ciężki krążownik Algérie*, *op. cit.*, *passim*; G. Garier, *Duquesne & Tourville*, *op. cit.*, *passim*; M. Glock, *Suffren...*, *op. cit.*, s. 58–67.

Francuska Marynarka Wojenna od XIX wieku była bodajże najbardziej ekstrawagancką i skłoną do eksperymentów flotą Europy²⁶, a w świecie tylko Japońska Marynarka Wojenna mogła ją w tym przebić²⁷. To Francuzi stawiali na uzbrojenie swych

²⁶ J. Gozdawa-Gołębiowski (1985). *Od wojny krymskiej do bałkańskiej*. Gdańsk, *passim*; P. Olender (2005). *Wojny morskie 1860–1883*. Warszawa, *passim*; *idem* (2005). *Wojny morskie 1883–1914*. Warszawa, *passim*; J. Gozdawa-Gołębiowski, T. Wywerka-Prekurat (1994). *Pierwsza wojna światowa na morzu*. Warszawa, *passim*.

²⁷ J. Jastrzębski (2014). *Okręty podwodne Japońskiej Marynarki Wojennej 7 XII 1941 – 2 IX 1945. Organizacja i potencjał bojowy*. Kraków, *passim*; *idem* (2020). *Lotniskowce Japońskiej Marynarki Wojennej 7 XII 1941 – 2 IX 1945. Organizacja i potencjał bojowy*. Zabrze, *passim*; *idem*

pancerników typu *Richelieu* i krążowników liniowych typu *Dunkerque* w artylerię zgrupowaną wyłącznie w strefie dziobowej i na dodatek w wieżach aż czterolufowych²⁸. To oni konstruowali superszybkie niszczyciele typu *Le Malin*, zdolne osiągać nawet 45 węzłów prędkości²⁹, której nie powstydzili by się najlepsze kutry torpedowe II wojny światowej. Takich pomysłów było więcej, trzeba jednak stanowczo stwierdzić, że zdecydowana ich większość okazała się błędną ścieżką w rozwoju taktyki i techniki wojennomorskiej. Wziąwszy to pod uwagę, rzuca się w oczy wyjątkowy wręcz konserwatyzm *Marine Nationale* w odniesieniu do krążowników ciężkich. W zakresie głównego uzbrojenia artyleryjskiego, podobnie jak Włosi i w dużej mierze Brytyjczycy, Francuzi wszystkie swoje krążowniki ciężkie uzbroili w 8 armat kalibru 203 mm rozmieszczonych w dwulufowych wieżach, w superpozycji, po połowie w przedniej i tylnej części kadłuba. Wszystkie też zostały wyposażone w dwie trzyrurowe wyrzutnie torpedowe kalibru 550 mm. Z kolei pod względem prędkości maksymalnej francuskie okręty tej klasy mieściły się gdzieś między brytyjskimi i włoskimi krążownikami ciężkimi. Zależnie od typu była ona na poziomie między 31 a 34 węzły³⁰. Jeśli idzie o wyposażenie lotnicze, Francuzi dla pierwszego typu swoich krążowników ciężkich – *Duquesne* – zamontowali 1 katapultę, obsługującą 2 wodnosamoloty³¹, jednak dla pozostałych jednostek tej klasy przyjęli już standard w postaci 2 katapult i 3 wodnosamolotów³². Błyskawiczna kapitulacja Francji 22 czerwca 1940 roku³³ sprawiła, że jej krążowniki ciężkie nie przechodziły początkowo modernizacji. Dopiero po przejściu internowanych przez Brytyjczyków okrętów na stronę Wolnej Francji generała Charles’a De Gaulle’a w 1943 roku, zdemontowano z nich wyrzutnie torpedowe oraz wyposażenie lotnicze, uznane już w tej fazie wojny za zbędne, na rzecz wzmocnienia obrony przeciwlotniczej³⁴. Podstawowe dane techniczne francuskich krążowników ciężkich prezentuje Tabela 6.

Najstarszym krążownikiem ciężkim Francuskiej Marynarki Wojennej był *Duquesne*, który wszedł do służby 25 stycznia 1929 roku³⁵. Najmłodszym był *Algérie*, który

(2018). *Niszczyciele Japońskiej Marynarki Wojennej 7 XII 1941 – 2 IX 1945. Organizacja i potencjał bojowy*, t. 1, Geneza, ewolucja, typy. Kraków, *passim*; O. Myszor (2014). *Cesarstwo Japonii*, t. 1 *Pancerniki, lotniskowce i krążowniki*. Tarnowskie Góry, *passim*.

²⁸ M. Sobański. *Okręty liniowe typu „Dunkerque”*. cz. 1. *Op. cit.*, s. 54–65; *idem*, cz. 2. *Op. cit.*, s. 40–51; S. Lipiecki (2019). *Francuskie pancerniki ostatniej generacji Richelieu i Jean Bart*, cz. 1. „Morze, Statki i Okręty”, nr 5–6 (192), s. 60–72; *idem* (2019). Cz. 2. „Morze, Statki i Okręty”, nr 7–8 (193), s. 56–69; *idem* (2019). Cz. 3, „Morze, Statki i Okręty”, nr 9–10 (194), s. 68–83.

²⁹ J. Lipiński. *Druga wojna... Op. cit.*, s. 538.

³⁰ S. Brzeziński, P. Wiśniewski. *Francuski ciężki krążownik Algérie*. *Op. cit.*, *passim*; J. Dyskant. *Konflikty i zbrojenia... Op. cit.*, s. 529; G. Garier. *Duquesne & Tourville*. *Op. cit.*, *passim*; M. Glock. *Suffren... Op. cit.*, s. 58–67.

³¹ J. Lipiński. *Druga wojna... Op. cit.*, s. 536.

³² J. Dyskant. *Konflikty i zbrojenia... Op. cit.*, s. 529.

³³ A. Beevor (2013). *Druga wojna światowa*. G. Siwek (tłum.). Kraków, *passim*.

³⁴ J. Lipiński. *Druga wojna... Op. cit.*, s. 536.

³⁵ G. Garier. *Duquesne & Tourville*. *Op. cit.*, *passim*.

Tabela 6. Podstawowe dane taktyczne krążowników ciężkich *Marine Nationale*

Typ	Okręty	Warianty uzbrojenia głównego	Prędkość maksymalna
<i>Duquesne</i>	<i>Duquesne</i> <i>Tourville</i>	art. 8×203 mm (4×II)	34 w
		tor. 6×550 mm (2×III)	
<i>Suffren</i>	<i>Colbert</i> <i>Dupleix</i> <i>Foch</i> <i>Suffren</i>	art. 8×203 mm (4×II)	32 w
		tor. 6×550 mm (2×III)	
		art. 8×203 mm (4×II)	
<i>Algérie</i>	<i>Algérie</i>	art. 8×203 mm (4×II)	31 w
		tor. 6×550 mm (2×III)	

Uwagi: Warianty uzbrojenia prezentowane są w kolejności chronologicznej. Poszczególne okręty przezbrajane były oczywiście w różnym czasie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Brzeziński, P. Wiśniewski, *Francuski ciężki krążownik Algérie*, op. cit., passim; G. Garier, *Duquesne & Tourville*, op. cit., passim; M. Glock, *Suffren...*, op. cit., s. 58–67

zasilił flotę 15 czerwca 1934 roku³⁶. Francuzi zbudowali całą swoją flotę krążowników ciężkich między 1924 a 1934 rokiem, licząc od położenia stępki pod pierwszy z nich – *Duquesne* – 30 października 1924 roku³⁷. W trakcie II wojny światowej francuska flota straciła cztery najnowsze krążowniki ciężkie (*Colbert*, *Dupleix*, *Foch*, *Algérie*), wszystkie w tym samym dniu, gdyż dokonały samozatopienia 27 listopada 1942 roku, po zajęciu przez Niemców bazy morskiej w Tulonie³⁸. Trzy pozostałe (*Duquesne*, *Tourville*, *Suffren*) zostały internowane przez Brytyjczyków w Aleksandrii 7 lipca 1940 roku³⁹. Jednak 17 maja 1943 roku, już po całkowitym zajęciu Francji przez Niemców, okręty te powróciły do służby i walki po stronie Aliantów. *Duquesne* został przeniesiony do rezerwy 1 września 1947 roku, co można uznać za datę wycofania ze służby bojowej. Następnie przebudowano go na okręt dowodzenia. Rekonstrukcja zakończyła się 30 sierpnia 1948 roku. Z rejestru Francuskiej Narodowej Marynarki Wojennej został wykreślony 2 lipca 1955 roku⁴⁰. *Suffren* 1 października 1947 roku został przeniesiony

³⁶ S. Brzeziński, P. Wiśniewski. *Francuski ciężki krążownik Algérie*. Op. cit., passim.

³⁷ G. Garier. *Duquesne & Tourville*. Op. cit., passim.

³⁸ J. Pertek (1996). *Morze w ogniu*. Warszawa, s. 266–301.

³⁹ A. Perepeczko (1979). *Od Mers El-Kebir do Tulonu*. Gdańsk, s. 85–87.

⁴⁰ *French cruiser Duquesne (1925)*. [https://en.wikipedia.org/wiki/French_cruiser_Duquesne_\(1925\)](https://en.wikipedia.org/wiki/French_cruiser_Duquesne_(1925)) [dostęp: 12.09.2021].

do rezerwy, co i w tym przypadku można uznać za datę wycofania okrętu ze służby bojowej⁴¹. Odtąd funkcjonował następnie jako hulk szkolny. 1 stycznia 1963 roku przemianowano go na *Océan*. Z rejestru Francuskiej Narodowej Marynarki Wojennej został wykreślony 24 marca 1972 roku⁴². Ostatni francuskim krążownikiem ciężkim był *Tourville*. Do rezerwy przeniesiono go 1 stycznia 1948 roku. Następnie również przekształcono go w hulk szkolny. Z rejestru Francuskiej Narodowej Marynarki Wojennej został wykreślony 8 marca 1962 roku⁴³.

Sowiecka Robotniczo-Chłopska Czerwona Flota

Przez szeregi Czerwonej Floty przeszło ogółem 6 krążowników ciężkich i była to też maksymalna liczba tych jednostek, jaką posiadała ona w jednym momencie. Przy czym ów najwyższy stan utrzymywał się w latach 1944–1956. Tabela 7 prezentuje metryki krążowników ciężkich Sowieckiej Marynarki Wojennej.

Tabela 7. Metryki krążowników ciężkich Sowieckiej Marynarki Wojennej

Lp.	Okręt	Rozpoczęcie budowy	Rozpoczęcie służby	Zakończenie służby	Uwagi
1	<i>Kirov</i>	22.10.1935	26.09.1938	22.02.1974	Krążownik szkolny od 03.08.1961
2	<i>Vorošlov</i>	15.10.1935	20.09.1939	17.02.1956	Przebudowany na okręt testowy
3	<i>Maksim Gor'kij</i>	20.12.1936	12.12.1940	17.02.1956	
4	<i>Slava</i> (eks-Molotov)	14.01.1937	14.04.1941	04.04.1972	Krążownik szkolny od 03.08.1961
5	<i>Kalinin</i>	12.08.1938	31.12.1942	06.02.1960	Przebudowany na pływające koszary
6	<i>Petropavlovsk</i> (eks-Kaganovič)	26.08.1938	06.12.1944	06.02.1960	Przebudowany na pływające koszary

Uwagi: *Kirov* został co prawda 3 sierpnia 1961 roku przeklasyfikowany w Sowieckiej Marynarce Wojennej na krążownik szkolny, lecz do końca służby zachował cechy krążownika ciężkiego w postaci 9 dział kalibru 180 mm. *Vorošlov* 17 lutego 1956 roku został wyłączony ze składu floty, gdyż jego modernizację uznano za nieopłacalną. Niemniej powrócił jeszcze do służby 31 grudnia 1961 roku w roli okrętu pomocniczego jako okręt testowy OS 24. 6 października 1972 roku przeklasyfikowano go na pływające koszary z jednoczesną zmianą nazwy na PKZ 19. Ostatecznie ze składu floty wyłączono go 2 marca 1973 roku. *Maksim Gor'kij* 17 lutego 1956 roku został wyłączony ze służby bojowej i przeklasyfikowany na krążownik testowy, gdyż jego modernizację uznano za nieopłacalną. Do jego przebudowy jednak ostatecznie nie doszło i 18 kwietnia 1959 roku wykreślono go z listy floty. 3 sierpnia 1957 roku *Molotov* został przechrzczony na *Slava*. Co prawda 3 sierpnia 1961 roku został przeklasyfikowany w Sowieckiej Marynarce Wojennej na krążownik szkolny, lecz do końca służby zachował

⁴¹ French cruiser *Suffren*. https://en.wikipedia.org/wiki/French_cruiser_Suffren [dostęp: 12.09.2021].

⁴² M. Glock. *Suffren...* Op. cit., s. 58–67.

⁴³ French cruiser *Tourville* (1926). [https://en.wikipedia.org/wiki/French_cruiser_Tourville_\(1926\)](https://en.wikipedia.org/wiki/French_cruiser_Tourville_(1926)) [dostęp: 12.09.2021].

cechy krążownika ciężkiego w postaci 9 dział kalibru 180 mm. *Kalinin* 6 lutego 1960 roku przeklasyfikowano na pływające koszary i przemianowano na *PKZ 21*, został wykreślony z rejestru Sowieckiej Marynarki Wojennej już 14 marca 1960 roku. 3 sierpnia 1957 roku *Kaganovič* został przechrzczone na *Petropavlovsk*. 19 kwietnia 1958 roku został ciężko uszkodzony przez tajfun. Ostatecznie przywrócenie mu pełnej zdolności bojowej uznano za nieopłacalne i 6 lutego 1960 roku przeklasyfikowano na pływające koszary, został wykreślony z rejestru Sowieckiej Marynarki Wojennej w 1964 roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Glock (2006), *Krążowniki typu „Kirow” i „Maksym Gorki”*, Tarnowskie Góry, *passim*; idem (2015), *Duma Stalina. Krążowniki projektów 26 i 26 bis, „Morza i Okręty”*, nr 2, s. 38–53.

Sowieckie krążowniki ciężkie reprezentowały 2 typy. W kolejności chronologicznej były to:

1. *Kirow (Kirow I)* – 2 okręty (*Kirow, Vorošlov*),
2. *Maksim Gor’kij (Kirow II)* – 4 okręty (*Kalinin, Maksim Gor’kij, Petropavlovsk, Slava*)⁴⁴.

Oba powyższe typy należały do rodziny typów *Kirow*. Co prawda Sowieci nie planowali budować kolejnych jednostek własnego pomysłu, lecz podjęli starania, aby nabyć 2 niemieckie krążowniki ciężkie typu *Admiral Hipper*. Dzięki temu zamierzali pozyskać możliwie najnowocześniejszą technologię w zakresie budowy ciężkich okrętów artyleryjskich. Ostatecznie Adolf Hitler wyraził zgodę na sprzedaż Związkowi Radzieckiemu jedynie najmniej zaawansowanego w budowie, niedoszłego krążownika *Lützow*. Transakcja doszła do skutku 11 lutego 1940 roku. 25 września 1940 roku Sowieci zmienili jego nazwę na *Petropavlovsk*, a 1 września 1944 roku na *Tallinn*. Natomiast odmówiono Sowietom sprzedaży drugiego, również wciąż przebywającego w stoczni, lecz bardziej zaawansowanego w produkcji *Seydlitz*⁴⁵. Wraz ze zbytym okrętem Niemcy zobowiązali się do pomocy w ukończeniu prac konstrukcyjnych w radzieckiej stoczni. Zobowiązanie co prawda realizowali, lecz na tyle wolno, że do wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej 22 czerwca 1941 roku⁴⁶ *Petropavlovsk* miał tylko połowę artylerii i, co ważniejsze, wciąż był pozbawiony napędu. Stąd Czerwona Flota mogła go wykorzystywać jedynie jako nieruchomą baterię pływającą⁴⁷. Tabela 8 prezentuje metrykę jedynego nieukończono-ego krążownika ciężkiego Sowieckiej Marynarki Wojennej.

W sumie zatem realne ambicje Sowieckiej Marynarki Wojennej w zakresie posiadania krążowników ciężkich nigdy nie przekraczały 8 sztuk. Kompleksowo kwestię liczebności tej klasy okrętów w sowieckiej flocie obrazuje Tabela 9.

⁴⁴ M. Glock (2006). *Krążowniki typu „Kirow” i „Maksym Gorki”*. Tarnowskie Góry, *passim*; idem (2015). *Duma Stalina. Krążowniki projektów 26 i 26 bis, „Morza i Okręty”*, nr 2, s. 38–53; W. Holicki (2021). *Woroszyłow i Mołotow – para z Floty Czarnomorskiej, „Morze, Statki i Okręty”*, nr 5–6 (204), s. 84–92.

⁴⁵ A. Perepeczko (2003). *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1. Gdańsk, *passim*; idem (2004). T. 2. Gdańsk, *passim*; idem (2004). T. 3. Gdańsk, *passim*; M. Sobański (2018). *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1. Tarnowskie Góry, *passim*; idem (2018). T. 2. Tarnowskie Góry, *passim*.

⁴⁶ J. Pertek, W. Supiński (1959). *Wojna morska 1939–1945*. Poznań, s. 242.

⁴⁷ E. Kosiarz (1978). *Bitwy na Bałtyku*. Warszawa, s. 381.

Tabela 8. Metryka nieukończonego krążownika ciężkiego Sowieckiej Marynarki Wojennej

Lp.	Okręt	Rozpoczęcie budowy	Wodowanie	Uwagi
1	<i>Tallinn</i> (eks- <i>Petropavlovsk</i>)	02.08.1937	01.07.1939	Kupiony od Niemiec 11.02.1940 Przebudowany na okręt szkolny

Uwagi: Nieukończony krążownik ciężki *Lützow* został sprzedany przez III Rzeszę Związkowi Sowieckiemu 11 lutego 1940 roku, dokąd trafił 15 kwietnia tegoż roku. 25 września 1940 roku Sowieci zmienili jego nazwę na *Petropavlovsk*, a 1 września 1944 roku na *Tallinn*. Okrętu nigdy nie ukończono w roli krążownika ciężkiego. Nigdy też nie dysponował własnym napędem, a jego artyleria główna nigdy nie przekraczała 4 dział kalibru 203 mm. 15 września 1941 roku został warunkowo włączony do sowieckiej floty jako pływająca bateria artyleryjska. Po wojnie rozważano jego ukończenie, lecz przedsięwzięcie uznano za nieopłacalne. 11 marca 1953 roku przeklasyfikowano go na okręt szkolny, wraz ze zmianą nazwy na *Dniepr*. A 27 grudnia 1956 roku na pływające koszary, wraz ze zmianą nazwy na *PKZ 112*. Wycofano go ze służby 4 kwietnia 1958 roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Perepeczko (2003), *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, Gdańsk, *passim*; idem (2004), t. 2, Gdańsk, *passim*; idem (2004), t. 3, Gdańsk, *passim*; M. Sobański (2018), *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, Tarnowskie Góry, *passim*; idem (2018), t. 2, Tarnowskie Góry, *passim*.

Tabela 9. Liczebność krążowników ciężkich w Sowieckiej Marynarce Wojennej

Typ	Liczba			
	Planowane	Zamówione	Budowane	Ukończone
<i>Kirow</i> (<i>Kirow I</i>)	2	2	2	2
<i>Maksim Gor'kij</i> (<i>Kirow II</i>)	4	4	4	4
<i>Petropavlovsk</i> (niemiecki <i>Lützow</i>)	2	1	1	0

Uwagi: Pominęto typy jedynie planowane, lecz nigdy nie zamówione, gdyż trudno stwierdzić realność takich czysto teoretycznych zamierzeń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Glock, *Krążowniki typu „Kirow” i „Maksym Gorki”*, *op. cit.*, *passim*; idem, *Duma Stalina...*, *op. cit.*, s. 38–53; M. Sobański, *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; idem, t. 2, *op. cit.*, *passim*.

Sowiecka Marynarka Wojenna do połowy lat 30. XX wieku była najbardziej niedoinwestowaną spośród flot ówczesnych światowych mocarstw (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Japonia, Francja, Włochy, Niemcy i Związek Sowiecki). Gdy zbrojenia lądowe i powietrzne osiągnęły wreszcie zadowalający dla reżimu stalinowskiego poziom, otworzyły się możliwości dla odnowienia i rozwoju sił morskich. Dotyczyło to również krążowników ciężkich, choć Sowieci ich tak wówczas ani nie traktowali, ani tym bardziej nie klasyfikowali⁴⁸. Cała szóstka ich okrętów tej klasy wywodziła się ze

⁴⁸ M. Glock, *Krążowniki typu „Kirow” i „Maksym Gorki”*. *Op. cit.*, s. 3–5.

wspólnego pnia, reprezentującego dwa bardzo do siebie zbliżone typy *Kirov* i *Maksim Gor'kij*. Ich główne uzbrojenie artyleryjskie było nietypowe i jedyne w swoim rodzaju w skali światowej. Składało się nań 9 armat kalibru jedynie 180 mm, rozmieszczonych w trzech trzylufowych wieżach, dwóch przednich w superpozycji i pojedynczej tylnej⁴⁹. Rozmieszczenie przypominało zatem standard amerykański, uznawany dość powszechnie za optymalny dla dużych okrętów artyleryjskich i przeważający w klasie krążowników ciężkich. Wszystkie też zostały wyposażone w dwie trzyrurowe wyrzutnie torpedowe kalibru 533 mm. Z kolei pod względem prędkości maksymalnej sowieckie okręty tej klasy można uznać za najszybsze na świecie (poza może włoskim *Bolzano*), niektóre z tych jednostek były w stanie osiągnąć niemal 37 węzłów prędkości, aczkolwiek należy pamiętać o ich nader słabym uzbrojeniu w porównaniu z włoskimi krążownikami ciężkimi, nie mówiąc już o japońskich. Wyposażenie lotnicze składało się z 1 katapulty i 2 do wodnosamolotów. Jednak zostało ono w 1947 roku usunięte⁵⁰. Podstawowe dane techniczne sowieckich krążowników ciężkich prezentuje Tabela 10.

Tabela 10. Podstawowe dane taktyczne krążowników ciężkich *Krasnyj Flot*

Typ	Okręty	Warianty uzbrojenia głównego	Prędkość maksymalna
<i>Kiro</i> (<i>Kirov I</i>)	<i>Kirov</i> <i>Vorošlov</i>	art. 9×180 mm (3×III) tor. 6×533 mm (2×III)	37 w
	<i>Kirov</i>	art. 9×180 mm (3×III)	
<i>Maksim Gor'kij</i> (<i>Kirov II</i>)	<i>Kaganovič</i> <i>Kalinin</i>	art. 9×180 mm (3×III)	37 w
	<i>Maksim Gor'kij</i> <i>Molotov</i>	tor. 6×533 mm (2×III)	
	<i>Molotov</i>	art. 9×180 mm (3×III)	

Uwagi: Warianty uzbrojenia prezentowane są w kolejności chronologicznej. Poszczególne okręty przeobrażane były oczywiście w różnym czasie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Glock, *Krążowniki typu „Kirov” i „Maksym Gorki”*, op. cit., passim; idem, *Duma Stalina...*, op. cit., s. 38–53.

Najstarszym krążownikiem ciężkim Sowieckiej Marynarki Wojennej był *Kirov*, który wszedł do służby 26 września 1938 roku⁵¹. Najmłodszym był *Kaganovič*, który zasilł flotę 6 grudnia 1944 roku⁵². Sowietci zbudowali całą swoją flotę krążowników ciężkich

⁴⁹ M. Glock. *Duma Stalina...* Op. cit., s. 38–53.

⁵⁰ Idem, *Krążowniki typu „Kirov” i „Maksym Gorki”*. Op. cit., passim.

⁵¹ Ibidem, s. 30.

⁵² M. Glock. *Duma Stalina...* Op. cit., s. 38–53.

między 1935 a 1944 rokiem, licząc od położenia stępki pod pierwszy z nich – *Vorošlov* – 15 października 1935 roku⁵³. W trakcie II wojny światowej sowiecka flota nie straciła żadnego z tych okrętów. *Kirow* 3 sierpnia 1961 roku został przeklasyfikowany na krążownik szkolny, lecz zachował uzbrojenie główne. Został wycofany ze służby 22 lutego 1974 roku⁵⁴. *Vorošlov* miał zostać również zmodernizowany i w 1954 roku skierowano go do stoczni. Okazało się jednak, że był to w istocie całkowity koniec krążowniczej kariery, gdyż przedsięwzięcie uznano za nieopłacalne i 17 lutego 1956 roku został wycofany ze służby bojowej. 7 sierpnia 1959 roku zdecydowano o przekształceniu jednostki w okręt szkolny *OS 24*. 6 października 1970 roku przeklasyfikowano go na pływające koszary wraz ze zmianą nazwy na *PKZ 19*. Z listy floty skreślono go 2 marca 1973 roku⁵⁵. *Maksim Gor'kij* do modernizacji został przekazany jeszcze w 1953 roku, lecz podobnie w 1955 roku uznano, że nie jest ona opłacalna. Przez pewien czas zastanawiano się, co z jednostką zrobić. Ostatecznie skreślono ją z listy floty 18 kwietnia 1959 roku⁵⁶. *Molotov* wraz z zakończoną modernizacją w 1955 roku stracił uzbrojenie torpedowe. 3 sierpnia 1957 roku zmieniono jego nazwę na *Slava*, gdyż poprzednia stała się politycznie niepoprawna w związku ze zmianą przywództwa politycznego na Kremlu. W 1961 roku przeklasyfikowano go na krążownik szkolny, lecz zachował swoje uzbrojenie główne. Okręt został wykreślony z rejestru floty 4 kwietnia 1972 roku⁵⁷. *Kaganovič* w 1945 roku przechrzczona na *Lazar Kaganovič*, aby nie było wątpliwości na czyją cześć jednostka nosi imię. A 3 sierpnia 1957 roku zmieniono ponownie jego nazwę na *Petropavlovsk*, co podobnie jak w przypadku *Molotova*, wiązało się ze zmianami na szczytach sowieckiej władzy. Jednostkę skreślono z listy floty 6 lutego 1960 roku⁵⁸. *Kalinin* 6 lutego 1960 roku został wycofany ze służby bojowej, rozbrojony i przekształcony w pływające koszary pod nazwą *PKZ 21*. Z listy floty skreślono go 12 kwietnia 1963 roku⁵⁹.

Wnioski

Druga w kolejności trójka posiadaczy krążowników ciężkich – Włochy, Francja i Związek Sowiecki – dysponowała w sumie 20 okrętami tej klasy. Stanowi to zaledwie 20% ogólnej ich liczby. Wyraźnie potwierdza to, które mocarstwa morskie były najbardziej zainteresowane tą klasą okrętów.

Gdy rozpoczynała się konferencja morska w Waszyngtonie w 1921 roku, zarówno Włochy jak i Francja nie miały planów budowy krążowników o parametrach, które pozwalałyby zaklasyfikować je do kategorii ciężkich. Był to pomysł pierwszej trójki mocarstw morskich i pod nich skrojony. Oba kraje były mocno wyczerpane I wojną

⁵³ W. Holicki. *Worożyłow i Mołotow...* Op. cit., s. 84–92.

⁵⁴ M. Glock. *Krążowniki typu „Kirow” i „Maksym Gorki”*. Op. cit., s. 41.

⁵⁵ W. Holicki. *Worożyłow i Mołotow...* Op. cit., s. 84–92.

⁵⁶ M. Glock. *Krążowniki typu „Kirow” i „Maksym Gorki”*. Op. cit., s. 59.

⁵⁷ W. Holicki. *Worożyłow i Mołotow...* Op. cit., s. 84–92.

⁵⁸ M. Glock. *Krążowniki typu „Kirow” i „Maksym Gorki”*. Op. cit., s. 76–79; idem, *Duma Stalina...* Op. cit., s. 3853.

⁵⁹ Idem, *Krążowniki typu „Kirow” i „Maksym Gorki”*. Op. cit., s. 75.

światową i czyniły drastyczne oszczędności budżetowe, które odbijały się w znaczącym stopniu także na ich flotach. Francuzi zamierzali się raczej koncentrować na rozbudowie floty wielkich niszczycieli, z wyjątkowo potężnym jak na jednostki tej klasy uzbrojeniem artyleryjskim, zaś Włosi stawiali na stosunkowo małe, lecz bardzo szybkie krążowniki lekkie, wspierane w boju przez stada względnie niedużych kontrtorpedowców i torpedowców. Jednakże, jak przewidywali Brytyjczycy, ustalenie w Waszyngtonie maksymalnych limitów wyporności i uzbrojenia dla krążowników, skierowało uwagę obu tych państw właśnie na nie, wbrew ich pierwotnym założeniom. Prowokacja się udała, w pogoni za prestiżem *Marine Nationale* i *Regia Marina* zapragnęły posiadać owe wielkie krążowniki.

Choć traktat waszyngtoński zezwalał każdemu z tych krajów na zbudowanie 3 pancerników na wymianę za już dość przestarzałe jednostki tej klasy, Francja i Włochy doszły do słusznego wniosku, że przez najbliższą dekadę nie zaistnieje realne zagrożenie wplątania w wojnę morską na dużą skalę, zatem inwestowanie w tak ogromne okręty, przy znacznych cięciach budżetowych, oznaczałoby zablokowanie na wiele lat rozbudowy sił lekkich. Bacznie się obserwujące mocarstwa śródziemnomorskie zgodnie odstąpiły zatem od tak ambitnych zamierzeń, lecz nie oparły się już pokusie posiadania krążowników ciężkich, które, bądź co bądź, i tak były znacznie tańsze od okrętów liniowych. Za jeden nowoczesny pancernik można było wystawić 3 do 4 takich krążowników. Francuzi i Włosi podjęli zatem wyzwanie, starannie zważając, by nie zostać przez sąsiada pozostawionym zanadto z tyłu. Rzecz jednak w tym, że inwestycje w krążowniki ciężkie i tak zmniejszały możliwości rozwoju sił lekkich w obu flotach, stąd największym beneficjentem rywalizacji francusko-włoskiej okazali się Brytyjczycy, a wydarzenia z lat II wojny światowej w Europie tylko to potwierdzają. I francuska, i włoska flota nie bardzo potrafiły znaleźć dla swych krążowników ciężkich, jakiejś naprawdę istotnej roli i wobec ubogich zasobów pancerników wykorzystywały je po prostu do wzmacniania swych sił liniowych.

Jeszcze inaczej do sprawy podeszli Sowieci. W istocie budując swoje krążowniki ciężkie, chcieli po prostu stworzyć krążowniki... lekkie, tyle że mające przewagę siły ognia nad jednostkami tej ostatniej klasy u swych najbliższych sąsiadów: Niemców i Szwedów na Bałtyku, Japończyków na Pacyfiku oraz Turków na Morzu Czarnym. I w zasadzie do tego ograniczały się ich ambicje w tym względzie, stąd też nigdy oficjalnie nie klasyfikowali tak swych okrętów z rodziny *Kirov*, a co więcej status krążownika ciężkiego byli skłonni nadać dopiero uzbrojonemu w działa 203 mm, zakupionemu w Niemczech w 1940 roku, krążownikowi *Lützow*. I rzeczywiście, jeśli nie liczyć pary argentyńskich okrętów tej klasy, to radzieckie krążowniki ciężkie były w tym zbiorze zdecydowanie najslabiej uzbrojone i raczej miałyby problem z wytrzymaniem starcia nawet z uzbrojonymi tylko w 6 dział, lecz kalibru 203 mm, jednostkami japońskimi. Można zatem zaryzykować twierdzenie, że Francuzom, Włochom, jak i Sowieciom, wolę posiadania krążowników ciężkich niejako narzucono z zewnątrz. Oba śródziemnomorskie mocarstwa, gdyby nie podrażniona duma narodowa, być może lokowałyby swe zasoby budżetowe w zupełnie inny skład swych flot, zaś ZSRR w tym względzie miał zgoła odmienne wyobrażenia, choć należy podkreślić, że w istocie zgodne z jednym z pierwotnych uzasadnień dla powstania krążowników ciężkich.

Bibliografia

- Beevor A. (2013). *Druga wojna światowa*. Tłum. Siwek Grzegorz, Kraków.
- Brzeziński S. (1999). *Włoski ciężki krążownik Zara*. Wyszaków.
- Brzeziński S. (2003). Wiśniewski Piotr, *Francuski ciężki krążownik Algerie*. Wyszaków.
- Dyskant J. (1983). *Konflikty i zbrojenia morskie 1918–1939*. Gdańsk.
- Franz M. (2016). *Burza nad Morzem Śródziemnym*, t. 1 *Wojna się rozpoczyna*. Oświęcim.
- Franz M. (2016). *Burza nad Morzem Śródziemnym*, t. 2 *Zmagania o panowanie na morzu*. Oświęcim.
- Franz M. (2017). *Burza nad Morzem Śródziemnym*, t. 3 *Do ostatniej kropli paliwa*. Oświęcim.
- Franz M. (2017). *Burza nad Morzem Śródziemnym*, t. 4 *Aliancka ofensywa*. Oświęcim.
- Franz M. (2018). *Burza nad Morzem Śródziemnym*, t. 5 *Gdy Włochów już w tej wojnie nie było*. Oświęcim.
- Garier G. (1999). *Duquesne & Tourville*. Tarnowskie Góry.
- Glock M. (2015). *Duma Stalina. Krążowniki projektów 26 i 26 bis*. „Morza i Okręty”, nr 2.
- Glock M. (2006). *Krążowniki typu „Kirow” i „Maksym Gorki”*. Tarnowskie Góry.
- Glock M. (2016). *Suffren – pierwszy francuski krążownik ciężki drugiego pokolenia*. „Morza i Okręty”, nr 6 (15).
- Gozdawa-Gołębiowski J. (1985). *Od wojny krymskiej do bałkańskiej*. Gdańsk.
- Gozdawa-Gołębiowski J., Wywerka-Prekurat T. (1994). *Pierwsza wojna światowa na morzu*. Warszawa.
- Holicki W. (2019). *Bolzano – ostatni z pechowców*. „Technika Wojskowa. Historia”, nr 1 (66).
- Holicki W. (2021). *Woroszyłow i Mołotow – para z Floty Czarnomorskiej*. „Morze, Statki i Okręty”, nr 5–6 (204).
- Jarosz J. (1995). *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 1. Tarnowskie Góry.
- Jarosz J. (1999). *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 2. Tarnowskie Góry.
- Jastrzębski J. (2020). *Lotniskowce Japońskiej Marynarki Wojennej 7 XII 1941 – 2 IX 1945. Organizacja i potencjał bojowy*. Zabrze.
- Jastrzębski J. (2018). *Niszczyciele Japońskiej Marynarki Wojennej 7 XII 1941 – 2 IX 1945. Organizacja i potencjał bojowy*, t. 1, *Geneza, ewolucja, typy*. Kraków.
- Jastrzębski J. (2014). *Okręty podwodne Japońskiej Marynarki Wojennej 7 XII 1941 – 2 IX 1945. Organizacja i potencjał bojowy*. Kraków.
- Kosiarz E. (1994). *Bitwy morskie*. Warszawa.
- Kosiarz E. (1978). *Bitwy na Bałtyku*. Warszawa.
- Lipiecki S. (2019). *Francuskie pancerniki ostatniej generacji Richelieu i Jean Bart*, cz. 1. „Morze, Statki i Okręty”, nr 5–6 (192).
- Lipiecki S. (2019). *Francuskie pancerniki ostatniej generacji Richelieu i Jean Bart*, cz. 2. „Morze, Statki i Okręty”, nr 7–8 (193).
- Lipiecki S. (2019). *Francuskie pancerniki ostatniej generacji Richelieu i Jean Bart*, cz. 3. „Morze, Statki i Okręty”, nr 9–10 (194).
- Lipiński J. (1999). *Druga wojna światowa na morzu*. Warszawa.
- Mawdsley E. (2011). *II wojna światowa. Nowe ujęcie*. Tłum. Gutowska-Nowak Barbara. Kraków.
- Myszor O. (2014). *Cesarstwo Japonii*, t. 1 *Pancerniki, lotniskowce i krążowniki*. Tarnowskie Góry.

- Olender P. (2005). *Wojny morskie 1860–1883*. Warszawa.
- Olender P. (2005). *Wojny morskie 1883–1914*. Warszawa.
- Perepeczko A. (2003). *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1. Gdańsk.
- Perepeczko A. (2004). *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 2. Gdańsk.
- Perepeczko A. (2004). *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 3. Gdańsk.
- Perepeczko A. (1979). *Od Mers El-Kebir do Tulonu*. Gdańsk.
- Perepeczko A. (2006). *Włoskie krążowniki ciężkie. Trento, Trieste, Zara, Fiume, Gorizia, Pola, Bolzano*. Warszawa.
- Perepeczko A. (2005). *Włoskie pancerniki typu Vittorio Veneto. Vittorio Veneto, Littorio, Roma, Impero*. Warszawa.
- Pertek J. (1996). *Morze w ogniu*. Warszawa.
- Pertek J., Supiński W. (1959). *Wojna morską 1939–1945*. Poznań.
- Sobański M. (2008). *Okręty liniowe typu „Dunkerque”, cz. 1. „Okręty Wojenne”, nr 4 (90)*.
- Sobański M. (2008). *Okręty liniowe typu „Dunkerque”, cz. 2. „Okręty Wojenne”, nr 5 (91)*.
- Sobański M. (2018). *Krążowniki typu „Admiral Hipper”, t. 1. Tarnowskie Góry*.
- Sobański M. (2018). *Krążowniki typu „Admiral Hipper”, t. 2. Tarnowskie Góry*.
- Sobański M. (2011). *Pancerniki typu „Richelieu”*. Tarnowskie Góry.
- Stille M. (2019). *Włoskie krążowniki II wojny światowej*. Oświęcim.

Biogram autora

Jarosław Jastrzębski – doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; administratywista oraz historyk prawa i wojskowości. Specjalizuje się w badaniach nad Japońską Marynarką Wojenną oraz szkolnictwem wyższym II Rzeczypospolitej. Jest autorem ponad 130 publikacji naukowo-badawczych i popularnonaukowych, w tym kilkunastu opracowań monograficznych. Do jego ważniejszych prac należą: *Krążowniki ciężkie Japońskiej Marynarki Wojennej 7 XII 1941 – 2 IX 1945. Organizacja i potencjał bojowy*, Tarnowskie Góry 2023; *Niszczyciele Japońskiej Marynarki Wojennej 7 XII 1941 – 2 IX 1945. Organizacja i potencjał bojowy*, t. 1-4, Zabrze 2021-2023; *Lotniskowce Japońskiej Marynarki Wojennej 7 XII 1941 – 2 IX 1945. Organizacja i potencjał bojowy*, Zabrze 2020; *Instytucja profesury zwyczajnej w polskim państwowym szkolnictwie akademickim w latach 1920–1939*, Kraków 2018; *Midway*, Warszawa 2014; *Organizacja Japońskiej Marynarki Wojennej na poziomie strategicznym 7 XII 1941 – 2 IX 1945*, Oświęcim 2014; *Kuantan 10 XII 1941. Anatomia brytyjskiej klęski*, Zabrze 2014; *Rajd Doolittle’a na Tokio 18 IV 1942. Uwarunkowania polityczne i strategiczne operacji*, Zabrze 2013; *Państwowe szkolnictwo akademickie w II Rzeczypospolitej. Zagadnienia systemowe*, Kraków 2013; *Bitwa na Morzu Koralowym 2–8 V 1942 r.*, Zabrze 2012. Aktywnie działa społecznie, m.in. pełniąc rozmaite funkcje w organach lub komisjach kilku stowarzyszeń naukowych i sportowych. Jest stałym współpracownikiem czasopisma popularnonaukowego „Okręty Wojenne”.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.5

Andriy Morenchuk

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID 0000-0002-2394-9046

Yevheniia Vozniuk

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID 0000-0002-7828-7430

Andriy Morenchuk junior

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID 0000-0002-2173-1190

Sources of russian policy aggressiveness

Abstract

The main reasons of aggressive Russian policy are investigated. The origins of aggressiveness are viewed at the following three levels: the political system, society, and V. Putin's personality. It has been determined that the Russian political elite historically has developed a fear of external danger as well as a sense of insecurity in relation to the developed West. Therefore, Russia traditionally seeks to expand its borders as far as possible or to create a belt of loyal countries around itself as a buffer zone. It is also determined by a high degree of militarization and active use of various means of influencing over other states. Russian society looks at the outside world through the artificially made system that is perceived as hostile and aimed at destroying traditional values. Conservative ideas on which modern Russian ideology is formed are characterized by eclecticism and engagement. The aggressiveness of the Russian political discourse is largely influenced by V. Putin himself, whose psychological profile is characterized as expansionist, aggressive, forceful, and militant.

Keywords: aggressive policy, militarism, expansion, totalitarianism, authoritarianism, militancy, psychological type

Introduction

The beginning of the full-scale invasion on the territory of Ukraine by Russian Federation troops in February 2022 forced a rethinking of Russia's place and role in world politics, as well as the configuration of global and regional security systems. The experience of deepening cooperation with Moscow in the context of its direct departure from the norms of international law and provoking crises in Transnistria, Nagorno-Karabakh, Abkhazia, South Ossetia, Syria, Crimea, Eastern Ukraine, etc. was subject of critical assessment.

Against this background, the task of identifying and understanding the factors that determine the militancy and aggressiveness of the Russians political discourse or their strategic culture reached a new level. At the same time, several directions can be distinguished, such as the political model of modern Russia, where corruption and undemocratic regime must be covered by external successes and weight on the world stage; the aggressiveness of Russian society itself, its persistent demand for imperialism; the personality of V. Putin, his foreign policy ambitions and desire to restore the USSR. The effect of the system plays a role here, as the combination of factors gives a much greater impact than each of them individually.

Research methods

The study of the various factors should be based accordingly on a combination of methods, including historical and comparative analysis, political and structural approaches, political and psychological approaches, linguistic analysis, etc.

Research results

Aggressiveness as an attribute of Russia's political model

Back in 1946, G. Kennan noted in his "Long Telegram" that Russians perceive the surrounding world as a hostile environment. He explained this "maniacal point of view of the Kremlin" as a "traditional and instinctive feeling of insecurity for Russia. Firstly, it was a feeling of insecurity among agrarian people who lived in large open territories in the neighbourhood of warlike nomads. With the establishment of contacts with the economically developed West, fear of a more competent, powerful, organized community was added to this feeling. [...] For this reason, they were always afraid of foreign invasion, avoided direct contact between the Western world and their own, and were afraid of what might happen if the Russian people learned the truth about the surrounding reality or learn the truth about life inside Russia from the outside. And they looked for a way to ensure their security only in a persistent and deadly struggle for the destruction of competing states, never allowing agreements or compromises with them" (Telegram).

The geographical landscape, namely, the predominance of flat areas, led to the formation of an aggressive model of Russia's behaviour as a state. It has always sought to push its borders further away or to create a belt of loyal countries around itself as a buffer zone. The practical embodiment of such a policy was the formation after

the Second World War of the countries of the socialist camp on the territory of Central-Eastern Europe and the creation of the Warsaw Pact Organization. Therefore, the democratization and Euro-Atlantic integration of this space is recognized as a key threat to Russia's national security.

The specified factors inevitably lead to the militarization of society and the emergence of force as the main instrument for guaranteeing security.¹ G. Kennan wrote that "[i]nternal policy aimed at increasing the potential and prestige of the state, intensive military industrialization, maximum development of the armed forces, demonstration of high achievements in front of external observers, constant secrecy regarding internal processes, designed to hide weaknesses and keep opponents at a distance."²

To undermine stability within other countries and implement its narratives, Russia uses a wide variety of movements such as political, national, and religious ones. In modern conditions, the Russian mass media with their aggressive propaganda and bribery of influential Western politicians and figures have become important tools. Forming an extensive internal security apparatus within their country, they extended the long tentacles of the agency to all corners of the world. Largely, the calculation of the quick capture of Ukraine was based on them.

Along with the fact that Russia often declares a connection with Western traditions inherited, as it were, from the Byzantine Empire (the doctrine "Moscow is the third Rome"), its model of political development is completely based, as B. Akunin notes, on the Horde.³

Several important features can be distinguished in this Horde model:

- attraction to authoritarian forms of government;
- a permanent desire for expansion;
- disregard of legal norms;
- reliance on power tools;
- detachment of society from state management structures;
- hierarchy and domination of the practice of humiliating subordinates;
- lying and hypocrisy.

As A. de Coustin aptly noted at the time, "[t]hey learned the power of despotism well through their slavery."⁴

The Eurasianism positioning sometimes results in short-term attempts to liberalize and democratize, but as historical experience shows, these are temporary and often end in a backlash. Examples include the Alexander II reforms, the NEP, Khrushchev's

¹ Yurchenko, O. (2020). *Зовнішня політика Російської Федерації: вірити не можна зрозуміти* [Russian Foreign Policy: Believe Cannot Understand]. Adastra. Accessed March 21, 2023, <https://bit.ly/3pk6LLH>. [In Ukrainian]

² Telegram. *The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State*. Accessed March 21, 2023, <https://tinyurl.com/4v2zf6z6>.

³ Akunin, B. (2021). *История Российского Государства. Том IV. Между Европой и Азией. Семнадцатый век* [History of the Russian State. Volume IV. Between Europe and Asia. Seventeenth century]. Moscow: "Ast" Publishing House.

⁴ Kiustin, A. (1990). *Николаевская Россия* [Nikolaevskaya Russia]. Moscow: Politizdat. [In Russian]

Thaw, and M. Gorbachev Perestroika. M. Zadornov mentioned this (with all the negative background he accumulated in the last years of his life) "Not Eurasia, but Aziopa."⁵ Asian features in this system are much more than European ones.

The roots of the Russian society aggressiveness

Russian society has a totalitarian character. Relatively recently, it could be called post-totalitarian or authoritarian one, but V. Putin, having eliminated independent mass media, cleared the political field of possible opponents and strengthened the positions of the security forces in the country, returning the system to totalitarianism. In recent days, one of its signs, which Z. Brzezinski once singled out, has been manifested: if society shows loyalty to an undemocratic state by observing prohibitions, then this is authoritarianism, and if, in addition, special requirements and prescriptions are fulfilled, then this is already totalitarianism – *Must Not* is supplemented by the option *Must Do*.⁶ Many analysts note that, until recently, it was enough for the Russian authorities that people did not criticize them, but now this is no longer sufficiently effective. So, they are expected to openly demonstrate loyalty. For example, S. Aksyonov, the governor of the occupied Crimea, suggested those who do not stand up during the anthem of the Russian Federation is played be deprived of their Russian citizenship by the court order.⁷

At the psychological level, totalitarian consciousness is characterized by an artificially modelled coordinate system.⁸ Demanding the internal consolidation of society, its concession in favour of state interests, totalitarianism must explain the necessity of such steps. This distinguishes it from a dictatorial regime, which, as a rule, does not need to explain anything, because it relies, first of all, on coercion. The totalitarian system is based on ideas about space in dimensions that the outside world is aimed at destroying their state and society, and that this state itself, unlike its enemies, is the bearer of the best moral values. Generating ideas about external enemies makes it necessary to search for internal enemies as well.

Ideology ensures the formation of the appropriate coordinate system with an emphasis on what is the essence of the existing system value of and who are its external and internal enemies.

Attempts to analyze the problem of Putin's regime ideology may reveal several contradictory approaches.

⁵ YouTube. (2005). Михаил Задорнов "Азиопа и герб России" ("Да здравствует то, благодаря чему...") [Mikhail Zadornov "Aziopa and the Emblem of Russia" ("Long live that thanks to which...")]. Accessed March 22, 2023, bit.ly/3mY2z9T. [In Russian]

⁶ Gati, Ch. (Ed.). (2013). *Zbig: The Strategy and Statecraft of Zbigniew Brzezinski*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

⁷ RBK. (2023). Аксенов предложил лишать гражданства не встающих под гимн России [Aksyonov proposed to deprive of citizenship those who do not stand up to the Russian anthem]. Accessed March 22, 2023, <https://tinyurl.com/4r2ry6tw>. [In Russian]

⁸ Pocheptsov, H. (1993). Простір і час у тоталітарній свідомості [Space and time in the totalitarian mind]. *Політологічні читання. Українсько-канадський щоквартальник*, 1, 231–244. [In Ukrainian]

Some authors claim that V. Putin has absolutely no ideology. It covers a kleptocratic, corrupt regime with convenient slogans aimed at providing a luxurious life to the elite and certain handouts at the expense of excess profits from the sale of raw materials to the population. D. Treisman and S. Guriev introduce special terms for such a phenomenon Information Dictators or Spin Dictators (under the concept of Spin as the manipulation of information). As S. Guriev himself says, it can best be translated as “dictators of deception” or “dictators of image.” Their essence boils down to the fact that they do not need a separate ideology. They pretend to be democracies to enjoy the benefits of civilization.⁹

Similarly, historian M. Zygar notes that when V. Putin came to power, he did not have his ideology. Then it was formed by his environment, both liberal and pro-Western. During his first term, he behaved as a pro-Western leader. Indeed, even the issue of Russia joining NATO was discussed. However, after each “colour revolution” in the countries of the former USSR, conspiracy theories began to flourish.

The 2011–2012 protests became the strongest point of rupture. V. Putin was offended that the educated middle class considered his electoral base took to the streets against him. After that, he began to bet on representatives of working professions, poorly educated, inclined to nationalism, for whom pride in the country is a source of personal satisfaction. V. Putin, according to M. Zygar, restored an imaginary synthetic empire: “a bit of Stalinism, a small dose of pre-revolutionary Russia, a drop of Orthodoxy and a few Soviet attributes. Such a hybrid ideology attracts and unites the majority.”¹⁰

A. Kolesnikov shows this evolution as follows: until 2014, the formula “sausage in exchange for freedom” was in effect, and since 2014, when the economy of the Russian Federation began to have trouble due to sanctions, this formula shifted to “Crimea and spiritual bonds in exchange for freedom.”¹¹

Historically, the imperial identity was deeply rooted in Russian society. It is important for Russians to feel a sense of belonging to a “great power.” V. Putin’s words that “the collapse of the USSR is the greatest geopolitical catastrophe of the century”¹² gave a clear signal that he wants to return that feeling to them.

At the same time, this imperialism among Russians is traditionally formalized in the format of messianic projects such as the Third Rome, the Greek Project, the world communist revolution or the Russian Measure. External aggression is presented by the

⁹ Yablokov, I. (2022). *“Обман и страх – главные орудия автократа”: разговор с Сергеем Гуриевым* [“Deception and fear are the main tools of the autocrat”: a conversation with Sergey Guriev]. Accessed March 23, 2023, <https://tinyurl.com/2s3nzath>. [In Russian]

¹⁰ Liberation. (2018). *Никто в России, даже в верхах, не хочет думать о будущем* [No one in Russia, even at the top, wants to think about the future]. Accessed March 21, 2023, <https://tinyurl.com/2p9pdrct>. [In Russian]

¹¹ Kolesnikov, A. (2015). *Российская идеология после Крыма. Пределы эффективности и мобилизации* [Russian ideology after Crimea. Limits of effectiveness and mobilisation]. Accessed March 21, 2023, <https://tinyurl.com/mr22bdnn>. [In Russian]

¹² Putin, V. (2005). *“Распад СССР – крупнейшая геополитическая катастрофа века”* [The collapse of the USSR is the greatest geopolitical catastrophe of the century]. Accessed March 21, 2023, <https://regnum.ru/news/polit/444083.html>. [In Russian]

authorities and perceived by Russian society itself as liberation, a help to the humiliated and disadvantaged people, etc.¹³

T. Stanova notes the tendency that the launched ideology later became beyond V. Putin's control: "The formation of a state ideology imperceptibly limits the scope of opportunities for a political leader, sets him the framework for rhetoric that he could previously freely define himself... The further the ideology moves across the country, the weaker the institution of political leadership becomes. At first, the leader becomes dependent on ideological attitudes, and later the personality factor dissolves, and it will not matter to the system who is on top."¹⁴

In the context of a full-scale Russian invasion of Ukraine, T. Snyder equated Putin's regime with the Nazi regime and conveys to the English-speaking audience the meaning of the term "rashism" formed from the words "Rasha" and "fascism."¹⁵

The new Russian ideology based on the archaization of mass consciousness, namely a phenomenon that can be called the "sacralization of unfreedom," exists within a "besieged fortress," surrounded from the outside by external enemies, and from the inside by a "fifth column." People begin to feel something like Stockholm syndrome towards the leader, caring about his logic and defending his interests, feeling like members of his team. Support for the government ideology has become a form of adaptation to external circumstances, conformity as a way of survival, "spirituality" as a method of justifying the "correctness" of one's social behaviour.¹⁶

The success of conservative, aggressive ideology in Russian society is explained not only by Putin's political evolution. The Russians themselves, who were used to existing in the aggressive Soviet ideological matrix of the Cold War, were prone to these attitudes. He only caught and picked up the existing public demand.

The search for enemies and the protection of national values are reflected in the National Security Strategies of the Russian Federation. It is characteristic that in the edition of 2009, the contours of traditional values, which are protected by the state and its enemies, are only beginning to emerge: "Primitive Russian ideals, spirituality, and a dignified attitude to historical memory are being revived. [...] Because of the strengthening new centres of economic growth and political influence, a qualitatively new geopolitical situation is emerging. A tendency is being formed to find solutions to existing problems and resolve crises on a regional basis without the participation of non-regional forces. The failure of the existing global and regional architecture, focused, especially in the Euro-Atlantic region, only on the North Atlantic Treaty Organization, as well as the imperfection of legal instruments and mechanisms increasingly pose

¹³ Yurchenko, O. (2020). op. cit.

¹⁴ Stanovaya, T. (2015). Чем угрожает Путину новая российская идеология [How does the new Russian ideology threaten Putin?]. Accessed March 21, 2023, <https://carnegiemoscow.org/commentary/59679>. [In Russian]

¹⁵ Chytailo, O. (2022). *Рашизм – страшніший за фашизм і нацизм: як сформувалась сучасна ідеологія РФ* [Rashism is worse than fascism and Nazism: how the modern ideology of the Russian Federation was formed]. Accessed March 22, 2023, <https://bit.ly/3O889IV>. [In Ukrainian]

¹⁶ Kolesnikov, A. (2015). op. cit.

a threat to ensuring international security.”¹⁷ And about relations with the USA, it was declared that “Russia will strive to build an equal and full-fledged strategic partnership with the United States of America based on overlapping interests and taking into account the key influence of Russian-American relations on the state of the international situation as a whole.”¹⁸

The National Security Strategy of the Russian Federation in its 2015 edition already stated that “[t]he implementation of an independent foreign and domestic policy by the Russian Federation leads to opposition from the United States and its allies, which seek to maintain their dominance in world affairs. The policy of containing Russia, carried out by them, involves exerting political, economic, military and informational pressure on it.”¹⁹

In the 2021 edition, the provisions are set out even more fully deepening the feeling of a “besieged fortress.” “The shaking of generally recognized norms and principles of international law, the weakening and destruction of existing international legal institutions, the long-term dismantling of the system of treaties and agreements in the field of arms control lead to the growing tensions and aggravation of the military-political situation, in particular near the state border of the Russian Federation. The actions of some countries are aimed at inspiring disintegration processes in the Commonwealth of Independent States (CIS) to destroy Russia’s ties with its traditional allies. Several states call Russia a threat and even a military enemy. [...] Personal freedom is absolutized, permissiveness, immorality and selfishness are actively promoted, the cult of violence, consumption and pleasure is planted, drug use is legalized, societies are formed that deny the natural continuation of life. [...] Traditional Russian spiritual, moral and cultural-historical values are under active attack by the United States and its allies, as well as by transnational corporations, foreign non-commercial, religious, extremist and terrorist organizations.”²⁰

Significantly, the United States and its allies are placed in the same line with extremist and terrorist organizations in this document. “Absolutization of individual freedom” stands here alongside “active propaganda of permissiveness, immorality and selfishness”.

The search and identification of enemies lead to aggressiveness. Research shows that in Russian society, totalitarian consciousness caused the formation of a specific phenomenon. Thus, the closeness, mistrust, and aggressiveness of the state at the international level gave rise to the transit of the model into society. Moreover, such phenomenon happened in the 1970s and 1980s, when a homegrown quasi-totalitarian system emerged from below as compensation for the weakening of the external totalitarian system. Another form of unfreedom was created by its forces within the

¹⁷ National Security Strategy of the Russian Federation until 2020. (2009). Accessed March 21, 2023, <https://bit.ly/44JhBC6>. [In Russian]

¹⁸ Ibid.

¹⁹ National Security Strategy of the Russian Federation. (2015). Accessed March 22, 2023, <https://tinyurl.com/23rf98mm>. [In Russian]

²⁰ Decree of the President of the Russian Federation *On the National Security Strategy of the Russian Federation*. (2021). Accessed March 21, 2023, <https://tinyurl.com/2p9vkamt>. [In Russian]

already existing general one. A manifestation of these processes was the emergence of large gangs that divided almost all cities into warring districts. Enemies were usually defined according to a simple territorial principle, for example, “factory ones” versus “central ones,” etc.

However, closed-mindedness and aggressiveness have descended to an even more local level, namely individual apartments. As A. Arkhangelskyi summarized, “[t]he kitchen and the yard are the assembly points of Sovietness. [...] The Soviet kitchen and yard are places of extraction, development and manufacture of conflict.”²¹ Again, it is symptomatic that V. Putin himself very often refers to the backyard experience of his personal development.

At the same time, such a psychological construct of totalitarian consciousness paradoxically dates back to the period following the collapse of the Soviet Union. A. Arkhangelsky notes that “[t]he uniqueness of the man of the Putin era is that in many of his manifestations, he looks more Soviet today than under Soviet power... The Soviet man was fully revealed only in the post-Soviet era.”²²

The ideas of democracy, freedom, openness, and tolerance did not take root on Russian soil. Instead, Putin’s propaganda machine resonated with the prevailing public mood. Rashism with its arrogance and hatred of other peoples such as Churky, Khokhly, Pindosy, Gayropeans, etc. was not V. Putin’s know-how but was inherent to the majority of Russians as well as a distorted view of the history and place of Russia in world processes.

The majority of Russians gladly welcome the aggressiveness and brutality that comes from the mouths of officials or propagandists, such as “debily, blah...”²³ (Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation S. Lavrov at a press conference with the Minister of Foreign Affairs of Saudi Arabia in 2015), “Look at me, don’t look away, why are you looking away?”²⁴ (Deputy Permanent Representative of the Russian Federation to the UN V. Safronkov in an address to the UK representative to the UN M. Rycroft in 2017), “Nravitsa ne nravitsa – tierpi moya krasavitsa” [Eng. “You may like it, you may not, but you’ll have to endure it, my beauty”]²⁵ (the President of the Russian Federation V. Putin in February 2022 quoted a vulgar Russian ditty in the context of

²¹ Arkhangelskii, A. (2018). *Майнинг конфликта и катастрофы. Чем путинский человек отличается от советского* [Mining conflict and catastrophe. How Putin’s man differs from the Soviet man]. Accessed March 21, 2023, <https://carnegiemoscow.org/commentary/75408>. [In Russian]

²² Ibid.

²³ YouTube. (2015). *“Дебилы, ...”* [Morons, ...]. Accessed March 23, 2023, <https://bit.ly/3B6Pb7e>. [In Russian]

²⁴ YouTube. (2017). *В. К. Сафронков англичанину в совбезе ООН в глаза мне смотри!* [B. K. Safronkov to the Englishman in the UN Security Council look me in the eye!] Accessed March 23, 2023, <https://bit.ly/3B5VJ69>. [In Russian]

²⁵ YouTube. (2022). *“Нравится не нравится – терпи, моя красавица”* [You may like it, you may not, but you’ll have to endure it, my beauty]. (2022). Accessed March 22, 2023, <https://bit.ly/44DsDIT>. [In Russian]

Ukraine shortly before the full-scale invasion). They communicate in such a language of violence and aggression.

This is how one of the psychological techniques manifests itself. Therefore, when someone wants to win someone's sympathy or start manipulating someone, he starts repeating the movements and intonation of his interlocutor as if turning into his mirror image. Thus, the Russian government, after some unsuccessful attempts to reform and modernize, eventually found a simple and for some time effective model of ensuring its popularity aimed to satisfy the key demands of its population: imperialism, exclusivity, greatness.

However, the model of behaviour of the "aggressive gopnik" built by the Russian leadership ultimately leads the state and society to a natural end, namely collapse and the dock. No one in a civilized society wants to have an aggressive misfit by their side, even one who threatens to use nuclear weapons. In this context, the words of V. Putin may be recalled: "We, like martyrs, will go to heaven. And they will simply die"²⁶ (speech at the Valdai international forum in Sochi in 2018). The heroic resistance of Ukrainians forms new geopolitical realities in which the aggressor will be defeated and punished.

Putin's ideology by itself is non-constructive. It draws energy not from a vision of future development, but from being rooted in the past, which is also deeply distorted and mythologized. In the conditions of military defeats in Ukraine and deepening stagnation of the economy, it is rapidly losing resources for mobilizing the population. The Russian authorities can no longer offer the population either "sausage" or "Crimea." The aggressiveness and adventurism of its policy led to disaster. Now its outlines are beginning to emerge. We can only make certain assumptions on how the Russian society will survive the collapse of the system.

One of the trends that can manifest itself is the strengthening of the positions and activation of far-right nationalists, such as I. Girkin. Such processes can be dangerous for the government and it will oppose them. This, in turn, proves the need for V. Putin to change the national discourse, although he has less and less space and time for such manoeuvres. On the other hand, the scheme "if you can't overcome a movement, lead it" can work in practice. V. Putin may have no other option than to deepen Russia's fascism.

Another result of the rule of totalitarianism and authoritarianism is the deep rooting of paternalism in the mass consciousness of Russian society. The general mass of the population is determined to fulfil the will of the Kremlin passively and obediently and to tolerate the deterioration of living conditions. This prompts the leadership to look for ways to freeze the situation on the front with Ukraine. One can endure international isolation and economic troubles. The main goal is to keep power. Therefore, considerable attention is paid to work with young people in schools. Since September 2022, weekly lessons of patriotic education with raising the flag and listening to the national anthem are introduced.²⁷ The justification for this is

²⁶ YouTube. (2023). *"Мы, как мученики попадем в рай. А они сдохнут"* [We, like martyrs, will go to heaven. And they will simply die]. Accessed March 21, 2023, <https://bit.ly/3B8kuP0>. [In Russian]

²⁷ Interfaks. (2022). *В школах с сентября введут еженедельные уроки патриотического воспитания* [Schools will introduce weekly patriotic education lessons from September].

that they are fighting not only with Ukrainians, but with the whole of NATO on the territory of Ukraine.²⁸

In addition to paternalism, another, more profound mechanism is at play. In Russian society, a stable priority of state security and political national interests over the individual was formed. The willingness to sacrifice oneself for the sake of the state has been cultivated here for centuries. The historical memory of the proximity of the national catastrophe due to the Troubles and the coronation of the Polish heir, Napoleon's invasion, or Hitler's aggression is deeply rooted in the fear both of the threat of the state loss and foreign intervention. Generations of Russians were brought up on such examples as Minin and Pozharsky, I. Susanin, 28 Panfilovites.²⁹ Therefore, one should be prepared for the fact that Russian society will be ready to support the war with Ukraine for a long time, perceiving it as another Great Patriotic War.

The reasons for V. Putin's aggressive policy

In such a state as Russia, the person standing at the top of the power exerts a direct influence on both the political system and the society itself. It is not for nothing that eras associated with leaders such as V. Lenin, Y. Stalin, M. Khrushchev, L. Brezhnev, etc. are distinguished in its history. Each of the leaders imposed his style on the life of the entire country. Thus, Khrushchev's impulsive, voluntarist nature manifested itself in fluctuations from a Thaw in art to the persecution of avant-garde artists. The suspicion of the Andropov KGB resulted in total checks on the streets and in public places to identify truants, etc.

V. Putin left his mark on both the political system and society. Especially since he has been in power for over twenty years.

Personality can be defined as a complex pattern of deeply rooted psychological characteristics that are mostly subconscious and difficult to change. At the same time, they automatically manifest themselves in almost every aspect of the activity. They arise from a complex matrix of biological predispositions, learning, and experience, and ultimately constitute a unique pattern of perception, thinking, reactions, and behaviour of the individual.³⁰

Psychologists who study the personality of V. Putin note that his formation was influenced by the childhood in the Leningrad yard, sambo and judo classes, service in the KGB, ties with crime.³¹

O. Immelman and J. Trenezlyuk conducted a deep psychological analysis of V. Putin's personality. They used the methodology of T. Millon's five-factor profiling model

Accessed March 22, 2023, <https://www.interfax.ru/russia/854764/>. [In Russian]

²⁸ YouTube. (2023). *Ловушка 22* [Trap 22]. Accessed March 22, 2023, <https://bit.ly/3VGNas3>. [In Russian]

²⁹ Yurchenko, O. (2020). op. cit.

³⁰ Millon, T., Davis, R. D., and Millon, C. M. (1996). *Disorders of Personality: DSM-IV and Beyond*. Wiley.

³¹ Dekleva, K. (2017). *The Many Faces of Vladimir Putin: A Political Psychology Profile*. Accessed March 23, 2023, <https://bit.ly/3LI0qrD>.

as the basis of the research. However, it was supplemented and correlated with the approaches of J. Barber, D. Simonton, L. Eteredge, M. German, and others.

Briefly, in their conclusions, they state that the personality template (personal leadership style) of V. Putin can be characterized as expansionist, aggressive, forceful, and militant. In foreign policy, he is a thoughtful introvert with a high degree of dominance.³²

In the profile of V. Putin, the following personality traits stand out:

- dominant/controlling (a measure of aggression or hostility);
- ambitious/selfish (a measure of narcissism);
- conscientious/loyal.

As secondary ones, the following are distinguished:

- closed/reserved (in the direction of the introvert);
- fearless/adventurous (risky).

Less pronounced are mistrustful/suspicious traits.

In general, the mixture of main patterns in V. Putin's profile represents a complex personality type, which is described as a hostile expansionist.³³

Dominant persons use power, command obedience and respect. They are tough and unsentimental. They often become effective leaders. This personality template contains the "hostile" component of V. Putin's personality.

Ambitious people are bold, competitive, and self-confident. They easily take on leadership roles. They expect others to recognize their special qualities and often act as if they are entitled to it. This personality template outlines the "expansionist" component of V. Putin's personality.

Conscientious people are executive and diligent, have a strong work ethic, and pay attention to detail. They know how to develop public policy, but often lack the political skills necessary to achieve political goals and are technocrats rather than visionary strategists. This personality pattern forms a component of the "forced" personality of V. Putin.

Closed people (introverts), as a rule, do not develop strong bonds with others. They do not know how to recognize the needs or feelings of others. They lack spontaneity in interpersonal relationships.

Fearless individuals are adventurers, individualists, and brave individuals. They show resistance to pressure and tend to take calculated risks.

The main strong qualities of V. Putin's personality in a political role are his imperious manner of behaviour and confident persistence. His main personal flaws are uncompromising intransigence, lack of empathy and benevolence, as well as cognitive inflexibility.

An elevated dominant pattern indicates the so-called "presidential" style. Dominant (controlling) individuals enjoy the power and the ability to intimidate others, as well as command obedience and respect from them. They tend to be tough and unsentimental and take pleasure in activities that allow them to manipulate the lives of others.

³² Immelman, A., and Trenzeluk, J. V. (2017). *The Political Personality of Russian Federation President Vladimir Putin*. Accessed March 23, 2023, <https://bit.ly/41k9fhh>.

³³ Ibid.

An example of the embodiment of this model of behaviour was the scandalous story when V. Putin, knowing about A. Merkel's fear of dogs, in 2007, during negotiations with her, let his Labrador Koni into the room.³⁴

Dominant (controlling) types usually become effective leaders because they are talented at managing and persuading others to work toward common goals.

Aggressive (dominant) men and women move towards power instinctively. They are born to take charge. Such individuals can take an enormous responsibility without fear of failure. They easily resort to force and never back down from a fight. This model often finds a successful niche for itself in roles where hostile and belligerent behaviour is socially approved or admired, thus providing an outlet for vengeful hostility hidden under the guise of social responsibility.³⁵

V. Putin's propensity for aggression at the political level was linked to the rise in his rating among the Russian population after his use of force. This happened in 1999 after the beginning of the Second Chechen War, as well as in 2008 after the military operations on the territory of Georgia and in 2014 after the occupation of Crimea.³⁶ Thus, V. Putin quite early found and began to use acts of aggression actively against neighbours and expansion of the Russian Federation as a mechanism for increasing his popularity in Russian society.

Conclusions

Therefore, the nature of Russia's aggressiveness can be traced on three levels, namely the functioning of state mechanisms, the nature of Russian society, and the psychological characteristics of V. Putin's personality. At the same time, comprehensively complementing each other, they sent precisely the orientation towards an aggressive course and the implementation of armed violence.

Putin's regime has followed a difficult and contradictory path in the process of forming a political ideology. Starting with rather liberal positions, in the end, under the threat of democratic speeches and the spread of the wave of "colour" revolutions, he switched to right wing, conservative views. He tries to combine the traditions of Tsarist Russia, Stalin's regime, and Orthodox canons eclectically. At the same time, there is a tendency that these ideological attitudes were not imposed from above, but rather picked up by the authorities from within the Russian society itself, where there was a steady demand for them. Their roots go back to the times of the totalitarian era of the USSR, in which external isolation, aggressiveness, and mistrust were translated into society and were delayed both in the picture of the world and the behaviour of the population. Putin's regime skilfully developed and strengthened these tendencies, plunging Russians even

³⁴ Sokolovska, N. (2016). *ЗМІ: Путін мав знати, що Меркель боїться собак* [Media: Putin must have known Merkel was afraid of dogs]. Accessed March 23, 2023, <http://bit.ly/42nnHXv>. [In Ukrainian]

³⁵ Immelman, A., and Trenzeluk, J. V. (2017). op. cit.

³⁶ Levada-Tsentr. (2023). *Одобрение деятельности Владимира Путина* [Endorsement of Vladimir Putin's activities]. Accessed March 21, 2023, <https://www.levada.ru/indikatory/>. [In Russian]

deeper into the matrix of a “besieged fortress” that protects traditional values and is threatened by the conditional West, NATO, “Ukrainian fascism,” “Gayrope,” etc. At the same time, they manifest themselves as chauvinism, aggressiveness, and brutality.

However, such structure is beginning to experience a serious crisis in the conditions of military defeats in Ukraine as well as the economy overstrain, which was isolated under the influence of international sanctions. There is no positive way out for the Russian leadership from the situation they have involved themselves. The same deep disappointment and shock await the Russians themselves, who will have to face the reality of the loss of an influential state position on the world stage, the collapse of military, economic, and cultural potentials, the pressure of international sanctions and reparations.

In the future, several factors should be taken into account when solving the problem of Russia’s aggressiveness.

First, the feeling of external danger gives rise to the attraction of the Russian political system to authoritarianism, which theoretically can respond to threats faster and more effectively. Therefore, it is important to pay due attention to the establishment of democratic institutions and practices. A special role should be played by the independent mass media, which should make a lot of efforts to convey the truth to Russian society about the crimes and mistakes committed by the Putin regime, dispel imposed myths and fakes, and effectively monitor political processes in the country.

Secondly, the development of democracy should eliminate cruelty and violence from political practices, which in turn generate fear, hatred, and aggression.

Thirdly, existence in the matrix of a constant external threat led to excessive militarization and lowered the bar for the use of force and weapons. Therefore, the demilitarization and denuclearization of Russia should become a mandatory element.

Fourthly, when imposing sanctions and developing other post-conflict procedures, it is important to ensure the appropriate level of welfare of the population. Impoverishment and backwardness can give rise to revanchist attitudes, as well as contribute to the strengthening of the positions of radical forces. Democracy must rest on a developed middle class.

Fifthly, quality education should play an important role in overcoming entrenched social stereotypes and establishing the values of democracy and humanism. Serious attention and effort should be given to educational reform in Russia.

Bibliography

- Akunin, V. (2021). *История Российского Государства. Том IV. Между Европой и Азией. Семнадцатый век* [History of the Russian State. Volume IV. Between Europe and Asia. Seventeenth century]. Moscow: “Ast” Publishing House.
- Arkhangelskii, A. (2018). *Майнинг конфликта и катастрофы. Чем путинский человек отличается от советского* [Mining conflict and catastrophe. How Putin’s man differs from the Soviet man]. Accessed March 21, 2023, <https://carnegiemoscow.org/commentary/75408>. [In Russian]
- Chytailo, O. (2022). *Рашизм – страшніший за фашизм і нацизм: як сформувалась сучасна ідеологія РФ* [Rashism is worse than fascism and Nazism: how the modern ideology of

- the Russian Federation was formed]. Accessed March 22, 2023, <https://bit.ly/3O889IV>. [In Ukrainian]
- Decree of the President of the Russian Federation *On the National Security Strategy of the Russian Federation*. (2021). Accessed March 21, 2023, <https://tinyurl.com/2p9vkaht>. [In Russian]
- Dekleva, K. (2017). *The Many Faces of Vladimir Putin: A Political Psychology Profile*. Accessed March 23, 2023, <https://bit.ly/3LI0qrD>.
- Gati, Ch. (Ed.). (2013). *Zbig: The Strategy and Statecraft of Zbigniew Brzezinski*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Immelman, A., and Trenzeluk, J. V. (2017). *The Political Personality of Russian Federation President Vladimir Putin*, accessed March 23, 2023, <https://bit.ly/41k9fhh>.
- Interfaks. (2022). *В школах с сентября введут еженедельные уроки патриотического воспитания* [Schools will introduce weekly patriotic education lessons from September]. Accessed March 22, 2023, <https://www.interfax.ru/russia/854764/>. [In Russian]
- Kiustin, A. (1990). *Николаевская Россия* [Nikolaevskaya Russia]. Moscow: Politizdat. [In Russian]
- Kolesnikov, A. (2015). *Российская идеология после Крыма. Пределы эффективности и мобилизации* [Russian ideology after Crimea. Limits of effectiveness and mobilisation]. Accessed March 21, 2023, <https://tinyurl.com/mr22bdnn>. [In Russian]
- Levada-Tsent. (2023). *Одобрение деятельности Владимира Путина* [Endorsement of Vladimir Putin's activities]. Accessed March 21, 2023, <https://www.levada.ru/indikator/>. [In Russian]
- Liberation. (2018). *Никто в России, даже в верхах, не хочет думать о будущем* [No one in Russia, even at the top, wants to think about the future]. Accessed March 21, 2023, <https://tinyurl.com/2p9pdrct>. [In Russian]
- Millon, T., Davis, R. D., and Millon, C. M. (1996). *Disorders of Personality: DSM-IV and Beyond*. Wiley.
- National Security Strategy of the Russian Federation until 2020. (2009). Accessed March 21, 2023, <https://bit.ly/44jhBC6>. [In Russian]
- National Security Strategy of the Russian Federation. (2015). Accessed March 22, 2023, <https://tinyurl.com/23rf98mm>. [In Russian]
- Pochepstov, H. (1993). Простір і час у тоталітарній свідомості [Space and time in the totalitarian mind]. *Політологічні читання. Українсько-канадський щоквартальник*, 1, 231–244. [In Ukrainian]
- Putin, V. (2005). “Распад СССР – крупнейшая геополитическая катастрофа века” [The collapse of the USSR is the greatest geopolitical catastrophe of the century]. Accessed March 21, 2023, <https://regnum.ru/news/polit/444083.html>. [In Russian]
- RBK. (2023). *Аксенов предложил лишить гражданства не встающих под гимн России* [Aksyonov proposed to deprive of citizenship those who do not stand up to the Russian anthem]. Accessed March 22, 2023, <https://tinyurl.com/4r2ry6tw>. [In Russian]
- Sokolovska, N. (2016). *ЗМІ: Путін мав знати, що Меркель боїться собак* [Media: Putin must have known Merkel was afraid of dogs]. Accessed March 23, 2023, <http://bit.ly/42nnHXv>. [In Ukrainian]
- Stanovaya, T. (2015). *Чем угрожает Путину новая российская идеология* [How does the new Russian ideology threaten Putin?]. Accessed March 21, 2023, <https://carnegiemoscow.org/commentary/59679>. [In Russian]
- Telegram. *The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State*. Accessed March 21, 2023, <https://tinyurl.com/4v2zf6z6>.

- Yablokov, I. (2022). "Обман и страх – главные орудия автократа": разговор с Сергеем Гурьевым ["Deception and fear are the main tools of the autocrat": a conversation with Sergey Guriev]. Accessed March 23, 2023, <https://tinyurl.com/2s3nzath>. [In Russian]
- YouTube. (2005). Михаил Задорнов "Азиопы и герб России" ("Да здравствует то, благодаря чему...") [Mikhail Zadornov "Asiopa and the Emblem of Russia" ("Long live that thanks to which...")]. Accessed March 22, 2023, bit.ly/3mY2z9T. [In Russian]
- YouTube. (2015). "Дебилы, ..." [Morons, ...]. Accessed March 23, 2023, <https://bit.ly/3B6Pb7e>. [In Russian]
- YouTube. (2017). В. К. Сафронков англичанину в совбесе ООН в глаза мне смотри! [В. К. Safronkov to the Englishman in the UN Security Council look me in the eye!] Accessed March 23, 2023, <https://bit.ly/3B5VJ69>. [In Russian]
- YouTube. (2022). "Нравится не нравится – терпи, моя красавица" [You may like it, you may not, but you'll have to endure it, my beauty]. (2022). Accessed March 22, 2023, <https://bit.ly/44DsDIT>. [In Russian]
- YouTube. (2023). "Мы, как мученики попадем в рай. А они сдохнут" [We, like martyrs, will go to heaven. And they will simply die]. Accessed March 21, 2023, <https://bit.ly/3B8kuP0>. [In Russian]
- YouTube. (2023). Ловушка 22 [Trap 22]. Accessed March 22, 2023, <https://bit.ly/3VGNas3>. [In Russian]
- Yurchenko, O. (2020). Зовнішня політика Російської Федерації: вірити не можна зрозуміти [Russian Foreign Policy: Believe Cannot Understand]. Adastra. Accessed March 21, 2023, <https://bit.ly/3pk6LIH>. [In Ukrainian]

Authors' Biographies

Andriy Morenchuk – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of International Relations and Regional Studies Department, Lesya Ukrainka Volyn National University. Scientific interests: history, international relations, political psychology, political science.

Yevgeniia Vozniuk – Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Acting Head of International Communications and Political Analysis Department, Lesya Ukrainka Volyn National University. Scientific interests: information terrorism, foreign policy of Ukraine and other countries of the world.

Andriy Morenchuk junior – Postgraduate Student of International Communications and Political Analysis Department, Lesya Ukrainka Volyn National University. Scientific interests: strategic communications, political science, national security.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.6

Serhii Bairak

Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine, Lutsk)

ORCID 0000-0001-6290-7634

Vasyl Buslenko

Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine, Lutsk)

ORCID 0000-0001-8280-7104

Vozniuk Yevheniia

Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine, Lutsk)

ORCID 0000-0002-7828-7430

State policy in the field of information security providing in Ukraine

Abstract

Peculiarities of the process of formation of state policy in the field of ensuring information security of Ukraine in the conditions of a transformational society have been studied. The concepts of “information policy,” “information security,” “state policy in the field of ensuring information security” are defined. The relationship between the state’s information security and the state’s national security has been established. The trends of the process of formation of information security in Ukraine and the peculiarities of its provision are formulated. An analysis of the main legal acts that determined the process of formation of state policy in the field of information security in Ukraine was carried out. It is substantiated that the main progress in the development of state policy in the field of ensuring information security of Ukraine came after the beginning of the hybrid war of the Russian state against Ukraine.

Keywords: state policy, information security, national security, information policy, information

Introduction

The information revolution, which has been going on for several decades, has caused powerful civilizational shifts in all spheres of social life. Information has become not just a means or a convenient method of action; it has turned into a living space for modern man and society, containing not only new opportunities but also significant

dangers. Essential foundations of contemporary social life – ideals, values, worldview orientations of people, stable political systems and modernizing systems, local cultures and new globalized formats of cooperation – are affected by informational influences.

The information policy of the world leading countries implies a set of strategic principles for the responsible state bodies' actions in the planning and control of the processes aimed at obtaining, storing, and distributing information. In addition, developed countries are currently intensifying the activities of state mechanisms in the direction of relations legislative normalization in the state information space. For this purpose, such states approve unique normative legal acts regarding the implementation of the state information policy priority principles. In the conditions of today's global geopolitical confrontation, the protection of the domestic information space and ensuring national security in the information sphere remains an urgent issue for Ukraine, especially in the conditions of the transformational hybrid threats spread, which are mainly spread by the aggressor state.

This problem became especially acute after the full-scale invasion of the Russian state on the territory of Ukraine on February 24, 2022, and the conduct of a hybrid war with the systematic use of political, socio-economic, informational, and psychological levers and means. Destructive propaganda both from outside and inside Ukraine exploits social contradictions, inflames social enmity, provokes conflicts, and undermines social unity.

Based on the modern realities of Ukraine functioning, ensuring information security is determined by such challenges as a difficult situation in the national information sphere, which is associated with both significant informational influence and interference of the Russian media; large-scale dissemination of disinformation about Ukraine by the Russian mass media; execution by the Russian state of a special information task aimed at discrediting and creating a negative international image of Ukraine in the world; existing technical problems of Ukrainian electronic media broadcasting in certain regions of the country and the world.

Analysis of the research and publications

The problematic issues of ensuring information security and the search for optimal ways to improve priority foundations in this area were highlighted in their scientific works by M. Dmytrenko,¹ R. Shapoval.² The institutional dimension of Ukraine information security was investigated by K. Zakharenko.³ Certain aspects of state policy in

¹ Dmytrenko, M. (2017). Problematic issues of information security of Ukraine. *International relations. Political science series*, 17, 236–243.

² Shapoval, R., and Klochko, V. (2014). Improving the formation and implementation of state policy in the field of information security of Ukraine. *Our right*, 6, 5–9.

³ Zakharenko, K. (2021). *Institutional dimension of information security of Ukraine: transformational challenges, global contexts, strategic orientations* (Doctoral dissertation, Ivan Franko National University, Ministry of Education and Science of Ukraine). Lviv.

the field of ensuring information security were studied by M. Havryltsiv,⁴ V. Novytskyi,⁵ and T. Tkachuk.⁶

Purpose and research methods

The goal is to study state policy in the field of information security in Ukraine.

The following research methods were applied such as: structural-functional (the role and place of state information security in the national security system of the state were determined), systemic (state policy in the field of information security in Ukraine is determined by domestic and foreign political, economic, military, cultural, etc. factors), legal analysis (applied to analyze the content of legal norms that regulate state policy in the field of ensuring information security in Ukraine) in the process of writing the paper.

State information policy is considered a particular type of political activity in the modern political process. The main approaches to the problem of state information policy formation were formed in the XIX century and received a new push for development in the 1960s in connection with the developed countries entry into the stage of the information society, when mass media turned from a tool for reflecting reality into a tool for shaping reality.

According to H. Pocheptsov, information policy should be regarded as a set of principles, approaches, and defining laws of the information sphere functioning.⁷

V. Fomin and A. Ros note that the essence of information security in the state's national security system is the desire of each state to realize and protect its national interests aimed at the formation and accumulation of national information potential in the conditions of world information processes globalization.⁸

At the same time, the main goal of state policy in the field of information security is to manage real and potential threats while creating the necessary conditions to meet the information needs of people and citizens and realize national interests. As noted by R. Shapoval and V. Klochko, state policy in the field of ensuring information security in Ukraine is the state-legal institutions activity regarding the management of real and potential threats/dangers to meet the informational needs of people and citizens, as well as to realize national interests. Thus, state information policy and state policy in the field of ensuring information security are correlated as a whole

⁴ Gavryltsiv, M. (2020). Information security of the state in the national security system of Ukraine. *Juristic scientific journal*, 2 200–203.

⁵ Novytskyi, V. (2022). Strategic principles of ensuring information security in modern conditions. *Information and law*, 1(40), 111–118.

⁶ Tkachuk, T. (2017). State policy in the field of ensuring information security at the modern stage. *Bulletin of the Uzhhorod National University*, 2(46), 39–42.

⁷ Pocheptsov, H., and Chukut, S. (2008). *Information policy: study guide*. Kyiv: Knowledge, 12.

⁸ Fomin, V., and Ros, A. (1999). The essence and relationship of the concepts “information security,” “information war” and “information struggle.” *Science and defense*, 4, 24.

and a part.⁹ Information security is ensured by the implementation of a unified state policy in the information sphere, a system of measures of an economic, political, and organizational nature that are adequate to threats to national security, as well as the state's capabilities to manage relevant risks. The information security system is a tool for implementing state policy in information security. The main purpose of the system is to achieve the goals of national security in the information sphere, and therefore, its main function is to ensure the balanced existence of the individual, societal, and state interests in this sphere.

From the scientific point of view of E. Arkhipov and A. Chernychenko, state policy in the field of ensuring the information space security acts as an essential process aimed at the development of organizational and technical components and the regulatory framework of this direction. Therefore, ensuring security in the information environment of any state is a vector of public authorities activity based on the norms of current legislation and international law.¹⁰

Considering the above, we can state that the state policy in the field of ensuring information security has three main vectors. These include protection of information rights and human freedoms, state security in the information field, the safety of the national information market, the state's economic interests in the information sphere, and the support of national producers of information products.¹¹

Information security is a complex, systemic, and multi-level phenomenon. Its state and prospects development are directly influenced by external and internal factors, the most important of which are: 1) the political situation in the world; 2) the presence of potential external and internal threats; 3) the state and level of the country's information and communication development; 4) domestic political situation in the state. At the same time, information security is a complex, dynamic, and integrated social system, the components of which are subsystems of the individual, the state, and society security. It is the interdependent, systemic informational unity of the latter that constitutes a qualitative framework designed to protect the vital interests of individuals, society, and the state to ensure their competitive and progressive development.¹²

The process of forming state policy in the field of information security in Ukraine begins with the regulatory and legal settlement of this issue. One of the first important political and legal decisions in the organization of the secure information space of Ukraine was the adoption of the Law of Ukraine *On Information* as of October 2, 1992. The document adopted at the initial stage of the existence of Ukrainian statehood covered "deep layers of information relations, regulating them at a general, supra-sectorial

⁹ Shapoval, R., and Klochko, V. (2014). Improving the formation and implementation of state policy in the field of information security of Ukraine. *Our right*, 6, 6.

¹⁰ Arkhypova, Ye., and Chernychenko, A. (2018). Providing information security in public authorities as the general needs of today. *State and regions. Series: Public Administration*, 2(64), 233.

¹¹ Kormych, B. (2003). *Organizational and legal foundations of information security policy of Ukraine: monograph*. Odesa: Legal Literature, 146.

¹² Zolotar, O. (2018). *Human information security: theory and practice: monograph*. Kyiv: "Artek" Publishing House LLC, 154–155.

level.”¹³ The law has become a certain guideline for understanding the basics in matters of information creation, collection, receipt, storage, use, dissemination, protection, and defense of information.

Despite some of its shortcomings, domestic scientists highly appreciate this decision, which for the first time at the highest legislative level defined key concepts of information and its types, state information policy, modes of access to information, information protection, guarantees of information sovereignty of Ukraine, and many others.¹⁴ In the end, the Law established the provision of information security in Ukraine among the main directions of the state information policy, disclosed the types of information activities, and defined the basis of the state information policy.

The new version of the 2011 Law was designed to provide an updated legal basis for the formation and implementation of state information policy, as well as for strengthening information security. After the events of 2014, the Law again underwent partial changes, primarily related to the already mentioned humanitarian component (issues of the language of information, historical evaluations in the mass media, access to archival documents, etc.).¹⁵

With the adoption of the Constitution of Ukraine on June 28, 1996, the provision of information security is defined by Art. 17 of the Constitution of Ukraine as “the most important function of the state,” where the latter acts as the main subject of information security policy. The main rules regarding activities in the information sphere, i.e., “creation, receipt, use, distribution and storage of information and protection of the rights of subjects of information relations,” are contained in 32 and 34, as well as several others (10, 15, 17, 23, 28, 29, 31, 32, 40, 50, 53, 54, 55, 57) of the articles of the Constitution of Ukraine.¹⁶ The next step in normalizing information security was the adoption of the National Security Concept of Ukraine on January 16, 1997, which defined information security as an information sphere in the system of state national security policy, that is, the sphere of information circulation.¹⁷ A similar approach was enshrined in the Law of Ukraine *On the Basics of National Security* dated June 19, 2003, and the Law of Ukraine *On the Basic Principles of Information Society Development in Ukraine for 2007–2015* dated January 9, 2007. In particular, in the latter, the concept of information security is equated with the security of information resources and is interpreted as “a state of protection of the vital interests of a person, society and the state, in which harm to the state is prevented due to: incompleteness, untimeliness and implausibility of the information used; negative information impact; negative

¹³ On information: Law of Ukraine dated October 2, 1992. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>, [accessed: 01.06.2023].

¹⁴ Petrytskyi, A. (2013). Information legislation of Ukraine: current problems and ways to solve them. *Bulletin of the Mariupol State University. Series: Law*, 5, 65.

¹⁵ On information..., op. cit.

¹⁶ Constitution of Ukraine (June 28, 1996). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>, [accessed: 02.06.2023].

¹⁷ On the concept (fundamentals of state policy) of national security of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated January 16, 1997. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80>, [accessed: 02.06.2023].

consequences of the use of information technologies; unauthorized distribution, use, violation of integrity, confidentiality and availability of information.”¹⁸

Separation of information security into a separate sphere became possible with the adoption of the Doctrine of Information Security dated July 8, 2009, which defined its objective as ensuring the information security of the individual, society, and the state. The basic directions in the field of ensuring information security in Ukraine were established as informational-psychological, technological, and information protection, the implementation of which involved the combined efforts of the state, civil society, and all citizens. In addition, the formulation of the vital interests of the state and the principles of ensuring the information security of Ukraine became clearer.¹⁹

Summarizing this stage of normalization of Ukraine’s information security sphere, some scientists outlined its general trend: following Ukraine’s independence, norms were adopted mainly regulating issues of technical protection of information, structural and organizational relations in the field of informatization. However, as the information society began to take shape and the humanistic perspective on this issue expanded, information legislation also began to focus more on information security.²⁰ So, at the end of the first decade of the 2000s, the legal regulation of information security problems began to develop more actively and cover a wider range of issues, ultimately prescribing the value-meaning aspects of the problem.²¹

With the beginning of the hybrid war of the Russian state against Ukraine in February 2014, there was a need for radical changes in the information security system of Ukraine, improvement of regulatory and legal support, and prevention and neutralization of potential and real threats to national security in the information sphere.

This was because an important component of the hybrid war was the invasion of the Russian state both on the territory and in the information and communication space of Ukraine to demoralize society and strengthen discontent and protest moods, inducing panic, influencing political and socio-economic processes through the information sphere in our country, discrediting government decisions and undermining the authority of the legitimate Ukrainian government, etc. For this, a wide variety of tools is used to manipulate public opinion: interference in the functioning of information and telecommunication systems and networks, cyber-attacks, influence on mass communication media, and manipulation of public opinion.

As M. Dmytrenko rightly observes: “The nature and peculiarities of the conduct of the Russian-Ukrainian war show that its goal is to change the self-identification of

¹⁸ On the Basic principles of Information Society Development in Ukraine for 2007–2015: Law of Ukraine dated January 9, 2007. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16?find=1&text=%E1%E5%E7%E>, [accessed: 29.05.2023].

¹⁹ About the Information Security Doctrine of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated July 8, 2009. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>, [accessed: 02.05.2023].

²⁰ Sopilko, I. (2014). The role of the information security doctrine of Ukraine in the implementation of the state information policy of Ukraine. *Journal of East European Law*, 2, 36–42.

²¹ Zakharenko, K. (2021). Institutional dimension of information security of Ukraine: transformational challenges, global contexts, strategic orientations..., op. cit.

the population and turn the eastern region of our country into a 'grey zone,' which will leave the Russian Federation with the levers of its influence due to the constant threat of spreading instability throughout Ukraine. This is a war not for territories, but for the worldview, thoughts and souls of people. And since control over the information infrastructure provides grounds for the formation of public opinion, which always first manifests itself in certain beliefs, and only then in concrete actions, then in the conditions of a competitive struggle, control over the information sphere turns into one of the main resources of power."²²

In these conditions, to stabilize the situation, the main plan of measures was implemented by the decision of the NSDC dated May 28, 2014, *On measures to improve the formation and implementation of state policy in the field of information security of Ukraine*.²³ By the decision of the National Security Council, the Cabinet of Ministers of Ukraine was instructed to develop and submit to the parliament draft laws on amendments to the laws of Ukraine on countering informational aggression of foreign states. This included, in particular, defining a mechanism for countering negative informational and psychological influence, such as by banning the retransmission of television channels, as well as regarding the introduction for foreign mass media of a system of informing and protecting journalists who work in places of armed conflicts, terrorist acts, and liquidating dangerous criminal groups. In addition, it was necessary to develop a draft strategy for the development of the information space of Ukraine. It aims to develop and implement complex organizational, informational, and explanatory measures to support the implementation of state policy in the field of ensuring information security, as well as to strengthen control over compliance with legislation on psychological and cyber security. The Cybersecurity Strategy of Ukraine dated March 15, 2016, has been developed by the specified action plan. The development and security of cyberspace, the introduction of e-government, and the guarantee of the security and stable functioning of electronic communications and state electronic information resources should be components of state policy in the development of the information space and the formation of the information society in Ukraine,²⁴ as outlined in the Doctrine of Information Security of Ukraine dated February 25, 2017.²⁵

The doctrine was adopted to clarify the principles of forming and implementing state policy in the information sphere, primarily in countering the destructive informational influence of the Russian state in the conditions of the hybrid war unleashed by it. Although the document does not define a key category – information security,

²² Dmytrenko, M. (2017). Problematic issues of information security of Ukraine, pp. 240–241. ..., op. cit.

²³ On measures to improve the formation and implementation of state policy in the field of information security of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated May 1, 2014. URL: www.president.gov.ua/documents/4492014-17157, [accessed: 22.05.2023].

²⁴ On the Cybersecurity Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated March 15, 2016. URL: www.president.gov.ua/documents/962016-19836, [22.05.2023].

²⁵ On the Information Security Doctrine of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated February 25, 2017. URL: www.president.gov.ua/documents/472017-21374, [accessed: 02.06.2023].

the analysis of the main “priorities of the state policy in the information sphere to ensure information security” makes it possible to single out those components that the legislator invests in the content of this complex phenomenon. It is about an integrated system of information threat assessment and prompt response to them; a clear system of powers of responsible state regulatory bodies; “transparent mechanisms for detecting, recording, blocking and removing information from the information space of the state,”²⁶ which threatens the life and health of citizens, promotes war, national and religious enmity, violation of territorial integrity, etc.; clear mechanisms of “regulation of the work of telecommunications enterprises, printing enterprises, publishing houses, television and radio organizations, television and radio centres and other enterprises, institutions, organizations, cultural institutions and mass media”; educational work among the troops and the population; full coverage of the territory of Ukraine with digital broadcasting; an effective and efficient system of strategic communications, etc.

In addition to the priorities of state policy in ensuring information security, the Doctrine defines Ukraine’s national interests in the information sphere and threats to their implementation.

The document also defines the mechanism of its implementation. In particular, the Council of National Security and Defense of Ukraine is designated as the coordinating body for the activities of executive authorities in ensuring national security in the information sphere. The Cabinet of Ministers of Ukraine is authorized to ensure the implementation of the information policy of the state, finance programs related to information security, and direct and coordinate the work of ministries and other executive authorities in this area. The doctrine also assigns several tasks to the Ministry of Information Policy of Ukraine, the Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of Defense, the Security Service of Ukraine, the State Service for Special Communications and Information Protection, intelligence agencies, and the National Institute for Strategic Studies. The Ministry of Culture of Ukraine, the State Agency of Ukraine with cinema, the National Council of Ukraine for Television and Radio Broadcasting, and the State Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine have their competence.²⁷

In the conditions of the aggressive hybrid war of the Russian state against Ukraine, the confrontation in the information sphere became more and more relevant. The Russian side is conducting an anti-Ukrainian information campaign in several directions, which is intended to: popularize the ideas of a federal state system of Ukraine as an alternative to the collapse of the state; ensure a continuous flow of manipulative disinformation about events in Ukraine and its occupied territories; introduce division into the environment of Ukrainian ruling circles, including by publishing provocative and destructive materials, criticizing central authorities that “ignore the interests of the regions,” compromising public and political figures, inspiring mass protests; create in Ukraine, under the guise of representative offices of European organizations controlled by the Russian side, public structures to carry out active work in the

²⁶ Ibid.

²⁷ On the Information Security Doctrine of Ukraine..., op. cit.

information-analytical and humanitarian spheres, serving the geopolitical interests of the Russian Federation, etc.²⁸

To adequately respond to the spread of hybrid threats in Ukraine at the end of 2021, the Information Security Strategy was approved at the state level as a fundamental document that defines the tasks and ways of the state's activities to prevent crisis phenomena in the domestic information space, strengthening information security and its components. It is expected that the practical implementation of this Strategy should strengthen the state's capabilities to ensure its information security and protection of the information space. This document identifies Russia and its information policy as the main threat to Ukraine's security. The strategy is planned to be implemented by 2025.

"The purpose of the Strategy is to strengthen the state's capabilities to ensure information security, protect the information space, support social and political stability with informational means and measures, defend the state, protect state sovereignty, territorial integrity of Ukraine, the democratic constitutional system, ensure the rights and freedoms of every citizen."²⁹ The goal will be achieved by taking measures to deter and counter threats to the information security of Ukraine and neutralizing information aggression, including special information operations of the Russian side, aimed at undermining the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine, ensuring the information stability of society and the state, creating an effective system of interaction between by state authorities, local self-government bodies and society, as well as the development of international cooperation in the field of information security based on partnership and mutual support. The strategy defines a clear list of priority goals: countering disinformation and information operations, primarily by the aggressor state, directed against Ukraine; ensuring comprehensive development of Ukrainian culture and affirmation of Ukrainian civic identity; raising the level of media culture and media literacy of society; ensuring compliance with a person's rights to collect, store, use, and disseminate information, freedom of expression of one's views and beliefs, protection of private life, access to objective and reliable information, as well as ensuring the protection of journalists' rights; informational reintegration of Ukrainian citizens living in the temporarily occupied territories and adjacent territories of Ukraine into the all-Ukrainian information space; development of the information society and raising the level of dialogue culture; creation of an effective system of strategic communications.³⁰

Conclusions

Information security as a social phenomenon has a complex structure, including domestic and foreign political, economic, technological, military, and other elements.

²⁸ Novytskyi, V. (2022). Strategic principles of ensuring information security in modern conditions, p. 115..., op. cit.

²⁹ Information security strategy: Decree of the President of Ukraine dated December 28, 2021, No. 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>, [accessed: 01.06.2023].

³⁰ Information security strategy..., op. cit.

Therefore, its research requires a comprehensive approach. The information security system of the state is an integral part of the overall national security system and is a set of state authorities, non-state structures, and citizens, which must coordinate activities to ensure information security based on uniform legal norms, and effectively resist information threats under modern conditions.

An effective state information policy must solve tasks that involve the harmonious provision of information security for the state, individuals, and society.

The war of the Russian state against Ukraine puts on the agenda the necessity of forming an effective system of information security capable of adequately responding to civilizational and geopolitical challenges.

References

- About the Information Security Doctrine of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated July 8, 2009. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>, [accessed: 02.05.2023].
- Arkhytova, Ye., and Chernychenko A. (2018). Providing information security in public authorities as the general needs of today. *State and regions. Series: Public Administration*, 2(64), 231–234.
- Constitution of Ukraine (June 28, 1996). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>, [accessed: 02.06.2023].
- Dmytrenko, M. (2017). Problematic issues of information security of Ukraine. *International relations. Political science series*, 17, 236–243.
- Fomin, V., and Ros, A. (1999). The essence and relationship of the concepts “information security,” “information war” and “information struggle.” *Science and defense*, 4, 23–32.
- Gavryltsiv, M. (2020). Information security of the state in the national security system of Ukraine. *Juristic Scientific Journal*, 2, 200–203.
- Information security strategy: Decree of the President of Ukraine dated December 28, 2021, No. 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>, [accessed: 01.06.2023].
- Kormych, B. (2003). *Organizational and legal foundations of information security policy of Ukraine: monograph*. Odesa: Legal Literature.
- Malyk, Ya. (2015). Information security of Ukraine: state and development prospects. *Efficiency of public administration*, 44(1), 13–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_44%281%29_3, [accessed: 11.06.2023].
- Novytskyi, V. (2022). Strategic principles of ensuring information security in modern conditions. *Information and law*, 1(40), 111–118.
- On information: Law of Ukraine dated October 2, 1992. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>, [accessed: 01.06.2023].
- On measures to improve the formation and implementation of state policy in the field of information security of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated May 1, 2014. URL: www.president.gov.ua/documents/4492014-17157, [accessed: 22.05.2023].
- On the Basic principles of Information Society Development in Ukraine for 2007–2015: Law of Ukraine dated January 9, 2007. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16?find=1&text=%E1%E5%E7%E>, [accessed: 29.05.2023].

- On the concept (fundamentals of state policy) of national security of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated January 16, 1997. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80>, [accessed: 02.06.2023].
- On the Cybersecurity Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated March 15, 2016. URL: www.president.gov.ua/documents/962016-19836, [accessed: 22.05.2023].
- On the Information Security Doctrine of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated February 25, 2017. URL: www.president.gov.ua/documents/472017-21374, [accessed: 02.06.2023].
- Petrytskyi, A. (2013). Information legislation of Ukraine: current problems and ways to solve them. *Bulletin of the Mariupol State University. Series: Law*, 5, 64–68.
- Pocheptsov, H., and Chukut, S. (2008). *Information policy: Study guide*. Kyiv: Knowledge.
- Shapoval, R., and Klochko V. (2014). Improving the formation and implementation of state policy in the field of information security of Ukraine. *Our right*, 6, 5–9.
- Sopilko, I. (2014). The role of the information security doctrine of Ukraine in the implementation of the state information policy of Ukraine. *Journal of East European Law*, 2, 36–42.
- Tkachuk, T. (2017). State policy in the field of ensuring information security at the modern stage. *Bulletin of the Uzhhorod National University*, 2(46), 39–42.
- Zakharenko, K. (2021). *Institutional dimension of information security of Ukraine: transformational challenges, global contexts, strategic orientations* (Doctoral dissertation, Ivan Franko National University of Lviv, Ministry of Education and Science of Ukraine). Lviv.
- Zolotar, O. (2018). *Human information security: theory and practice: monograph*. Kyiv: "Artek" Publishing House LLC.

Authors' Biographies

Serhii Bairak – Candidate of Political Sciences, Associate Professor of Political Science and Public Administration Department, Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine, Lutsk).

Vasyl Buslenko – Doctor of Political Science, Professor of the Department of Political Sciences and Public Administration, Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine, Lutsk).

Yevgeniia Vozniuk – Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Acting Head of International Communications and Political Analysis Department, Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine, Lutsk).

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.7

Jakub Purchla

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Comments on the dysfunctionality of combating economic crime related to extortion of public subsidies in Poland

Abstract

The article addresses the issue of combating the extortion of public funds in Poland. Based on a case study and in the context of the activities of the Central Anti-Corruption Bureau, it indicates the causes of dysfunction in the effective prosecution of perpetrators. The author notes the absence of direct penalization in the Polish Criminal Code for the actions of individuals acting as fronts. The dysfunctionality of the post-Soviet model of criminal procedure is also highlighted.

Keywords: extortion, public funds, corruption, criminal procedure, front men

The subject of combating economic crime in Poland has been and continues to be of interest to a number of researchers, institutions, both private and public, and, of course, law enforcement agencies. Undoubtedly, its complex peculiarities require a broad view of the issue.

As Wiesław Pływaczewski states, nowadays, one can speak of the ‘mercantilisation’ of criminal phenomena. To confirm this thesis, he points in particular to the borrowing of economic terms in penal sciences.¹ It follows from the very essence of economic turnover that within its framework, various types of entities come into contact.² Consequently, the current Polish crime of an economic nature has many faces. The one which results in the greatest depletion of the State Treasury’s assets is, as a rule, carried out with the use

¹ W. Pływaczewski, “Przestępczość gospodarcza – diagnoza, przejawy i zwalczanie (wybrane zagadnienia),” in *Taktyczno-techniczne aspekty przeciwdziałania przestępczości*, ed. W. Pływaczewski and B. Gadecki (Warsaw: Difin, 2018), p. 16.

² K. Nitkowski, *Przestępstwo w obrocie gospodarczym* (Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014), p. 17.

of multi-stage intentions, in a multi-person configuration, with participation of a number of entities, including foreign ones. Its perpetrators undertake various often sophisticated methods to conceal their actions. They act in a planned and calculated manner. They accumulate their economic resources to use them in further illicit activities or to protect themselves in the event of criminal prosecution. Economic crime is often linked to other categories of crime. This type of relationship is particularly entangled with corruption,³ organised crime,⁴ or money laundering.⁵

³ According to the current wording of the provisions of the Act of 9 June 2006 on the Central Anti-Corruption Bureau (consolidated text Journal of Laws 2022, item 1900), pursuant to its Article 3a:

Corruption, within the meaning of the Act, is an act:

1) *consisting in the promising, offering or giving by any person, directly or indirectly, of any undue advantage to a person exercising a public function for himself or for any other person, in return for an act or omission to act in the exercise of his function;*

2) *consisting in the request or acceptance by a person exercising a public function, directly or indirectly, of any undue advantage, for himself or for any other person, or the acceptance of an offer or promise of such advantage, in return for an act or omission to act in the exercise of his function;*

3) *committed in the course of a business activity involving the performance of obligations towards a public authority (institution), consisting of promising, offering or giving, directly or indirectly, to a person who heads an entity that is not part of the public finance sector or who works in any capacity for such an entity, any undue advantage, for himself or herself or for any other person, in return for an act or omission to act that violates his or her duties and constitutes socially harmful reciprocity;*

4) *committed in the course of a business activity involving the performance of obligations towards a public authority (institution), consisting of requesting or accepting, directly or indirectly, by a person in charge of an entity not included in the public finance sector or working in any capacity for such an entity, any undue advantage or accepting the offer or promise of such an advantage to himself or herself or to any other person, in return for an act or omission to act which breaches his or her obligations and constitutes a socially harmful reciprocation.*

⁴ Under Article 258 of the Criminal Code:

§ 1. *Whoever participates in an organised group or association with the aim of committing a criminal or fiscal offence, shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of between 3 months and 5 years.*

§ 2. *If the group or association referred to in § 1 is of an armed nature or is intended to commit a terrorist offence, the perpetrator shall be punished with imprisonment for a term of six months to eight years.*

§ 3. *Whoever sets up or leads a group or association as defined in § 1, including those of an armed nature, shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of between 1 and 10 years.*

§ 4. *Whoever sets up a group or association with the aim of committing a terrorist offence, or leads such a group or association, shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of not less than 3 years.*

⁵ The offence of money laundering is defined in the norm of Article 299(1) of the Criminal Code:

Whoever accepts, possesses, uses, transfers or exports abroad, conceals, transfers or converts them, assists in the transfer of their ownership or possession, or undertakes other actions which may frustrate or significantly impede the determination of their criminal origin or place of location, their detection, seizure or forfeiture, shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of between 6 months and 8 years.

⁵ The offence of money laundering is defined in the norm of Article 299(1) of the Criminal Code:

Corrupt acts are a frequent element of economic crime. Indeed, when the perpetrators are motivated by economic gain, they naturally use corruption to achieve their illegal goals. Corruption is a mean of avoiding criminal responsibility. At the macro level, it can result in corrupt public officials influencing administrative decisions and legislative processes. Economic crime is also a phenomenon that aggregates the proceeds of various types of criminal groups. Money laundering, on the other hand, makes it possible to legalise such proceeds. It is crucial for the perpetrators. Without money laundering, committing of crimes, including economic crimes, would be pointless.

The relations outlined above may lead to controversy. Jacek Grzywacz points out that, in his opinion, when speaking of economic crime, it should be referred only to enterprises which have a legal object of activity but obtain additional revenue from crime.⁶ It is only when the proceeds are mostly from illegal activities that we are dealing with organised crime. On practical and legal grounds, however, this kind of distinction seems inappropriate and pointless. The Polish legislator as a premise for criminal liability for the offence of belonging to an organised criminal group indicates that the purpose of the group is to “commit a criminal or fiscal offence.” Thus, a single criminal activity within an organised group is sufficient for the sanctioned norm of the provision in question to be realised. Moreover, an organised criminal group does not need to have a permanently developed structure or a long-term programme of activities.⁷ It is sufficient if it is characterised by a specific division of roles and leadership.⁸ In practical terms, a vague relationship can be observed between economic crime and organised crime. Such vague relations can also be found in regards to corruption or money laundering. While, as mentioned, corruption is the most common mean used to ensure impunity, money laundering is associated with the legalisation of criminal proceeds. As far as criminal groups are concerned, it serves as their driving force and even determines their existence.⁹

Undoubtedly, economic crime strikes at the economic security of the state, in terms of financial threats.¹⁰ Since economic security traditionally has the highest priority in state policy,¹¹ combating economic crime should be a primary task of the broader justice apparatus.¹²

Whoever accepts, possesses, uses, transfers or exports abroad, conceals, transfers or converts them, assists in the transfer of their ownership or possession, or undertakes other actions which may frustrate or significantly impede the determination of their criminal origin or place of location, their detection, seizure or forfeiture, shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of between 6 months and 8 years.

⁶ J. Grzywacz, *Pranie pieniędzy* (Warsaw: SGH, 2010), p. 21.

⁷ A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz* (Łódź: Wolters Kluwer, 2007), p. 475.

⁸ Ibid.

⁹ M. Mazur, *Penalizacja prania pieniędzy* (Warsaw: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, 2014), p. 22.

¹⁰ Krzysztof Michał Książkowski identifies the following threats as components of threats to economic security: financial, raw materials, food, and access to water (K. M. Książkowski, *Bezpieczeństwo ekonomiczne* (Warsaw: Elipsa, 2011), pp. 37–38).

¹¹ O. Wasiuta, R. Klepka, and R. Kopeć, eds., *Vademecum Bezpieczeństwa* (Krakow: Wydawnictwo Libron, 2018), p. 90.

¹² To illustrate the importance of the threats in question, it is worth recalling, for example, the issue of indirect taxes and their role in the budget of the Polish state. Based on data from

In this context, it is legitimate to ask to what extent the current Polish legal regulations and institutional solutions allow for effective combating of economic crime. The above, due to the subject of this article and its limited scope, will be examined in relation to crimes involving the extortion of public funds, using the example of investigation ref. no. VI Ds. 94/15 conducted under the supervision of the District Prosecutor's Office in Krakow by the Central Anti-Corruption Bureau (CBA).¹³

Since Poland's accession to the European Union, our country has become a beneficiary of financial support granted under national and regional operational programmes. In the public debate, one can observe opinions on the wide use of funds. Less is said, however, about the rapid rise in crimes connected with defrauding financial aid. The fact that this is a major problem is evidenced by the number of cases in this area conducted by the Central Anti-Corruption Bureau. From an analysis of the Bureau's

the Ministry of Finance (<https://www.gov.pl/web/finanse/sprawozdania-roczne>, accessed 11 November 2022), it can be noted, as of January–September 2022, that state budget revenues amounted to PLN 383,133.3 million. Of this, the overwhelming part was revenue from indirect taxes, especially VAT, in the amount of PLN 231,248.1 million. The situation was similar in previous years. In 2021, the main source of revenue for the state budget was tax revenue, which amounted to PLN 432,170.3 million. These were obtained mainly from VAT in the amount of PLN 215,733.9 million (*Report on the implementation of the state budget for the period from 1 January to 31 December 2021. Overview* (Warsaw: Council of Ministers, 2022), p. 69). In comparison, CIT revenues in 2021 amounted to only PLN 52,373.7 million, while PIT revenues amounted to PLN 73,606.1 million. In 2020, VAT revenues also had the largest share, 44 per cent, among total budget revenues (*Report on the implementation of the state budget for the period from 1 January to 31 December 2020. Overview* (Warsaw: Council of Ministers, 2021), p. 65). Going further, in 2019, their share accounted for 45.2 per cent (*Report on the implementation of the state budget for the period from 1 January to 31 December 2019. Overview* (Warsaw: Council of Ministers, 2020), p. 35), while in 2018, it accounted for 46 per cent (*Report on the implementation of the state budget for the period from 1 January to 31 December 2018. Overview* (Warsaw: Council of Ministers, 2019), p. 35). One can conclude the current permanent dependence of the Polish state budget on indirect tax revenues, and, in particular, on VAT revenues. Thus, the fight against VAT fraud crime is indisputably crucial for the economic security of the state. It is important to emphasise that the introduction of a provision relating to intellectual forgery of invoices, i.e. Article 271a, into the Criminal Code only in 2017 indicates the dramatically late reaction of the Polish state. In the estimates formulated for 2006, the total tax gap of the European Union (then composed of 25 Member States, excluding Cyprus) amounted to more than EUR 106 billion, which was equal to 12% of the total expected VAT receipts in the year under review (Report as of May 2013 by PwC and IBS entitled "The European Union's tax gap in the year under review. VAT losses of the State Treasury," (accessed 8 November 2022), p. 7). On the other hand, since 2008, a sharp increase in the gap in VAT theoretically due and actually collected could be observed in Poland (J. Sarnowski and P. Selera, *Zmniejszenie luki VAT w Polsce w latach 2016–2017*. (Warsaw: Polish Economic Institute, 2018), p. 9). In spite of this, in the following years, the Polish legislator did not take care to introduce functional legal provisions penalising the marketing of VAT invoices that did not correspond to actual economic events. Thus, it condoned the proliferation of crime related to extortion of this tax. (<https://www.pwc.pl/pl/publikacje/2013/straty-skarbu-panstwa-w-vat.html> (accessed 8 November 2022), p. 7).

¹³ At this point, I would like to thank immensely to Prosecutor Alexander Lipner for his invaluable assistance in the preparation of this article.

announcements, it was found that between January 2015 and December 2020, CBA issued as many as 41 announcements in the area of extortion of public subsidies.¹⁴

¹⁴ These included announcements from:

- 1) 8 July 2016, entitled "Arrest for former head of the National Centre for Research and Development";
- 2) 9 August 2016, entitled "Action by the Gdansk CBA. Detention. PLN 5 million stays in the budget";
- 3) 30 September 2016, entitled "14 people detained. Extortion of PLN 50 million";
- 4) 22 November 2016, entitled "CBA: 16 million of undue funding";
- 5) 25 November 2016, entitled "Kraków: 2 million grants unlawful";
- 6) 9 December 2016, entitled "Extortion of millions from PFRON. Apprehensions";
- 7) 17 March 2017, entitled "CBA: they wanted to defraud more than PLN 2.3 million in ARMA subsidies. They have been detained";
- 8) 29 March 2017, entitled "Offered £900k to arrange 6m NCBiR funding";
- 9) 6 June 2017, entitled "Extortion of European funds. 5 detainees";
- 10) 29 June 2017, entitled "Extortion of PLN 40 million for a non-existent investment. Already 26 detainees";
- 11) 29 June 2017, entitled "Subsidy scammed. 4 detainees";
- 12) 6 November 2017, entitled "Extortion of £7.5m from ARMA. Overpaid promotional order at the municipal office";
- 13) 24 January 2018, entitled "Million-dollar grant extortion from PARP. Detained company presidents";
- 14) 26 January 2018, entitled "They defrauded over PLN 2 million from PARP";
- 15) 27 February 2018, entitled "For bribes, they helped defraud ARMA";
- 16) 19 March 2018, entitled "PFRON scams. Already 75 suspects";
- 17) 21 March 2018, entitled "Owners of a large fish farm defrauded of millions";
- 18) 8 May 2018, entitled "Millions in ARMiR grants for bribes";
- 19) 25 May 2018, entitled "Another strand of the ARMA fraud investigation. 8 people detained. Total of nearly 20 million losses";
- 20) 24 July 2018, entitled "8 people detained in case of million-dollar extortion by a company from the Gdansk Science and Technology Park";
- 21) 3 August 2018, entitled "They defrauded 4 million of a state grant for a fictitious IT project";
- 22) 20 September 2018, entitled "The real £4m went to a virtual project. Scamming a grant 23) and fraud";
- 24) 21 September 2018, entitled "They defrauded PLN 1m, were arrested. In another thread of the investigation, the mayor of Pultusk was taken into custody";
- 25) 3 October 2018, entitled "Scammed out of £10m for broadband. Network not in place. Management of the company arrested";
- 26) 6 November 2018, entitled "Another thread in the ARiMR scam investigation. Detentions. It is already a total of 10 people. The losses of the State Treasury amount to nearly PLN 5.5 million";
- 27) 10 December 2018, entitled "PLN 17 million defrauded from agricultural agency between 2012 and 2014 – 8 detainees";
- 28) 18 January 2019, entitled "CBA thwarted the award of nearly PLN 27 million EU grant";
- 29) 11 March 2019, entitled "Six people arrested, acting in an organised group and defrauding NCBiR";
- 30) 22 March 2019, entitled "4 people detained. More than PLN 9 million in undue funding from ARMA";

In the academic debate, the topic of defrauding public subsidies has not been addressed often in recent years either. Mention should be made of the article by Mateusz Wiśniewski entitled "Criminal legal aspects of defrauding European Union subsidies,"¹⁵ the works by Przemysław Krzykowski entitled "Irregularities in the implementation of projects co-financed from EU funds in the financial perspective 2014–2020"¹⁶ and by Paweł Sendrowski entitled "Irregularities and fraud in projects subject to co-financing from EU funds,"¹⁷ or Mateusz Strzelecki's dissertation entitled "Extortion of EU funds – a forensic study."¹⁸ Especially the dissertation of the latter author seems to be particularly valuable, given that it analysed a number of investigations. However, it did not constitute a case study.

In the cited investigation ref. no. VI Ds. 94/15, the following state of facts, included in the indictment¹⁹ formulated in January 2021, was established on the basis of evidence collected as early as May 2015. In December 2013, on behalf of a Polish business entity, a joint-stock company "A," an application was submitted to the Polish Agency for Enterprise Development²⁰ (PARP) for co-financing of a project, which was an IT initiative.

31) 5 June 2019, entitled "More than PLN 27 million defrauded from PARP. 17 detainees";

32) 12 August 2019, entitled "Multi-million dollar PARP scam. Two persons detained by the CBA";

33) 28 October 2019, entitled "10 million defrauded subsidies. CBA has detained two men";

34) 13 November 2019, entitled "Three people in the hands of CBA officers. The investigation relates to acting for financial gain and extorting at least PLN 200,000";

35) 19 May 2020, entitled "Fraud at PARP, the next instalment of the investigation";

36) 2 June 2020, entitled "Notice to the public prosecutor's office after CBA audit of Nova Gips";

37) 19 June 2020, entitled "They defrauded ARiMR subsidies. Two people detained";

38) 15 July 2020, entitled "CBA prevented the extortion of EU funds";

39) 27 August 2020, entitled "Former CEO and former board member detained. Suspected of defrauding millions of euro EU grant";

40) 27 August 2020, entitled "They defrauded nearly PLN 2.5 million in subsidies. They were detained by the CBA";

41) 16 September 2020, entitled "10 million defrauded from PARP. 4 people detained";

42) 12 November 2020, entitled "CBA fights back against extortion of EU funds for training" (<https://cba.gov.pl/pl/aktualnosci> [accessed 23 November 2022]).

¹⁵ M. Wisniewski, *Prawnokarne aspekty wyłudzenia dotacji Unii Europejskiej*. *Zeszyty Prawnicze*, 17(2), 2017, 145–159.

¹⁶ P. Krzykowski, *Nieprawidłowości przy realizacji projektów współfinansowanych ze środków unijnych w perspektywie finansowej 2014–2020* (Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 2016).

¹⁷ P. Sendrowski, *Nieprawidłowości i nadużycia finansowe w projektach podlegających współfinansowaniu z funduszy UE*, *Lex*, no. 470119037.

¹⁸ M. Strzelecki, *Wyłudzenie środków Unii Europejskiej – studium kryminalistyczne*. PhD diss., (Poznań: Adam Mickiewicz University, 2017).

¹⁹ Some of the wording used in the article is taken directly from the crime notice, the indictment, and the analysis of the evidence in order to reflect the facts as accurately as possible.

²⁰ PARP was established by the Act of 9 November 2000 (Journal of Laws 2000, No. 109, item 1158, as amended) as a state legal person with its seat in Warsaw. It is subordinate to the minister responsible for regional development. In particular, the Agency participates in the implementation of operational programmes.

The goal was to create a virtual shop in the form of a shopping centre. The application contained untrue and unreliable information and statements regarding the implementation of the project, in particular, incurring research and development (R&D) costs and their indispensability for the completion of the task, as well as the innovative character of the final product. Moreover, the application indicated the alleged necessity to purchase software and licences, overstating their actual value and acquisition costs. Despite this, as a result of the procedures carried out in PARP, i.e., formal and substantive evaluation, including the evaluation carried out by the panel of experts, the project of company "A" was qualified for support. The application envisaged obtaining the maximum amount of subsidy to the qualified expenses of the project in the amount of over PLN 7.8 million.

Significantly, it was established during the investigation that the main perpetrator had been trying to obtain, through various entities under his control, funding for projects converging with the one for which he finally obtained PARP approval in 2014, since 2008. At the same time, it received support for a subordinate Czech company in the Czech Republic in 2012. Converted into Polish currency, its amount was approximately PLN 1.6 million. This Czech project involved Polish entities controlled by the main perpetrator, which had so far unsuccessfully applied for funding in our country. In the Czech project, they were to provide various consultancy services. The above confirms the thesis that economic crimes are a type of planned crime, with a long-term, often persistent method of implementing criminal intentions. At the same time, it is possible to identify here the first and fundamental dysfunction in the operation of state institutions. Indeed, at the stage of verifying the application for co-financing, the financing institution (PARP), despite numerous procedures, did not reject it, thus granting support. It should be emphasised that the application was submitted by a person acting as a front, controlled by the main perpetrator. That person held the position of CEO of company "A" at that time. PARP never verified, at least by means of a conversation between an employee of PARP and the formal applicant, whether the latter had real knowledge of the planned project, which amounts to many millions of Polish zlotys and is characterised by a high level of complexity. Instead, the expert panel relied on the statements of persons persuaded by the main perpetrator to represent company "A," who indeed had knowledge of IT projects. They appeared credible enough to convince the representatives of PARP. If this had not happened, the criminal intentions would not have been realised. Public funds would not have been wasted. There would have been no need to initiate and conduct a lengthy and costly investigation, in which expert opinions were sought and international legal assistance was requested. Finally, the money spent could have been used to implement truly worthwhile projects, contributing to the development of the Polish economy. All this could have been achieved without the use of sophisticated investigative methods, to which, for obvious reasons, PARP is not entitled. A simple conversation with the president of the management board of company "A" would have raised doubts, even in a not very suspicious employee of the Agency, about the credibility of the beneficiary.²¹ As a result, it would prevent mil-

²¹ Individual acting as a front was a family member of the main perpetrator; did not have any expert knowledge of the IT intentions of company "A." What is more, he also did not have

lions of zlotys from being spent on criminal intentions. As Michał Strzelecki accurately points out, the seemingly easiest symptom of fraud consisting in the excessive amount of planned costs is in fact very difficult to identify, due to:

1. not a very high level of knowledge among assessors;
2. pressure by the authorities to ensure maximum absorption of EU funds.²²

It should also be noted that, to the best of my knowledge, PARP does not maintain a list of unreliable beneficiaries. This allows dishonest entrepreneurs and even organised criminal groups to repeatedly submit, “to the point,” various applications for funding through entities under their control. The number of such activities is difficult to estimate. Establishing the scale of the phenomenon would require an audit of PARP’s operations over a number of years.

The basis for launching the investigation was a crime notice submitted by the Małopolska Regional Development Agency (MARR), which was subordinate to PARP. At the time, it acted as the Regional Financing Institution (RIF). Already in the course of the project, officials from MARR carried out an inspection at the beneficiary. It took place in December 2014, already after the payment of the first tranche of the advance funding. As part of it, a number of irregularities were detected. These subsequently became the basis for the aforementioned crime notice to the CBA. It pointed in particular to:

1. making a false declaration concerning the carrying out of the research and development work indicated in the application for funding;
2. a declaration by the beneficiary that the project will not start before the date of submission of the application for co-financing;
3. making project intangible asset purchases from related parties;
4. suspected violations of tax regulations and the Accounting Act.

In the reality of the case in question, the inquisitiveness of MARR controllers made it possible to reveal the above facts. In practice, however, controls carried out upon PARP order, especially at the stage of project implementation, were often limited only to formal verification of documentation gathered by the beneficiary. This is because the controllers do not have proper authority to verify its veracity. What is particularly dysfunctional is the fact that explanations provided by beneficiaries are not subject to criminal liability for giving false testimony under Article 233 of the Criminal Code.²³

any expert knowledge of the company itself, in which he served as president. He did not know its scope of activities, the number of employees, let alone its financial state.

²² M. Strzelecki, *Wyłudzenie środków Unii Europejskiej – studium kryminalistyczne*, PhD diss. (Poznań: Adam Mickiewicz University, 2017), p. 164.

²³ § 1. *Whoever, while giving testimony intended to serve as evidence in court proceedings or in other proceedings conducted pursuant to the Act, gives false testimony or conceals the truth, shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of between 6 months and 8 years.*

§ 1a. *If the perpetrator of the act referred to in § 1 testifies untruthfully or conceals the truth for fear of criminal liability threatening himself or his next of kin, he shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of between 3 months and 5 years.*

§ 2. *It shall be a condition of liability that the person taking the testimony, acting within the scope of his powers, warns the testifying person of criminal liability for false testimony or takes an oath from him.*

Thus, they may lie and cynically claim that they are implementing the project in accordance with the contract and the law. This state of affairs even encourages dishonest beneficiaries to adopt a line of defence consisting in questioning the auditors' findings and accusing the financing institution of obstructing or preventing the implementation of the task. It also encourages the pretence of project implementation.

When company "A," under the procedure carried out by PARP, managed to sign a grant agreement in mid-2014, its bank accounts showed a balance of only around PLN 10,000 in total before the first part of support was received. This factual state stood in clear contradiction to the beneficiary's declarations in the application for co-financing, which indicated that it had at its disposal own funds in excess of PLN 3 million. We can see another frequent element of the perpetrators' *modus operandi* consisting in falsifying the possession of own funds. In practice, on the basis of dubious promises of loans or other types of civil agreements, beneficiaries are able to obtain co-financing without actually having the required financial input. PARP has no legal instruments to be able to realistically verify the financial credibility of applicants. This is, therefore, another dysfunction in the PARP activities. It even provides an incentive for organised crime to produce loan promises without real cover. As investigative practice shows, such documents are then sold to interested fraudulent applicants. The price is not infrequently a share in the planned funding. The companies issuing these fictitious guarantee documents are often registered in tax havens. This significantly prolongs potential investigative activities. Moreover, prosecutorial practice proves that in practice, the international legal assistance provided by officers from tax havens is only apparent. In the documentation sent to the Polish prosecutors' offices, a common component can be observed, which is the perfunctory nature of the recorded answers to the questions posed to witnesses. As a rule, interrogations conducted in tax havens do not contribute anything to the investigations. This is because officers from these countries are, for obvious reasons, not interested in detecting economic crime on their territory.

In the circumstances of the debated investigation, the beneficiary, entity "A," required funds it did not have in order to be able to make purchases as part of the implementation of the project. Therefore, under the criminal plan, the money was to return

§ 3. A person who gives false testimony without being aware of the right to refuse to testify or to answer questions shall not be liable to punishment for the act specified in § 1a.

§ 4. Whoever, as an expert, appraiser or translator, presents a false opinion, expert report or translation intended to serve as evidence in the proceedings referred to in § 1, shall be punished with imprisonment for a term of one to ten years.

§ 4a. If the perpetrator of the act referred to in § 4 acts unintentionally, endangering substantial damage to the public interest, he shall be subject to a penalty of imprisonment of up to 3 years.

§ 5. The court may apply extraordinary leniency or even waive the penalty if:

1) the false testimony, opinion, expert report or translation relates to circumstances that cannot affect the outcome of the case,

2) the perpetrator voluntarily corrects the false statement, opinion, expert report or translation before the case is settled, even if not final.

§ 6. The provisions of §§ 1 to 3 and 5 shall apply mutatis mutandis to a person who makes a false declaration if a provision of the Act provides for the possibility of taking the declaration under pain of criminal liability.

to the company after subsequent purchases. This was possible through the return sale of machine components or trademarks. The invoices issued allowed money to be transferred to company "A." At the same time, through tax neutralisation, they made it possible to avoid paying VAT to the Tax Office. Other companies controlled by the main perpetrator were involved in the purchase and implementation of stages of the project. They formed a chain of interconnected payments and invoices. Once again, people acting as front were used. The main perpetrator placed a number of subordinate employees, family members, alcohol addicts or homeless people at the head of the companies – the beneficiary's contractors – as chairmen of the board, members of supervisory boards, or shareholders. At the same time, this procedure allowed the apparent fulfilment of the requirements of Article 6c of the Act of 9 November 2000 on the establishment of the Polish Agency for Enterprise Development (PARP).²⁴ This is because there is no doubt that the beneficiary, company "A," made purchases within the framework of the project in entities cooperating very closely with each other, managed by the same person and very often employing the same staff. Thus, one can unquestionably speak of an actual link between the beneficiary and its contractors. Article 6c was introduced into the Act on the establishment of PARP only in January 2011.²⁵ Until then, it is worth noting that beneficiaries were not statutorily obliged to the selection of a contractor using public procurement rules, respecting the principles of transparency and fair competition. Moreover, until that date, it was legal to purchase services or goods from related parties. Clearly, this was even an incentive to "share" the subsidies obtained with family members or friends. Again, the scale of this phenomenon is difficult to estimate.

²⁴ *Journal of Laws* 2000 No. 109, item 1158, as amended.

²⁵ In its current wording, the said Article 6c states:

1. *An entity that seeks or has received support for the purchase of goods or services from the Agency and is not obliged to select a contractor using public procurement rules shall select the contractor in accordance with the principles of transparency and fair competition.*

2. *The entity referred to in paragraph 1 may not purchase goods or services from entities which have, directly or through other entities, personal or capital links with it. Personal or capital links shall mean links between the entity referred to in paragraph 1, or members of its bodies, and the contractor or members of the contractor's bodies, consisting of:*

- 1) *participating in a company as a partner in a civil partnership or partnership;*
- 2) *owning at least 10% of the shares;*
- 3) *acting as a member of a supervisory or management body, proxy or attorney;*

4) *remaining in such a legal or factual relationship, which may raise justified doubts as to the impartiality of the contractor's selection, in particular remaining in a marital relationship, in a relationship of kinship or affinity in a direct line, in a relationship of kinship or affinity in a collateral line to the second degree, or in a relationship of adoption, custody or guardianship.*

3. *An entity which has received support from the Agency for the provision of advisory services to other entities may not provide these services to entities related to it personally or by way of capital as defined in paragraph 2.*

4. *Within the framework of operational programmes or other programmes financed with the participation of European funds within the meaning of the Act of 27 August 2009 on public finances implemented by the Agency, the rules and procedures for the selection of the contractor set out in the procedures in force for the implementation of those programmes shall apply. (...)*

During the investigation, it was established that most of the bank operations related to the project were made from the same computer. The project was documented with fictitious purchases or purchases inflated by large amounts. Where actual purchases were made, they were from an entity other than the one listed on the invoice. The entity on the invoice was, in several cases, only an intermediary. In return for the grant awarded, the beneficiary undertook to implement the innovative IT project in full, on time, and with due diligence. Pursuant to the provisions of the agreement, the condition for recognising expenditure as eligible was that it was incurred by the beneficiary in connection with the implementation of the project, in accordance with the agreed provisions and the principles of sound financial management, in particular, the most favourable relationship between inputs and outputs. Pursuant to § 5(4) of the contract for co-financing, it was specified that expenditure eligible for support is expenditure which, at the same time:

1. is necessary for the proper implementation of the project;
2. is shown in the material and financial schedule of the project, annexed to the contract;
3. was actually incurred during the period of eligibility of expenditure and not earlier than the day following the date of submission of the application for funding;
4. has been reviewed and approved by PARP;
5. has been properly documented.

However, according to § 5(10) of the grant agreement, completion of the project was understood by completion of the full material scope of the task in accordance with the material and financial schedule and documentation of the delivery of supplies and services in accordance with the agreement. The beneficiary was obliged to submit relevant documents confirming the compliance of the project with the terms of the agreement and the completion of the full financial scope of the task. The latter meant the completion of all payments under the project, i.e., incurring expenses and obtaining documents which constitute the basis for recognising expenses as eligible for support. Completion of the project was to be finalized by submission of an application for final payment. At the same time, in accordance with § 11(2) of the agreement, the beneficiary undertook to incur all eligible expenditure in accordance with the principles of fair competition, efficiency, openness, and transparency, and was obliged to make every effort to avoid conflicts of interest, understood as the lack of impartiality and objectivity in performing the functions of any entity covered by the agreement in connection with its implementation. Pursuant to § 2.2 bullet 2 of the agreement, the beneficiary was also obliged to implement the project in compliance with the applicable national and EU laws. In the reality of the case, PARP paid to company "A" an advance in the total amount of over PLN 3.9 million. These funds came predominantly from the European Regional Development Fund and were supplemented by a targeted subsidy from the budget. Despite MARR post-inspection recommendation to terminate the subsidy agreement with company "A" with immediate effect, PARP did not take such a decision until the investigation was launched. It was only in February 2017 that PARP issued a non-final decision under Article 207 of the Public Finance Act of 27 August 2009²⁶

²⁶ Journal of Laws 2009 No. 157, item 1240, as amended.

calling on company “A” to return the granted co-financing in the amount of over PLN 3.9 million with interest.²⁷ In March 2015, MARR formally submitted the audit report to PARP. Thus, it took more than two years for PARP to issue the said non-final decision. It is impossible not to speak here of the dilatoriness of the financing institution and astonishing leniency towards the beneficiary. For obvious reasons, administrative enforcement following such a decision turns out to be ineffective. The funds obtained by the dishonest beneficiaries are by then liquidated. This is an unquestionable dysfunction of the system of granting support in Poland, resulting in the profitability of criminal intentions. It is also worth considering whether PARP would have issued this decision at all if it had not initiated the investigation.

As signalled, the criminal activities, in order to be successful, required the creation and submission to PARP by the beneficiary of documentation containing false and unreliable written statements. They concerned in particular:

1. the selection of the most advantageous tenders and the proper conduct of procedures aimed at selecting contractors for tasks covered by the project, while in reality, these procedures were of a sham nature, the subject of the procedure was irrelevant to the implementation of the project, its purchase price was grossly inflated or the purchase was fictitious, or the beneficiary’s contractor was a related entity;
2. the performance of certain tasks that were, in fact, never carried out, in particular those related to training services or the conduct, scope, and amount of research and development costs incurred.

Within the framework of the project implementation, PARP was misled as to the material circumstances affecting the evaluation of the subsidy application, conclusion of the project subsidy agreement, recommendation of payments and settlement of expenses related to the implementation of tasks covered by the subsidy. As a result, the financing institution was led to a disadvantageous disposition of property of significant value. At the same time, an attempt was made to bring the financing institution to a disadvantageous disposition of property of significant value in the amount of PLN 3.4 million. This, however, did not happen because of the negative recognition of the last three payment applications.

Returning to the facts described in the indictment, it should be noted that an important element of the application for co-financing were declarations of intent to implement and use, in the execution of the project, the results of research and development

²⁷ The extensive provision of Article 207 of that Act sets out the framework for dealing with irregular use of European funds. Breaches of the co-financing agreement and the beneficiary’s failure to repay the funds after being requested to do so by PARP within the prescribed time limit constituted irregularities within the meaning of Article 2(7) of Council Regulation (EC) No. 1083/2006 of 11 July 2006, laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, and the Cohesion Fund and repealing Regulation (EC) No 1260/1999 (OJ EU L 210, 31 July 2006, p. 25, as amended). According to it, an irregularity is “(...) any infringement of a provision of Community law resulting from an act or omission by an economic operator which has, or would have, the effect of prejudicing the general budget of the European Union by charging an unjustified item of expenditure to the general budget.”

work conducted or purchased by company "A." It should be emphasised that *the modus operandi* of the perpetrators often consists of pretending to conduct or acquire the results of such projects. Another method is alleged implementation of previously obtained research results. In the case in question, the beneficiary's declaration referred to conducting R&D work. In reality, company "A" prepared documentation in this regard. To this end, old IT studies in its possession were transformed so that they could play the role of R&D results. In addition, the original invoices were replaced by documents with the same number, but with a different description of the object of purchase. The aim was to match them with the allegedly produced R&D results. As further indicated in the indictment, the considerable costs incurred in this connection and the plans to implement the obtained results during the project were of significant importance for the granting of a subsidy by PARP to company "A."

The beneficiary, in response to the negative outcome of the MARR audit, conducted an abundance of correspondence. Numerous explanatory letters contained a number of false and misleading information. In particular, regarding R&D work and the use of obtained materials and technologies in the course of project implementation. As another element of deliberate action, one can therefore point to the consistent maintenance of the position by company "A."

For the beneficiary invariably claimed that it was implementing the project in a reliable manner. It may be concluded that the main perpetrator's aim was to cause and maintain the misconception of the representatives of RIF and PARP as to the R&D works allegedly carried out and the implementation of their results in the course of the project. The beneficiary still counted on obtaining further tranches of co-financing. Ultimately, however, the negative result of the control and the recommendation of termination of the agreement formulated by MARR prevented these plans. It should be stressed here that it was only thanks to the reliability and inquisitiveness of the controllers that the criminal character of the project activities was revealed. However, it is regrettable that such actions were missing at the level of PARP's examination of the application for co-financing. It is possible to pose a hypothesis that at the level of the Warsaw headquarters, the amount of granted co-financing is more important than a reliable and inquisitive analysis of applications submitted by beneficiaries. The content of witnesses' testimonies may be cited to confirm it. While the interrogated employees of the MARR widely described the irregularities revealed in the course of the audit, the employees of PARP were reserved in their assessments in this respect.

The largest single purchase made for the project was the acquisition of a licence relating to the invention project, with a net value of PLN 2 million. Its seller was company "C," with its registered office located in a small flat in Krakow. In fact, it had neither a registered office nor any employees. The main perpetrator placed his former employee at the head of the company. The owner was the unaware former concubine of another of his subordinates. It should be noted that it is no coincidence that the exact net price of PLN 2 million was already declared in the application for co-financing as the amount of acquisition of the licence in question. In its content, this very solution was also directly and explicitly indicated, together with the number of the patent application. As indicated in the indictment, however, the most serious problem with the purchase

of the licence in question was not the retroactive falsification of the tender procedure for its purchase, nor even the fact that the purchase was made from an entity closely related to the beneficiary. Indeed, of fundamental importance was the fact that the licence itself was worthless. In the course of the investigation, this was stated both by numerous witnesses²⁸ in their empirical observations and by the IT experts called. Contrary to the beneficiary's claims, the purchase of the licence was not necessary for the implementation of the project. Instead, the entire transaction served only to artificially inflate the project costs. The funds obtained for this purpose were then transferred out of and returned to the beneficiary's account. This was shown from the analytical work carried out in the investigation on the financial flows in the bank accounts.

None of the relevant bidding procedures were carried out in a manner compliant with the standards resulting from the project co-financing agreement. As emphasised in the indictment, this was the result of intentional actions by persons acting for and on behalf of the beneficiary. As part of the project, employees of company "A" were supposed to receive IT training. In reality, they never took place. On the instructions of the main perpetrator, the indicated employees put their signatures on the attendance lists. An invoice was issued for these alleged trainings, which was attached to the file of the relevant tender procedure. The investigation also revealed cases of instructing witnesses to present a favourable version for the main perpetrator when questioned. The indictment covered five people. It draws attention to the fact that the behaviour of the suspects formed a series of diverse, protracted activities, which, however, were logically interconnected and consistently aimed at achieving the goal set from the beginning. This goal was to obtain funds in the form of the full amount of co-financing provided for in the agreement concluded with PARP. Finally, with regard to the main perpetrator accused, such qualification of offences was submitted: Article 286 §1 of the Penal Code²⁹ in connection with Article 294 §1 of the Penal Code,³⁰ as well as Article 297 §1 of the Penal Code.³¹ Additionally, they were classified under Article 13 §1 of the Penal

²⁸ One of them even pointed out that the licence shown to him at the interrogation, which was a vague document of several pages, contained key labelling errors in its layout.

²⁹ Art. 286 of the Penal Code [Fraud]:

§ Whoever, in order to gain a material profit, leads another person to a disadvantageous disposition of his own or another person's property by means of deception or exploitation of a mistake or incapacity to grasp the intended action, shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of between 6 months and 8 years [...].

³⁰ Art. 294 of the Penal Code [Aggravation of liability]:

§ 1. Whoever commits the offence specified in Article 278 § 1, 2 or 5, Article 278a § 1, Article 284 § 1 or 2, Article 285(1), Article 286(1) or (2), Article 287(1), Article 288(1) or (3), Article 290(1) or in Article 291(1), in relation to property of significant value, shall be punishable by a term of imprisonment of between one and ten years [...].

³¹ Art. 297 of the Penal Code [Fraud].

§ 1. Whoever, in order to obtain, for himself or for someone else, from a bank or an organizational unit conducting a similar business activity pursuant to the Act or from an authority or institution disposing of public funds – a credit, a cash loan, a suretyship, a guarantee, a letter of credit, a grant, a subsidy, a bank confirmation of an obligation arising from a suretyship or from a guarantee or a similar cash benefit for a specific economic purpose, a payment instrument or

Code in conjunction with Article 286 §1, Article 294 §1, and Article 297 §1 of the Penal Code, further linked with Article 11 §2 and Article 12 §1 of the Penal Code. Thus, the prosecutor concluded that the offences of fraud requiring aggravated criminal liability, subsidy fraud, and attempting the same were committed as part of a continuous act.

As mentioned, the investigative activities³² were carried out from May 2015 and the indictment was formulated in January 2021. By the time of writing the article in question, i.e., November 2023, the criminal proceedings before the court of first instance had not yet ended. Undoubtedly, one can speak of the incredible lengthiness of Polish criminal procedures and their inadequacy to deal with such complex cases as the one outlined above. The slowness of the justice system means that its only beneficiaries are the perpetrators of crimes. Despite the passage of years, the judiciary does not manage to bring the accused to justice. This state of affairs means that there is no real inconvenience for the criminals. Thus, the perpetrators, weighing the profitability of their plans to defraud the public purse, may assume that even if law enforcement authorities track them down, many years will pass before they are brought to court. In turn, they can effectively use this time to use or conceal the illegally obtained resources. The sluggishness of the justice system results from the dysfunctionality of the Polish model of criminal procedure. It is a post-Soviet model, imposed in the years 1949–1950 in which the pre-trial phase³³ has absolute domination over the trial phase. In the current wording of the code provisions, according to Article 297 of the Code of Criminal Procedure, the purpose of pre-trial proceedings is:

1. determining whether a criminal act has been committed and whether it constitutes an offence;
2. detection and, if necessary, apprehension of the perpetrator;
3. collecting data on the accused;
4. clarify the circumstances of the case, including the identification of the victims and the extent of the damage;
5. collecting, securing and, to the extent necessary, recording evidence for the court.

As can be seen, the above extensive catalogue forces the authorities conducting investigations to ensure that all activities are not only exhaustive, but also highly formalised. Agnieszka Baj's statement that the obligation imposed on pre-trial proceedings to comprehensively and exhaustively clarify all circumstances of the case, together with recording evidence for the purpose of court proceedings, prolongs the process and delays bringing an indictment to court³⁴ should be considered highly accurate. In the debated investigation, all evidence had to be collected and recorded in order

a public procurement, submits a forged, counterfeited, false document or an unreliable written statement, shall be punishable by a term of imprisonment of between 3 months and 5 years (...).

With regard to the relationship of the crime of fraud to credit, subsidy fraud, it is important to note Maja Klubinska's postulate to remove the provisions contained in Article 297 of the Criminal Code as defective and redundant regulations (M. Klubinska, *Przestępstwo oszustwa gospodarczego z art. 297 k.k.k.*, Warsaw: Wolters Kluwer, 2014, p. 347).

³² Prior to the decision to initiate an investigation, investigations were being carried out.

³³ I.e., investigation or enquiry.

³⁴ A. Baj, "Cele postępowania przygotowawczego," *Prokuratura i Prawo* 12, 2016, p. 69.

to comply with the code requirements. Thus, it was necessary, *inter alia*, to question more than a hundred witnesses thoroughly, sometimes several times, to apply for legal assistance to the Czech Republic, to appoint IT experts, to analyse bank accounts, to perform numerous searches or seizures of property, to carry out inspection of retained documentation or the content of data from electronic media. As a result, together with the indictment, as many as 104 volumes of files and 20 volumes of annexes containing only documentation from MARR and PARP were sent to court. In none of the existing models of criminal trial in continental Western Europe, whether in the French model or the German model, such protraction of proceedings does not take place. In the French model, investigations are carried out by investigative judge, while the inquiries, which are heavily informal, serve only to gather material for the prosecutor.³⁵ Investigative judges conduct the investigations in a formalised manner. The activities carried out by them have the same value as those of judicial proceedings. The non-formalised activities during inquiry, on the other hand, are intended to enable the public prosecutor to decide whether to discontinue the case or bring an indictment before the court. In the German model developed in the Federal Republic of Germany, there is no division of pre-trial proceedings into investigations and inquiries.³⁶ Pre-trial proceedings are conducted for the use of the public prosecutor and, as a rule, have no influence on court proceedings. A very important institution is the pre-trial judge, who examines the legality of actions at this stage and decides on coercive measures (excluding arrest cases). He himself does not carry out investigative actions. In exceptional situations, he perpetuates evidence. Both models are generally characterised by the aim of relieving the pre-trial authorities from carrying out comprehensive, time-consuming, and formalised evidentiary procedures. In complex cases, this is of fundamental importance for the efficiency of criminal proceedings. The lengthiness of Polish criminal proceedings in the field of economic crime is a notorious fact. It causes difficulties in inducing witnesses of criminal activities to disclose all circumstances known to them in the course of interrogation. Personal sources of evidence are invariably crucial in criminal cases. In Poland, witnesses are not infrequently aware that their testimony can only harm them, while the imminent bringing of perpetrators to justice is illusory. Moreover, when witnesses are summoned back to court years later, they are asked about facts that they may no longer remember. This gives an incentive to defendants to question the credibility of witnesses. The above conditions in practice make the work of Polish investigators not only tedious and protracted, but also ineffective.

In the debated investigation, as mentioned, the key role was played by the large-scale use of people acting as front. It should be noted that in the Criminal Code, we do not find the crime of acting as a front. This is because it is only a term from the scope of the Fiscal Penal Code. According to Article 55 of this code:

§ 1. A taxpayer who, in order to conceal the conduct of business activity on his own account or the actual extent of such activity, uses the name and surname, name or business

³⁵ S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu* (Warsaw: Wolters Kluwer, 2013), pp. 107–110.

³⁶ *Ibid.*, pp. 111–119.

name of another entity and thereby exposes the tax to loss, shall be liable to a fine of up to 720 daily rates or to imprisonment for up to 3 years, or to both these penalties jointly.

§ 2. If the amount of tax compromised is of small value, the perpetrator of the offence specified in § 1 shall be subject to a fine of up to 720 daily rates.

§ 3. If the amount of tax liable to be evaded does not exceed the statutory threshold, the perpetrator of the offence specified in § 1 shall be subject to a fine for a fiscal offence.

In practice, this makes it difficult to attribute criminal liability for acting as front under substantive criminal law. The lack of a criminalisation of acting as a front contributes to the impunity of this practice. It also deprives law enforcement agencies of arguments during the interrogation of the company's employees, who are difficult to persuade to admit that they were only passive executors of third-party orders. This has a psychological basis related to the not uncommon feeling of shame that one was a puppet in the hands of others and the lack of willingness to acknowledge this fact. Secondly, people acting as fronts often still owe a debt of gratitude for those allowing them a share of the perpetrator's profits.

To recapitulate the above considerations, discussed on the example of the investigation under ref. No. VI Ds. 94/15, the dysfunctions in combating economic crime in Poland related to defrauding public funds are summarised in Table 1.

Table 1. Dysfunctions in combating economic crime in Poland related to defrauding public funds

Dysfunction	Implementing entity/responsible entity
1. The dysfunctionality of assessing grant applications	PARP
2. The dysfunctionality of verification of applicants' financial credibility	PARP
3. The dysfunctionality of project controls	PARP or RIF
4. Tardiness in issuing decisions calling on the beneficiary to repay the funds obtained	PARP
5. The dysfunctionality of administrative enforcement in regards to not reliable beneficiaries	PARP
6. No list of not reliable beneficiaries	PARP
7. Dysfunctionality of the Polish model of criminal trial	Public prosecutors and bodies entrusted with conducting preliminary investigations
8. Lack of criminalisation of the activities of people acting as fronts in the Polish penal code	Legislator

Source: own elaboration.

Conclusion

Undoubtedly, without a radical change at the institutional and legal level, it will not be possible to effectively combat the economic crime of defrauding public subsidies. This crime is characterized by long-term plans of action by perpetrators. They inevitably calculate the profitability of the illegal procedure. In a situation where the reaction

of state authorities from the moment of processing the application for funding to the moment of prosecuting the perpetrators is dysfunctional, not to mention its protract-
edness, it is obvious that crime of this kind will develop in Poland. In turn, its size will
only depend on the amount of public funds allocated to provide support.

Bibliography

Legislative acts

- Act of 6 June 1997 Criminal Code* (Journal of Laws 1997 No. 88, item 553, as amended).
Act of 9 November 2000 on the establishing of PARP (Journal of Laws 2000 No. 109, item
 1158, as amended).
Act of 9 June 2006 on the Central Anti-Corruption Bureau (consolidated text Journal of Laws
 2022, item 1900).
*Council Regulation (EC) No. 1083/2006 of 11 July 2006 laying down general provisions on
 the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion
 Fund and repealing Regulation (EC) No. 1260/1999* (OJ EU L 210, 31 July 2006, p. 25,
 as amended).

Reports

- Report as of May 2013 by PwC and IBS entitled “*VAT losses to the Treasury.*”
*Report on the implementation of the state budget for the period from 1 January to 31 December
 2018. Overview.* Warsaw: Council of Ministers, 2019.
*Report on the implementation of the state budget for the period from 1 January to 31 December
 2019. Overview.* Warsaw: Council of Ministers, 2020.
*Report on the implementation of the state budget for the period from 1 January to 31 December
 2020. Overview.* Warsaw: Council of Ministers, 2021.
*Report on the implementation of the state budget for the period from 1 January to 31 December
 2021. Overview.* Warsaw: Council of Ministers, 2022.

Literature

- Baj, A. “Cele postępowania przygotowawczego.” *Prokuratura i Prawo* 12 (2016): 63–74.
 Grzywacz, J. *Pranie pieniędzy*. Warsaw: SGH, 2010.
 Klubińska, M. *Przestępstwo oszustwa gospodarczego z art. 297 k.k.* Warsaw: Wolters Kluwer,
 2014.
 Księżopolski, K. M. *Bezpieczeństwo ekonomiczne*. Warsaw: Elipsa, 2011.
 Marek, A. *Kodeks karny. Komentarz*. Łódź: Wolters Kluwer, 2007.
 Mazur, M. *Penalizacja prania pieniędzy*. Warsaw: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, 2014.
 Nitkowski, K. *Przestępstwo w obrocie gospodarczym*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe
 PWN, 2014.
 Pływaczewski, W. “Przestępczość gospodarcza – diagnoza, przejawy i zwalczanie (wybrane
 zagadnienia).” In *Taktyczno-techniczne aspekty przeciwdziałania przestępczości*, edited
 by W. Pływaczewski and B. Gadecki. Warsaw: Difin, 2018.
 Sarnowski, J., and Selera, P. *Zmniejszenie luki VAT w Polsce w latach 2016–2017*. Warsaw:
 Polish Economic Institute, 2018.

Comments on the dysfunctionality of combating economic crime related to extortion... [137]

Strzelecki, M. *Wyłudzanie środków Unii Europejskiej – studium kryminalistyczne*. PhD diss., Poznań: Adam Mickiewicz University, 2017.

Waltoś, S., and Hofmański, P. *Proces karny. Zarys systemu*. Warsaw: Wolters Kluwer, 2013.

Wasiuta, O., Klepka, R., and Kopeć, R., eds. *Vademecum bezpieczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Libron, 2018.

Internet sources

<https://cba.gov.pl/pl/aktualnosci> <https://www.gov.pl/web/finanse/sprawozdania-roczne>
Selected materials from investigation VI Ds. 94/15

Author's biography

Jakub Purchla – Master of Law, graduate of the Jagiellonian University (2006); Master of Public Administration, graduate of the Małopolska School of Public Administration at the Cracow University of Economics (2011). PhD in social sciences in the discipline of political science and administration, degree obtained from the Cracow University of Economics (2022). Retired officer of the special services. His scientific interests focus on the functioning of special services, combating organized crime, economic crime, and corruption-related crime. Currently an assistant at the Institute of Security and Computer Science at the Commission of National Education University in Kraków.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.8

Vira Dutkanych

Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)

ORCID 0009-0001-6556-9826

Visual representations of Russia's war against Ukraine in the socio-political weekly *Wprost* (2022–2024)

Abstract

The article examines the visual images of the covers of the weekly *Wprost* on the topic of Russia's full-scale war against Ukraine in 2022–2024. In the context of information warfare, the analysis of visual images in the media becomes critical to understanding their impact on the formation of public consciousness. The thematic covers of the weekly are considered as an example of the original practice of using visual representations in a journalistic context, and the social responsibility of the publication through the initiatives they offer is analyzed. This makes the study valuable in the context of understanding the mechanisms of influence of visual content on the coverage of complex socio-political issues.

Keywords: Russia's war against Ukraine, visual representations, soft power, *Wprost*

Russia's war against Ukraine has been going on for 11 years, and its full-scale phase has lasted more than 800 days. During this time, the world has irrevocably changed: a large part of it, based on democratic values, supports Ukraine's desire to preserve its statehood, while another part, professing authoritarian and totalitarian values, provides military assistance and political support to Russia. Such an unprecedented military intervention in the center of Europe, unprecedented in its scale and consequences, cannot help but attract daily attention of the world media. Thousands of world journalists are now broadcasting events in Ukraine to the general public through their periodicals. The Polish weekly *Wprost*, whose concept was developed

based on the format of such magazines as *Time* and *Newsweek*,¹ is no exception. Since the coronavirus pandemic, the magazine has been published online only, which helps to further popularize the news published there. According to the results of the Mediapanel study prepared by *Wirtualne media*, in August 2022, *Wprost.pl* was visited by 8.16 million Internet users, each of whom spent an average of 6 minutes and 7 seconds on the site – the best indicator among the 10 most popular pages of Polish weekly magazines.²

Since February 2022, the editors of the weekly have devoted about 20 covers to the events of Russia's war against Ukraine, supporting the information on the pages with visual images. Given that images allow us to "see" a concept, idea, or physical object even when it is not in front of our eyes, images have undoubtedly become one of the foundations of human understanding of the world and an important means of receiving, expressing, and transmitting information.³ Throughout its existence, humanity has been trying to store and transmit information. Initially, it was important for basic survival, and later it grew into a desire to pass on knowledge to future generations. The press plays an important role in preserving and transmitting information, and in recent years, it has been dynamically adapting to the technological requirements of the times. Today, the functions of the media are changing and gaining new meaning. Harold Laswell, an American political scientist and communication theorist, identified three basic components of the media: monitoring events and changes in society, shaping public reaction to events, and broadcasting cultural values.⁴

It is noteworthy that in the twenty-first century, the image has gained almost equal weight in the press with the word itself. With the advent of the Internet, the world has been filled with billions of images that begin to interact with readers on their own, influencing their thoughts and shaping their views. According to the classification of the Polish researcher Piotr Sztompka, there are three criteria that visual images have and that should be taken into account:

- creation technique (this includes various subtypes of visual images – painting, photography, digital image, performance, etc.; all of them are united by the possibility of multiple reproduction);

¹ Millard, F. (1998). Democratization and the Media in Poland 1989–1997. *Democratization*, 5(2), 85–105. <https://tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13510349808403560> [accessed 10.11.2023].

² Wirtualne media. (2023). *Wprost.pl z 8 mln internautów, Niezależna i wPolityce przyciągają na najdłużej*. <https://www.wirtualnemedia.pl/arttykul/wprost-pl-z-8-mln-internautow-niezalezna-i-wpolityce-przyciagaja-na-najdluzej> [accessed 15.11.2023].

³ Ma, X. (2022, April). A review of the studies on social media images from the perspective of information interaction. *ScienceDirect*, 6(1), 100004. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2543925122001024> [accessed 12.10.2023].

⁴ Parubets, O. (2014). Functions of the press in the context of media system transformation. *Osvita rehionu*, 4, 55. <http://social-science.uu.edu.ua/article/1279> [accessed 16.10.2023].

- localization (media space, city square, museum, gallery; each individual place determines the specifics of the perception of the object);
- function (here, it is important to note what exactly the image does and what its purpose is – aesthetic, informational, commercial, etc.).⁵

It is important to note that visual representations are not limited to one form. They can take on different formats, each with its own unique benefits and uses, and contemplation of visuals can affect cognitive reactions and memory.⁶ Therefore, it is not without reason that journalists often use visualization to enhance the emotional component of information content.

Russia's full-scale invasion into Ukraine on February 24, 2022, received a lot of publicity: for 5 weeks in a row, the front page of the *Wprost* weekly was occupied by news about Ukraine, which was presented in a creative way, including through the use of thematically designed magazine covers. For example, in issues 7/22 (2024) and 11/2022 (2028), the metaphorical image of a bear was used as a symbol of Russia. In the first case, it symbolized the impending crisis,⁷ and in the second case, it symbolized the Russians' denial of unauthorized methods of warfare.⁸ Notably, the very fact that this image appeared is interesting. One of the first uses of the phraseology "Russian bear" is recorded in William Shakespeare's tragedy *Macbeth* (Act 3, Scene 4), where the protagonist mentions a "harsh Russian bear." The use of the word "Russian bear" in *Macbeth*'s remark was rather an image of wildness and untamedness, as this is what most Europeans of the time associated with Russia.⁹

The issue 8/2022 (2025) is also worthy of note, in which the Polish editorial board addressed Ukrainians on the cover with a simple and clear message: "Ukrainians, we are with you."¹⁰ From the first days of the full-scale invasion, the Poles stood shoulder to shoulder with the Ukrainians, helping in every way possible in the fight against the aggressor. Their help is illustrated on the cover of 9/2022 (2026), where the red hand of the Russian invasion from the East seems to be holding out refugees in its palm, and the light hand of the West is covering them from the weather.¹¹ It is also significant that, according to *Wprost*, the most influential people in Poland in 2022 were all Poles

⁵ Sztompka, P. (2008). *Socjologia wizualna*. Polska Akademia Nauk.

⁶ Psychology Tips. (2023). *Visual Imagery*. https://psychology.tips/visual-imagery/?utm_content=cmp-true [accessed 18.12.2023].

⁷ Wprost. (2022). *Issue: 7/2022 (2024)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2024/Wprost-7-2022.html> [accessed 21.11.2023].

⁸ Wprost. (2022). *Issue: 11/2022 (2028)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2028/Wprost-11-2022.html> [accessed 26.11.2023].

⁹ Platoff, A. M. (2012). The "Forward Russia" Flag: Examining the Changing Use of the Bear as a Symbol of Russia. *A Journal of Vexillology*.

¹⁰ Wprost. (2022). *Issue: 8/2022 (2025)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2025/Wprost-8-2022.html> [accessed 01.12.2023].

¹¹ Wprost. (2022). *Issue: 9/2022 (2026)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2026/Wprost-9-2022.html> [accessed 05.12.2023].

who helped Ukrainians who were forced to flee the war¹² – it is demonstrated on the cover of the issue 45/2022 (2062).¹³

The cover of the next issue (10/2022 (2027)) is much deeper in content and tells the story of Ukrainian refugees.¹⁴ In the foreground, a child is holding the hand of an adult who is leading her through the bad weather to safety. Behind her is a knapsack house with smoke coming from the fireplace, as if to tell the reader that someone has just been there, or perhaps that this house was taken “on the shoulders” in a hurry and the fire in the stove is still smoldering. The house has been uprooted, and it is not known whether it will ever be possible to return. The fact that the central characters are not alone adds to the dynamics of these images – people are running *en masse* behind them. The theme of the weekly’s cover was not accidental, as according to *Forbes* and *Radio Svoboda*, as of November 2022, Poland has accepted about 42% of the total number of all Ukrainian refugees¹⁵ of whom the vast majority are children and women, most often aged 35–49.¹⁶

The cover of issue 14/2022 (2031) reflected the reaction to the de-occupation of Kyiv region and revealed the inhuman crimes committed by the Russian military.¹⁷ In the image, you can see the entrance to one’s cozy house with the inscription “Sweet Home” on the rug. However, it is immediately obvious that the murderers have been here: the bullet-riddled door and the reproduction of a stunningly painful photograph of a woman’s hand with red manicure. The author of the image, which was used for this cover, is Reuters photographer Zohra Bonsemra.¹⁸ The central image is the hand

¹² Potocka, J. (2023, March 6). Ranking of the most influential Poles according to Wprost. *RMF24*. https://www.rmfm24.pl/fakty/polska/news-ranking-najbardziej-wplywowych-polakow-wg-wprost,nId,6409848#crp_state=1 [accessed 10.12.2023].

¹³ Wprost. (2022). *Issue:45/2022 (2062)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2062/Wprost-45-2022.html> [accessed 12.12.2023].

¹⁴ Wprost. (2022). *Issue:10/2022 (2027)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2027/Wprost-10-2022.html> [accessed 15.12.2023].

¹⁵ Kalashnyk, P. (2023, September 5). Better at home? Up to 3.3 million refugees may not return to Ukraine, costing 7% of GDP. Key points from the CES demographic report. *Forbes*. <https://forbes.ua/money/bizhentsi-doslidzhennya-0409202315788#:~:text=%D0%A3%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BD%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%20%D0%BA%D1%96%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BC%202022,%2C%20%D1%83%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D1%96%20%E2%80%93%20990%20000%20> [accessed 18.12.2023].

¹⁶ Horban, M. (2023, September 7). Ukrainian Refugees May Remain Abroad: Research. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinski-bizhentsi-mozhut-zalyshytysya-za-kordonom-doslidzhennya/32582546.html> [accessed 20.12.2023].

¹⁷ Wprost. (2022). *Issue: 14/2022 (2031)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2031/Wprost-14-2022.html> [accessed 25.12.2023].

¹⁸ Gardner, S. (2022, 11 April). In Ukrainian Street, a Corpse with Hands Bound and a Bullet Wound to the Head. Reuters. <https://widerimage.reuters.com/story/>

of Iryna Filkina from Bucha, one of the hundreds of thousands of Ukrainians whose lives were taken by the war. Obviously, the Western viewer was disturbed to realize how similar to the average European world Ukrainians lived in before the full-scale invasion – the same rugs used with the desire to make the house more cozy and the gel polish on women's nails that is applied in beauty salons all around the world.

The next cover of the weekly 15/2022 (2032) was equally heartbreaking. Against the backdrop of the de-occupied territories, an angel in work clothes cleans up the ruins, using his own wing instead of a broom. Illustrator Paweł Kuczyński managed to subtly reflect the emotional shock of the world from what it has experienced and the fact that it does not negate the need to continue living. It is worth noting that almost half of the articles in this issue are devoted to the topic of war. The cover of the issue itself has increased collective attention to the consequences of war, which usually do not come to the public's attention.¹⁹ This magazine also found a place to cover the "Victory Parade" in Moscow.²⁰ The journalistic text was also supported by an image in which artist P. Kuczyński ironically demonstrated the "power" of the Russian army and the lack of new equipment at the parade by depicting one damaged tank and three soldiers nearby. The parade was one of the smallest in history: no foreign leaders attended, and the event lasted about 45 minutes. In contrast to the Russian parade, a parade of destroyed Russian equipment was organized in the capital of Ukraine.²¹ The Ministry of Defense of Ukraine commented: "In February, the Russians planned a parade in the center of Kyiv. Six months after the outbreak of full-scale war, this shameful display of rusty Russian metal is a reminder to all dictators that their plans can be thwarted by a free and courageous nation."²²

Russia as an aggressor appeared in many issues of the magazine in 2022, in particular, the cover of issue 22/2022 (2039) illustrated the unclear position of French President Emmanuel Macron and the pro-Russian position of Hungarian Prime Minister Viktor Orban, who constantly tried to persuade the West to cooperate with Russia.²³ On the eve of the war, V. Orban visited Moscow and emphasized the long-term cooperation

in-ukrainian-street-a-corpse-with-hands-bound-and-a-bullet-wound-to-the-head [accessed 02.01.2024].

¹⁹ Bradford, V. (2007). *In the Regard of the Image*, 27(3/4), 471–504.

²⁰ Wprost. (2022). *Issue: 18/2022 (2035)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2035/Wprost-18-2022.html> [accessed 10.01.2024].

²¹ Reuters. (2022). *Ukraine Puts Destroyed Russian Tanks on Display*. <https://www.reuters.com/news/picture/ukraine-puts-destroyed-russian-tanks-on-idUSRTS82NEY> [accessed 15.01.2024].

²² Twitter. (2022, August 20). *Defense of Ukraine*. https://twitter.com/DefenceU/status/1560933336557801472?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1560933336557801472%7Ctwgr%5E4b277cf8646b9dd647e424e208d82066255969fe%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2Fpulsembd.eu%2Fp2em%2F0si200N%2F [accessed 20.01.2024].

²³ Wprost. (2022). *Issue: 22/2022 (2039)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2039/Wprost-22-2022.html> [accessed 25.01.2024].

between the two countries.²⁴ Meanwhile, E. Macron reported that since December, he had had more than 100 hours of phone conversations with the Russian president.²⁵ The latter was presented in the weekly in various roles, for example, as Adolf Hitler (instead of a mustache, the main manipulative tool of the Russians was a battery with Russian gas) 38/2022 (2055).²⁶ This image won the main prize of the All-Ukrainian Oleksandr Volos Press Drawing Contest.²⁷ In addition to this image, there was also a suicidal man preparing to use nuclear weapons 40/22 (2057)²⁸ or an autumn tree on the roadside that is gradually falling off 27/2023 (2095).²⁹ In general, it is worth noting that the editors of the magazine use the covers to form a certain visual narrative that evokes a range of emotions and encourages analysis.

This war is one of the first to be actively broadcast online, and it has a certain surreal tone. Issue 32/2022 (2051) shows a viewer sitting in front of a large TV screen watching Ukrainian houses burning while soldiers nearby protect him from a possible attack.³⁰ These contrasts are also shown in the December issue of 50/2022 (2067), which depicts the perspective of a long Christmas feast table, with children and their mother sitting on one side and soldiers eating austere dinner in a trench on the other.³¹ This was the first Christmas after the full-scale invasion, cold, divided, but emotionally united for the whole of Ukraine. It is worth noting that the following year, the 52/2023 (2120) Christmas cover of the weekly also focused on military events.³² It is proportionally divided into two parts: the outer, smaller one, where destroyed houses and military equipment are visible, and the inner one, where the ground is covered with

²⁴ Herszenhorn, D. M. and Bayer, L. (2022, February 1). Strongmen strut their stuff as Orbán visits Putin in Russia. *Politico*. <https://www.politico.eu/article/viktor-orban-vladimir-putin-hungary-russia-kremlin-meeting/> [accessed 30.01.2024].

²⁵ Sabbagh, D. (2022, 4 June). Russia Must Not Be Humiliated, Says Emmanuel Macron. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/04/russia-must-not-be-humiliated-ukraine-emmanuel-macron> [accessed 05.02.2024].

²⁶ Wprost. (2022). *Issue: 38/2022 (2055)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2055/Wprost-38-2022.html> [accessed 10.02.2024].

²⁷ Wprost. (2023). *Autor okładek „Wprost” z kolejną nagrodą. II miejsce w międzynarodowym konkursie*. <https://www.wprost.pl/kultura/11413648/autor-okladek-wprost-z-kolejna-nagroda-ii-miejsce-w-miedzynarodowym-konkursie.html> [accessed 15.02.2024].

²⁸ Wprost. (2022). *Issue: 40/2022 (2057)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2057/Wprost-40-2022.html> [accessed 20.02.2024].

²⁹ Wprost. (2023). *Issue: 27/2023 (2095)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2095/Wprost-27-2023.html> [accessed 25.02.2024].

³⁰ Wprost. (2022). *Issue: 34/2022 (2051)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2051/Wprost-34-2022.html> [accessed 01.03.2024].

³¹ Wprost. (2022). *Issue: 50/2022 (2067)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2067/Wprost-50-2022.html> [accessed 05.03.2024].

³² Wprost. (2023). *Issue: 52/2023 (2120)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2120/Wprost-52-2023.html> [accessed 10.03.2024].

large cracks in the shape of a Christmas tree (indicating the holiday season), and soldiers with candles are hiding in each "branch" (trench). This symbolizes the protracted period of war in which Ukraine is currently engaged. In addition, while the Christmas cover of issue 50/2022 (2067) had a slightly warmer atmosphere due to the predominance of light colors, the cover of issue 52/2023 (2120) has a much darker palette and the soldiers are exhausted, symbolizing the complexity of the war.

In 2023, *Wprost* continued to create thematic covers, highlighting German Chancellor O. Scholz's indecision to provide military aid to Ukraine (4/2023 (2072)),³³ Ukraine's firm position on Russian war crimes (24/2023 (2092)),³⁴ and Ukraine's desperate attempts to obtain weapons to fight the occupier (33/2023 (2101)).³⁵ Issue 9/2023 (2077) demonstrates America's continued support.³⁶ The cover theme of this issue reflects the confrontation between the two powers of America and Russia. The cover depicts the Russian president sitting alone and isolated in a room at a long, empty table, while the much larger American president is outside the window, open to communication. The image used is inspired by real events, namely J. Biden's visit to Kyiv on February 20, 2023, and Putin's meetings with world leaders on the eve of a full-scale invasion at the long table. J. Biden's visit was a demonstrative gesture of support for Ukraine by its strongest ally on the eve of the first anniversary of Russia's full-scale invasion.³⁷ In an official statement, the White House said that J. Biden had come to reaffirm "Ukraine's unwavering and unwavering commitment to democracy, sovereignty and territorial integrity."³⁸ It is worth noting that the visit made a great impression on the international community and was widely covered by the world media, as the US President visited the capital of a warring country, demonstrating support for Ukraine in every possible way.³⁹ Meanwhile, the long oval table at which V. Putin met with E. Macron and A. Scholz and which was used to emphasize the image of the

³³ Wprost. (2023). *Issue: 4/2023 (2072)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2072/Wprost-4-2023.html> [accessed 15.03.2024].

³⁴ Wprost. (2023). *Issue: 24/2023 (2092)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2092/Wprost-24-2023.html> [accessed 20.03.2024].

³⁵ Wprost. (2023). *Issue: 33/2023 (2101)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2101/Wprost-33-2023.html> [accessed 25.03.2024].

³⁶ Wprost. (2023). *Issue: 9/2023 (2077)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2077/Wprost-9-2023.html> [accessed 30.03.2024].

³⁷ Welt. (2023). "Putin's war of conquest is about to fail," says US President Biden. <https://www.welt.de/politik/ausland/article243860437/Ukraine-Joe-Biden-reist-nach-Kiew-Putins-Eroberungskrieg-steht-vor-dem-Scheitern.html> [accessed 05.04.2024].

³⁸ US Embassy in Ukraine. (2023). *Statement from President Joe Biden on Travel to Kyiv*. <https://ua.usembassy.gov/uk/statement-from-president-joe-biden-on-travel-to-kyiv-ukraine/> [accessed 10.04.2024].

³⁹ Wprost. (2023). *Issue: 9/2023 (2077)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2077/Wprost-9-2023.html> [accessed 15.04.2024].

Russian dictators strong power⁴⁰ became a well-known Internet meme, depicted as an ice rink, a tennis court, and a swing.⁴¹

The September cover of 36/2023 (2104) featured Pope Francis riding in a papal car attached to a Russian tank with a distinctive “Z” on it.⁴² It was unexpected to see such a visual image in the influential media of a Catholic country, but there were reasons for this. On the eve of the issue’s release, the Pope urged young Russians not to abandon the imperial heritage of Russia under Peter the Great and Catherine the Great, thus demonstrating support for the Kremlin’s narrative. Although everyone knows that all they have demonstrated and continue to demonstrate is the oppression and enslavement of other peoples. In general, the Pope’s position in this war is quite ambiguous: on the one hand, he meets with Ukrainian children and kisses the Ukrainian flag,⁴³ and on the other hand, he believes that Russian propagandist Daria Dugina was an innocent victim⁴⁴ and encourages Ukrainian and Russian women to carry a cross during the pre-Easter procession, equating the suffering of both peoples.⁴⁵

In 2024, the weekly continued to cover important events of the Russian-Ukrainian war. Thus, in February, the cover depicted V. Orban smiling at dictator V. Putin and burying one of the EU’s stars (6/2024 (2126)).⁴⁶ The image illustrated Hungary’s veto of the European Union’s decision to allocate 50 billion euros from the EU budget to Ukraine.⁴⁷ It is important to emphasize that V. Orban is the only EU leader to have

⁴⁰ Holmes, O. (2022, 8 February). Putin’s massive table: powerplay or paranoia?. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/08/vladimir-putin-massive-table> [accessed 20.04.2024].

⁴¹ Balmer, C. (2022, 15 February). To Russia with love: vast Italian table in Kremlin turns heads. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/russia-with-love-vast-italian-table-kremlin-turns-heads-2022-02-15/> [accessed 25.04.2024].

⁴² Wprost. (2023). *Issue: 36/2023 (2104)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2104/Wprost-36-2023.html> [accessed 30.04.2024].

⁴³ Rzeczpospolita. (2022). *Papież Franciszek Ucałował Flagę Ukrainy z Buczy*. <https://www.rp.pl/kosciol/art36022911-papiez-franciszek-ucalowal-flage-ukrainy-z-buczy> [accessed 05.05.2024].

⁴⁴ Pulella, P. (2022, August 22). Ukraine envoy criticizes pope over comments on Russian killed by car bomb. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/pope-warns-potential-nuclear-disaster-ukraines-zaporizhzhia-plant-2022-08-24/> [accessed 10.05.2024].

⁴⁵ TVN24. (2022). *Droga krzyżowa z udziałem papieża Franciszka. Ukrainka i Rosjanka wspólnie trzymały krzyż*. <https://tvn24.pl/swiat/rzym-droga-krzyzowa-z-udzialem-papieza-franciszka-ukrainka-i-rosjanka-wspolnie-trzymaly-krzyz-st5676922> [accessed 15.05.2024].

⁴⁶ Wprost. (2024). *Issue: 6/2024 (2126)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2126/Wprost-6-2024.html> [accessed 20.05.2024].

⁴⁷ O’Carroll, L. (2023, December 15). Hungary Blocks €50bn in EU Aid for Ukraine Hours After Membership Talks Approved. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2023/dec/15/>

met with the Russian president after the International Criminal Court issued an arrest warrant for him in March 2023.⁴⁸

The images created by the covers of the *Wprost* weekly are part of the so-called soft power. The term “soft power” was first coined by American political scientist Joseph Nye in the late 1980s to describe the ability of one country to influence others or shape the opinions of its citizens through culture and ideas, rather than through economic or military means.⁴⁹ In the visual context, soft power can be manifested through the impact of visible images and their combinations on the collective consciousness and emotional state of society – sometimes the result is manifested before the viewer is aware of the content they consume. Visual images, like drawings, reflect the views of the author. So who created the images that are the subject of our research? Many of them are the works of the world-famous Polish artist and philosopher Paweł Kuczynski, who has received more than 140 awards and honors.⁵⁰ His style is quite recognizable, and his drawings interact with the viewer, prompting them to reflect on important social, economic, and political topics. If we analyze the works he created according to P. Stompka's classification, the technique of their creation is graphics, the location is the Internet, and the main function is to convey information. In addition, the author claims that such a wide publicity and prolonged public attention to the drawings surprises him⁵¹ In fact, there is nothing surprising in this – they resonate in the minds of readers because they speak about important things.

Creating and publishing such digitalized images and images makes an important contribution to setting the record straight and shaping the public's understanding of events. A study conducted at the Massachusetts Institute of Technology showed that people can process images in as little as 13 milliseconds – eight times faster than

hungary-blocks-50bn-in-eu-aid-for-ukraine-hours-after-membership-talks-were-approved [accessed 25.05.2024].

⁴⁸ Sadecki, A. (2023, October 19). Orbán-Putin meeting in Beijing: Hungary getting further and further away from the West. *OSW*. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-10-19/spotkanie-orban-putin-w-pekinie-wegry-coraz-dalej-od-zachodu> [accessed 30.05.2024].

⁴⁹ Sassen, S. (2013, April 22). The End of Power: Why Being in Charge Isn't What It Used to Be. *Americas Quarterly*. <https://www.americasquarterly.org/fulltextarticle/the-end-of-power-from-boardrooms-to-battlefields-and-churches-to-states-why-being-in-charge-isnt-what-it-used-to-be-i-by-moises-naim/> [accessed 07.05.2024].

⁵⁰ Pictorem. (2023). *Paweł Kuczynski's Profile*. <https://www.pictorem.com/profile/Paweł.Kuczynski> [accessed 10.05.2024].

⁵¹ Niesłuchowska, A. (2022, June 12). Author of the notorious “Wprost” cover story: I'm not interested in what Scholz and Macron think about my work. *Wprost*. <https://www.wprost.pl/kraj/10747660/okladka-wprost-komentowana-na-calym-swiecie-autor-zabral-glos.html> [accessed 16.05.2024].

previously thought.⁵² This means that digital images can quickly influence public opinion by providing instantaneous information.

It is worth noting that the support of the weekly's creators was not only in articles and images, but also in practice: since the beginning of the full-scale invasion, *Wprost* has created a separate bilingual page, www.wprostukraine.eu, where they still publish the most important news and practical information for Ukrainians living in Poland. The main goal of this page is to support Ukrainian journalists, as well as to fight disinformation on the Internet and debunk fake news.⁵³ The project was funded in the amount of PLN 4,030,296.40 by the Prime Minister's Office as part of the public task "Assistance to Ukrainian journalists and the Ukrainian community in Poland – popularization of knowledge and formation of public awareness of refugees from Ukraine."

All of the above prompts us to ask: What is the actual power of images in creating journalistic impact? The research findings reflect the majority view that images can be agents of change.⁵⁴ In the case of Russia's war against Ukraine, we can see that images in the media have become an integral part of political news coverage. Such images have a powerful potential to focus attention, condense information, encourage further reading and searching, and inspire the reader to take further actions related to civic engagement. Nevertheless, there are certain requirements for such images: they evoke a reaction when they correlate with such categories as emotionality, newsworthy information, controversy, relevance, etc.⁵⁵ Each thematic cover created by the weekly had the following characteristics, encouraging the reader to interact with the content, which can be traced on their Instagram account.⁵⁶ In an article exploring the visual as a source of historical research, Oleh Rabenchuk emphasizes that modern visual media are an important way of recording, storing, and communicating historical knowledge that organically complements verbal means.⁵⁷

⁵² Trafton, A. (2014, January 16). In the Blink of an Eye. *MIT News*. <https://news.mit.edu/2014/in-the-blink-of-an-eye-0116> [accessed 21.05.2024].

⁵³ Media for Ukraine. (2023). *Media for Ukraine*. <https://mediaforukraine.org/> [accessed 26.05.2024].

⁵⁴ Dahmen, N., Miller, K. C., and Walth, B. (2021, January). The Power of Images? Visual Journalists' Assessment of the Impact of Imagery. *Visual Communication Quarterly*, 28(1), 34–44. https://www.researchgate.net/publication/349981243_The_Power_of_Images_Visual_Journalists'_Assessment_of_the_Impact_of_Imagery [accessed 27.05.2024].

⁵⁵ Geise, S., Heck, A., and Panke, D. (2020, February 21). The Effects of Digital Media Images on Political Participation Online: Results of an Eye-Tracking Experiment Integrating Individual Perceptions of "Photo News Factors". *Policy & Internet*, 13, 54–85. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/poi3.235> [accessed 18.05.2024].

⁵⁶ Instagram. (2023). *Tygodnik Wprost*. <https://www.instagram.com/tygodnikwprost/> [accessed 28.05.2024].

⁵⁷ Rabenchuk, O. (2012). On the Question of the Visual as a Source of Historical Research. *Ukraine of the XX Century: Culture, Ideology, Politics*, 17, 29–39. http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2012_17/4.pdf [accessed 21.05.2024].

Summarizing the above, it should be emphasized that visual images of Russia's full-scale war against Ukraine have become a frequent theme of the covers of the Polish socio-political weekly *Wprost*. The magazine's editorial board actively broadcasts key events both in the format of articles and visuals. The most prolific author of visual content for *Wprost*, Pawel Kuczynski, gained international recognition and received an award for one of his images. It was his images that became the most striking visuals of this period in the Polish cultural space. In general, by creating a cultural and emotional narrative, the weekly *Wprost* not only reproduces events, but also effectively shapes emotional perception and collective social consciousness, calling for practical actions to help Ukraine. The analysis of the weekly's information content, especially visual content, suggests that the weekly's staff is actively fighting fakes and Russian propaganda in the information sphere, presenting a high-quality selection of news not only for Polish but also for Ukrainian and European readers.

References

- Balmer, C. (2022, February 15). To Russia with love: vast Italian table in Kremlin turns heads. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/russia-with-love-vast-italian-table-kremlin-turns-heads-2022-02-15/> [accessed 25.04.2024].
- Bradford, V. (2007). *In the Regard of the Image*, 27(3/4), 471–504.
- Dahmen, N., Miller, K. C., and Walth, B. (2021, January). The Power of Images? Visual Journalists' Assessment of the Impact of Imagery. *Visual Communication Quarterly*, 28(1), 34–44. https://www.researchgate.net/publication/349981243_The_Power_of_Images_Visual_Journalists'_Assessment_of_the_Impact_of_Imagery [accessed 27.05.2024].
- Gardner, S. (2022, April 11). In Ukrainian Street, a Corpse with Hands Bound and a Bullet Wound to the Head. *Reuters*. <https://widerimage.reuters.com/story/in-ukrainian-street-a-corpse-with-hands-bound-and-a-bullet-wound-to-the-head> [accessed 02.01.2024].
- Geise, S., Heck, A., and Panke, D. (2020, February 21). The Effects of Digital Media Images on Political Participation Online: Results of an Eye-Tracking Experiment Integrating Individual Perceptions of "Photo News Factors". *Policy & Internet*, 13, 54–85. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/poi3.235> [accessed 18.05.2024].
- Herszenhorn, D. M. and Bayer, L. (2022, February 1). Strongmen strut their stuff as Orbán visits Putin in Russia. *Politico*. <https://www.politico.eu/article/viktor-orban-vladimir-putin-hungary-russia-kremlin-meeting/> [accessed 30.01.2024].
- Holmes, O. (2022, February 8). Putin's massive table: powerplay or paranoia? *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/08/vladimir-putin-massive-table> [accessed 20.04.2024].
- Horban, M. (2023, September 7). Ukrainian Refugees May Remain Abroad: Research. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinski-bizhentsi-mozhut-zalyshyty-sya-za-kordonom-doslidzhennya/32582546.html> [accessed 20.12.2023].
- Instagram. (2023). *Tygodnik Wprost*. <https://www.instagram.com/tygodnikwprost/> [accessed 28.05.2024].
- Kalashnyk, P. (2023, September 5). Better at home? Up to 3.3 million refugees may not return to Ukraine, costing 7% of GDP. Key points from the CES demographic report. *Forbes*. <https://forbes.ua/money/bizhentsi-doslidzhennya0409202315788#:~:text=%D0%A3%20>

- %D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BD%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%20%D0%BA%D1%96%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BC%202022,%2C%20%D1%83%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D1%96%20%E2%80%93%20990%20000%20 [accessed 18.12.2023].
- Ma, X. (2022, April). A review of the studies on social media images from the perspective of information interaction. *ScienceDirect*, 6(1), 100004. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2543925122001024> [accessed 12.10.2023].
- Media for Ukraine. (2023). Media for Ukraine. <https://mediaforukraine.org/> [accessed 26.05.2024].
- Millard, F. (1998). Democratization and the Media in Poland 1989–1997. *Democratization*, 5(2), 85–105. <https://tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13510349808403560> [accessed 10.11.2023].
- Niesłuchowska, A. (2022, June 12). Author of the notorious “Wprost” cover story: I’m not interested in what Scholz and Macron think about my work. *Wprost*. <https://www.wprost.pl/kraj/10747660/okladka-wprost-komentowana-na-calym-swiecie-autor-zabral-glos.html> [accessed 16.05.2024].
- O’Carroll, L. (2023, December 15). Hungary Blocks €50bn in EU Aid for Ukraine Hours After Membership Talks Approved. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2023/dec/15/hungary-blocks-50bn-in-eu-aid-for-ukraine-hours-after-membership-talks-were-approved> [accessed 25.05.2024].
- Parubets, O. (2014). Functions of the press in the context of media system transformation. *Osvita rehionu*, 4, 55. <http://social-science.uu.edu.ua/article/1279> [accessed 16.10.2023].
- Pictorem. (2023). *Pawel Kuczynski's Profile*. <https://www.pictorem.com/profile/Pawel.Kuczynski> [accessed 10.05.2024].
- Platoff, A. M. (2012). The “Forward Russia” Flag: Examining the Changing Use of the Bear as a Symbol of Russia. *A Journal of Vexillology*.
- Potocka, J. (2023, March 6). Ranking of the most influential Poles according to Wprost. *RMF24*. https://www.rmf24.pl/fakty/polska/news-ranking-najbardziej-wplywowych-polakow-wg-wprost,nId,6409848#crp_state=1 [accessed 10.12.2023].
- Psychology Tips. (2023). *Visual Imagery*. https://psychology.tips/visual-imagery/?utm_content=cmp=true [accessed 18.12.2023].
- Pullela, P. (2022, August 22). Ukraine envoy criticizes pope over comments on Russian killed by car bomb. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/pope-warns-potential-nuclear-disaster-ukraines-zaporizhzhia-plant-2022-08-24/> [accessed 10.05.2024].
- Rabenchuk, O. (2012). On the Question of the Visual as a Source of Historical Research. *Ukraine of the XX Century: Culture, Ideology, Politics*, 17, 29–39. http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2012_17/4.pdf [accessed 21.05.2024].
- Reuters. (2022). *Ukraine Puts Destroyed Russian Tanks on Display*. <https://www.reuters.com/news/picture/ukraine-puts-destroyed-russian-tanks-on-idUSRTS82NEY> [accessed 15.01.2024].
- Rzeczpospolita. (2022). *Papież Franciszek Ucałował Flagę Ukrainu z Buczy*. <https://www.rp.pl/kosciol/art36022911-papiez-franciszek-ucalowal-flage-ukrainy-z-buczy> [accessed 05.05.2024].
- Sabbagh, D. (2022, June 4). Russia Must Not Be Humiliated, Says Emmanuel Macron. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/04/russia-must-not-be-humiliated-ukraine-emmanuel-macron> [accessed 05.02.2024].

- Sadecki, A. (2023, October 19). Orbán-Putin meeting in Beijing: Hungary getting further and further away from the West. *OSW*. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-10-19/spotkanie-orban-putin-w-pekiniu-wegry-coraz-dalej-od-zachodu> [accessed 30.05.2024].
- Sassen, S. (2013, April 22). The End of Power: Why Being in Charge Isn't What It Used to Be. *Americas Quarterly*. <https://www.americasquarterly.org/fulltextarticle/ithe-end-of-power-from-boardrooms-to-battlefields-and-churches-to-states-why-being-in-charge-isnt-what-it-used-to-be-i-by-moises-naim/> [accessed 07.05.2024].
- Sztompka, P. (2008). *Socjologia wizualna*. Polska Akademia Nauk.
- Trafton, A. (2014, January 16). In the Blink of an Eye. *MIT News*. <https://news.mit.edu/2014/in-the-blink-of-an-eye-0116> [accessed 21.05.2024].
- TVN24. (2022). *Droga krzyżowa z udziałem nanu Franciszka. Ukrainka i Rosjanka wspólnie trzymały krzyż*. <https://tvn24.pl/swiat/rzym-droga-krzyzowa-z-udzialem-papieza-franciszka-ukrainka-i-rosjanka-wspolnie-trzymaly-krzyz-st5676922> [accessed 15.05.2024].
- Twitter. (2022, August 20). *Defense of Ukraine*. https://twitter.com/DefenceU/status/1560933336557801472?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1560933336557801472%7Ctwgr%5E4b277cf8646b9dd647e424e208d82066255969fe%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2Fpulseembed.eu%2Fp2em%2ForOsi200N%2F [accessed 20.01.2024].
- US Embassy in Ukraine. (2023). *Statement from President Joe Biden on Travel to Kyiv*. <https://ua.usembassy.gov/uk/statement-from-president-joe-biden-on-travel-to-kyiv-ukraine/> [accessed 10.04.2024].
- Welt. (2023). *"Putin's war of conquest is about to fail," says US President Biden*. <https://www.welt.de/politik/ausland/article243860437/Ukraine-Joe-Biden-reist-nach-Kiew-Putins-Eroberungskrieg-steht-vor-dem-Scheitern.html> [accessed 05.04.2024].
- Wirtualne media. (2023). *Wprost.pl z 8 mln internautów, Niezależna i wPolityce przyciągają na najdłużej*. <https://www.wirtualnemedi.pl/arttykul/wprost-pl-z-8-mln-internautow-niezalezna-i-wpolityce-przyciagaja-na-najdluzej> [accessed 15.11.2023].
- Wprost. (2023). *Autor okładek „Wprost” z kolejną nagrodą. II miejsce w międzynarodowym konkursie*. <https://www.wprost.pl/kultura/11413648/autor-okladek-wprost-z-kolejna-nagroda-ii-miejsce-w-miedzynarodowym-konkursie.html> [accessed 15.02.2024].

Wprost magazine issues

- Wprost. (2022). *Issue: 7/2022 (2024)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2024/Wprost-7-2022.html> [accessed 21.11.2023].
- Wprost. (2022). *Issue: 8/2022 (2025)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2025/Wprost-8-2022.html> [accessed 01.12.2023].
- Wprost. (2022). *Issue: 9/2022 (2026)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2026/Wprost-9-2022.html> [accessed 05.12.2023].
- Wprost. (2022). *Issue: 10/2022 (2027)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2027/Wprost-10-2022.html> [accessed 15.12.2023].
- Wprost. (2022). *Issue: 11/2022 (2028)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2028/Wprost-11-2022.html> [accessed 26.11.2023].
- Wprost. (2022). *Issue: 14/2022 (2031)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2031/Wprost-14-2022.html> [accessed 25.12.2023].

- Wprost. (2022). *Issue: 18/2022 (2035)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2035/Wprost-18-2022.html> [accessed 10.01.2024].
- Wprost. (2022). *Issue: 22/2022 (2039)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2039/Wprost-22-2022.html> [accessed 25.01.2024].
- Wprost. (2022). *Issue: 34/2022 (2051)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2051/Wprost-34-2022.html> [accessed 01.03.2024].
- Wprost. (2022). *Issue: 38/2022 (2055)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2055/Wprost-38-2022.html> [accessed 10.02.2024].
- Wprost. (2022). *Issue: 40/2022 (2057)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2057/Wprost-40-2022.html> [accessed 20.02.2024].
- Wprost. (2022). *Issue: 45/2022 (2062)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2062/Wprost-45-2022.html> [accessed 12.12.2023].
- Wprost. (2022). *Issue: 50/2022 (2067)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2067/Wprost-50-2022.html> [accessed 05.03.2024].
- Wprost. (2023). *Issue: 4/2023 (2072)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2072/Wprost-4-2023.html> [accessed 15.03.2024].
- Wprost. (2023). *Issue: 9/2023 (2077)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2077/Wprost-9-2023.html> [accessed 30.03.2024].
- Wprost. (2023). *Issue: 24/2023 (2092)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2092/Wprost-24-2023.html> [accessed 20.03.2024].
- Wprost. (2023). *Issue: 27/2023 (2095)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2095/Wprost-27-2023.html> [accessed 25.02.2024].
- Wprost. (2023). *Issue: 33/2023 (2101)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2101/Wprost-33-2023.html> [accessed 25.03.2024].
- Wprost. (2023). *Issue: 36/2023 (2104)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2104/Wprost-36-2023.html> [accessed 30.04.2024].
- Wprost. (2023). *Issue: 52/2023 (2120)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2120/Wprost-52-2023.html> [accessed 10.03.2024].
- Wprost. (2024). *Issue: 6/2024 (2126)*. <https://www.wprost.pl/tygodnik/archiwum/2126/Wprost-6-2024.html> [accessed 20.05.2024].

Author's biography

Vira Dutkanych – PhD student. She obtained her Master's degree in History from Ivan Franko National University of Lviv. Her research interests include the examination of Russia's war against Ukraine, the study of visual images, and mass culture. Her latest article on this topic was published in the Scientific Notes of the Faculty of History of Lviv University "Dynamics of Changes in the European Community's Response to Crimes Against Humanity Through the Prism of the Visuals (Russian-Ukrainian War 2014–2023)."

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.9

Zoya Baran

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9685-3953>

Tamara Poleshchuk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8802-0633>

Polityka pamięci, szkolna edukacja historyczna w Rosji i wojna przeciwko Ukrainie

The politics of memory, the teaching of history in Russia and the war against Ukraine

Abstract

W artykule zbadano wpływ państwowej polityki pamięci Federacji Rosyjskiej w latach dwutyśnięcych na nauczanie historii w szkołach. Przeanalizowano ujęcie ukraińskich wydarzeń historycznych w rosyjskich podręcznikach szkolnych i podkreślono, że podstawą metodologiczną ich treści była przede wszystkim imperialna tradycja historiograficzna. Zauważa się, że od początku XXI wieku szkolna edukacja historyczna w Federacji Rosyjskiej, a w szczególności podręczniki, stała się skutecznym narzędziem państwa, które dążyło do ideologicznego ujednolicenia treści edukacji historycznej z naciskiem na ideę rosyjskiej państwowości i lojalności obywateli wobec rządu. Analiza rosyjskich podręczników szkolnych pokazuje, że ich autorzy odmawiają Ukrainie i Ukraińcom własnej podmiotowości, a ukraińskie historie przedstawiają jedynie jako część tej ogólnorosyjskiej. Fascynacja „wielką przeszłością” i nieznajomość prawdziwej historii Ukrainy będzie jednym z czynników, które popchną prezydenta Rosji Władimira Putina i jego otoczenie do rozpoczęcia wojny przeciwko narodowi, który nazywali lub „braterskim”, lub „единым”. Po aneksji Krymu i rozpoczęciu agresji na Donbas w 2014 roku, państwo rosyjskie przejęło pełną kontrolę nad przygotowaniem szkolnych podręczników historii. W swoich publicznych wystąpieniach Putin wielokrotnie mówił o historii, podkreślając historyczną jedność Rosjan i Ukraińców, którzy – jego zdaniem – stanowią „jeden naród”. W kontekście wojny na pełną skalę przeciwko Ukrainie autorzy rosyjskich podręczników szkolnych wprowadzają Putinowskie podejście do historii, wpajając młodemu pokoleniu ideę, że Ukraina i Ukraińcy „nie istnieli, nie istnieją i nie mogą istnieć”.

Słowa kluczowe: polityka pamięci, szkolna edukacja historyczna, stosunki rosyjsko-ukraińskie, ideologia imperialna

Abstract

The article focuses on the impact of the state memory policy of the Russian Federation in the 2000s on the school history course, analyses the coverage of Ukrainian history events in Russian school textbooks, and emphasises that the methodological basis of their content was primarily the imperial historiographical tradition. It is noted that since the early 2000s, school historical education in the Russian Federation, especially textbooks, has become an effective tool of the state, which sought ideological unification of the content of historical education with an emphasis on the idea of Russian statehood and citizens' loyalty to the government. An analysis of Russian school textbooks shows that their authors deny Ukraine and Ukrainians their own subjectivity, and present Ukrainian history as only a part of the all-Russian history. The fascination with the „great past” and ignorance of Ukraine's true history will be one of the factors that will push Russian President Vladimir Putin and his entourage to start a war against the people they have called „brotherly” or „unitary”. After the annexation of Crimea and the beginning of the aggression in Donbas in 2014, the Russian state took full control of the preparation of school history textbooks. Putin has repeatedly spoken about history in his public speeches, emphasising the historical unity of Russians and Ukrainians, who, in his view, constitute „one people”. In the context of a full-scale war against Ukraine, the authors of Russian school textbooks are introducing Putin's approaches to history, instilling in the younger generation the idea that Ukraine and Ukrainians „did not exist, do not exist and cannot exist”.

Keywords: politics of memory, school history education, Russian-Ukrainian relations, imperial ideology

Wprowadzenie

W latach 90. XX wieku niepodległe kraje, które wyłoniły się z gruzów po Związku Radzieckim, stanęły przed koniecznością zbudowania „państwa narodowego”. Jednym z elementów tego procesu było tworzenie nowych narracji historycznych w oparciu na własnych szkołach historiograficznych. W przypadku Federacji Rosyjskiej oznaczało to powrót do koncepcji „tysiącletniej rosyjskiej państwowości” Nikołaja Karamzina, Siergieja Sołowjowa i Wasilija Kluczewskiego, w której historia Ukrainy była postrzegana jako część historii ogólnorosyjskiej. Powstanie niepodległej Ukrainy i stworzenie jej narodowej narracji zaprzeczyło nie tylko sowieckim interpretacjom przeszłości, ale także podstawom rosyjskiej klasycznej historiografii. Od początku lat 90. edukacja historyczna w Ukrainie opierała się na nieco zmodernizowanym „schemacie Mychajły Hruszewskiego”, a w Rosji – przede wszystkim na imperialnej tradycji historiograficznej. Położyło to podwaliny pod „walkę o historię” między Rosją a Ukrainą, opartą na sprzecznych aspektach historii narodowych/„znacjonalizowanych”.

Celem badania jest nakreślenie wpływu polityki pamięci państwa, w szczególności prezydentów, na nauczanie historii w szkołach Federacji Rosyjskiej w latach dwutysięcznych, analiza wizji ukraińskiej historii w rosyjskich podręcznikach szkolnych oraz pokazanie, w jaki sposób „bitwa o historię” stała się zwiastunem i elementem wojny Rosji przeciwko Ukrainie.

W latach 90. i dwutysięcznych, zwłaszcza po objęciu władzy przez prezydenta Władimira Putina, rola historii w polityce wewnętrznej i zagranicznej Rosji wzrosła. Urażona świadomość imperialna związana z upadkiem ZSRR, który wielu Rosjan przeżyło

також в вимірі особистому, і ментальне прагнення більшості населення країни, аби жити в сильній державі, куди „всі боялися, але шанували” виявилися ефективним засобом єднання людей навколо держави, гарантією стабільності політичної і соціально-економічної а також активізації Росії на міжнародній арені. У лютому 2007 року, на конференції безпеки в Мюнхені, Путін оголосив, що ера уніполарного світу добігла кінця, а Росія буде одним з головних гравців у новому світі¹.

У наступних роках держава російська (багоязичний інформаційний канал Russia Today, фундація Російський Мир і Російське Товариство), Російська Церква Православна, деякі політичні партії і багато інтелектуалів активно просувають російський вплив ідеологічний, політичний і культурний на весь світ². Виникає нова ідеологія державна зована „*ruskim mirom*”, заснована на ідеї Росії як окремої цивілізації, куди головними рисами є мова і культура, православ'я, спільна історія і пам'ять історична³. Поділяємо думку дослідників Ольги Василюк і Сергія Василюка, що „існування незалежної держави української і європейський вибір України... загрожує і заперечує домінування російського Імперію і ідеології *російського світу*...”⁴.

Тиск на історію і пам'ять історичну в новій ідеології державній вимагав також ідеологічного єднання змісту освіти історичної, в тому понятійній і потенційній змісту підручників шкільних. Тенденції, що вказують на намір держави охопити освіту історичну контролем держави з'являлися ще раніше. Однак найбільшій реакції викликало звернення в грудні 2003 року від Міністерства Освіти і Науки Федерації Російської дозволити на друку популярного серед вчителів і учнів підручника авторства Ігоря Долутського⁵. 25 листопада 2003 року міністр освіти Володимир Філіппов критикував деякі записи підручника, куди від 1993 року був шістьма разами перевидаваний. Найбільше обурення міністра викликало одне з завдань, куди відносилось до твердження журналіста Юрія Буртина, що в Росії мав місце переворот держави, в результаті куди виник особистий режим Путіна,

¹ Путин В. (2007, 10 февраля). *Выступление на Мюнхенской конференции по вопросам политики и безопасности*. <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> [доступ 10.01.2024].

² Коваль Н., Ірисова М., Титюк С., Терещенко Д. (2022). *Російське невдоволення: нестерпна жорстокість „м'якої сили”*. <https://ui.org.ua/sectors/rossotrudnichestvo-the-unbearable-harshness-of-soft-power/> [доступ 10.01.2024]; Масієнко Ю., Загривенко К., Коваль Н., Терещенко Д. (2022). „Російський прапор буде там, де є російська мова: Фонд „Російський мир”. <https://ui.org.ua/sectors/russkiy-mir-foundation/> [доступ 10.01.2024]; Якубова Л. (2018). „Російський мир” в Україні: на краю прірви. „Кліо”, Київ.

³ Плохій С. (2019). *Загублене царство. Історія „Російського світу” з 1470 року до сьогодні*. Пер. з англ. Фоліо, Харків; Бабинський А. (2023). *Війна за „російський мир” чи „Святу Русь”? Ідеологічні корені російської агресії*. „Наукові записки УКУ: Богослов'я”, 10, 225–251; Денисенко В. (2023). *Як зруйнувати російський мир*. Наш Формат, Київ.

⁴ Wasiuta O., Wasiuta S. (2017). *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*. Arcana, Kraków, s. 257.

⁵ Долутский И. И. (2002). *Отечественная история. XX век: Учеб. для 10–11 кл. общеобразован. учреждений. В двух частях. Ч.2*. Мнемозина, Москва.

oraz przedstawiało opinię lidera partii Jabłoko Grigorija Jawlinskiego, że w 2001 roku w kraju powstało „państwo policyjne”⁶.

Prezydent Putin również wypowiedział się na temat szkolnych podręczników do historii. Na spotkaniu z historykami w Rosyjskiej Bibliotece Państwowej 27 listopada 2003 roku powiedział: „Oczywiście, to dobrze, że mamy dużą różnorodność literatury tego rodzaju... Ale autorzy dzisiaj idą w drugą skrajność i ignorują temat patriotyzmu, zamiast wspierać poczucie dumy u uczniów”⁷. Putin wziął udział w konferencji nauczycieli historii i wiedzy o społeczeństwie, która odbyła się w Moskwie w czerwcu 2007 roku. W swoim przemówieniu do uczestników, z jednej strony, podkreślił odpowiedzialność autorów i wydawców za treść literatury edukacyjnej, a z drugiej argumentował, że podręczniki nie spełniają interesów państwa w dziedzinie edukacji historycznej: „Widzicie, wiele podręczników piszą ludzie, którzy pracują za zagraniczne granty. Wykonują więc *polku-baboczku* (taniec polka z motylami – aut.) zamówioną przez tych, którzy płacą”⁸. Na tej konferencji zaprezentowano podręcznik współczesnej historii Rosji dla nauczycieli autorstwa historyka Aleksandra Filippowa, który nie jest obcy administracji prezydenckiej⁹. Podstawą metodologiczną podręcznika, według autora, jest odrzucenie koncepcji totalitaryzmu jako nienaukowego narzędzia „zimnej wojny” i odzwierciedlenie okresu sowieckiego w kategoriach teorii modernizacji. Jak zauważają historycy krytyczni wobec treści współczesnej historii Rosji przedstawionej przez Filippowa, w rzeczywistości sednem była normalizacja stalinizmu jako autorytarnego modelu przyspieszonej modernizacji w „oblężonej twierdzy” i uzasadnienie wiodącej roli autorytarnego przywódcy w rozwiązywaniu podobnych problemów na obecnym etapie¹⁰. Pomimo dyskusji wokół podręcznika Filippowa, on i jego główny współautor w następnych latach, Aleksandr Daniłow, kierownik Wydziału Historii Moskiewskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego, przygotowali podręcznik i zalecenia metodyczne dotyczące historii Rosji dla 11. klasy¹¹. Pośrednią oznaką

⁶ Więcej: Свешников А. (2004). *Борьба вокруг школьных учебников истории в постсоветской России: основные тенденции и результаты*. <https://magazines.gorky.media/nz/2004/4/borba-vokrug-shkolnyh-uchebnikov-istorii-v-postsovetsoj-rossii-osnovnye-tendenczii-i-rezultaty.html> [dostęp 02.01.2024].

⁷ NEWSru (2003, 27 ноября). *Путин: школьные учебники – не площадка для политической борьбы, с истории «надо снять всю шелуху и пену»*. <https://www.newsru.com/russia/27nov2003/pres.html> [dostęp 02.01.2024].

⁸ Президент России. Официальное интернет-представительство президента России (2007, 21 июня). *Стенографический отчет о встрече с делегатами Всероссийской конференции преподавателей гуманитарных и общественных наук*. <http://archive.kremlin.ru/text/appears/2007/06/135323.shtml> [dostęp 02.01.2024].

⁹ Филиппов А.В. (2007). *Новейшая история России, 1945–2006 гг.: Кн. для учителя*. Просвещение, Москва.

¹⁰ Więcej: Миллер А. (2012). *Историческая политика в России: новый поворот?* W Миллер А., Липман М. (ред.). *Историческая политика в XXI в.* (с. 328–367). Новое литературное обозрение, Москва, с. 328–367.

¹¹ Данилов А. А., Уткин А. И., Филиппов А. В. (ред.). (2007). *История России. 1945–2007: Учебник для 11 класса*. Просвещение, Москва; Данилов А. А. (2008). *История России. 1900–1945. Методическое пособие. 11 класс*. Просвещение, Москва.

zamiaru władz uczynienia tych podręczników „głównymi” i „jedynymi” był ich duży nakład w porównaniu z innymi publikacjami¹².

Kwestia podręczników do historii była jedną z głównych, którą zajęła się Komisja ds. przeciwdziałania próbom fałszowania historii ze szkodą dla interesów Rosji, utworzona na polecenie prezydenta Dmitrija Miedwiediewa¹³. Na czele 28-osobowego zespołu stanął szef administracji prezydenckiej Siergiej Naryszkin, a jej członkami byli wpływowi urzędnicy i politycy; znalazło się w niej tylko trzech zawodowych historyków (dyrektor Instytutu Historii Rosji Rosyjskiej Akademii Nauk Andriej Sacharow, dyrektor Instytutu Historii Powszechnej Aleksandr Czubarian, prezes Fundacji Badań Perspektyw Historycznych Natalia Narocznicza). Już na pierwszym posiedzeniu w dniu 28 sierpnia 2009 roku podkreślono, że podręczniki historii odgrywają kluczową rolę w przeciwdziałaniu fałszowaniu historii¹⁴. Pojawienie się badań nad podręcznikami historii w byłych republikach radzieckich można uznać za przejaw działalności Komisji¹⁵. Spośród szeregu publikacji¹⁶, które ukazały się w latach 2009–2012, najobszer-

¹² Szczegółowa analiza publikacji: Турченко Ф. (2013). „Общая история”: наука чи політика? W Шаповал Ю. (ред.) *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. (с. 414–446). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Київ; Гирич І. (2013). Українська історична пам'ять, шкільні підручники і освіта. W Шаповал Ю. (ред.) *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. (с. 326–391). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Київ; Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. (2013). *Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації*. НАН України, Інститут історії України, Київ, с. 29–52.

¹³ Президент России. Официальное интернет-представительство президента России (2009). *О Комиссии при Президенте Российской Федерации по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России. Указ Президента Российской Федерации от 15 мая 2009 г. № 549*. <https://web.archive.org/web/20090523093807/http://document.kremlin.ru/doc.asp?ID=052421> [dostęp 02.01.2024].

¹⁴ Турченко Ф. (2013). „Общая история”: наука чи політика? W Шаповал Ю. (ред.) *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Київ, с. 416.

¹⁵ Należy zauważyć, że Rosja już wcześniej wykazywała zainteresowanie podręcznikami szkolnymi nowych państw. Zob. na przykład: Бомсдорф Ф., Бордюгов Г. (ред.) (2003). *Россия и страны Балтии, Центральной и Восточной Европы, Южного Кавказа и Центральной Азии: старые и новые образы в современных учебниках истории. Научные доклады и сообщения*. АИРО-XXI, Москва.

¹⁶ Данилов А. А., Филиппов А. В. (ред.) (2009). *Освещение общей истории России и постсоветских стран в школьных учебниках истории новых независимых государств*. Москва; Якунин В. И. (ред.) (2009). *Школьный учебник истории и государственная политика*. Научный эксперт. Москва, с. 227–308; Данилов А. А., Филиппов А. В. (ред.) (2010). *История России и новых независимых государств в школьных учебниках: Книга для учителя*. Просвещение, Москва; Данилов А. А., Филиппов А. В. (ред.) (2010). *Прибалтика и Средняя Азия в составе Российской империи и СССР: мифы современных учебников постсоветских стран и реальность социально-экономических подсчетов*. Центр общественных технологий. Москва. http://nlvp.ru/reports/Middle_Asia_Pribalty_History_for_www_02.pdf [dostęp 02.01.2024]; Гузенкова Т. (ред.) (2012). „Расскажу вам о войне”: *Вторая мировая и Великая Отечественная войны в учебниках и сознании школьников славянских стран*. Российский институт стратегических исследований. Москва.

niejszym pod względem liczby przebadanych podręczników był raport zatytułowany „Ujęcie historii powszechnej Rosji i krajów poradzieckich w szkolnych podręcznikach historii nowych niepodległych państw”¹⁷. W publikacji, pod redakcją Daniłowa i Filipowa, 13 ekspertów przeanalizowało 187 podręczników historii z 12 krajów, w tym z Ukrainy¹⁸. Autorzy raportu doszli do wniosku, że za wyjątkiem Białorusi i częściowo Armenii, „wszystkie inne kraje zdecydowały się uczyć młode pokolenie nacjonalistycznej interpretacji historii opartej na mitach o starożytności ich narodu, wysokiej misji kulturowej ich przodków i »zaprzysiężonym wrogu«. Argumentowali również, że „Imperium Rosyjskie i Związek Radziecki, Federacja Rosyjska jako następca ZSRR, obiektywnie pojawiają się w takiej literaturze jako główny i prawie jedyny sprawca wszystkich kłopotów i nieszczęść tych narodów”. Z drugiej strony autorzy podkreślili, że „przemilczane są wszystkie dobre rzeczy, które narody byłego ZSRR otrzymały, żyjąc obok wielkiego narodu rosyjskiego”¹⁹. Eksperci dokonali przeglądu treści podręczników, w tym ukraińskich, pod kątem następujących tematów: Pochodzenie narodów i państw. Starożytność historii narodowej; Pierwsze kontakty z Rosją i Rosjanami; Włączenie do Rosji; Ogólna ocena bycia częścią przedrewolucyjnej Rosji; Wydarzenia rewolucji i wojny domowej; Geneza II wojny światowej. Wielka Wojna Ojczyźniana; Ogólna ocena radzieckiego okresu historii narodowej.

Jak autorzy postrzegają ukraińskie tematy? Wydaje się, że dla rosyjskich ekspertów, którzy dokonali przeglądu treści ukraińskich podręczników historii, decydujące znaczenie miały imperialne i radzieckie tradycje historiograficzne. Ponadto, wszystkie najważniejsze wydarzenia ukraińskiej historii są przedstawiane głównie jako epizody historii ogólnorosyjskiej. Przede wszystkim kategorycznie odrzucają „schemat” historii Europy Wschodniej Hruszewskiego; uważają, że termin „Ukraina–Ruś”, wprowadzony przez niego w odniesieniu do Rusi Kijowskiej, jest „hybrydą stworzoną do celów politycznych podczas budowy nowej, ukraińskiej tożsamości na przełomie XIX i XX wieku”. „Tak więc, – argumentują autorzy – prezentacja historii starożytnej Rusi w ukraińskich podręcznikach jest, delikatnie mówiąc, na wpół fantastyczna”²⁰. Rosyjskim ekspertom nie podoba się również sposób, w jaki ukraińscy autorzy przedstawiają rewolucję narodową z połowy XVII wieku pod przywództwem Bohdana Chmielnickiego, wydarzenia, w wyniku którego ziemie ukraińskie znalazły się w Rosji. Twierdzą również, że reprodukują mity współczesnej ukraińskiej historiografii o „ukraińskim państwie kozackim” i „hetmańskiej Ukrainie”, które – jak uważają – w rzeczywistości nie istniały²¹. Są również oburzeni faktem, że polityka Rosji wobec ziem ukraińskich w imperium jest postrzegana jako „wielkomocarstwowa”, która „utrudniała rozwój kulturalny

¹⁷ Данилов А. А., Филиппов А. В. (ред). (2009). *Освещение общей истории России и постсоветских стран в школьных учебниках истории новых независимых государств*. Москва.

¹⁸ *Ibidem*, s. 281–282, s. 367–383.

¹⁹ *Ibidem*, s. 5, s. 6, s. 262.

²⁰ *Ibidem*, s. 29, s. 35.

²¹ *Ibidem*, s. 49, s. 51–52.

i polityczny narodu ukraińskiego²². Wydarzenia rewolucyjne lat 1917–1921 w Ukrainie, w szczególności polityka Rady Centralnej, są postrzegane jako mające na celu „dezintegrację Rosji”. Wszystko, co wiąże się z działalnością przedstawicieli ukraińskiego ruchu narodowego, z próbami stworzenia własnego państwa i jego obrony, jest potępiane, uznawane za awanturnictwo lub antyrosyjskie intrygi²³.

Rosyjscy autorzy są szczególnie niezadowoleni ze stwierdzeń w ukraińskich podręcznikach, że „II wojna światowa została rozpętana wspólnie przez ZSRR i Niemcy w wyniku paktu Ribbentrop-Mołotow”, a zatem „dwa państwa działały jako agresorzy”, a także z faktu, że nie wszyscy ukraińscy autorzy używają terminu „Wielka Wojna Ojczyźniana”. Przypisywanie Związkowi Radzieckiemu winy za wybuch II wojny światowej i oskarżanie go o agresję, zdaniem rosyjskich autorów, w rzeczywistości pomaga „zrehabilitować lokalnych kolaborantów i przedstawić ich jako bojowników o wolność”²⁴. Są oburzeni, że „ukraińskie podręczniki kultywują mit ZSRR jako totalitarnego „imperium”, które prowadziło politykę „rusyfikacji”. Straty demograficzne Ukrainy, które są przedstawiane w ukraińskich podręcznikach z powodu Hołodomoru w latach 1932–1933 (rosyjscy autorzy używają sformułowania: *tzw. Hołodomor*) są przesadzone²⁵. Warto zauważyć, że, podobnie jak w tej i innych publikacjach dotyczących ukraińskich podręczników, najbardziej szczegółowo omawiają następujące tematy: Ruś Kijowska, wojna wyzwolenicza pod przywództwem Bohdana Chmielnickiego, okres ruiny, wydarzenia rewolucyjne lat 1917–1920 oraz II wojna światowa. Powszechne jest również to, że podejmują polemikę z autorami ukraińskich podręczników, często zarzucając im brak profesjonalizmu bez dowodów i używając ironicznego, aroganckiego stylu wypowiedzi. Ukraińska badaczka Swietłana Baturina, która dokonała analizy ponad stu podręczników historii Rosji napisanych dla szkół i uczelni wyższych w latach 1993–2007, zauważa, że wątki związane z Ukrainą znajdują się w prawie 80% z nich, ale ich „ukraińskość” nie jest widoczna²⁶.

Po ponownym objęciu prezydentury przez Putina w 2012 roku kwestia stworzenia „wspólnego podręcznika” do historii stała się w Rosji jeszcze bardziej aktualna. Już w lutym 2013 roku, na posiedzeniu Rady ds. Stosunków Międzyetnicznych, która została utworzona w miejsce Komisji ds. przeciwdziałania próbom fałszowania historii ze szkodą dla interesów Rosji, Putin powiedział, że podręczniki historii powinny być „zbudowane w ramach jednej koncepcji”, „nie powinny mieć wewnętrznych sprzeczności i podwójnych interpretacji”²⁷. W marcu 2013 roku podkreślił potrzebę stworzenia jednolitego podręcznika do historii i kanonicznej wersji historii²⁸. Jest oczywiste, że

²² *Ibidem*, s. 63–64.

²³ *Ibidem*, s. 138, s. 140, s. 146.

²⁴ *Ibidem*, s. 156–157, s. 256.

²⁵ *Ibidem*, s. 197.

²⁶ Батурина С. (2011). До питання про представлення української історії в дидактичній літературі Російської Федерації. „Історіографічні дослідження в Україні”, 21, 316.

²⁷ Дни Ру (2013, 19 февраля). В России напишут новый учебник истории <https://dni.ru/polit/2013/2/19/248476.html> [dostęp 02.01.2024].

²⁸ Новости (2013, 29 марта). Путин призвал создать единый „канонический” учебник истории www.ntv.ru/novosti/536176/#ixzz20xnjl78F [dostęp 10.01.2024].

idea „wspólnej historii” i „wspólnego podręcznika” została poparta przez rosyjskie Ministerstwo Edukacji, którego szef obiecał przygotować nowy podręcznik w ciągu roku²⁹.

W przygotowanie podręcznika zaangażowało się również Stowarzyszenie Szkolnych Nauczycieli Historii i Wiedzy o Społeczeństwie kierowane przez akademika Czubariana i rektora Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego Jurija Piwowara, Rosyjskie Towarzystwo Historyczne kierowane przez przewodniczącego Dumy Państwowej Naryszkina oraz Rosyjskie Towarzystwo Historii Wojskowości kierowane przez ministra kultury Władimira Miedinskiego³⁰. Jednak pomimo wysokiego poziomu poparcia dla idei „wspólnego podręcznika” w rządzie i społeczeństwie, niektórzy historycy i organizacje pozarządowe skrytykowały tę inicjatywę³¹.

Na tym etapie nie udało się również zrealizować pomysłu „wspólnego rosyjsko-ukraińskiego podręcznika do historii”, wspieranego przez nowy ukraiński rząd kierowany przez prorosyjskiego prezydenta Wiktora Janukowycza (2010–2014). W październiku 2010 roku na posiedzeniu międzyrządowej Komisji Ukrainy i Rosji ds. współpracy humanitarnej podjęto decyzję o utworzeniu zespołu roboczego ukraińskich i rosyjskich historyków. Zamiar przygotowania podręcznika został ogłoszony w Ukrainie przez ministra edukacji i nauki Dmytra Tabacznyka. Powiedział, że będzie to zestaw tematów, które będą odzwierciedlać strukturę standardowego szkolnego kursu historii – od czasów starożytnych do XXI wieku. Wkrótce wybór tematów zawęził się do wyjaśnienia kwestii konfliktowych historii powszechnej, a następnie pojawił się pomysł, aby zwrócić się do bardziej neutralnych tematów związanych z historią życia codziennego. Współprzewodniczącymi komisji zostali dyrektor Instytutu Innowacyjnych Technologii i Treści Edukacyjnych prof. Ołeksandr Udod z Ukrainy oraz akademik Rosyjskiej Akademii Nauk, dyrektor Instytutu Historii Powszechnej Rosyjskiej Akademii Nauk Czubarian.

Pomysł stworzenia „wspólnego” podręcznika i działania rosyjsko-ukraińskiej komisji zostały ostro skrytykowane przez wielu ukraińskich historyków i opinię publiczną. Najgłośniej swoje podejrzenia co do „czystości intencji” strony rosyjskiej w projekcie wyrażał ukraiński historyk i autor najbardziej rozpowszechnionych podręczników szkolnych do historii Ukrainy prof. Fedir Turczenko. Po przeanalizowaniu ukraińskich wątków w rosyjskich podręcznikach doszedł on do wniosku, że utworzenie rosyjsko-ukraińskiej komisji do napisania wspólnego podręcznika historii jest realną groźbą narzucenia stronie ukraińskiej rosyjskiego podejścia koncepcyjnego. Przyjęcie go, podkreślił, „oznacza porzucenie własnej tożsamości narodowej, ogłoszenie niepodległości Ukrainy za historyczny błąd”³².

²⁹ Полит. Ру (2013, 18 марта). *Министр образования пообещал показать единый учебник истории через год*. <http://polit.ru/news/2013/03/17/edinyj/> [dostęp 02.01.2024].

³⁰ Rbcfreenews. (2013). *В. Путин поручил подготовить единые учебники истории для средней школы*. <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/20130412153358.shtml> [dostęp 02.01.2024].

³¹ Полит. Ру (2014, 22 мая). *Обращение к историкам – авторам школьных учебников*. <https://polit.ru/article/2014/05/22/history/> [dostęp 02.01.2024].

³² Турченко Ф. Г.(2010). „Общая история”: наука чи політика?. „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету”, 28, 357.

Niemniej jednak we wrześniu 2012 roku ministrowie edukacji obu krajów ogłosili publikację podręcznika „Ukraina i Rosja na skrzyżowaniach historii”. Publikacja składała się z następujących tematów: Kultura starożytnej Rusi; Szlachta rosyjska i szlachta ukraińska w życiu codziennym i społeczno-politycznym XV–XVII wieku; Życie codzienne człowieka radzieckiego w drugiej połowie XX wieku; Znaczenie Akademii Mohylańskiej w Kijowie w rozwoju ukraińskiej i rosyjskiej edukacji. Według doniesień prasowych wydano 200 egzemplarzy w języku ukraińskim do testowania w szkołach. Jednak rosyjski minister edukacji i nauki zauważył, że podręcznik jest tylko pierwszym krokiem w serii dużych wspólnych projektów i ogłosił perspektywę utworzenia rosyjsko-ukraińskiej komisji ds. oceny podręczników historii³³. Prowadzący projekt obiecali, że w 2013 roku zostanie opublikowany kolejny podręcznik, który również obejmie „kontrowersyjne kwestie”³⁴.

Działalność rosyjsko-ukraińskiej komisji i próba przygotowania „wspólnego” podręcznika pokazują, że rosyjskie władze i prezydent osobiście nie bez powodu interesują się historią Ukrainy. Zainteresowanie to stało się widoczne w przestrzeni publicznej po zwycięstwie pomarańczowej rewolucji w Ukrainie w 2004 roku. Na przykład w swoim przemówieniu na forum NATO w Bukareszcie w dniu 4 kwietnia 2008 roku Putin po raz pierwszy otwarcie zakwestionował podmiotowość Ukrainy jako państwo. W szczególności twierdził, że jedna trzecia ludności Ukrainy to Rosjanie (według niego – 17 milionów; według spisu powszechnego z 2001 roku to 17%), a na Krymie Rosjanie rzekomo stanowili 90% ludności. Następnie przekonywał społeczność międzynarodową, że „Ukraina została stworzona w czasach sowieckich”; po II wojnie światowej otrzymała terytoria od Polski, Czechosłowacji, Rumunii i „rozległe terytoria na wschodzie i południu” od Rosji³⁵. W tym samym czasie w Bukareszcie, rozmawiając z prezydentem USA George’em W. Bushem, szczerze stwierdził: „Rozumiesz, George, że Ukraina nie jest nawet państwem! Czym jest Ukraina? Część jej terytorium to Europa Wschodnia, a część, i to znaczną, daliśmy jej my!”³⁶.

W lipcu 2013 roku, podczas obchodów 1025 rocznicy chrztu Rusi w Kijowie, Putin mówił o „jednym narodzie”: „Jest naród ukraiński, naród białoruski i inne narody, i szanujemy ich dziedzictwo. Ale w sercu tego, bez wątpienia, są nasze wspólne wartości duchowe, które czynią nas jednym narodem”³⁷. Nic więc dziwnego, że zwycięstwo

³³ Уроки истории (2011). *Историки Украины и России написали школьное пособие и хотят проверить все учебники истории*. www.urokiistorii.ru/51516 [dostęp 02.01.2024].

³⁴ Czytaj więcej: Касьянов Г., Смолий В., Толочко О. (2013). *Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації*. НАН України, Інститут історії України, Київ, с. 52–64.

³⁵ Путін В. (2008, 4 квітня). *Виступ на саміті НАТО в Бухаресті* <https://www.unian.ua/politics/110949-vistup-volodimira-putina-na-samiti-nato-buharest-4-kvitnya-2008-roku.html> [dostęp 10.01.2024].

³⁶ Українська правда (2008, 7 квітня). *Путін – Бушу: «Україна – це не держава»*. <https://www.pravda.com.ua/news/2008/04/7/3410762/> [dostęp 10.01.2024].

³⁷ Діло.ua (2018, 27 липня). *27 липня 2013 року: День, коли Путін оголосив Україні війну*. <https://www.dilo.ua/ukr/life/27-lipnya-2013-roku-den-koli-putin-ogolosiv-ukrayini-viynu-20170727613074> [dostęp 10.01.2024].

rewolucji godności (2013–2014) w Ukrainie było postrzegane przez rosyjskie władze i społeczeństwo jako zagrożenie dla geostrategicznych interesów Rosji. Jak słusznie twierdzą badacze Olga Wasiuta i Sergiusz Wasiuta, ideologiczną podstawą „usprawiedliwienia przez Rosję swojej agresji i terroryzmu jest tak zwany projekt *rosskij mir* i twierdzenie, że Rosja nie ogranicza się do granic Federacji Rosyjskiej”³⁸. Wykorzystując sytuację polityczną w Ukrainie po ucieczce Janukowycza, Rosja anektowała Krym. W tzw. przemówieniu krymskim z 18 marca 2014 roku, które odnosiło się do ratyfikacji traktatu o przyłączeniu Krymu i Sewastopola do Rosji, Putin ponownie odwołał się do historii. Oskarżył bolszewików o „włączenie znacznych terytoriów historycznego południa Rosji” do sowieckiej Ukrainy, a przywódcę KPZR Nikitę Chruszczowa o zainicjowanie przeniesienia obwodu krymskiego z Sewastopolem do Ukraińskiej SRR w 1954 roku. Mówił też o „zamachu stanu”, „bänderowskich faszystach” i „podstępny Zachód” ze Stanami Zjednoczonymi na czele. Cynicznie i obłudnie, po tym wszystkim, mówił o „bratnim narodzie ukraińskim”, że dla niego relacje z Ukrainą pozostaną najważniejsze³⁹. W kwietniu 2014 roku, kiedy Rosja rozpoczęła zbrojną agresję na Donbas, Putin zaczął mówić o „Noworosji”, w tym o Charkowie, Doniecku, Ługańsku, Mykołajowie, Chersoniu i Odessie. Po raz kolejny oskarżył rząd radziecki o „przekazanie” tych terytoriów Ukrainie. Przez cały rok Putin wielokrotnie poruszał kwestie historyczne, zwłaszcza w kontekście stosunków z Ukrainą⁴⁰. W czerwcu 2014 roku polecił rządowi, wraz z Rosyjskim Towarzystwem Historycznym, uzupełnienie koncepcji nowego podręcznika danymi na temat roli Krymu i Sewastopola w historii Imperium Rosyjskiego, ZSRR i współczesnej Rosji⁴¹.

W kontekście wojny z Ukrainą szkolna edukacja historyczna w Federacji Rosyjskiej przeszła poważne przemiany spowodowane przyjęciem nowych standardów historycznych i kulturowych (2014, 2020), standardów państwowych dla szkolnictwa podstawowego i ponadpodstawowego (2021) oraz powrotem do liniowego systemu nauczania historii. 12 lipca 2021 roku na prezydenckiej stronie internetowej pojawił się artykuł Putina „O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców” w języku rosyjskim i ukraińskim (rosyjskie Ministerstwo Obrony dodało później tekst do listy „obowiązkowych tematów do studiowania podczas szkolenia wojskowego i politycznego”). Putin, odwołując się do argumentów „historycznych i kulturowych”, stwierdził, że „prawdziwa suwerenność Ukrainy jest możliwa tylko w partnerstwie z Rosją. Nasze duchowe, ludzkie i cywilizacyjne więzi kształtowały się przez wieki, wywodzą się z tych samych źródeł i zostały wykute przez wspólne próby, osiągnięcia i zwycięstwa”. Powtarzając stare imperialne mity o sztuczności ukraińskiej państwowości, że niebezinteresowny

³⁸ Wasiuta O., Wasiuta S. (2017). *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*. Arcana, Kraków, s. 258.

³⁹ Президент России. Официальное интернет-представительство президента России (2014, 18 марта). Обращение Президента Российской Федерации. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20603> [dostęp 10.01.2024].

⁴⁰ Червоненко В. (2014). *Пять гучних заяв Путіна про історію України*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141110_putin_on_history_ukraine_vc [dostęp 10.01.2024].

⁴¹ Полит. Ру (2014, 22 мая). *Обращение к историкам – авторам школьных учебников*. <https://polit.ru/article/2014/05/22/history/> [dostęp 02.01.2024].

Zachód (głównie Stany Zjednoczone) pragnie „przekształcić Ukrainę w barierę między Europą a Rosją, w przyczółek przeciwko Rosji”, Putin w rzeczywistości szantażował zarówno Ukrainę, jak i cywilizowany świat konfliktem zbrojnym na pełną skalę⁴². 24 lutego 2022 roku Rosja Putina zaczęła realizować swoją obsesję: przywrócić historyczną Rosję/ZSRR, w której nie ma miejsca na niepodległą Ukrainę, naród ukraiński, język i kulturę.

W kontekście tzw. specjalnej operacji wojskowej (SWO) państwo rosyjskie przejęło pełną kontrolę nad przygotowaniem podręczników szkolnych. Podręczniki historii powierzono autorom, których pozycja polityczna i zaangażowanie ideologiczne nie budziły wątpliwości. Jeśli spojrzeć na listę rosyjskich podręczników do nauczania historii, których uczniowie mieli uczyć się od 1 września 2022 roku i które zostały opublikowane przez wydawcę *Просвещение*, lwia część z nich została przygotowana przez zespoły autorskie pod kierownictwem Anatolija Torkunowa (podręczniki dla klas 6–9) i Miedinskiego (dla klas 10–11)⁴³. Autorzy ci – były minister kultury w latach 2012–2020, a obecnie doradca prezydenta Putina Miedinski i rektor Moskiewskiego Państwowego Instytutu Stosunków Międzynarodowych Torkunow – napisali podręcznik współczesnej historii Rosji dla uczniów 11. klasy, który został wprowadzony do szkół 1 września 2023 roku⁴⁴.

Pierwsza część podręcznika poświęcona jest historii Związku Radzieckiego, który przedstawiany jest jako silna światowa potęga, która osiągnęła swój największy sukces pod przywództwem takich autorytarnych przywódców jak Iosif Stalin i Leonid Breżniew. Kraje zachodnie, na czele ze Stanami Zjednoczonymi, przedstawiane są jako agresywne i zdradzieckie, dążące do zniszczenia swojego głównego geopolitycznego rywala – ZSRR, a później Rosji⁴⁵. W drugiej części podręcznika, która obejmuje rozwój Federacji Rosyjskiej w latach 1992–2023, autorzy kontrastują nieudane reformy z lat 90. pod rządami Borysa Jelcyna ze wzrostem gospodarczym, harmonią społeczną i „przywróceniem historycznej sprawiedliwości” w erze Putina⁴⁶.

Zgodnie z artykułem Putina z 2021 roku „O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców”, autorzy podręcznika poświęcają wiele uwagi Ukrainie. W osobnym paragrafie „Rosja dzisiaj. Specjalna operacja wojskowa (SWO)”, wykraczając poza ramy chronologiczne podręcznika, autorzy powtarzają mity i stereotypy historiografii imperialnej i radzieckiej na temat pochodzenia nazwy „Ukraina”, twierdząc, że w XVII wieku Kozacy „weszli” w skład państwa rosyjskiego jako część jednego narodu rosyjskiego, a ukraiński ruch narodowy w XIX wieku był „projektem austriackiego sztabu generalnego”.

⁴² BBC News. Україна (2021, 14 липня). „Суміш невігластва та агресії”: російські та українські історики – про статтю Путіна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57825840> [dostęp 10.01.2024].

⁴³ Просвещение (2022). *История. Учебники ФПУ (федеральный перечень учебников)*. <https://events.prosv.ru/uploads/2023/02/additions/sFFmO96jvT3Jb9iWMKwBT2rdaGi5t3FHunwR1ab.pdf> [dostęp 10.01.2024].

⁴⁴ Мединский В. Р., Торкунов А. В. (2023). *История России. 1945 год – начало XXI век*. Уч. 11 класс. Базовый уровень. Просвещение, Москва.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 5–269.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 332, 379.

To władze austriackie wprowadziły „sztuczny język” i symbole narodowe, a historyk Hruszewski, który „wymyślił” historię Ukrainy, został profesorem Uniwersytetu Lwowskiego. Taka narracja była jakoby narzucana galicyjskim „Rusinom” tak długo, aż rzekomo sami w nią uwierzyli i zamienili się w złośliwych, zachodnich Ukraińców, którzy w XX i XXI wieku będą negatywnie wpływać na „ludzi Wschodu”, sugerując im „ukraińskość”. Ukraiński „separatyzm” „stworzony przez Austrię” został przyjęty przez Niemcy podczas dwóch wojen światowych – teza ta bezpośrednio utożsamia ukraiński nacjonalizm z (neo)nazizmem.

Według rosyjskich autorów, to ukraińscy „naziści” stali się siłą napędową rewolucji godności, którą podręcznik nazywa „zbrojnym buntem”. Twierdzą, że nowy ukraiński rząd natychmiast ustanowił „ultranacjonalistyczny reżim” – „pod dyktando Zachodu i zachodnioukraińskiej mniejszości” zaczął zakazywać wszystkiego, co rosyjskie i uciskać rosyjskojęzyczną ludność (według autorów podręcznika jest to 80% ludności Ukrainy). A język ukraiński nauczany w Związku Radzieckim został zastąpiony „dialektem” zachodnioukraińskim. Według autorów podręcznika, aneksja Krymu w 2014 roku była spowodowana „groźbami władz ukraińskich, aby wydalić rosyjską Flotę Czarnomorską z Sewastopola”; „naziści” z batalionów ochotniczych tłumili prorosyjskie protesty w Charkowie i na południu Ukrainy, „paląc żywcem” dziesiątki protestujących w budynku związków zawodowych w Odessie. A na Donbasie, według autorów podręcznika, doszło do „powstania ludowego” i została utworzona milicja złożona z „afgańskich weteranów, policjantów, nauczycieli, górników”, do której dołączyli ochotnicy z Krymu i Rosji; rosyjscy oficerowie wojskowi rzekomo wzięli urlop i udali się na wschód Ukrainy, aby walczyć, podobnie jak carscy oficerowie z czasów Aleksandra II udali się na pomoc Bułgarom, którzy zbuntowali się przeciwko Imperium Osmańskiemu. Torkunow i Miedinski mają własną wizję stanowiska Ukrainy w sprawie porozumień mińskich, argumentując, że ukraiński rząd był w rzeczywistości w „tajnym spisku z NATO” i po prostu „zawracał głowę” negocjatorom. Rzekomo przywódcy Niemiec, Francji i Ukrainy przyznali później, że nie mają zamiaru wdrażać Mińska-2. W świetle tego podręcznika „odnowiony reżim kijowski” (tj. rząd prezydenta Zełenskiego) również wygląda na nazistowski, to wróg całej postępowej ludzkości. Przecież na początku 2020 roku Ukraina otworzyła na swoim terytorium „amerykańskie biolaby”, zamierzała przywrócić broń jądrową i wstąpić do NATO, a następnie zaatakować Krym i Donbas. Aby uratować „światową cywilizację”, prezydent Putin uruchomił SWO, którego celem, jak stwierdzono w podręczniku, jest „ochrona Donbasu i proaktywne zapewnienie bezpieczeństwa Rosji”. Rzeczywiście, zgodnie z cytowanymi w podręczniku słowami rosyjskiego prezydenta: „Nie rozpoczęliśmy żadnych działań wojennych, staramy się je zakończyć. Te działania wojenne zostały rozpoczęte przez nacjonalistów w Ukrainie w 2014 roku, kiedy przeprowadzono zamach stanu”. Podręcznik twierdzi, że armii rosyjskiej przeciwstawia się „ideologicznie napompowana armia Sił Zbrojnych Ukrainy, wyposażona w broń NATO i wyszkolona zgodnie z ich standardami, która jest uzupełniana przez zagranicznych najemników i instruktorów”. Podręcznik mówi, że Rosja „dba” o przyłączone „nowe regiony”, budując tam domy, drogi, szkoły i szpitale. Zachodnie sankcje tylko „przyniosły korzyści” Rosji: państwo i biznes zastępują import krajową produkcją, gospodarka rośnie, pojawiają się nowe prestiżowe miejsca

pracy, które zajmą studenci po ukończeniu studiów⁴⁷. Możemy zgodzić się z opinią ukraińskich ekspertów, którzy twierdzą, że dzięki nowemu podręcznikowi nauczanie historii w szkołach w Rosji stało się narzędziem propagandowym, usprawiedliwiającym i gloryfikującym reżim Putina, w tym wojnę przeciwko Ukrainie. Uczniowie w Rosji, a także na tymczasowo okupowanych terytoriach Ukrainy, będą uczeni nienawiści do Ukrainy, Stanów Zjednoczonych, NATO i całego Zachodu poprzez manipulację, jawne fałszerstwa i teorie spiskowe⁴⁸.

Wnioski

Od końca lat 80. XX wieku obserwuje się globalny trend w kierunku intensywnego wykorzystywania historii w polityce wewnętrznej, debatach ideologicznych, praktykach prawnych i legislacyjnych, konfliktach dyplomatycznych i wojskowych. Upadkowi ZSRR i powstaniu nowych niepodległych państw (wraz z innymi zmianami we wszystkich sferach życia społecznego i duchowego) towarzyszyła transformacja nauki historycznej, w tym tworzenie nowych narracji narodowych. Nauczanie historii w szkołach w Rosji i Ukrainie opierało się na różnych tradycjach historiograficznych, co sprawiło, że konflikt był nieunikniony. Od początku XXI wieku, po dojściu do władzy prezydenta Władimira Putina, rola historii w polityce wewnętrznej i zagranicznej Rosji rośnie. Nacisk na historię i pamięć historyczną w nowej ideologii państwowej wymagał ideologicznego ujednolicenia treści edukacji historycznej, w tym pojęciowej i ewentualnej treści podręczników szkolnych.

Analiza rosyjskich podręczników szkolnych i publikacji poświęconych „podręcznikowej” historii Ukrainy pokazuje, że ich autorzy odmawiają Ukrainie i Ukraińcom własnej podmiotowości, a ukraińskie historie są tylko częścią ogólnorosyjskiej historii. Jak widać, fascynacja „wielką przeszłością” i nieznajomość prawdziwej historii Ukrainy będzie jednym z czynników, które popchną Putina i jego otoczenie do rozpoczęcia wojny przeciwko narodowi, który nazywali lub „braterskim”, lub „*единым*”. Po aneksji Krymu i rozpoczęciu agresji na Donbas w 2014 roku państwo rosyjskie przejęło pełną kontrolę nad przygotowaniem szkolnych podręczników historii. W szczególności Putin wielokrotnie wskazywał historykom, jak mają pisać książki, jakimi wydarzeniami je wypełniać i wykazywał rosnące zainteresowanie historią Ukrainy. Jednocześnie podkreślał historyczną jedność Rosjan i Ukraińców, którzy stanowią „jeden naród”, sztuczność Ukrainy jako państwo i to, że jest ona tylko narzędziem w rękach „agresywnego” Zachodu w walce z Rosją. W kontekście zakrojonej na szeroką skalę wojny przeciwko Ukrainie, autorzy rosyjskich podręczników szkolnych wprowadzają Putinowskie podejście do historii, wpajając młodemu pokoleniu ideę, że Ukraina i Ukraińcy „nie istnieli, nie istnieją i nie mogą istnieć”. Ta wojna stawia Ukraińców przed egzystencjalnym wyborem: nie istnieć w ogóle lub istnieć jako *małorosy* i *Małorosja* – będąca częścią „jednolitego narodu rosyjskiego”.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 396–408.

⁴⁸ Zobacz np.: Казаков М. (2023). *Між трагедією і фарсом: як пропагандисти переписують підручники з історії*. <https://ms.detector.media/print/33372/> [dostęp 10.01.2024]; Жуков С. (2023, 09 квітня). *Підручник ненависті*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/09/4/163100/> [dostęp 10.01.2024].

Bibliografia

- Бабинський А. (2023). Війна за „русский мир” чи „Святу Русь”? Ідеологічні корені російської агресії. „Наукові записки УКУ: Богослов'я”, 10, 225–251.
- Батурина С. (2011). До питання про представлення української історії в дидактичній літературі Російської Федерації. “Історіографічні дослідження в Україні”, 21, 315–334.
- Бомсдорф Ф., Бордюгов Г. (ред.) (2003). *Россия и страны Балтии, Центральной и Восточной Европы, Южного Кавказа и Центральной Азии: старые и новые образы в современных учебниках истории. Научные доклады и сообщения.* АИРО-XXI, Москва.
- Гирич І. (2013). Українська історична пам'ять, шкільні підручники і освіта. W Шаповал Ю. (ред.). *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід.* (с. 326–391). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Київ
- Гузенкова Т. (ред.) (2012). „Расскажу вам о войне”: Вторая мировая и Великая Отечественная войны в учебниках и сознании школьников славянских стран. Российский институт стратегических исследований. Москва.
- Данилов А. А. (2008). *История России. 1900–1945. Методическое пособие. 11 класс.* Просвещение, Москва.
- Данилов А. А., Филиппов А. В. (ред.) (2009). *Освещение общей истории России и постсоветских стран в школьных учебниках истории новых независимых государств.* Москва.
- Данилов А.А., Филиппов А.В. (ред.) (2010). *Прибалтика и Средняя Азия в составе Российской империи и СССР: мифы современных учебников постсоветских стран и реальность социально-экономических подсчетов.* Центр общественных технологий. Москва. http://nlvp.ru/reports/Middle_Asia_Pribalty_History_for_www_02.pdf [dostęp 02.01.2024].
- Данилов А. А., Филиппов А. В. (ред.) (2010). *История России и новых независимых государств в школьных учебниках: Книга для учителя.* Просвещение, Москва.
- Данилов А. А., Уткин А. И., Филиппов А. В. (ред.) (2007). *История России. 1945–2007: Учебник для 11 класса.* Просвещение, Москва. Денисенко В. (2023). Як зруйнувати російський мір. Наш Формат, Київ.
- Дни Ру (2013, 19 февраля). *В России написан новый учебник истории.* <https://dni.ru/polit/2013/2/19/248476.html> [dostęp 02.01.2024].
- Долуцкий И. И. (2002). *Отечественная история. XX век: Учеб. для 10–11 кл. общеобразован. учреждений. В двух частях. Ч.2.* Мнемозина, Москва.
- Жуков С. (2023, 09 квітня). *Підручник ненависті.* <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/09/4/163100/> [dostęp 10.01.2024].
- Казаков М. (2023) *Між трагедією і фарсом: як пропагандисти переписують підручники з історії.* <https://ms.detector.media/print/33372/> [dostęp 10.01.2024].
- Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. (2013). *Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації.* НАН України, Інститут історії України, Київ.
- Коваль Н., Ірисова М., Титюк С., Терещенко Д. (2022). *Росспівробітництво: нестерпна жорсткість „м'якої сили”.* <https://ui.org.ua/sectors/rossotrudnichestvo-the-unbearable-harshness-of-soft-power/> [dostęp 10.01.2024].

- Масієнко Ю., Загривенко К., Коваль Н., Терещенко Д. (2022). „Російський прапор буде там, де є російська мова: Фонд „Русский мир”. <https://ui.org.ua/sectors/russkiy-mir-foundation/> [dostęp 10.01.2024].
- Мединский В. Р., Торкунов А. В. (2023). *История России. 1945 год – начало XXI век. Уч. 11 класс*. Базовый уровень. Просвещение, Москва.
- Миллер А. (2012). Историческая политика в России: новый поворот? W Миллер А., Липман М. (ред.). *Историческая политика в XXI в.* (с. 328–367). Новое литературное обозрение, Москва.
- Новости (2013, 29 марта). *Путин призвал создать единый «канонический» учебник истории* www.ntv.ru/novosti/536176/#ixzz20xnjl78F [dostęp 10.01.2024].
- Президент России. Официальное интернет-представительство президента России (2009), *О Комиссии при Президенте Российской Федерации по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России. Указ Президента Российской Федерации от 15 мая 2009 г. № 549*. <https://web.archive.org/web/20090523093807/http://document.kremlin.ru/doc.asp?ID=052421> [dostęp 02.01.2024].
- Плохій С. (2019). *Загублене царство. Історія «Русского мира» з 1470 року до сьогодні*. Пер. з англ. Фоліо, Харків.
- Полит. Ру (2013, 18 марта), *Министр образования пообещал показать единый учебник истории через год*. <http://polit.ru/news/2013/03/17/edinyj/> [dostęp 02.01.2024].
- Полит. Ру (2014, 22 мая), *Обращение к историкам – авторам школьных учебников*. <https://polit.ru/article/2014/05/22/history/> [dostęp 02.01.2024].
- Президент России. Официальное интернет-представительство президента России (2007, 21 июня), *Стенографический отчет о встрече с делегатами Всероссийской конференции преподавателей гуманитарных и общественных наук*. <http://archive.kremlin.ru/text/appears/2007/06/135323.shtml> [dostęp 02.01.2024].
- Президент России. Официальное интернет-представительство президента России (2014, 18 марта), *Обращение Президента Российской Федерации*. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20603> [dostęp 10.01.2024].
- Просвещение (2022), *История. Учебники ФПУ (федеральный перечень учебников)*. <https://events.prosv.ru/uploads/2023/02/additions/sFFmO96jvT3Jb9iWMKwBT2r-darGi5t3FHunwR1ab.pdf> [dostęp 10.01.2024].
- Путін В. (2008, 4 квітня). *Виступ на саміті НАТО в Бухаресті* <https://www.unian.ua/politics/110949-vistup-volodimira-putina-na-samiti-nato-buharest-4-kvitnya-2008-roku.html> [dostęp 10.01.2024].
- Путин В. (2007, 10 февраля). *Выступление на Мюнхенской конференции по вопросам политики и безопасности*. <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> [dostęp 10.01.2024].
- Свешников А. (2004). *Борьба вокруг школьных учебников истории в постсоветской России: основные тенденции и результаты*. <https://magazines.gorky.media/nz/2004/4/borba-vokrug-shkolnyh-uchebnikov-istorii-v-postsovetskoj-rossii-osnovnye-tendenczii-i-rezultaty.html> [dostęp 02.01.2024].
- Турченко Ф. Г. (2010). „Общая история”: наука чи політика? „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету”, 28, 347–360.
- Турченко Ф. (2013). „Общая история”: наука чи політика? W Шаповал Ю. (ред.). *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. (с. 414–446). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Київ.

- Українська правда. (2008, 7 квітня). Путін – Бушу: „Україна – це не держава”. <https://www.pravda.com.ua/news/2008/04/7/3410762/> [dostęp 10.01.2024].
- Уроки истории (2011). *Историки Украины и России написали школьное пособие и хотят проверить все учебники истории*. www.urokiistorii.ru/51516 [dostęp 02.01.2024].
- Филиппов А.В. (2007). *Новейшая история России, 1945–2006 гг.: Кн. для учителя*. Просвещение, Москва.
- Червоненко В. (2014). *П'ять гучних заяв Путіна про історію України*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141110_putin_on_history_ukraine_vc [dostęp 10.01.2024].
- Якубова Л. (2018). „Русский мир” в Україні: на краю прірви. Кліо, Київ.
- Якунин В. И. (2009). Школьный учебник истории и государственная политика. Научный эксперт, Москва.
- BBC News. Україна (2021, 14 липня), „Суміш невігластва та агресії”: російські та українські історики – про статтю Путіна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57825840> [dostęp 10.01.2024].
- Depo.ua (2018, 27 липня), 27 липня 2013 року: День, коли Путін оголосив Україні війну. <https://www.depo.ua/ukr/life/27-lipnya-2013-roku-den-koli-putin-ogolosiv-ukrayini-viynu-20170727613074> [dostęp 10.01.2024].
- NEWSru (2003, 27 ноября), Путин: школьные учебники – не площадка для политической борьбы, с истории «надо снять всю шелуху и пену». <https://www.newsru.com/russia/27nov2003/pres.html> [dostęp 02.01.2024].
- Rbcfreenews (2013, 12 апреля), В. Путин поручил подготовить единые учебники истории для средней школы. <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/20130412153358.shtml> [dostęp 02.01.2024].
- Wasiuta O., Wasiuta S. (2017). *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*. Arcana, Kraków.

Biogramy autorek

Zoya Baran – doktor, adiunkt, kierownik Katedry Historii Współczesnego Świata na Wydziale Historycznym Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki.

Tamara Poleshchuk – doktor, adiunkt Katedry Historii Europy Środkowej i Wschodniej na Wydziale Historycznym Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.10

Robert Fąfara

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0009-0001-5819-9900

Implementacja rozwiązań z zakresu medycyny pola walki w ratownictwie cywilnym

The implementation of solutions from battlefield medicine in civil rescue

Abstrakt

Od dawna pole walki było motorem napędowym rozwoju medycyny, a także stanowiło poligon doświadczalny nowych rozwiązań sprzętowych oraz proceduralnych z zakresu udzielania pierwszej pomocy i ratownictwa. Wdrożenie narzędzi, technik oraz sposobów postępowania w konkretnych obrażeniach ciała wypracowanych i sprawdzonych podczas konfliktów zbrojnych do środowiska cywilnego następuje więc niejako naturalnie. Należy jednak zastanowić się, czy proces ten powinien być kontrolowany oraz jakie rozwiązania sprawdzają się w warunkach pokoju, a które z nich pozostaną domeną dość specyficznej gałęzi sztuki medycznej, jaką jest medycyna pola walki. Opierając się na analizie tekstów źródłowych oraz aktów prawnych, autor podjął próbę zestawienia procedur, sprzętu oraz technik stosowanych w ramach medycyny pola walki i ratownictwa cywilnego. W przekonaniu autora deficyt zarówno prostego, jak i zaawansowanego sprzętu ratowniczego, zweryfikowanego w warunkach wojennych, brak powszechności szkoleń z zakresu pierwszej pomocy uwzględniających najnowsze techniki zaopatrywania obrażeń ciała oraz powolna implementacja sprawdzonych rozwiązań do cywilnej medycyny ratunkowej może przyczynić się do wzrostu śmiertelności powodowanej urazami. Podstawą sprawnie funkcjonującego systemu ratownictwa medycznego są nie tylko dostępne środki, lecz także profesjonalny personel medyczny opierający swoje postępowanie na najnowszej wiedzy medycznej, wsparty dobrze wyszkolonymi z zakresu postępowania z obrażeniami ciała funkcjonariuszami Policji, Państwowej i Ochotniczej Straży Pożarnej oraz odpowiednio przygotowanym na sytuacje kryzysowe i świadomym zagrożeniach społeczeństwem.

Słowa kluczowe: taktyczna pomoc poszkodowanym na polu walki; medycyna pola walki; ratownictwo taktyczne; system ratownictwa medycznego; edukacja z zakresu pierwszej pomocy; przyczyny zgonów do uniknięcia

Abstract

For a long time, the battlefield has been the driving force behind the development of medicine, and has also been a testing ground for new equipment and procedural solutions in the field of first aid and rescue. The implementation of tools, techniques and methods of dealing with specific bodily injuries developed and proven during military conflicts into the civilian environment occurs naturally. However, it is necessary to consider whether this process should be controlled and what solutions work in peace conditions, and which of them will remain the domain of a rather specific branch of medical art which is battlefield medicine. Based on the analysis of source texts and legal acts, the author attempted to compare procedures, equipment and techniques used in battlefield medicine and civil rescue. In the author's opinion, the shortage of both simple and advanced rescue equipment, verified in war conditions, the lack of universality of first aid training taking into account the latest techniques of treating body injuries and the slow implementation of proven solutions into civilian emergency medicine, may contribute to the increase in mortality caused by injuries. The basis of an efficiently functioning emergency medical system is not only the available resources but also professional medical staff basing their actions on the latest medical knowledge, supported by officers of the Police, State and Volunteer Fire Department who are well trained in the field of dealing with bodily injuries and who are adequately prepared for crisis situations and aware threats to society.

Keywords: Tactical Combat Casualty Care; battlefield medicine; prehospital combat medicine; emergency medical system; preventable causes of death

Medycyna pola walki na przestrzeni dziejów

Medycyna pola walki przez lata była utożsamiana z chirurgią polową, ponieważ leczenie ofiar z urazów występujących w wyniku konfliktów zbrojnych przez wiele wieków opierało się w głównej mierze na amputowaniu uszkodzonych kończyn¹. W 600 roku p.n.e. indyjski chirurg Sushruta zastosował skórzane pasy do zatamowania krwotoku tętniczego z kończyny, co można uznać za pierwsze wykorzystanie opaski uciskowej. Podobne urządzenia, wykonywane ze skóry lub brązu, stosowano w czasach świetności Cesarstwa Rzymskiego. Archigenes i Heliodorus używali wąskich pasków materiału umieszczanych powyżej oraz poniżej rany, które owijano dwu- lub trzykrotnie wokół kończyny. Najstynniejszy rzymski chirurg Galen twierdził, że taka praktyka powoduje nasilenie krwawienia, co spowodowało zaprzestanie stosowania opasek uciskowych na ponad 1 500 lat².

W średniowieczu krwawiące rany przyżęgano rozgrzanym żelazem lub zalewano wrzącym olejem, co miało nie tylko zatrzymać wypływ krwi, ale także chronić rannego przed zakażeniami³. Gdy podczas oblężenia Turynu w 1537 roku zabrakło

¹ M. Suchodolska (2014, 2 stycznia). *Wojna i medycyna, czyli „chcesz być chirurgiem, idź na wojnę”* [wywiad z dr n. med. Przemysławem Gułą]. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/768272,wojna-i-medycyna-czyli-chcesz-byc-chirurgiem-idz-na-wojne.html> [dostęp 28.10.2023].

² A. Saied, A. Ayatollahi Mousavi, F. Arabnejad, A. Ahmadzadeh Heshmati (2015, 18 lutego). *Tourniquet in Surgery of the Limbs: A Review of History, Types and Complications*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4353220/> [dostęp 30.10.2023].

³ M. Suchodolska. (2014, 2 stycznia). *Op. cit.*

oleju, Ambroise Paré zastosował autorską miksturę z żółtek jaj, olejku różanego oraz terpentyny. Zaobserwował, że zaniechanie dotychczas stosowanych technik leczenia poprawiło stan rannych⁴. Zamiast przyżegania ran, zaczął podwiązywać przerwane naczynia, co okazało się skutecznym sposobem powstrzymania krwawienia. W trakcie swojej praktyki chirurgicznej skonstruował także narzędzia chirurgiczne, będące pierwowzorami obecnie stosowanych kleszczyków hemostatycznych⁵. W 1792 roku francuski lekarz Dominique Jean Larrey zaobserwował, że duża część rannych żołnierzy umiera w trakcie przemieszczania z pola walki do szpitala, nie tylko z powodu czasu upływającego od momentu urazu, ale również ze względu na rozległość odniesionych obrażeń. Wprowadził więc system ustalania priorytetów ewakuacji poszkodowanych z pola walki (który stał się podwaliną współczesnych systemów segregacji poszkodowanych w zdarzeniach masowych) i przeniósł placówki medyczne bliżej obszaru walk, organizując szpitale polowe. Wzorując się na powozach stosowanych do przemieszczania artylerii, w 1797 roku powołał do życia przeszkolone w zakresie czynności ratunkowych zespoły do transportu rannych, stosujące odpowiednio wyposażone konne zaprzęgi – pierwowzór ambulansów z obsadą medyczną⁶. Popularyzował także używanie opasek uciskowych przez żołnierzy bezpośrednio po doznaniu urazu. W bitwie pod Borodino (1812 rok) przeprowadził 200 amputacji, gdzie średnio jeden zabieg zajął 7 minut 40 sekund, co niektórzy uznają za początek współczesnej chirurgii polowej⁷. W 1847 roku Mikołaj Pirogow po raz pierwszy zastosował narkozę z użyciem eteru podczas przeprowadzania operacji na polu walki. Wprowadził do użycia opatrunek gipsowy w miejsce drewnianych szyn służących do unieruchamiania złamanych kości⁸. W czasie wojny krymskiej (1853–1856) Florence Nightingale zwróciła uwagę na problem braku należytej opieki pielęgniarskiej nad rannymi żołnierzami w szpitalach polowych. Przyczyniła się także do wzrostu poziomu higieny w armii brytyjskiej i placówkach medycznych, co stało się jednym z filarów profilaktyki zakażeń⁹. W 1873 roku niemiecki chirurg Johannes Friedrich August von Esmarch wprowadził do medycyny opaskę uciskową z krępulcem, co pozwoliło na bezpieczniejsze wykonywanie amputacji kończyn oraz zmniejszyło utratę krwi podczas zabiegów chirurgicznych¹⁰. Rozwój artylerii i amunicji artyleryjskiej spowodował wzrost liczby obrażeń wielomiejscowych, powodowanych odłamkami powstałymi w wyniku oddziaływania szrapneli. Z pomocą przyszło odkryte przez Wilhelma Röntgena w 1895 roku promieniowanie

⁴ J. Ross, M. McLaughlin (1981). *The Portable Renaissance Reader*. The Viking Press. Nowy Jork, s. 558–563.

⁵ S. Paget (1897). *Ambroise Paré and His Times 1510–1590*. G.P. Putnam's sons. [b.m.w.], s. 26.

⁶ J. Ortiz (1998). *The Revolutionary Flying Ambulance of Napoleon's Surgeon*. "U.S. Army Medical Department Journal", Oct/Dec, 17–25.

⁷ J. Deneka (2013). *Staza taktyczna dla opornych*. „Special Ops”, wydanie specjalne 1/2013, s. 34–41; M. Suchodolska. (2014, 2 stycznia). *Op. cit.*

⁸ T. Bohun (2008). *Florence Nightingale i Mikołaj Pirogow – cisi bohaterowie wojny krymskiej*. <https://www.rp.pl/historia/art15974961-florence-nightingale-i-mikolaj-pirogow-cisi-bohaterowie-wojny-krymskiej> [dostęp 30.10.2023].

⁹ M. Suchodolska. (2014, 2 stycznia). *Op. cit.*

¹⁰ J. Deneka (2013). *Staza... Op. cit.*

X. Już w 1902 roku w szpitalach polowych zaczęły pojawiać się aparaty rentgenowskie ułatwiające lokalizację i usuwanie odłamków.

Podczas I wojny światowej po raz pierwszy użyto na szeroką skalę bojowych środków trujących. Wraz z opracowywaniem antydotów na wykorzystywane w walce związki chemiczne, rozwijała się toksykologia, a ze względu na liczne rany oparzeniowe także chirurgia plastyczna oraz techniki transplantologiczne. Zaczęto również podejmować próby stosowania terapii krwiozastępczych oraz używać elektromagnesów do usuwania odłamków z ciała. Amerykański neurochirurg Harvey Cushing wynalazł ssak do usuwania uszkodzonej tkanki mózgowej. Ponownie zwrócono uwagę na wpływ długości transportu do szpitala na przeżywalność żołnierzy. Podczas I wojny światowej śmiertelność wśród wszystkich rannych wynosiła 9,5%, przy średnim czasie ewakuacji wynoszącym ok. 20 godzin. Rozwój transfuzjologii, stosowanie na szeroką skalę środków przeciwbólowych (przede wszystkim w postaci morfiny) oraz penicyliny w trakcie II wojny światowej, spowodował spadek odsetka poległych wśród rannych do 3,3%. Uśredniony czas ewakuacji poszkodowanych do szpitala wynosił ok. 10 godzin. Jeszcze krótszy okazał się podczas trwania wojny koreańskiej (1950–1953), głównie za sprawą utworzenia Mobilnych Wojskowych Szpitali Chirurgicznych¹¹, położonych w niewielkiej odległości od miejsca prowadzenia walk. Wynosił średnio ok. 4 godziny, powodując spadek śmiertelności wśród ogółu rannych do 3,5%. Szerokie wykorzystanie śmigłowców jako środków ewakuacji podczas interwencji militarnej USA w Wietnamie (1964–1975) skróciło średni czas ewakuacji do ok. 1,2 godziny, dzięki czemu śmiertelność wśród rannych żołnierzy amerykańskich wyniosła 2,3%¹².

Rozwój współczesnej medycyny pola walki

Przełomowym wydarzeniem warunkującym ugruntowanie się zasad współczesnej medycyny pola walki była realizowana w dniach 3–4 października 1993 r. operacja Gothic Serpent (tzw. bitwa w Mogadiszu) podczas trwającej w Somalii wojny domowej. Task Force Ranger, czyli zespół zadaniowy wojsk amerykańskich wspierający oddziały ONZ zajmujące się dostarczaniem pomocy humanitarnej miejscowej ludności, poniósł w tych dniach straty w wysokości 18 poległych i 73 poważnie rannych żołnierzy¹³. Niepomyślny przebieg operacji stał się załącznikiem rozważań nad modyfikacją dotychczasowych zasad udzielania pomocy na polu walki. Dotychczas wojskowi medycy opierali swoje działania na procedurach cywilnych nauczanych m.in. na kursach Pre-Hospital Trauma Life Support¹⁴

¹¹ Mobile Army Surgical Hospital (MASH) – Mobilny Wojskowy Szpital Chirurgiczny.

¹² M. Suchodolska. (2014, 2 stycznia). *Op. cit.*

¹³ M. Czerwiński, P. Makowiec (2014). *Podstawy ratownictwa taktycznego*. Difin SA. Warszawa, s. 11–13.

¹⁴ Pre-Hospital Trauma Life Support (PHTLS) – obok International Trauma Life Support (ITLS) jedno z najbardziej rozpowszechnionych na świecie wytycznych dotyczących postępowania przedszpitalnego z ofiarą urazu, a także kurs o tej samej nazwie. Opracowane przez National Association of Emergency Medical Technicians (NAEMT). Brak oficjalnego przekładu na język polski – dosłownie tłumacząc: Ratownictwo Przedszpitalne w Urazach/Przedszpitalne Zabiegi Ratujące Życie w Urazach.

i Advanced Trauma Life Support¹⁵. Rodziło to problemy w związku z niedopasowaniem wytycznych PHTLS i ATLS do działań w realiach konfliktu zbrojnego. Ograniczenia związane z udzielaniem pomocy pod ostrzałem lub w sytuacji zagrożenia wymianą ognia, liczbą dostępnego sprzętu medycznego, trudnościami wynikającymi z konieczności transportu rannych czy wydłużonym czasem ewakuacji poszkodowanych do placówek szpitalnych wymusiły modyfikację procedur cywilnych, aby były one skuteczne w realiach pola walki¹⁶. Naval Special Warfare Command¹⁷ w kooperacji z Uniformed Services University of the Health Sciences rozpoczęło analizę poziomu wyszkolenia medycznego żołnierzy oraz zakresu podejmowanych na polu walki działań ratowniczych wynikających ze stosowanych ówczesnie wytycznych postępowania. Do konsultacji włączono medyków o różnym stopniu wyszkolenia i doświadczenia, co pozwoliło na szczegółową identyfikację problemów występujących podczas niesienia pomocy rannym w wyniku działań zbrojnych. Prace nad modyfikacjami wytycznych dla potrzeb wojska przejęło United States Special Operations Command¹⁸. W 1996 roku wraz z wydaniem dodatku do czasopisma *Military Medicine*, zatytułowanego *Tactical Combat Casualty Care in Special Operations*, którego autorami byli kpt. Frank Butler, ppłk John Hagmann oraz chor. George Butler, zmieniła się filozofia udzielania pomocy w realiach konfliktów zbrojnych. Jako że przeprowadzone badania wykazały, że 90% rannych żołnierzy ginie na polu walki jeszcze przed przetransportowaniem do placówki szpitalnej, głównie z powodu krwotoków z kończyn, odmy opłucnowej czy niedrożności dróg oddechowych, wprowadzono termin „zgonów do uniknięcia” oraz mocno podkreślono znaczenie pomocy udzielanej w okresie przedszpitalnym¹⁹. Implikowało to więc nie tylko zmianę procedur postępowania, ale także wyposażenia oraz wyszkolenia medyka polowego, jak i poszczególnego żołnierza. Doskonałym przykładem wspomnianych modyfikacji jest wprowadzenie akronimu CBA w miejsce cywilnego ABC kładącego nacisk na tamowanie zagrażających życiu krwotoków przed czynnościami związanymi z udrożnieniem dróg oddechowych czy oceną wydolności oddechu poszkodowanego²⁰. Już w 1997 roku jednostki Navy SEALs, Army Rangers oraz USAF Pararescue rozpoczęły wykorzystanie zawartych w nim rozwiązań, zaś w 1999 roku zmodyfikowane i uaktualnione wytyczne dotyczące postępowania z poszkodowanymi na polu walki pojawiły się w podręczniku do kursu PHTLS. Z czasem zaczęto je wdrażać także w innych rodzajach sił zbrojnych USA (jako standardowe szkolenie medyczne od 2005 roku), a także w armiach

¹⁵ Advanced Trauma Life Support (ATLS) – opracowane przez American College of Surgeons wytyczne postępowania z ofiarą urazu. Brak oficjalnego przekładu na język polski – dosłownie tłumacząc: Zaawansowane Zabiegi Ratujące Życie w Urazach. J. Deneka (2013). *Tactical Combat Casualty Care – Powstrzymaj każdą śmierć, której można uniknąć*. „Special Ops”, wydanie specjalne 1/2013, 6–11.

¹⁶ F. Butler, G. Butler, J. Hagmann (1996). *Tactical Combat Casualty Care in Special Operations*. „Military Medicine”, 161, dodatek nr 1, 3–16.

¹⁷ Naval Special Warfare Command – Dowództwo Morskich Operacji Specjalnych.

¹⁸ United States Special Operations Command (USSOCOM/SOCOM) – Dowództwo Operacji Specjalnych Stanów Zjednoczonych.

¹⁹ F. Butler, G. Butler, J. Hagmann (1996). *Tactical... Op. cit.*

²⁰ J. Deneka (2013). *Tactical... Op. cit.*

innych państw NATO²¹. Termin *Tactical Combat Casualty Care* tłumaczony jest jako taktyczna pomoc poszkodowanym na polu walki, chociaż w literaturze funkcjonują także określenia: taktyczno-bojowa opieka nad poszkodowanym, taktyczna pomoc rannym na polu walki czy powszechnie wykorzystywane skrótowce TCCC oraz TC3²². W odniesieniu do poziomu przedszpitalnego postępowania z poszkodowanym na polu walki w użyciu obecne są także sformułowania: ratownictwo taktyczne oraz czerwona taktyka²³.

Tactical Combat Casualty Care opiera się na trzech podstawowych zasadach: udzielenie pomocy poszkodowanym, zapobieganie zwiększaniu strat własnych oraz wykonanie zadania. Jako że wszystkie powyższe reguły są równie ważne, implikowało to zmianę dotychczasowego podejścia, według którego medyk wchodzący w skład danego pododdziału udzielał pomocy za wszelką cenę nawet podczas wymiany ognia, a wzywanie go przez nawet lekko rannego żołnierza było standardem²⁴. Kolejną przełomową nowością w TCCC względem cywilnych procedur postępowania z poszkodowanymi po urazie było wprowadzenie trzech faz udzielania pomocy, uwarunkowanych aktualną sytuacją taktyczną. Determinują one zakres wykonywanych w danym momencie czynności i w naturalny sposób wspierają pododdział w przestrzeganiu zasad TC3. Butler, Butler i Hagmann zaznaczają, że w fazie *Care Under Fire*²⁵ „najlepszą medycyną pola walki jest zdobycie przewagi ogniowej”, co pozwala na wyeliminowanie przeciwnika lub zmuszenie go do wycofania się, zmniejszając ryzyko zwiększania strat własnych i odnoszenia dodatkowych obrażeń przez rannego żołnierza²⁶. Poszkodowany początkowo jest więc zdany głównie na siebie – jego zadaniem jest znalezienie osłony bądź przynajmniej minimalizacja sylwetki i w miarę możliwości dalsze prowadzenie ognia. Czynności ratownicze ograniczają się do tamowania zagrażających życiu krwotoków, często w ramach samopomocy, która polega zazwyczaj na założeniu opaski uciskowej (nazywanej zwyczajowo stazą taktyczną) na zranioną kończynę²⁷. Dopuszczalna jest także ewakuacja poszkodowanych z płonących pojazdów lub budynków²⁸. Zwrócono

²¹ F. Butler (2015). *Tactical Combat Casualty Care: A Brief History*. <https://www.naemt.org/docs/default-source/education-documents/tccc/150807-brief-history-of-tccc-v2.pdf?sfvrsn=0> [dostęp 28.10.2023].

²² A. Podlasin A. (2015). *Taktyczne ratownictwo medyczne*. Wydawnictwo lekarskie PZWL. Warszawa, s. 13–15; Wojskowe Centrum Kształcenia Medycznego (2022). *Taktyczna pomoc poszkodowanym na polu walki (TCCC) wytyczne dla personelu medycznego z 15 grudnia 2021 r.* <https://wckmed.wp.mil.pl/pl/pages/pozostale-materualy-szkoleniowe> [dostęp 28.10.2023]; R. Tyślewicz (2023). *Historia powstania standardu TC3 w wojsku i służbach mundurowych*. „Special Ops”, wydanie specjalne nr 2/2023, 6–12.

²³ M. Czerwiński, P. Makowiec (2014). *Op. cit.*; S. Winiarski (2021). *Czekając na Medevac*. [b.w.]. [b.m.w.], s. 11.

²⁴ J. Deneka (2013). *Tactical... Op. cit.*

²⁵ Care Under Fire (CUF) – pomoc pod ostrzałem.

²⁶ F. Butler, G. Butler, J. Hagmann (1996). *Op. cit.*

²⁷ K. Miliński (2023). *Staza taktyczna – fenomen na polu walki*. „Special Ops”, wydanie specjalne 2/2023, 48–50.

²⁸ Wojskowe Centrum Kształcenia Medycznego (2022). *Taktyczna... Op. cit.*

także uwagę na kierowanie postępowaniem rannego (drogą werbalną lub radiową), w przypadku braku możliwości bezpiecznego zbliżenia się do niego, co nazwane zostało „medycyną zza barykady”²⁹. Faza *Tactical Field Care*³⁰ to inaczej działania medyczne prowadzone bez bezpośredniego zagrożenia ze strony przeciwnika, czyli w strefie względnie bezpiecznej. Jako że granice pomiędzy fazami TCCC są bardzo płynne, podstawowym zadaniem pododdziału jest zabezpieczenie okolicy na wypadek ponownego oddziaływania przeciwnika. Medyk przystępując do udzielania pomocy rannemu, opiera swoje działania na akronimie MARCH³¹ odbiegającym od znanego ze środowiska cywilnego ABCDE³². Nadal dysponuje jedynie Indywidualnym Pakietem Medycznym (IPMed) poszkodowanego oraz wyposażeniem, które przenosi zazwyczaj w plecaku medycznym, a więc dostępne środki są nadal mocno ograniczone, jednak pozwalają walczyć z najczęstszymi przyczynami „zgonów do uniknięcia”³³. Rozszerzenie indywidualnego wyposażenia medycznego polskiego żołnierza nastąpiło po uwzględnieniu opinii, które pojawiły się podczas udziału Polskich Kontyngentów Wojskowych w misjach w Afganistanie i Iraku, z których wynikało, że dotychczasowe wyekwipowanie w sprzęt ratowniczy pozostaje niewystarczające. Dotychczas dysponował on indywidualnym zestawem autostrzykawek IZAS-05, indywidualnym pakietem przeciwichemicznym IPP-95, tabletkami do odkażania wody oraz jednym opatrunkiem indywidualnym typu W. Oprócz wspomnianych IPMed-ów obecnie w Siłach Zbrojnych RP w użyciu są: Plecak Ratownika-Sanitariusza (PRS), Plecak Ratownika Medycznego (PRM), Plecak Ewakuacji Medycznej (PEM), których zastosowanie zależy od poziomu wykształcenia medycznego osoby udzielającej pomocy (ratownik KPP/CLS, ratownik medyczny) oraz od tego na jakim poziomie (faza TFC, faza TEC) udzielana jest pomoc³⁴. Po wykonaniu czynności

²⁹ M. Czerwiński (2015). *Medycyna zza barykady*. „Special Ops”, 1/2015, 46–49.

³⁰ Tactical Field Care (TFC) – polowa opieka nad rannym.

³¹ MARCH (Massive bleedings, Airway, Respiratory distress, Circulation, Hypothermia/head injury) – masywne krwotoki, drogi oddechowe, niewydolność oddechowa, krążenie, hipotermia/urazy głowy.

³² ABCDE (Airway, Breathing, Circulation, Disability, Exposure) – drogi oddechowe, oddech, krążenie, ocena zaburzeń świadomości, ekspozycja pacjenta; A. Podlasin A. (2015). *Op. cit.*, s. 43; J. Gucwa, M. Ostrowski (red.) (2018). *Zaawansowane zabiegi resuscytacyjne i wybrane stany nagłe*. Medycyna Praktyczna. Kraków, s. 19–22.

³³ Indywidualny Pakiet Medyczny (IPMed) – indywidualne wyposażenie medyczne żołnierza przeznaczone do ochrony życia i zdrowia w warunkach środowiska taktycznego; Wojskowe Centrum Kształcenia Medycznego. *Instrukcja eksploatacyjna zestawu Indywidualny Pakiet Medyczny (IPMed)*. <https://wckmed.wp.mil.pl/pl/pages/pozostale-materialy-szkoleniowe> [dostęp 28.10.2023].

³⁴ Kwalifikowana Pierwsza Pomoc (KPP) – czynności podejmowane wobec osoby w stanie nagłego zagrożenia zdrowotnego przez ratownika. Zob. Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym, Dz. U. 2006 nr 191 poz. 1410, t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1720, 1733, 2705, 2770; Combat Lifesaver (CLS) – Ratownik Pola Walki. Tytuł uzyskiwany po ukończeniu zaawansowanego modułu kursu TCCC dla personelu niemedycznego. Zob. <https://formacjasgo.pl/2022/11/04/role-i-moduly-w-tccc/> [dostęp 30.10.2023]; Wojskowe Centrum Kształcenia Medycznego. *Instrukcja eksploatacyjna zestawów: Plecak Ratownika-Sanitariusza (PRS), Plecak Ratownika Medycznego (PRM)*. <https://wckmed.wp.mil.pl/pl/pages/>

ratowniczych medyk wypełnia Polową Kartę Ewakuacyjną, dokumentując wszystkie wykonane interwencje³⁵. Dokumentacja medyczna tworzona na każdym etapie udzielania pomocy trafia do Department of Defense Trauma Registry, co pozwala na prowadzenie badań nad skutecznością poszczególnych procedur i modyfikowanie wytycznych TCCC³⁶. Faza *Tactical Evacuation Care* pozwala na wykorzystanie dodatkowego personelu oraz sprzętu dostępnego na pokładzie platformy ewakuacyjnej (np. pojazd, statek powietrzny, jednostka pływająca)³⁷. Postępowanie z poszkodowanym może na tym etapie działań zostać rozszerzone o bardziej zaawansowane procedury medyczne, niedostępne we wcześniejszych fazach udzielania pomocy (np. przetaczanie krwi, drenaż jamy opłucnej). W sytuacji, gdy transport do placówki medycznej odbywa się przeznaczonym do tego środkiem, stosuje się określenie MEDEVAC, a w przypadku wykorzystania pojazdów czy statków powietrznych niebędących do tego przeznaczonych – CASEVAC³⁸.

Przenikanie do środowiska cywilnego

Impulsem do wprowadzenia TCCC w policji w USA były wydarzenia z 28 lutego 1997 roku w North Hollywood. Tego dnia Larry Phillips i Emil Matasareanu uzbrowieni w broń szturmową podjęli próbę napadu na bank. Wyposażeni byli w kamizelki kuloodporne oraz magazynki o dużej pojemności, więc wymiana ognia z policją przypominała raczej potyczkę właściwą dla konfliktu zbrojnego, aniżeli warunków cywilnych. Przestępcy ostrzelali funkcjonariuszy dysponujących jedynie bronią krótką, która była nieskuteczna wobec osłon balistycznych napastników, musieli więc czekać na wsparcie jednostek SWAT. Jako że strzelanina trwała 44 minuty, ranni policjanci i cywile nie mogli otrzymać szybkiej pomocy ze strony cywilnych podmiotów ratowniczych. Wydarzenia te sprawiły, że funkcjonariusze policji zostali wyposażeni w środki medyczne na wzór wojskowych zestawów IFAK oraz przeszkoleni z zakresu udzielania pomocy z wykorzystaniem zaadaptowanych do środowiska cywilnego

pozostałe-materualy-szkoleniowe [dostęp 28.10.2023]; M. Sip, M. Dąbrowski, T. Sanak, A. Dąbrowska, M. Zieliński, P. Kluj (2014). *Specyfika udzielania pierwszej pomocy medycznej w warunkach bojowych w środowisku taktycznym na bazie standardu TCCC. Część VI. Zestawy medyczne jako element wyposażenia medycznego i zabezpieczenia indywidualnego żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych*. „Anestezjologia i Ratownictwo”, 8, 453–460.

³⁵ Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 6 sierpnia 2021 r. w sprawie rodzajów, zakresu i wzorów oraz sposobu przetwarzania dokumentacji medycznej w podmiotach leczniczych utworzonych przez Ministra Obrony Narodowej, Dz.U. 2021 poz. 1825.

³⁶ Department of Defense Trauma Registry – Rejestr Urazów Departamentu Obrony; Joint Trauma System (2022, 12 sierpnia). *Registry*. <https://jts.health.mil/index.cfm/data/registries> [dostęp 28.10.2023].

³⁷ Tactical Evacuation Care (TEC/TACEVAC) – opieka podczas ewakuacji.

³⁸ Medical Evacuation (MEDEVAC) – ewakuacja medyczna; Casualty Evacuation (CASEVAC) – ewakuacja poszkodowanych; T. Sanak, M. Dąbrowski, A. Dąbrowska, M. Zieliński, P. Kluj, A. Pawlak, M. Sip (2015). *Specyfika udzielania pierwszej pomocy medycznej poszkodowanemu w warunkach bojowych w środowisku taktycznym na bazie standardu TCCC Część VII. Przygotowanie dokumentacji medycznej w warunkach taktyczno-bojowej opieki nad poszkodowanym*. „Anestezjologia i Ratownictwo”, 9, 102–109.

procedur TCCC³⁹. Rozwiązania stosowane na polu walki zaczęły być adaptowane również w ratownictwie medycznym. W 2006 roku wprowadzono do wytycznych *Prehospital Trauma Life Support* zalecenia użycia opasek uciskowych i opatrunków hemostatycznych (służących głównie do tamowania masywnych krwotoków z miejsc, gdzie nie można użyć opasek uciskowych, stosując tzw. *wound packing*, czyli upakowanie rany) w trudnych do opanowania innymi metodami krwotokach⁴⁰. Dwa lata później podobne kroki poczynili autorzy podręcznika do kursu *International Trauma Life Support*, którego polskie tłumaczenie pojawiło się w 2009 roku⁴¹. Pomimo tego Zarządzenie nr 179/2020/DSM Prezesa Narodowego Funduszu Zdrowia z dnia 12.11.2020 r. w sprawie określenia warunków zawierania i realizacji umów w rodzaju ratownictwo medyczne nie wyszczególnia zarówno opasek uciskowych oraz opatrunków hemostatycznych w wymaganiach dotyczących wyposażenia medycznego ambulansu Systemu Państwowego Ratownictwa Medycznego⁴². W kontekście środków do tamowania krwotoków zawiera jedynie zapis „materiały do opatrywania ran”, co dysponentci Zespołów Ratownictwa Medycznego mogą interpretować w różny sposób. 12 lutego 2013 roku zmodyfikowano skład zestawu ratownictwa medycznego R1, wyposażając strażaków w opaski uciskowe oraz opatrunki wentylowe⁴³. 30 czerwca 2021 roku rozszerzono go ponownie, dodając opatrunki hemostatyczne oraz pas do stabilizacji złamań miednicy⁴⁴. Na krytykę zasługuje niezmiernie skąpe wyposażenie medyczne policjantów służby prewencyjnej i kryminalnej⁴⁵. Przewiduje ono wyekwipowanie policjanta jedynie w opatrunek osobisty typu W i 5 par rękawiczek nitrylowych, co w opinii

³⁹ M. Czerwiński, P. Makowiec (2014). *Op. cit.*, s. 18–19; R. Tyślewicz (2023). *Op. cit.*

⁴⁰ National Association of Emergency Medical Technicians (2006). *PHTLS Basic and Advanced Prehospital Trauma Life Support*. Mosby/JEMS. Missouri.

⁴¹ International Trauma Life Support (ITLS) – Ratownictwo Przedszpitalne w Urazach. Wytyczne oraz kurs o tej samej nazwie, dotyczące postępowania z poszkodowanymi po urazie; Campbell J., Seitz S. (2009). *Obrażenia kończyn*. W: J. Campbell (red.), *International Trauma Life Support – Ratownictwo przedszpitalne w urazach*. Wydanie VI. Medycyna Praktyczna. Kraków, s. 258–278.

⁴² Zarządzenie nr 179/2020/DSM Prezesa Narodowego Funduszu Zdrowia z dnia 12.11.2020 r. w sprawie określenia warunków zawierania i realizacji umów w rodzaju ratownictwo medyczne. <https://www.nfz.gov.pl/zarzadzenia-prezesa/zarzadzenia-prezesa-nfz/zarzadzenie-nr-1792020dsm,7261.html> [dostęp 28.10.2023].

⁴³ Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej, Krajowe Centrum Koordynacji Ratownictwa i Ochrony Ludności oraz Biuro Szkolenia (2013). *Zasady organizacji Ratownictwa Medycznego w Krajowym Systemie Ratowniczo-Gaśniczym*. <http://www.osp.nowyart.pl/pliki/szkolenia/wytyczne/Zasady%20Organizacji%20Ratownictwa%20Medycznego%20w%20KSRG.pdf> [dostęp 30.10.2023].

⁴⁴ Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej, Krajowe Centrum Koordynacji Ratownictwa i Ochrony Ludności oraz Biuro Szkolenia (2021). *Zasady organizacji Ratownictwa Medycznego w Krajowym Systemie Ratowniczo-Gaśniczym*. <https://www.gov.pl/web/kppsp-grodzisk-mazowiecki/zasady-organizacji-ratownictwa-medycznego-w-ksrg> [dostęp 30.10.2023].

⁴⁵ Zarządzenie nr 55 Komendanta Głównego Policji z dnia 3 czerwca 2019 r. zmieniające zarządzenie w sprawie określenia norm wyposażenia jednostek, komórek organizacyjnych Policji i policjantów oraz szczegółowych zasad jego przyznawania i użytkowania, Dz. U. KGP 14 czerwca 2019 r. poz. 87.

autora podczas pełnienia służby, która przewiduje możliwość użycia broni palnej, wydaje się co najmniej nieodpowiedzialne ze strony osób decyzyjnych. Sytuację tę poprawia fakt, iż radiowóz komórki patrolowo-interwencyjnej, ruchu drogowego czy oddziału prewencji Policji powinien być wyposażony w apteczkę w standardzie R0 (zawierającą m.in. opaskę uciskową, opatrunki hemostatyczne oraz indywidualne). Teoretycznie więc policjanci dysponują środkami do udzielania pomocy w przypadku przybycia na miejsce wypadku przed Zespołem Ratownictwa Medycznego, chyba że realizują akurat patrol pieszy. Kontrastem dla tej sytuacji jest skład apteczki osobistej przewidzianej dla policjanta pododdziału kontrterrorystycznego Policji oraz komórki realizacyjnej Centralnego Biura Śledczego Policji przewyższający wyposażeniem nawet wojskowe IPMed-y.

W związku z coraz liczniejszymi atakami terrorystycznymi oraz sytuacjami typu aktywnego strzelca (ang. *active shooter*) w 2010 roku powołano Committee for Tactical Emergency Casualty Care (C-TECC) – organizację zajmującą się problematyką udzielania pomocy w cywilnym środowisku dużego ryzyka⁴⁶. Rok później wydano pierwszą edycję wytycznych TECC opartych na TCCC, lecz dopasowanych pod względem środowiska, w którym są stosowane, a także populacji pacjentów oraz dostępnych podczas akcji ratowniczej sił i środków. Wytyczne TECC wyodrębniają trzy fazy działania. W fazie *Direct Threat Care* realizowane są cztery główne cele: ukończenie misji z najmniejszą możliwą liczbą poszkodowanych, chronienie ich przed odniesieniem dodatkowych obrażeń, utrzymanie największego możliwego zaangażowania w neutralizację zagrożenia jednostki reagującej oraz ograniczenie szkód publicznych⁴⁷. Jedyna dopuszczalna czynność ratownicza na tym etapie akcji to użycie opaski uciskowej (gdy pozwala na to sytuacja taktyczna). W przypadku działania w fazie *Indirect Threat Care* należy dążyć także do ustabilizowania stanu rannych, by umożliwić ich bezpieczną ewakuację do zorganizowanego w ramach danej akcji punktu odbioru poszkodowanych (ang. *casualty collection point* – CCP) lub do placówki medycznej⁴⁸. W fazie *Evacuation Care* zalecane jest kontynuowanie czynności ratujących życie rozpoczętych w poprzednich etapach działania, przeprowadzenie szybkiej i bezpiecznej ewakuacji poszkodowanego, udzielając mu pomocy na odpowiednim poziomie, prowadzenie dobrej jakościowo komunikacji, by przekazać istotne informacje dotyczące postępowania z rannym oraz jego stanu do szpitala, a także przeciwdziałanie dodatkowym, możliwym do uniknięcia przyczynom zgonu⁴⁹. Podobnie jak TCCC, TECC kładzie nacisk na wykonywanie jedynie krytycznych czynności ratunkowych (tamowanie krwotoku, leczenie odmy opłucnowej, udrożnienie dróg oddechowych), co pozwala uniknąć opóźnionej ewakuacji rannych. Zaleca przeciwdziałanie hipotermii, która zwiększa śmiertelność poszkodowanych po urazie, oraz nakazuje w pierwszej kolejności wyeliminować zagrożenie mogące powodować większe

⁴⁶ Committee for Tactical Emergency Casualty Care. *What is C-TECC?*. <https://www.c-tecc.org/about-us/what-is-cteccc> [dostęp 29.10.2023].

⁴⁷ Direct Threat Care (DTC) – opieka w sytuacji bezpośredniego zagrożenia/strefa gorąca.

⁴⁸ Indirect Threat Care (ITC) – opieka w sytuacji bez bezpośredniego zagrożenia/strefa ciepła.

⁴⁹ Evacuation Care (EVAC) – opieka w trakcie ewakuacji.

straty wśród cywili, funkcjonariuszy i ratowników, takie jak pożar, aktywny strzelec, obecność na miejscu zdarzenia materiałów niebezpiecznych (HAZMAT) przed przystąpieniem do wykonywania bardziej zaawansowanych czynności ratowniczych⁵⁰.

Wnioski

Zgodnie z Ustawą z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym mediana czasu dotarcia Zespołu Ratownictwa Medycznego na miejsce zdarzenia (w skali miesiąca) powinna wynosić do 8 minut dla miasta powyżej 10 tysięcy mieszkańców i do 15 minut dla pozostałych miejscowości⁵¹. Maksymalne czasy przybycia ZRM do poszkodowanego nie powinny przekraczać odpowiednio 15 i 20 minut. Często krytyczne są minuty zaraz po zaistnieniu urazu, co oznacza, że ogromne znaczenie ma pomoc udzielona przez świadków lub samych uczestników zdarzenia⁵². Europejska Rada Resuscytacji zaleca stosowanie opasek uciskowych i opatrunków hemostatycznych w przypadkach krwotoków zagrażających życiu, nawet przez osoby bez wykształcenia medycznego⁵³. Przydatna może się okazać nie tylko edukacja z zakresu pierwszej pomocy w ramach realizowania obowiązku szkolnego czy spełniania ustawowych wymogów szkolenia pracowników wyznaczonych do udzielania pomocy w zakładach pracy. Wzoruując się na kampanii społecznej „Stop the Bleed”, dzięki której tylko w pierwszym roku jej działalności zostało przeszkolonych z zakresu tamowania masywnych krwotoków 150 000 amerykańskich cywilów, wydaje się słusznym powiełać podobne rozwiązania w Polsce. Medycyna pola walki kładzie nacisk na agresywne działania w walce z „przyczynami zgonów do uniknięcia”, co zostało zauważone podczas tworzenia cywilnych wytycznych postępowania z poszkodowanymi po urazach⁵⁴. Rozwiązania zawarte w wytycznych TECC dodatkowo systematyzują przebieg akcji ratowniczej w sytuacji występowania zagrożenia, zwiększając jej efektywność. Proste czynności ratownicze w postaci użycia opaski uciskowej, udrożnienia dróg oddechowych poprzez rękoczyńny lub pozycjonowanie poszkodowanego w połączeniu z bardziej zaawansowanymi technikami, jak upakowanie rany, stosowanymi już na poziomie pierwszej pomocy przypuszczalnie pozwolą na uratowanie wielu ludzkich istnień.

⁵⁰ Tacmed. *Wytyczne Tactical Emergency Casualty Care (TECC)*. <https://tacmed.com.pl/szkolenia/wytyczne-tactical-emergency-casualty-care-tecc/> [dostęp 30.10.2023].

⁵¹ Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym, Dz. U. 2006 nr 191 poz. 1410, t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1720, 1733, 2705, 2770.

⁵² A. Trzos A. K. Długosz (2015). *Wpływ wybranych elementów czasu reakcji systemu ratownictwa medycznego na efektywność udzielania pomocy ofierze wypadku komunikacyjnego*. „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza”, 3, 173–183.

⁵³ D. Zideman, E. Singletary, V. Borra, P. Cassan, C. Cimpoesu, E. De Buck, T. Djärv, A. Handley, B. Klaassen, D. Meyran, E. Oliver, K. Poole (2021). *Pierwsza pomoc*. W: J. Andres (red.), *Wytyczne resuscytacji 2021*. Polska Rada Resuscytacji. Kraków, 316–340.

⁵⁴ S. Braithwaite, J. Creel, M. Dorsett (2020). *Postępowanie z poszkodowanym po urazie – wprowadzenie*. W: R. Alson, J. Campbell, K. Han (red.). *International Trauma Life Support – Ratownictwo przedszpitalne w urazach*. Wydanie IX. Medycyna Praktyczna. Kraków, s. 1–25.

Bibliografia

- Bohun T. (2008). *Florence Nightingale i Mikołaj Pirogow – cisi bohaterowie wojny krymskiej*. <https://www.rp.pl/historia/art15974961-florence-nightingale-i-mikolaj-pirogow-cisi-bohaterowie-wojny-krymskiej> [dostęp 30.10.2023].
- Braithwaite S., Creel J., Dorsett M. (2020). *Postępowanie z poszkodowanym po urazie – wprowadzenie*. W: R. Alson, J. Campbell, K. Han (red.), *International Trauma Life Support – Ratownictwo przedszpitalne w urazach*. Wydanie IX. (s. 1–25). „Medycyna Praktyczna”. Kraków.
- Butler F., Butler G., Hagmann J. (1996). *Tactical Combat Casualty Care in Special Operations*. „Military Medicine”, 161, dodatek nr 1, 3–16.
- Butler F. (2015). *Tactical Combat Casualty Care: A Brief History*. <https://www.naemt.org/docs/default-source/education-documents/tccc/150807-brief-history-of-tccc-v2.pdf?sfvrsn=0> [dostęp 28.10.2023].
- Campbell J., Seitz S. (2009). *Obrażenia kończyn*. W: J. Campbell (red.), *International Trauma Life Support – Ratownictwo przedszpitalne w urazach*. Wydanie VI. (s. 258–278). „Medycyna Praktyczna”. Kraków.
- Committee for Tactical Emergency Casualty Care. *What is C-TECC?*. <https://www.c-tecc.org/about-us/what-is-cteccc> [dostęp 29.10.2023].
- Czerwiński M., Makowiec P. (2014). *Podstawy ratownictwa taktycznego*. Difin SA. Warszawa.
- Czerwiński M. (2015). *Medycyna zza barykady*. „Special Ops”, 1/2015, 46–49.
- Deneka J. (2013). *Staza taktyczna dla opornych*. „Special Ops”, wydanie specjalne 1/2013, 34–41.
- Deneka J. (2013). *Tactical Combat Casualty Care – Powstrzymaj każdą śmierć, której można uniknąć*. „Special Ops”, wydanie specjalne 1/2013, 6–11.
- Gucwa J., Ostrowski M. (red.) (2018). *Zaawansowane zabiegi resuscytacyjne i wybrane stany nagłe*. Medycyna Praktyczna. Kraków.
- Joint Trauma System (2022, 12 sierpnia). *Registry*. <https://jts.health.mil/index.cfm/data/registries> [dostęp 28.10.2023].
- Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej, Krajowe Centrum Koordynacji Ratownictwa i Ochrony Ludności oraz Biuro Szkolenia (2013). *Zasady organizacji Ratownictwa Medycznego w Krajowym Systemie Ratowniczo-Gaśniczym*. <http://www.osp.nowytarget.pl/pliki/szkolenia/wytyczne/Zasady%20Organizacji%20Ratownictwa%20Medycznego%20w%20KSRG.pdf> [dostęp 30.10.2023].
- Komenda Główna Państwowej Straży Pożarnej, Krajowe Centrum Koordynacji Ratownictwa i Ochrony Ludności oraz Biuro Szkolenia (2021). *Zasady organizacji Ratownictwa Medycznego w Krajowym Systemie Ratowniczo-Gaśniczym*. <https://www.gov.pl/web/kppsp-grodzisk-mazowiecki/zasady-organizacji-ratownictwa-medycznego-w-ksrg> [dostęp 30.10.2023].
- Miliński K. (2023). *Staza taktyczna – fenomen na polu walki*. „Special Ops”, wydanie specjalne 2/2023, 48–50.
- National Association of Emergency Medical Technicians (2006). *PHTLS Basic and Advanced Prehospital Trauma Life Support*. Mosby/JEMS. Missouri.
- Ortiz J. (1998). *The Revolutionary Flying Ambulance of Napoleon's Surgeon*. „U.S. Army Medical Department Journal”, Oct/Dec, 17–25.
- Paget S. (1897). *Ambroise Paré and His Times 1510–1590*. G.P. Putnam's sons. [b.m.w.].

- Podlasin A. (2015). *Taktyczne ratownictwo medyczne*. Wydawnictwo lekarskie PZWL. Warszawa.
- Ross J., McLaughlin M. (1981). *The Portable Renaissance Reader*. The Viking Press. Nowy Jork.
- Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 6 sierpnia 2021 r. w sprawie rodzajów, zakresu i wzorów oraz sposobu przetwarzania dokumentacji medycznej w podmiotach leczniczych utworzonych przez Ministra Obrony Narodowej, Dz.U. 2021 poz. 1825.
- Saied A., Ayatollahi Mousavi A., Arabnejad F., Ahmadzadeh Heshmati A. (2015, 18 lutego). *Tourniquet in Surgery of the Limbs: A Review of History, Types and Complications*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4353220/> [dostęp 30.10.2023].
- Sanak T., Dąbrowski M., Dąbrowska A., Zieliński M., Kluj P., Pawlak A., Sip M. (2015). *Specyfika udzielania pierwszej pomocy medycznej poszkodowanemu w warunkach bojowych w środowisku taktycznym na bazie standardu TCCC Część VII. Przygotowanie dokumentacji medycznej w warunkach taktyczno-bojowej opieki nad poszkodowanym*. „Anestezjologia i Ratownictwo”, 9, 102–109.
- Sip M., Dąbrowski M., Sanak T., Dąbrowska A., Zieliński M., Kluj P. (2014). *Specyfika udzielania pierwszej pomocy medycznej w warunkach bojowych w środowisku taktycznym na bazie standardu TCCC. Część VI. Zestawy medyczne jako element wyposażenia medycznego i zabezpieczenia indywidualnego żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych*. „Anestezjologia i Ratownictwo”, 8, 453–460.
- Suchodolska M. (2014, 2 stycznia). *Wojna i medycyna, czyli „chcesz być chirurgiem, idź na wojnę”* [wywiad z dr n. med. Przemysławem Gułą]. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/768272,wojna-i-medycyna-czyli-chcesz-byc-chirurgiem-idz-na-wojne.html> [dostęp 28.10.2023].
- Tacmed. *Wytyczne Tactical Emergency Casualty Care (TECC)*. <https://tacmed.com.pl/szkolenia/wytyczne-tactical-emergency-casualty-care-tecc/> [dostęp 30.10.2023].
- Trzos A., Długosz K. (2015). *Wpływ wybranych elementów czasu reakcji systemu ratownictwa medycznego na efektywność udzielania pomocy ofierze wypadku komunikacyjnego*. „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza”, 3, 173–183.
- Tyślewicz R. (2023). *Historia powstania standardu TC3 w wojsku i służbach mundurowych*. „Special Ops”, wydanie specjalne nr 2/2023, 6–12.
- Ustawa z dnia 8 września 2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym, Dz. U. 2006 nr 191 poz. 1410, t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1720, 1733, 2705, 2770.
- Winiarski S. (2021). *Czekając na Medevac*. [b.w.]. [b.m.w.].
- Wojskowe Centrum Kształcenia Medycznego (2022). *Taktyczna pomoc poszkodowanym na polu walki (TCCC) wytyczne dla personelu medycznego z 15 grudnia 2021 r.* <https://wckmed.wp.mil.pl/pl/pages/pozostale-materiary-szkoleniowe> [dostęp 28.10.2023].
- Wojskowe Centrum Kształcenia Medycznego. *Instrukcja eksploatacyjna zestawu Indywidualny Pakiet Medyczny (IPMed)*. <https://wckmed.wp.mil.pl/pl/pages/pozostale-materiary-szkoleniowe> [dostęp 28.10.2023].
- Wojskowe Centrum Kształcenia Medycznego. *Instrukcja eksploatacyjna zestawów: Plecak Ratownika-Sanitariusza (PRS), Plecak Matownika Medycznego (PRM)*. <https://wckmed.wp.mil.pl/pl/pages/pozostale-materiary-szkoleniowe> [dostęp 28.10.2023].
- Zarządzenie nr 179/2020/DSM Prezesa Narodowego Funduszu Zdrowia z dnia 12.11.2020 r. w sprawie określenia warunków zawierania i realizacji umów w rodzaju ratownictwo medyczne. <https://www.nfz.gov.pl/zarzadzenia-prezesa/zarzadzenia-prezesa-nfz/zarzadzenie-nr-1792020dsm,7261.html> [dostęp 28.10.2023].

Zarządzenie nr 55 Komendanta Głównego Policji z dnia 3 czerwca 2019 r. zmieniające zarządzenie w sprawie określenia norm wyposażenia jednostek, komórek organizacyjnych Policji i policjantów oraz szczegółowych zasad jego przyznawania i użytkowania, Dz. U. KGP 14 czerwca 2019 r. poz. 87.

Zideman D., Singletary E., Borra V., Cassan P., Cimpoesu C., De Buck E., Djärv T., Handley A., Klaassen B., Meyran D., Oliver E., Poole K. (2021). *Pierwsza pomoc*. W: J. Andres (red.), *Wytyczne resuscytacji 2021*. Polska Rada Resuscytacji. Kraków.

Biogram autora

Robert Fąfara – ratownik medyczny, pedagog, nauczyciel akademicki, instruktor pierwszej pomocy. Absolwent kierunku ratownictwo medyczne (Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego) oraz kierunku pedagogika, spec. Edukacja dla Bezpieczeństwa i Zarządzanie Kryzysowe (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej). W latach 2013–2017 instruktor pierwszej pomocy w organizacji społeczno-wychowawczej (Instruktor Harcerskiej Szkoły Ratownictwa ZHP). Obecnie zatrudniony jako ratownik medyczny w Zespołach Ratownictwa Medycznego Pogotowia Ratunkowego Szpitala Powiatowego w Chrzanowie oraz jako asystent w Instytucie Nauk o Zdrowiu Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Główne zainteresowania badawcze to: medycyna ratunkowa, medycyna pola walki oraz edukacja z zakresu pierwszej pomocy.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.11

Zbigniew Filip

Staropolska Akademia Nauk Stosowanych w Kielcach

ORCID 0000-0002-0843-6859

Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania na przykładzie powiatu bocheńskiego

National system for detection of hazards and alerting in the Bochnia District

Abstrakt

W obliczu współczesnych wyzwań związanych z ochroną środowiska i bezpieczeństwem publicznym, rozwój skutecznych systemów wykrywania skażeń stał się rzeczywistością. Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania umożliwia skrócenie czasu reakcji na zagrożenia. Zintegrowane technologie złożone z czujników chemicznych, biologicznych i radiologicznych połączone ze sobą, tworzą system, który pozwala na monitorowanie czynników w czasie rzeczywistym. System zwiększył stan bezpieczeństwa publicznego w jednostkach samorządu terytorialnego, na których w znacznej mierze jest oparty. Komunikaty ostrzegawcze, jak i sygnały alarmowe mogą być stosowane jedynie w przypadku rzeczywistego zagrożenia oraz w ramach treningów ogłoszonych przez organy administracji z wyprzedzeniem. Odpowiednie zachowanie się ludności po ogłoszeniu lub odwołaniu alarmu zapewnia spokój i bezpieczeństwo.

Celem poniższego artykułu jest przedstawienie Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w Polsce w myśl założeń nowego Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach. Problemem głównym jest ocena skuteczności oraz efektywności funkcjonowania Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w kontekście lokalnym, na przykładzie powiatu bocheńskiego. Aby uzyskać zamierzony cel i udzielić odpowiedzi na zadane pytanie, wykorzystano krytyczną analizę źródeł jako podstawową metodę badawczą.

Słowa kluczowe. Bezpieczeństwo, sygnały alarmowe, alarmowanie, wykrywanie skażeń.

Abstract

With today's environmental and public safety challenges, the development of effective contamination detection systems has become a reality. The National Contamination Detection and

Alert System allows for faster response times to threats. Integrated technologies consisting of chemical, biological and radiological sensors combined, create a system that allows real-time monitoring of agents. The system has increased the state of public safety in the local authorities on which it is largely based. Warning messages, as well as emergency signals, can only be used in the event of a real emergency and as part of trainings announced by the authorities well in advance. The appropriate behaviour of the population after the announcement or cancellation of an alarm ensures calm and security. The aim of this article is to present the National System for Detection of Hazards and Alerting in Poland in accordance with the assumptions of the new Decree of the Council of Ministers of 23 February 2024 on systems for the detection of hazards and notification of their occurrence and the competence of bodies in these matters. The main problem is to evaluate the effectiveness and efficiency of the National System for Detection of Hazards and Alerting in the local context, on the example of the Bochnia district. In order to achieve the intended objective and provide an answer to the question posed, a critical analysis of sources was used as the basic research method.

Keywords: Security, emergency signals, alerting, detection of contamination

Wprowadzenie

Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania (KSWSiA) jest nieodzownym elementem systemu zarządzania kryzysowego w Polsce, pełni kluczową rolę w monitorowaniu i reagowaniu na różnorodne sytuacje kryzysowe. Jego rola staje się szczególnie istotna na poziomie lokalnym, gdzie dynamiczne zmiany w otaczającym nas świecie mogą wymagać szybkiego i zrównoważonego działania.

W kontekście powiatu bocheńskiego analiza funkcji i efektywności KSWSiA staje się nie tylko wykładnikiem ogólnopolskich standardów, ale również testem dla lokalnych struktur zarządzania kryzysowego. Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania pełni rolę wszechstronnego narzędzia, skoncentrowanego na wykrywaniu zagrożeń związanych z ewentualnym skażeniem środowiska czy innymi sytuacjami kryzysowymi, które mogą zagrażać zdrowiu i bezpieczeństwu obywateli.

Działanie tego systemu opiera się na efektywnej komunikacji, precyzyjnym monitorowaniu parametrów środowiskowych oraz błyskawicznym alarmowaniu odpowiednich służb, co w rezultacie wpływa na bezpieczeństwo społeczności lokalnej. Analiza funkcji KSWSiA na poziomie powiatu bocheńskiego staje się tematem kluczowym, ponieważ lokalne aspekty geograficzne, społeczne i ekonomiczne wpływają na specyfikę zagrożeń, z którymi system musi się zmierzyć.

Celem poniższego artykułu jest przedstawienie Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w Polsce w myśl założeń nowego Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach (Dz. U. 2024 r. poz. 290). Problemem głównym jest ocena skuteczności oraz efektywności funkcjonowania Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w kontekście lokalnym, na przykładzie powiatu bocheńskiego. Aby uzyskać zamierzony cel i udzielić odpowiedzi na zadane pytanie, wykorzystano krytyczną analizę źródeł jako podstawową metodę badawczą.

Opis Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania

Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania to kompleksowy system mający na celu monitorowanie, wykrywanie i skuteczne reagowanie na różnego rodzaju zagrożenia związane z bezpieczeństwem publicznym, takie jak skażenia chemiczne, biologiczne, radiacyjne czy inne sytuacje kryzysowe. System ten pełni kluczową rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa obywatelom i infrastrukturze kraju, umożliwiając szybkie i skoordynowane działania w przypadku wystąpienia zagrożeń¹. Powstał w roku 2006 na podstawie zapisów Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 16 października 2006 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i właściwości organów w tych sprawach.

W Polsce działa wiele instytucji i organizacji, które, zgodnie z przepisami prawnymi, pełnią kluczową rolę w realizacji zadań państwa dotyczących ochrony przed skażeniami. Charakteryzują się różnym stopniem podległości oraz autonomicznością, funkcjonując na co dzień przy wykorzystaniu zróżnicowanych procedur. Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania został stworzony w celu zapewnienia spójności działań tych systemów, które monitorują, wykrywają i alarmują o skażeniach na obszarze całego kraju. Jego zadaniem jest osiągnięcie jednolitego standardu funkcjonowania i wzajemnej interoperacyjności instytucji oraz organizacji. Jednocześnie stanowi kluczowe źródło informacji o skażeniach w ramach ogólnokrajowego systemu zarządzania kryzysowego².

Do 24 października 2023 roku podstawą prawną funkcjonowania KWSiA było Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 stycznia 2013 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach. W tym miejscu należy nadmienić, iż na przełomie roku 2023 nastąpiły zmiany w przepisach prawnych dotyczących KWSiA, czego efektem jest nowo powstały akt prawny: Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 roku w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach.

Zasadniczymi elementami Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania są podsystemy funkcjonalne przeznaczone do wykrywania skażeń i alarmowania o skażeniach oraz organy i jednostki organizacyjne, które dokonują analizy skażeń i oceny sytuacji oraz opracowują, ogłaszają i wprowadzają działania interwencyjne³.

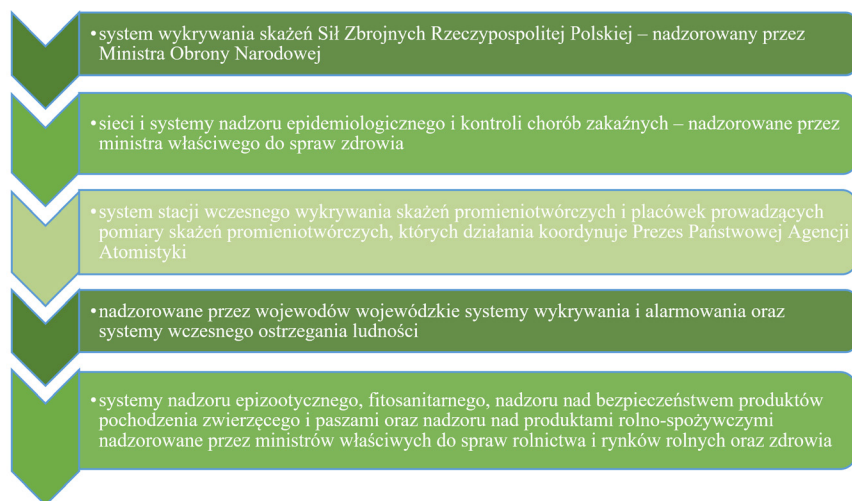
Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania stanowi kompleksowy mechanizm monitorowania i reagowania na różnorodne zagrożenia związane z bezpieczeństwem publicznym. Jak już wspomnieliśmy, skupia się na wykrywaniu skażeń chemicznych, biologicznych, radiacyjnych oraz innych sytuacji kryzysowych, mając na celu ochronę obywateli i infrastruktury kraju. Działanie systemu opiera się na rozbudowanym systemie monitoringu wykorzystującym różne technologie, takie jak sensory chemiczne i biologiczne, a także monitoring atmosferyczny. W przypadku wykrycia

¹ S. Kleszcz (2016). *Plan współdziałania jednostek organizacyjnych wchodzących w skład jednolitego Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania*, Warszawa, s. 10, 13–15.

² S. Kleszcz (2017). *Rola Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w systemie obronnym państwa w dobie aktualnych zagrożeń*. „Przegląd nauk o obronności rocznik”, Tom R. 2 Nr 4, s. 96

³ T. Binek, J. Czepiel (red). (2014). *Funkcjonowanie Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w obecnych uwarunkowaniach systemowych w Polsce*. Józefów, s. 20

Rysunek 1. Systemy wykrywania skażeń i alarmowania wchodzące w skład KWSiA

Źródło: opracowanie własne, na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach (Dz. U. 2024 r. poz. 290) § 4.

zagrożenia, KWSiA automatycznie generuje alarmy i informuje służby ratunkowe, administrację publiczną oraz społeczeństwo poprzez różne środki komunikacji, takie jak alerty SMS, nagłaśnianie publiczne czy komunikaty telewizyjne. Kluczowym elementem systemu jest integracja i koordynacja działań pomiędzy różnymi organami zarządzania kryzysowego, wspomagane przez zintegrowane systemy informatyczne. Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania regularnie przeprowadza szkolenia i ćwiczenia, co pozwala na doskonalenie efektywności systemu oraz przygotowanie służb do szybkiego i skoordynowanego działania w sytuacjach awaryjnych. Wykorzystując nowoczesne technologie, system umożliwia precyzyjne identyfikowanie zagrożeń. Współpraca międzynarodowa ułatwia wymianę informacji oraz koordynację działań w przypadku wystąpienia transgranicznych zagrożeń. KWSiA to zaawansowany system odgrywający kluczową rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa ludności w kraju, integrując wykrywanie zagrożeń oraz zapewniając szybką reakcję i współpracę odpowiednich instytucji⁴.

Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania odgrywa istotną rolę w jednostkach samorządu terytorialnego (jst), stanowiąc kluczowe narzędzie zarządzania kryzysowego na poziomie lokalnym. Jego rola w jst obejmuje szereg zadań mających na celu ochronę mieszkańców, środowiska naturalnego oraz mienia. System wczesnego ostrzegania pozwala na natychmiastowe wykrywanie zagrożeń chemicznych, biologicznych, radiacyjnych oraz jądrowych, co umożliwia szybką reakcję na sytuacje awaryjne,

⁴ Tamże, s. 20–22

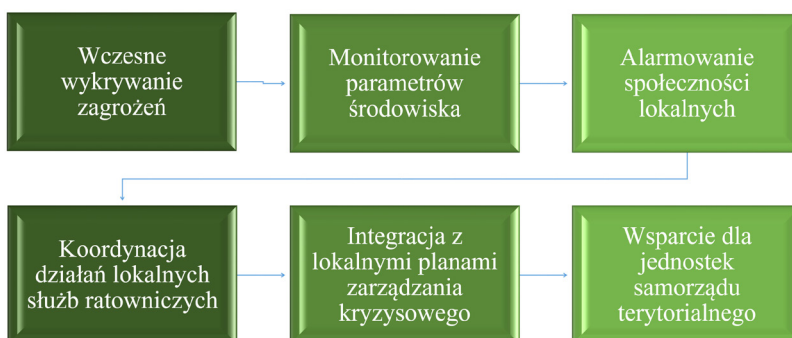
Rysunek 2. Schemat działania Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania

Źródło: Opracowanie własne *Funkcjonowanie Krajowego Systemu wykrywania Skażeń i alarmowania w obecnych uwarunkowaniach systemowych w Polsce*, red. T. Binek, J. Czepiel, Józefów 2014, s. 20–22.

umożliwiając ciągłą kontrolę nad stanem środowiska. KSWSiA alarmuje społeczność lokalną poprzez przekazywanie precyzyjnych informacji dotyczących rodzaju skażenia, obszaru zagrożenia oraz o zachowaniu zalecanych środków bezpieczeństwa. We współpracy z lokalnymi służbami ratowniczymi, takimi jak Państwowa Straż Pożarna czy Policja, system koordynuje działania oraz integruje je z lokalnymi planami zarządzania kryzysowego. Jednostki samorządu terytorialnego mają pełen dostęp do funkcji i danych Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania, co wspiera efektywne podejmowanie decyzji w sytuacjach awaryjnych⁵.

Rysunek 3. Zadania Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania

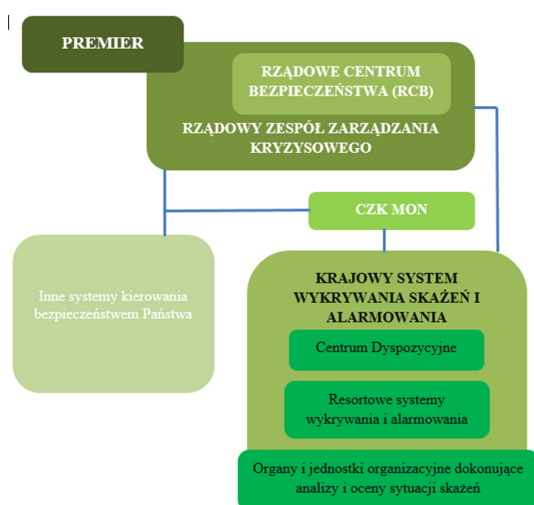
Źródło: Opracowanie własne na podstawie publikacji R. Frydrych, *Rola Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w systemie zarządzania kryzysowego w Polsce*, Chemik 2011, tom 65, nr 3, s. 168.

⁵ R. Frydrych (2011). *Rola Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w systemie zarządzania kryzysowego w Polsce*. „Chemik”, tom 65, nr 3, s. 168.

Wykrywanie skażeń i alarmowanie w Polskim Systemie Zarządzania Kryzysowego

Zarządzanie Kryzysowe to szybko rozwijający się obszar, a jednym z kluczowych elementów tego systemu jest wykrywanie skażeń i alarmowanie. W kontekście XXI wieku te dwie funkcje odgrywają szczególnie istotną rolę w monitorowaniu i reagowaniu na różnorodne sytuacje kryzysowe. Wykrywanie skażeń to działanie realizowane w określonym rejonie i czasie w celu potwierdzenia lub wykluczenia obecności niebezpiecznej substancji i mieszanin chemicznych, materiałów promieniotwórczych i środków biologicznych⁶.

Rysunek 4. Miejsce KSWSiA w strukturze zarządzania kryzysowego

Źródło: Plan współdziałania jednostek organizacyjnych wchodzących w skład jednolitego KSWSiA, Warszawa 2016.

W XXI wieku rozwój technologii, w tym czujników i systemów monitorowania, umożliwił bardziej precyzyjne i skuteczne wykrywanie potencjalnych zagrożeń. To z kolei przyczyniło się do szybszej reakcji na sytuacje kryzysowe.

Alarmowanie to działania mające na celu natychmiastowe przekazanie sygnału do właściwych terytorialnie władz, służb i ludności na danym terenie o wystąpieniu skażenia lub zagrożenia jego wystąpieniem, zagrażających życiu lub zdrowiu osób⁷. Współczesne technologie komunikacyjne umożliwiają błyskawiczne przekazywanie informacji, co jest niezwykle istotne w przypadku nagłych zdarzeń, takich jak katastrofy naturalne czy awarie techniczne.

⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach (Dz. U. 2024 r. poz. 290), § 2.

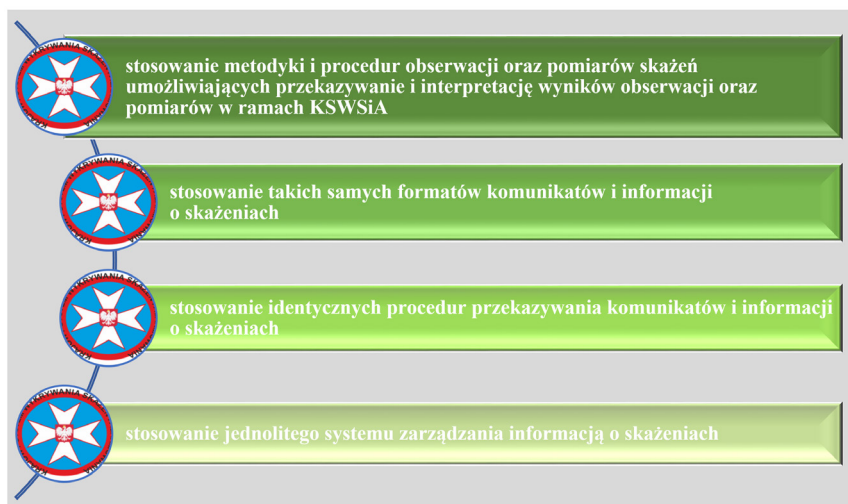
⁷ Tamże, § 2.

W XXI wieku wykrywanie skażeń i alarmowanie stają się nieodłącznym elementem zarządzania kryzysowego, dostosowując się do nowych wyzwań i korzystając z zaawansowanych technologii. Ewolucja tego obszaru systemu zarządzania kryzysowego ukazuje, jak istotną rolę pełni w ochronie lokalnej społeczności. Analiza jego funkcji na poziomie lokalnym pozwala lepiej zrozumieć specyfikę zagrożeń i dostosować działania do konkretnych warunków danego obszaru. Współcześnie KWSiA stanowi kluczowy składnik bezpieczeństwa publicznego, dbając o szybką i skuteczną reakcję na różnorodne sytuacje kryzysowe.

Technologie i narzędzia wykorzystywane w KWSiA

Warunkiem zapewnienia jednolitości funkcjonowania oraz wzajemnej interoperacyjności systemów KWSiA jest stosowanie poniższych zasad:

Rysunek 5. Zasady jednolitości systemu KWSiA

Źródło: opracowanie własne, na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach § 5 (Dz. U. 2024 r. poz. 290).

Organy i jednostki organizacyjne wchodzące w skład KWSiA w przypadku wykrycia zagrożenia skażeniami lub stwierdzenia wystąpienia skażeń przez podległe im systemy niezwłocznie powiadamiają właściwy terytorialnie organ administracji publicznej, zgodnie z planem współdziałania jednostek organizacyjnych wchodzących w skład KWSiA.

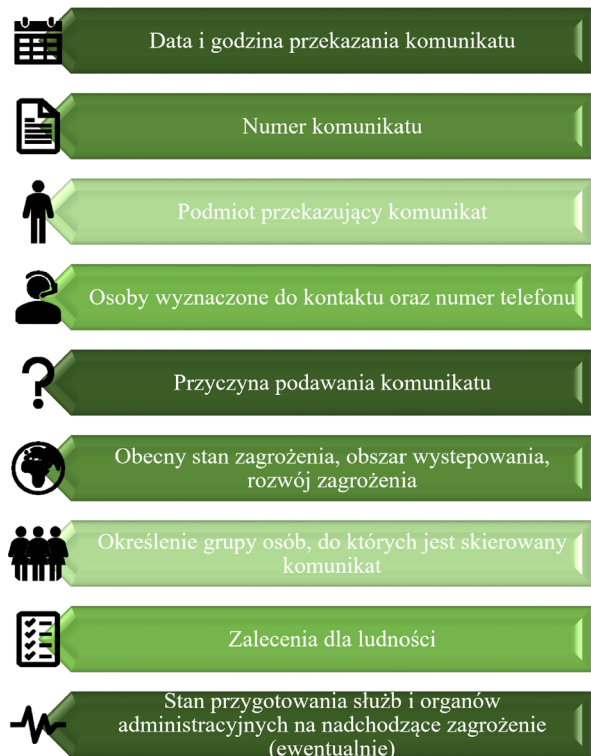
Ostrzeganie i alarmowanie o zagrożeniu ludności odbywa się za pomocą takich środków jak:

Rysunek 6. Środki służące do ostrzegania i alarmowania w KSWSiA

Źródło: opracowanie własne, na podstawie materiałów otrzymanych ze Starostwa Powiatowego w Bochni.

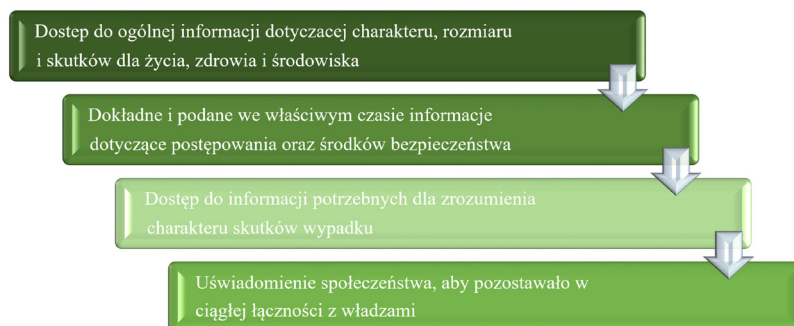
Rysunek 7. Elementy składowe komunikatu ostrzegawczego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie publikacji: E.W. Roguski, M. Schroeder, *Szkolenie komendantów gminnych związków Ochotniczych Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej*, CNBOP marzec 2009, s. 192.

Podczas wyboru rodzaju środków masowego przekazu do przekazania komunikatu należy brać pod uwagę różne czynniki, takie jak rodzaj i wielkość zdarzenia, pora dnia, czas pozostały do nadejścia zagrożenia oraz liczba potencjalnych odbiorców. W miarę zbliżania się zagrożenia zalecane jest zwiększanie częstotliwości nadawania komunikatów. Ponadto, istotne jest, aby stacje radiowe i telewizyjne powtarzały komunikaty wielokrotnie, aby upewnić się, że dotrą one do wszystkich adresatów. Ważne jest także gromadzenie i archiwizowanie materiałów, na których bazowano podczas tworzenia komunikatów oraz samych komunikatów, które zostały przekazane mediom. Ochrona zdrowia, życia ludności oraz bezpieczeństwa ich mienia, a także monitorowanie zagrożeń i zdarzeń zagrażających środowisku są prowadzone przez wszystkie inspekcje, służby, straże oraz instytucje zgodnie z ich ustawowymi kompetencjami i statutowymi zadaniami⁸. Informowanie, alarmowanie i ostrzeganie szczególnego znaczenia nabierają w obliczu wypadków komunikacyjnych i awarii przemysłowych: „Wypadki w przemyśle i transporcie, których skutkiem jest uwolnienie substancji trującej, mogą mieć niebezpieczne, a nawet zagrażające życiu konsekwencje dla mieszkańców w najbliższym sąsiedztwie. Władze lokalne powinny rzetelnie informować potencjalnie zagrożoną ludność o możliwości wystąpienia zagrożenia oraz o sposobach postępowania w przypadku skażeń o zasięgu wykraczającym poza teren zakładu przemysłowego. Informowanie ludności jest wspólnym obowiązkiem władz oraz kierownictwa zakładu przemysłowego eksploatującego instalacje i urządzenia z niebezpiecznymi substancjami”⁹.

Rysunek 8. Informacje jakie władze powinny zapewnić społeczeństwu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie publikacji E.W. Roguski, M. Schroeder, *Szkolenie komendantów gminnych związków Ochotniczych Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej*, CNBOP marzec 2009, s. 196.

Jedynie ci, którzy otrzymują szybką, kompetentną i kompleksową informację w przypadku zagrożenia, mają wysokie szanse na uniknięcie śmierci lub uszczerbku na zdrowiu. Dlatego też alarm powinien być aktywowany natychmiast po wykryciu

⁸ E.W. Roguski, M. Schroeder (2009). *Szkolenie komendantów gminnych związków Ochotniczych Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej*. CNBOP marzec, s. 192–193.

⁹ J. Malczyk-Sypek, E. Hadyniak (1994). *Wytyczne do prognozowania, zapobiegania i działania na wypadek awarii chemicznych*, tłum., Szkoła Główna Służby Pożarniczej. Warszawa, s. 11.

zagrożenia, a osoby przekazujące komunikaty o zagrożeniu i alarmie powinny w każdym przypadku informować ludność o zalecanym zachowaniu za pośrednictwem radia, telewizji lub głośników¹⁰.

Rodzaje sygnałów alarmowania społeczności

System wczesnego ostrzegania oraz system wykrywania i alarmowania na poziomie gminnym funkcjonują poprzez współpracę z jednostkami Ochotniczych Straży Pożarnych

Rysunek 9. Sposób ogłaszania alarmów o skażeniach

SPÓSÓB OGŁASZANIA ALARMÓW		
AKUSTYCZNY SYSTEM ALARMOWY	ŚRODKÓW MASOWEGO PRZEKAZU	WIZUALNY SYGNAŁ ALARMOWY
Modulowany dźwięk syreny w okresie trzech minut	Powtarzana trzykrotnie zapowiedź słowna: <i>Uwaga! Uwaga! Uwaga! Ogłaszam alarm o skażeniach..... (podać przyczynę, rodzaj alarmu itd.) dla.....</i>	Znak koloru żółtego w kształcie trójkąta lub w uzasadnionych przypadkach, innej figury geometrycznej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach, Załącznik do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r., (Dz. U. 2024 poz. 290).

Rysunek 10. Sposób odwołania alarmów o skażeniach

SPÓSÓB ODWOŁANIA ALARMÓW	
AKUSTYCZNY SYGNAŁ ALARMOWY	ŚRODKI MASOWEGO PRZEKAZU
Ciągły dźwięk syreny w okresie 3 minut	Powtarzana trzykrotnie zapowiedź słowna: <i>Uwaga! Uwaga! Uwaga! Odwołuje alarm (podać przyczynę, rodzaj alarmu itp.)..... dla.....</i>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach, Załącznik do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r., (Dz. U. 2024 poz. 290).

¹⁰ E.W. Roguski, M. Schroeder (2009). *Szkolenie komendantów gminnych związku Ochotniczych Straży Pożarnych rzeczywospolitej Polskiej*. CNBOP marzec, s. 196.

działającymi na obszarze gminy oraz z systemem ostrzegania i alarmowania na poziomie powiatu. Ramy prawne funkcjonowania tego systemu zostały określone w nowym Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r. dotyczącym systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz kompetencji organów w tych sprawach¹¹.

Rysunek 11. Sposób ogłaszania i odwołania komunikatu

KOMUNIKATY OSTRZEGAWCZE	
UPRZEDZENIE O ZAGROŻENIU SKAŻENIAMI	
SPOSÓB OGŁOSZENIA KOMUNIKATU	SPOSÓB ODWOŁANIA KOMUNIKATU
Powtarzana trzykrotnie zapowiedź słowna: <i>Uwaga! Uwaga!</i> <i>Osoby znajdujące się na terenie.....</i> <i>około godz..... min.....</i> <i>może nastąpić skażenie</i> <i>.....</i> <i>(podać rodzaj skażenia)</i> <i>w kierunku (podać kierunek)</i>	Powtarzana trzykrotnie zapowiedź słowna: <i>Uwaga! Uwaga!</i> <i>Odwołuję uprzedzenie o zagrożeniu</i> <i>.....</i> <i>(podać rodzaj skażenia)</i> <i>dla</i>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach, Załącznik do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r., (Dz. U. 2024 poz. 290).

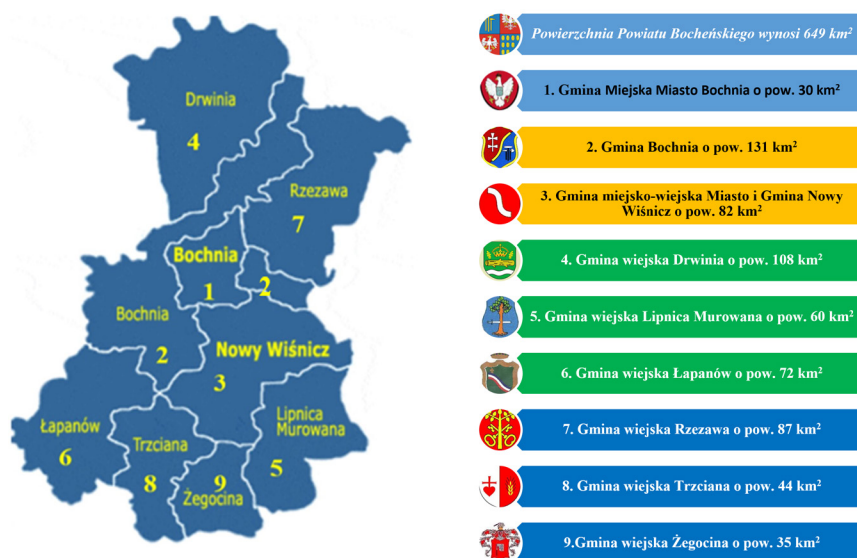
Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania na terenie powiatu bocheńskiego w liczbach

Najstarsza zachowana informacja zapisana o Bochni pochodzi z 1198 r., a znajduje się w dokumencie patriarchy jerozolimskiego Monachusa, potwierdzającym nadanie przez rycerza Mikorę Gryfitę – wśród innych dóbr – „sal de Bohegna”, soli z Bochni klasztorowi bożogrobców z Miechowa. W 1248 r. odkryto tutaj złoża soli kamiennej. Było to pierwsze odkrycie soli na ziemiach polskich. Uruchomienie wydobywania nastąpiło w roku 1251. Dwa lata, 27 lutego 1253 roku, później książę Bolesław Wstydlivy wydał w Korczynie akt lokacyjny miasta Bochni z licznymi przywilejami; miasto otrzymało polską nazwę Bochnia, choć w akcie lokacyjnym wymieniono również niemiecką nazwę osady Salzberg – Solna Góra (góra – nazwa szybu), a to ze względu na zamieszkujących wówczas w Bochni licznych przybyszów ze Śląska¹².

¹¹ D. Wróblewski (red.). (2014). *Wybrane zagadnienia z zakresu planowania cywilnego w systemie zarządzania kryzysowego RP*. Józefów, s. 191.

¹² <https://www.powiat.bochnia.pl/nasz-powiat/o-powiecie> [18.05.2024].

Rysunek 12. Mapa Powiatu Bocheńskiego z podziałem na gminy oraz powierzchnię w km²
Powiat Bocheński tworzy 9 gmin:

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.polskawliczbach.pl [dostęp: 18.05.2024 r.].

Teren powiatu bocheńskiego pokryty jest w 91% zasięgiem syren alarmowych, tylko 9% powiatu nie jest objęte działaniem systemów alarmowania i ostrzegania. Są to syreny mechaniczne (wirnikowe; 78 szt.), syreny elektroniczne (14 szt.), w tym

Rysunek 13. Zasięgi syren alarmowych mechanicznych i elektronicznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.digitex.pl/wp-content/uploads/2018/09/DSE-600S_PL.pdf, <https://www.supermarketstrazacki.pl/syrena-alarmowa-dachowa-sad-4-0-kw-silnik-trofazowy.html> [dostęp: 18.05.2024 r.].

27 syren jest uruchamianych ręcznie a 65 radiowo, w tym 31 syren ma sterowanie DSP – Digital Signal Procesor (jest to grupa specjalnych układów przeznaczonych do cyfrowej obróbki sygnałów akustycznych. Charakteryzuje je zastosowanie przetworników o dużej mocy obliczeniowej i bardzo niskie opóźnienia). Zasięg syren nie jest równoznaczny ze słyszalnością i skutecznością alarmowania, który zależy od wielu czynników takich jak; umieszczenie syren względem ukształtowania terenu, struktura budynków mieszkalnych, panujące warunki atmosferyczne. Te same syreny alarmowe służą strażakom do alarmowania ich o powstałych zdarzeniach.

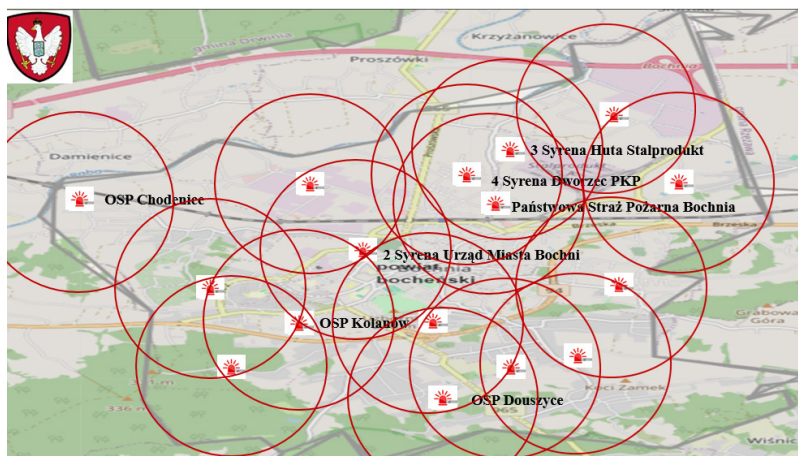
Z uwagi na ograniczoną skuteczność sygnałów dźwiękowych poprzez warunki techniczno-rozruchowej syren alarmowych, ukształtowanie terenu powiatu bocheńskiego do ostrzegania i alarmowania ludności w powiecie bocheńskim, system syren alarmowych jest uzupełniony poprzez inne alternatywne sposoby komunikacji z mieszkańcami.

W związku z powyższym rysunkiem na rzecz przedstawienia graficznego zasięgu syren alarmowych na terenie powiatu bocheńskiego przyjęto zakres słyszalności wszystkich syren na poziomie 6 km.

Na terenie Miasta Bochni znajduje się 16 syren alarmowych, w tym 13 mechanicznych i 3 elektroniczne, które swym zasięgiem obejmują 70% obszaru miasta. Tylko 30% miasta Bochni nie jest objęte działaniem syren alarmowych. Pozostałe media:

- telewizja – 95% zasięgu,
- radio – 95% zasięgu,
- ruchome zestawy głośnikowe – 20% zasięgu,
- sieć telefonii komórkowej – 10% zasięgu.

Rysunek 14. Rozmieszczenie i zasięg syren ostrzegania i alarmowania na terenie Miasta Bochnia

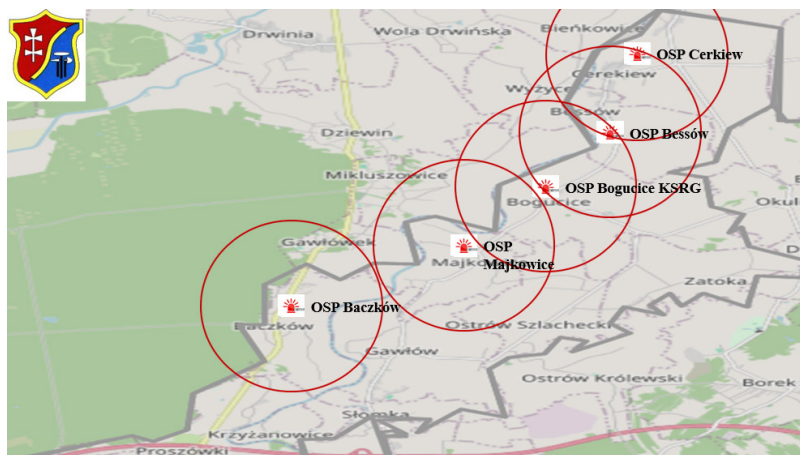

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów otrzymanych ze Starostwa Powiatowego w Bochni.

Na terenie Gminy Bochnia znajduje się 18 syren alarmowych, w tym 17 mechanicznych i 1 elektroniczna, które swym zasięgiem obejmują 80% obszaru gminy. Tylko 20% Gminy Bochni nie jest objęte działaniem syren alarmowych. Pozostałe media:

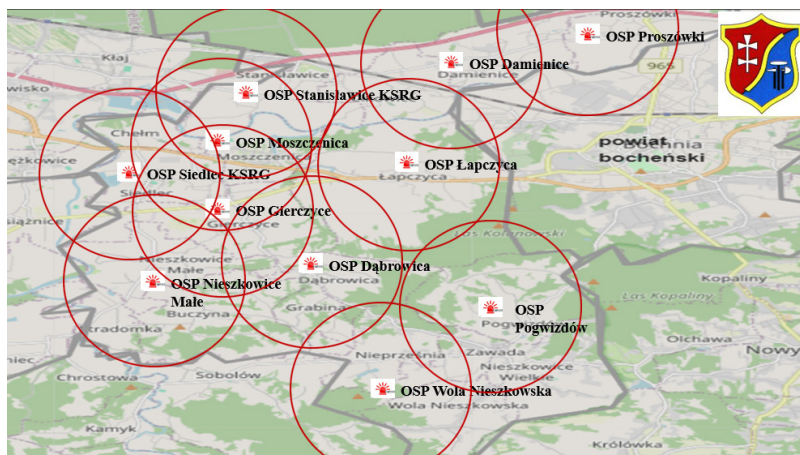
- telewizja – 95% zasięgu,
- radio – 98% zasięgu.
- ruchome zestawy głośnikowe – 98% zasięgu,
- sieć telefonii komórkowej – 95% zasięgu.

Rysunek 15. Rozmieszczenie i zasięg syren ostrzegania i alarmowania na terenie Gminy Bochnia

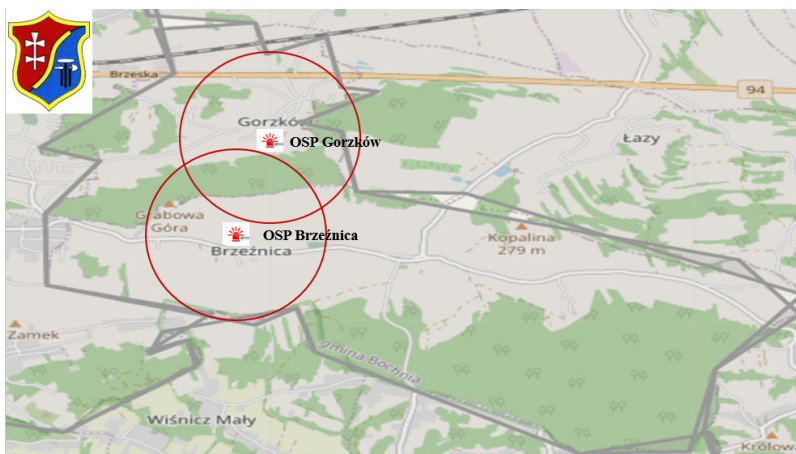
Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów otrzymanych ze Starostwa Powiatowego w Bochni.

Rysunek 16. Rozmieszczenie i zasięg syren ostrzegania i alarmowania na Gminy Bochnia cd.

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów otrzymanych ze Starostwa Powiatowego w Bochni.

Rysunek 17. Rozmieszczenie i zasięg syren ostrzegania i alarmowania na Gminy Bochnia cd.

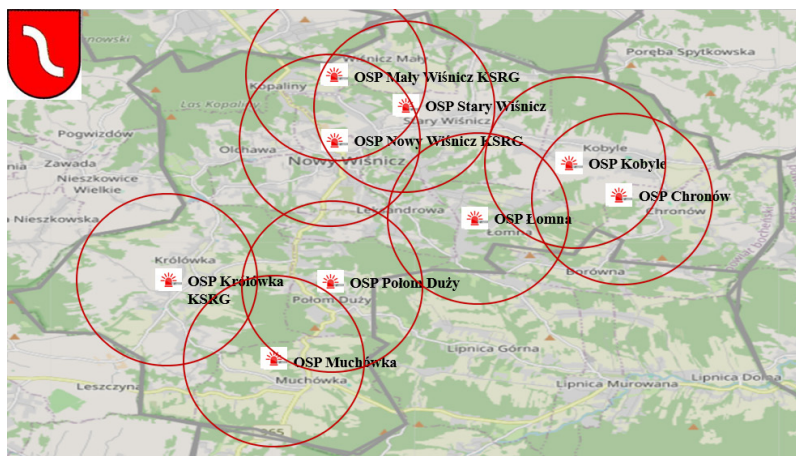

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów otrzymanych ze Starostwa Powiatowego w Bochni.

Na terenie Gminy i Miasta Nowy Wiśnicz znajduje się 9 syren alarmowych, w tym 5 mechanicznych i 4 elektroniczne, które swym zasięgiem obejmują 85% obszaru gminy. Tylko 15% Gminy i Miasta Nowy Wiśnicz nie jest objęte działaniem syren alarmowych. Pozostałe media:

- telewizja – 99% zasięgu,
- radio – 99% zasięgu,
- ruchome zestawy głośnikowe – 99% zasięgu,
- sieć telefonii komórkowej – 90% zasięgu.

Rysunek 18. Rozmieszczenie i zasięg syren ostrzegania i alarmowania na terenie Miasta i Gminy Nowy Wiśnicz

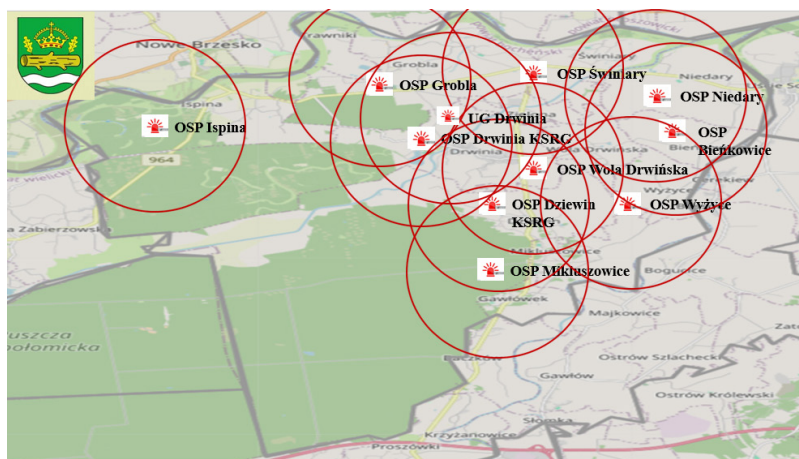

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów otrzymanych ze Starostwa Powiatowego w Bochni.

Na terenie Gminy Drwinia znajduje się 11 syren alarmowych, w tym 9 mechanicznych i 2 elektroniczne, które swym zasięgiem obejmują 100% obszaru gminy. Jest to jedyna gmina w powiecie bocheńskim mająca takie pokrycie. Pozostałe media:

- telewizja – 99% zasięgu,
- radio – 99% zasięgu,
- ruchome zestawy głośnikowe – 99% zasięgu,
- sieć telefonii komórkowej – 60% zasięgu.

Rysunek 19. Rozmieszczenie i zasięg syren ostrzegania i alarmowania na terenie Gminy Drwinia

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów otrzymanych ze Starostwa Powiatowego w Bochni.

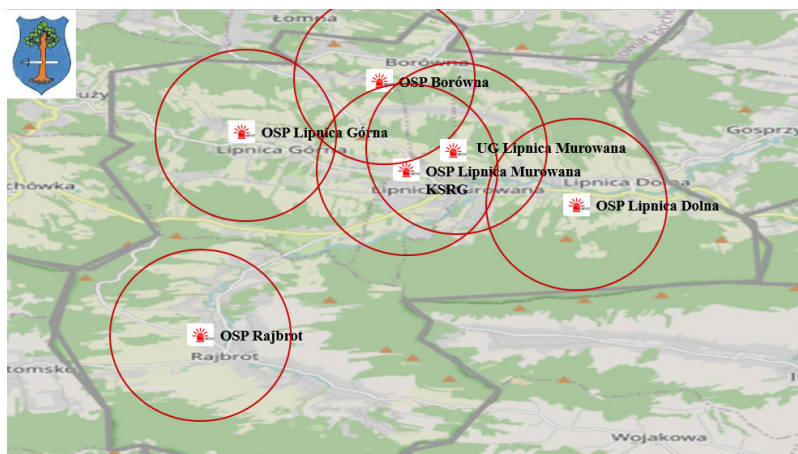
Na terenie Gminy Lipnica Murowana znajduje się 6 syren alarmowych – są to syreny mechaniczne, które swym zasięgiem obejmują 96% obszaru gminy. Tylko 4% gminy nie jest objęte działaniem syren alarmowych. Pozostałe media:

- telewizja – 99% zasięgu,
- radio – 99% zasięgu,
- ruchome zestawy głośnikowe – 99% zasięgu,
- sieć telefonii komórkowej – 65% zasięgu.

Na terenie Gminy Łapanów znajduje się 7 syren alarmowych, w tym 6 mechanicznych i 1 elektroniczna, które swym zasięgiem obejmują 80% obszaru gminy. Tylko 20% gminy nie jest objęte działaniem syren alarmowych. Pozostałe media:

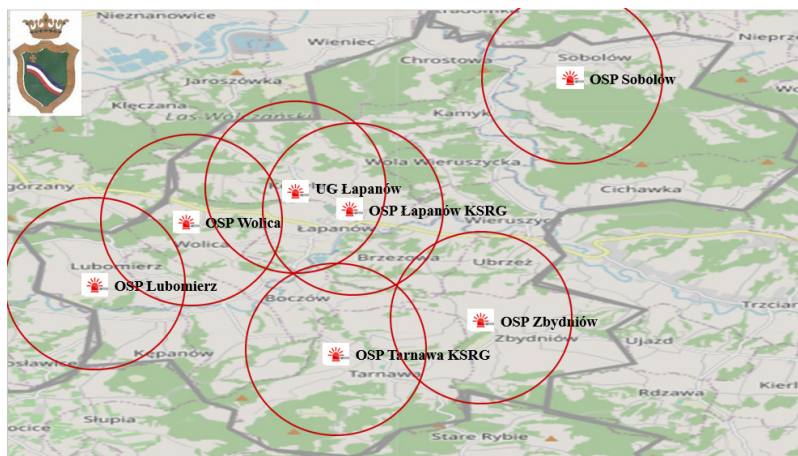
- telewizja – 99% zasięgu,
- radio – 99% zasięgu,
- ruchome zestawy głośnikowe – 40% zasięgu,
- sieć telefonii komórkowej – 90% zasięgu.

Rysunek 20. Rozmieszczenie i zasięg syren ostrzegania i alarmowania na terenie Gminy Lipnica Murowana

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów otrzymanych ze Starostwa Powiatowego w Bochni.

Rysunek 21. Rozmieszczenie i zasięg syren ostrzegania i alarmowania na terenie Gminy Łapanów

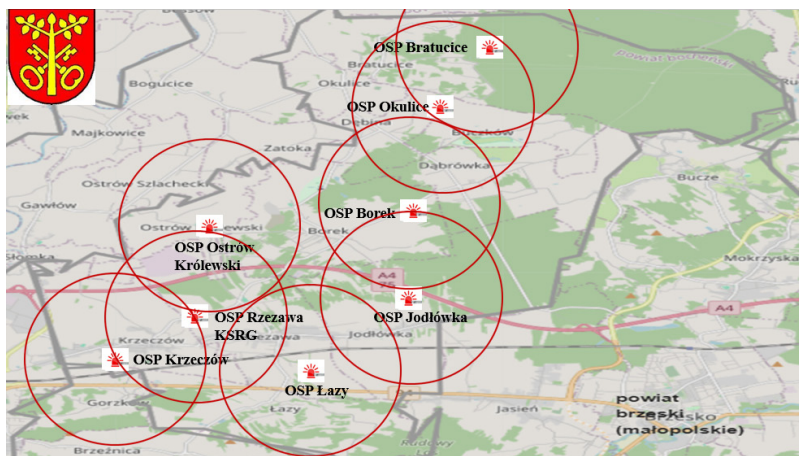

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów otrzymanych ze Starostwa Powiatowego w Bochni.

Na terenie Gminy Rzeszawa znajduje się 8 syren alarmowych, są to syreny mechaniczne, które swym zasięgiem obejmują 60% obszaru gminy. Aż 40% gminy nie jest objęte działaniem syren alarmowych. Jest to najniższy wskaźnik w powiecie bocheńskim. Pozostałe media:

- telewizja – 100% zasięgu,
- radio – 100% zasięgu,
- ruchome zestawy głośnikowe – 100% zasięgu,
- sieć telefonii komórkowej – 95% zasięgu

Rysunek 22. Rozmieszczenie i zasięg syren ostrzegania i alarmowania na terenie Gminy Rzeszawa

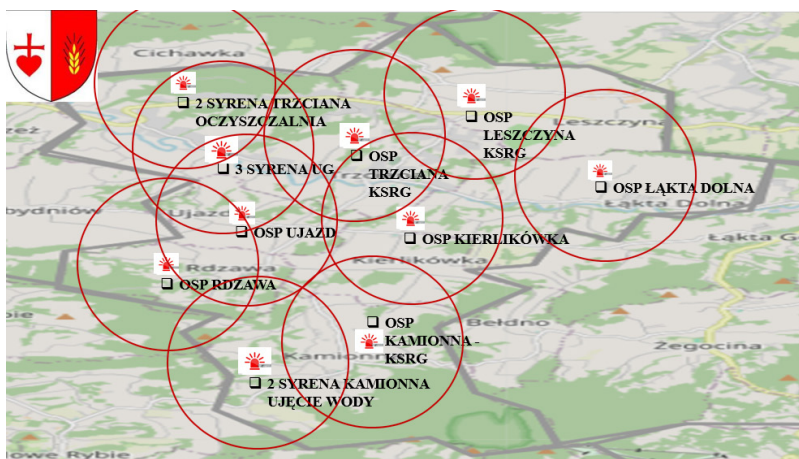

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów otrzymanych ze Starostwa Powiatowego w Bochni.

Na terenie Gminy Trzciana znajduje się 10 syren alarmowych, w tym 7 mechanicznych i 3 elektroniczne, które swym zasięgiem obejmują 90% obszaru gminy. Tylko 10% gminy nie jest objęte działaniem syren alarmowych. Pozostałe media:

- telewizja – 95% zasięgu,
- radio – 95% zasięgu,
- ruchome zestawy głośnikowe – 30% zasięgu,
- sieć telefonii komórkowej – 60% zasięgu.

Rysunek 23. Rozmieszczenie i zasięg syren ostrzegania i alarmowania na terenie Gminy Trzciana

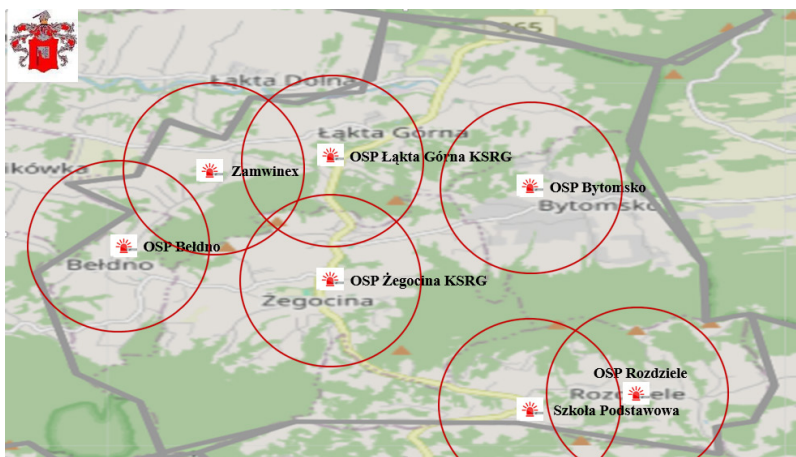

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów otrzymanych ze Starostwa Powiatowego w Bochni.

Na terenie Gminy Żegocina znajduje się 7 syren alarmowych są to syreny mechaniczne, które swym zasięgiem obejmują 80% obszaru gminy. Tylko 20% gminy nie jest objęte działaniem syren alarmowych. Pozostałe media:

- telewizja – 99% zasięgu,
- radio – 99% zasięgu,
- ruchome zestawy głośnikowe – 90% zasięgu,
- sieć telefonii komórkowej – 90% zasięgu.

Rysunek 24. Rozmieszczenie i zasięg syren ostrzegania i alarmowania na terenie Gminy Żegocina

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów otrzymanych ze Starostwa Powiatowego w Bochni.

Analiza efektywności działania KSWSIA na poziomie lokalnym

W Ustawie z dnia 26 kwietnia 2007 roku o zarządzaniu kryzysowym, art. 2 stanowi, iż to powiat i gmina wykonuje zadania w zakresie zarządzania kryzysowego jako zadania własne¹³. W Powiecie Bocheńskim są to przede wszystkim treningi wymiany komunikatów CBRN w systemie wczesnego ostrzegania o zagrożeniach w relacji Wojewódzkie Centrum Zarządzania Kryzysowego (WCZK) a Powiatowe Centrum Zarządzania Kryzysowego (PCZK). Treningi odbywają się w cyklu rocznym raz w miesiącu poprzez system SI PROMIEN (system ten przeznaczony jest do prowadzenia wymiany informacji o skażeniach, ostrzegania i alarmowania elementów zagrożonych skażeniami oraz prognozowania sytuacji skażeń). Ponadto raz w miesiącu odbywają się treningi systemu powszechnego ostrzegania wojsk oraz ludności cywilnej o zagrożeniu uderzeniami z powietrza pomiędzy WCZK-PCZK a gminami z terenu powiatu bocheńskiego.

¹³ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 roku o Zarządzaniu kryzysowym, Dz. U. z 2023 r. poz. 122, art. 2.

Dwa razy w roku odbywają się ćwiczenia organizowane przez Dowództwo Operacyjne Rodzajów Sił Zbrojnych pk. RENEGADE/SAREX-23 (ćwiczenie taktyczno-specjalne z zakresu przeciwdziałania zagrożeniom terrorystycznym z powietrza oraz prowadzenia akcji poszukiwawczo-ratowniczych na obszarze lądowym i morskim). Elementami przedsięwzięcia są zdarzenia dotyczące naruszenia przestrzeni powietrznej Rzeczypospolitej Polskiej przez statek powietrzny o statusie RENEGADE (termin używany w kontekście bezpieczeństwa i obronności, szczególnie w systemach ostrzegania i reagowania na zagrożenia powietrzne. Oznacza on, że dany statek powietrzny, taki jak samolot, znajduje się w sytuacji mogącej sugerować, że jest używany w sposób niezgodny z jego przeznaczeniem, a co za tym idzie, może stanowić zagrożenie), stwarzający potencjalne zagrożenie dla ludności cywilnej.

Codziennie stajemy przed różnymi wyborami i koniecznością podejmowania decyzji, uruchomieniem procesu myślowego. Bardzo często kierujemy się intuicją, zdajemy się na los lub żmudnie zbieramy informacje, analizując wszystkie za oraz przeciw. Jednak mimo tego zdarzają się wątpliwości, niepewność oraz błędy w podejmowaniu decyzji. Kiedyś Einstein powiedział: „Gdybym miał w ciągu godziny podjąć decyzję i miałbym na to jedną godzinę, to przez 40 minut badałbym problem, przez 15 minut sprawdzałbym, czy to dobrze zrobiłem i w ciągu 5 minut podjąłbym decyzję”¹⁴.

Zakończenie

Krajowy System Wykrywania Skażeń i Alarmowania (KSWSiA) stanowi nieodzowny element systemu zarządzania kryzysowego w Polsce, będąc kluczowym narzędziem w monitorowaniu i reagowaniu na różnorodne sytuacje kryzysowe. Powstał w Polsce, aby ostrzegać i zapobiegać awariom technicznym oraz katastrofom naturalnym. Funkcjonowanie KSWSiA reguluje nowe Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach (Dz. U. 2024 r. poz. 290).

Za bezpieczeństwo lokalnej społeczności odpowiadają w największej mierze jednostki samorządu terytorialnego. To one decydują o ogłoszeniu lub odwołaniu sygnału alarmowego na mocy rozporządzenia, dlatego też powyższy artykuł został oparty na danych z Wydziału Spraw Społecznych i Zarządzania Kryzysowego w Starostwie Powiatowym w Bochni. Systemy i procedury KSWSiA są sprawdzane w ramach treningów ogłaszanych przez uprawnione organy administracji rządowej, przykładem może być uruchamianie syren alarmowych co roku w godzinę „W” oraz rocznicę „katastrofy smoleńskiej”, jednocześnie przeprowadzając test systemu ostrzegania i alarmowania.

Wszystkie te czynności mają na celu utrzymywanie w stałej sprawności i gotowości systemy służące do ostrzegania i alarmowania ludności w przypadku rzeczywistego zagrożenia. Analizując otrzymane dane, powiat bocheński pokryty jest w 91% zasięgiem syren alarmowych – jest to bardzo dobry wynik. Należy nadmienić, że pozostałe 9%

¹⁴ W. Otwinowski, (2015). *Podstawy Zarządzania Kryzysowego i Systemu Obronnego*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Usług. Poznań, s. 106.

obszaru jest objęte alternatywnymi sposobami komunikacji z mieszkańcami, tj. radio, telewizja, sieci komórkowe czy też ruchome zestawy głośnikowe.

Poprzez połączenie współczesnych technologii, analizy danych, monitorowania obszarów i wykwalifikowane osoby w dziedzinie zarządzania kryzysowego, KSWSiA umożliwia szybką reakcję na skażenia oraz błyskawiczne informowanie służb – instytucji odpowiedzialnych za reagowanie.

Bibliografia

- Binek T., Czepiel J. (red). (2014). *Funkcjonowanie Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w obecnych uwarunkowaniach systemowych w Polsce*. Józefów.
- Frydrych R. (2011). *Rola Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w systemie zarządzania kryzysowego w Polsce*. „Chemik”, tom 65, nr 3.
- Gołębiewski J. (2006). *Zarządzanie kryzysowe jako metoda kształtowania standardów bezpieczeństwa*. „Myśl wojskowa” nr 5/2006.
- Kleszcz S. (2016). *Plan współdziałania jednostek organizacyjnych wchodzących w skład jednolitego Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania*. Warszawa.
- Kleszcz S. (2017). *Rola Krajowego Systemu Wykrywania Skażeń i Alarmowania w systemie obronnym państwa w dobie aktualnych zagrożeń, Przegląd nauk o obronności rocznik*. Warszawa, tom R. 2 Nr 4.
- Leszczyński M., Gumieniak A., Gozdór G. (2018). *Bezpieczeństwo w wymiarze krajowym*. Difin. Warszawa.
- Lidwa W., Krzeszowski W., Więcek W. (2010). *Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych*. Warszawa.
- Majer P. (2014). *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*. Warszawa.
- Malczyk-Sypek J., Hadyniak E. (1994). *Wytyczne do prognozowania, zapobiegania i działania na wypadek awarii chemicznych*. (tłum.). Szkoła Główna Służby Pożarniczej. Warszawa.
- Otwinowski W. (2015). *Podstawy Zarządzania Kryzysowego i Systemu Obronnego*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Usług. Poznań.
- Olejniki T. (2017). *Zarządzanie Kryzysowe a komunikacja, czyli jak i kiedy informować ludzi*. „Security, Economy & Law”, nr 1/2017.
- Owczarek L., Paszcza M. (2011). *Zarządzanie kryzysowe w samorządzie. Planowanie, organizacja, procedury*. Municipium. Warszawa.
- Roguski E.W., Schroeder M. (2009, marzec). *Szkolenie komendantów gminnych związku Ochotniczych Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej*. CNBOP.
- Rysz S.J. (2020). *Zarządzanie Kryzysowe Zintegrowane*. Warszawa.
- Sienkiewicz-Małyjurek K., (2015). *Skuteczne zarządzanie kryzysowe*. Difin. Warszawa.
- Sienkiewicz-Małyjurek K., (2010). *Zarządzanie kryzysowe w ujęciu procesowym – istota, zadania, efekty*. W: *Bezpieczeństwo i zarządzanie kryzysowe – uwarunkowania XXI wieku, współczesne aspekty zarządzania bezpieczeństwem*, M. Włodarczyk, A. Marjański (red.). Społeczna Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania. Łódź.
- Wróblewski D. (2014). *Wybrane zagadnienia z zakresu planowania cywilnego w systemie zarządzania kryzysowego RP*. Józefów.
- Zieliński E. (2013). *Administracja Rządowa i Samorządowa w Polsce*. Warszawa.

Akty prawne:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483.

Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 roku o Zarządzaniu kryzysowym, Dz. U. z 2023 r. poz. 122.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 stycznia 2013 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach, Dz.U. z 2013 poz. 96.

Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r. w sprawie systemów wykrywania skażeń i powiadamiania o ich wystąpieniu oraz właściwości organów w tych sprawach, Załącznik do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 lutego 2024 r., Dz. U. z 2024 poz. 290.

Biogram autora

Zbigniew Filip – główny specjalista w Wydziale Zarządzania Kryzysowego Urzędu Miasta Nowego Sącza, odpowiadający za realizację zadań obronnych w jst i współpracę z terenowymi organami administracji wojskowej. Druh Ochotniczej Straży Pożarnej, oficer rezerwy Wojska Polskiego. Wykładowca akademicki w Staropolskiej Akademii Nauk Stosowanych w Kielcach. Autor publikacji na temat roli jednostek samorządu terytorialnego w systemie obronnym państwa, m.in. *Rola społeczeństwa polskiego w zapewnieniu prawidłowego rozwinięcia mobilizacyjnego Sił Zbrojnych*; *Zapewnienie ciągłości pracy przedsiębiorstw wodociągowych podczas wystąpienia zagrożenia bezpieczeństwa państwa oraz konieczności wprowadzenia stanów nadzwyczajnych*; *Ruch drogowy w latach 2014–2021 – wpływ zmiany przepisów prawnych na bezpieczeństwo drogowe*; a także *Militaryzacja jedną z form zapewnienia ciągłości pracy polskiego sektora elektroenergetycznego w czasie realnego wystąpienia zagrożenia konfliktem zbrojnym*.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.12

Dariusz Hybś

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0002-5169-5071

Korzystanie z portali społecznościowych formą rozrywki, zagrożeń psychologicznych, naruszania reguł prawnych

Using social networking sites as a form of entertainment, psychological threats,
violation of legal rules

Abstrakt

W artykule przedstawiono analizę problematyki nawiązującej do korzystania z portali społecznościowych. Na wstępie omówiono kwestie związane z popularnością *social mediów*, które mają niewątpliwie wpływ na kształtowanie własnej tożsamości. Tytułem uzupełnienia dodać należy, iż serwisy społecznościowe to obszar, w którym każdy użytkownik może nawiązać różnego rodzaju kontakty, zdobywać najróżniejsze informacje i wiadomości, a także w formie rozrywki spędzać czas wolny.

W publikacji zwrócono uwagę na kwestie przystępowania do wirtualnej społeczności, gdzie użytkownik musi mieć na uwadze, że od jego świadomości i podejmowanych decyzji zależy stworzony profil, postrzegany wizerunek oraz ilość przekazanej dobrowolnie prywatności. W dalszej części scharakteryzowano i opisano pozytywne i negatywne oddziaływanie serwisów społecznościowych na ich odbiorców. Podkreślono, że media społecznościowe przyczyniły się do zmiany sposobu interakcji nastolatków, jak również ich zachowania w rzeczywistości. Oddziaływanie portali społecznościowych należy analizować w różnych jego zakresach, w związku z powyższym szczególną uwagę skierowano na kwestie związane z występującymi zagrożeniami w cyberprzestrzeni. Zakres niewłaściwych aktywności zilustrowano z perspektywy psychologicznej, społecznej i prawnej.

Słowa kluczowe: cyberprzestrzeń, użytkownik, tożsamość, wirtualna komunikacja

Abstract

The article presents an analysis of issues related to the use of social networking sites. At the beginning, issues related to the popularity of social media were discussed, which undoubtedly have an impact on shaping one's identity. As a supplement, it should be added that social

networking sites are an area where each user can establish various types of contacts, obtain various information and messages, as well as spend their free time in the form of entertainment.

The publication draws attention to the issues of joining a virtual community, where the user must bear in mind that the profile created, the perceived image and the amount of voluntarily provided privacy depend on his awareness and decisions. The positive and negative impact of social networking sites is further characterized and described. It was emphasized that social media contributed to changes in the way teenagers interact as well as their behavior in fact. The impact of social networking sites should be analyzed in its various scopes, therefore special attention was paid on issues related to threats in cyberspace. The scope of inappropriate activities is illustrated from a psychological and social perspective and legal.

Keywords: cyberspace, user, identity, virtual communication

Wprowadzenie

Wielowątkowe rozważania na temat komunikacji internetowej korelują z globalizacją, szczególną formą rozwoju cywilizacyjnego świata. Postępowość w tym zakresie jest również przyczyną nowych zmian i zagrożeń. W myśl współczesnych środków porozumiewania się dużym zainteresowaniem cieszą się portale społecznościowe. Przy ich pomocy ludzie z całego świata mogą nawiązywać różnorodne kontakty nawet z nieznanymi osobami. Ten rodzaj relacji, oprócz pozytywnych cech i korzyści, ma również negatywne konsekwencje.

Popularność mediów społecznościowych wzrasta z roku na rok. Z danych wynikających z przedstawionego raportu *Digital 2023 Global Overview Report*¹ opracowanego we współpracy z Meltwater i We Are Social w styczniu 2023 r. liczbę ludności korzystającej z Internetu szacuje się na ponad 5,16 miliarda, co oznacza, że prawie 65% ogółu populacji korzysta z sieci. W Polsce wskaźnik ten wynosi odpowiednio w stosunku do ludności ponad 88%, z *social mediów* natomiast korzysta ponad 66%. Społeczeństwo najczęściej korzysta z kanału społecznościowego Facebook, który od kilkunastu lat jest najpopularniejszy w szczególności wśród odbiorców w przedziale wiekowym od 18 do 34 lat. W ciągu miesiąca odwiedza go prawie 3 miliardy użytkowników.

W ciągu minuty na świecie ludzie chłoną wzrokiem 694 tysiące filmików na Tik Toku i YouTube, klikają w 4,1 tysięcy postów na *Instagramie* i wysyłają 350 tysięcy tweetów na X. Szacuje się, że liczba osób uzależnionych od *social mediów* i Internetu przekracza 210 milionów. Prognozuje się, że w 2025 roku liczba sieciowych uczestników osiągnie 4,41 miliarda, czyli jedna trzecia całej populacji na świecie. Cieszące się popytem media społecznościowe oprócz zagrożeń udoskonalają wymianę ważnych i ciekawych informacji. Uczestnicy mogą w każdej wolnej chwili zapoznać się z aktualnymi wiadomościami i wydarzeniami z najdalszych zakątków świata. Świat wirtualny to także doskonała przestrzeń umożliwiająca rozwój zainteresowań. Wymienione

¹ Sz. Kempa (2023). *Digital 2023: Globalny Raport Przeglądowy* https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overviewreport?utm_source=Global_Digital_Reports&utm_medium=PDF&utm_campaign=Digital_2023&utm_content=Digital_2023_Local_Country_Promo [dostęp: 12.05.2024].

cechy są również istotne z punktu rozumienia istoty procesu dojrzewania. W okresie tym nastolatki bowiem dokonują wyborów życiowych, a popularne portale społecznościowe powodują, że młodzież może ekscytować się twórczością i pomysłowością innych, a także wymieniać się i dzielić własnymi doświadczeniami. Media społecznościowe zaspokajają potrzeby, które według młodych osób mają największe dla nich znaczenie. W ich zakres wchodzi przede wszystkim: nawiązywanie i utrzymywanie znajomości, kształtowanie własnej tożsamości oraz dbanie o wizerunek i status społeczny. Ponadto utrzymują, że dzięki internetowym interakcjom mają możliwość zapoznania się z różnymi opiniami i poglądami, jak również wspomagania się w kwestiach ważnych i istotnych. Ich rozważania zgłębiane przez uczestników portali dają im poczucie wpływu na otaczający świat. Jednakże w przypadku nadmiernego korzystania z mediów społecznościowych należy liczyć się z negatywnymi skutkami zdrowia dla psychicznego i fizycznego. Do najczęściej wymienianych należą: trudności z koncentracją, mniejsze zainteresowanie nauką, problemy ze snem, ograniczenie bezpośrednich kontaktów z rówieśnikami, zaniżone poczucie własnej wartości, lęk, obniżony nastrój i cyberprzemoc².

Powstanie społeczności on-line

Pierwowzorem mediów społecznościowych był *Six Degrees*. Zakładał on hipotezę sześciu stopni separacji. Ideą serwisu było założenie, że dwie wybrane dowolnie osoby dzieli maksymalnie sześć zaprzyjaźnionych osób. Koncepcja polegała na przypuszczeniach, że każda osoba zna inną, która ma kolegę bądź znajomego. Poprzez wytworzony cykl, określony użytkownik docierał do danego uczestnika serwisu. Pomysł wielokrotnie modernizowany i krytykowany dał początek modelowi sieci społecznościowych. Funkcjonujący na przełomie 1997–2000 roku w dominującym okresie liczył około 3,5 miliona użytkowników³.

Serwis społecznościowy Fiendster był pierwszą platformą nazywaną mediami społecznościowymi. Założycielem był Jonathan Abrams kanadyjski programista pracujący dla Netscape. W 2002 roku stworzył on rodzaj mapy w środowisku rodzinnym, zawodowym i znajomych. Celem programu było rozbudowanie sieci relacji towarzyskich za pośrednictwem dodawania innych użytkowników. W początkowej fazie dotyczyło to tylko osób najbliższych i kolegów. Uczestnicy, jednakże, zaczęli chętnie wysyłać wiadomości i wstawiać różne zdjęcia. Portal ten różnił się od funkcjonujących w sieci tym, iż użytkownik dokładnie wiedział, z kim prowadzi komunikację, z kim handluje lub komu dokucza. Połączenie realnej tożsamości z osobowością internetową stanowiło więc istotną zmianę w odniesieniu do innych serwisów. Podawanie prawdziwych nazwisk umożliwiało i wręcz wzmacniało aktywności towarzyskie. Poprzez dodawanie znajomych można było przeglądać profile innych osób, na przykład pod

² K. Barylska (2022). *Uzależnienie od mediów społecznościowych – przyczyny, objawy, leczenie*. <https://euphire.pl/artikel/uzaleznienie-od-mediow-spoecznościowych-przyczyny-objawy-leczenie/> [dostęp: 4.01.2024].

³ A. Roguski (2020). *Zrozumieć Social Media*. Wydawnictwo Onepress. Gliwice, s. 18.

kątem zainteresowań. Udostępnienie Friendstera innym było przyczyną zawierania nowych związków i znajomości w sieci⁴.

Nietypowość ludzkiej osobowości jest przyczyną chęci i ciekawości podglądania innych osób. Pomimo iż każdy użytkownik prowadzi własne życie, według indywidualnego sposobu bycia, to i tak chęć dowiedzenia się czegoś nowego o znajomych jest bardzo znaczna. Hormonem odpowiedzialnym za ten rodzaj zachowania jest dopamina. Ludzki mózg jest w taki sposób skonstruowany, że w przypadku zdobycia nowej informacji lub obejrzenia treści z życia innych jest wynagradzany. Gratyfikacje uwarunkowane są nowościami, odkryciem czegoś nowoczesnego oraz innymi aktualnościami i powiadomieniami, których nie brakuje w mediach społecznościowych⁵.

Powstanie Facebooka to przełom w historii serwisów społecznościowych. Był to pierwszy portal społecznościowy dla ludzi. Został stworzony dla lepszej komunikacji, która opierała się na rzeczywistych kontaktach interpersonalnych. Jednym z najbardziej istotnych elementów identyfikujących Facebooka była konieczność korzystania z serwisu w imieniu własnym. Używanie swojego imienia i nazwiska wiązało się ze strukturą narzędzia komunikacyjnego. Celem było zapewnienie bezpieczeństwa i kontroli danych osobowych oraz ochrona prywatności każdego użytkownika. Anonimowość w internecie, używanie pseudonimów – to wręcz wyróżnik globalnej sieci. Serwis był inspiracją do stworzenia narzędzia, które nie mogło być w pełni wykorzystane przez osoby podające fałszywą tożsamość. Użytkownicy w przypadku braku danych nie rozpoznawali znajomych i w konsekwencji nie dodawali ich do swoich list kontaktów. Jednakże problematyka ochrony prywatności w *social mediach* jest tematem złożonym i skomplikowanym. Wynika to z faktu, że osoby posiadające konta na portalach społecznościowych dobrowolnie, publicznie ujawniają fragmenty swojego życia prywatnego. To z kolei wiąże się z występującymi zagrożeniami. Należy mieć bowiem wzgląd, iż portale społecznościowe tworzą bez zahamowań platformy o charakterze narcystycznym. Ponadto wpływ możliwości *social mediów* i poświęcany im czas przyczynia się do utraty zdolności poznawania rzeczywistego świata. W rezultacie użytkownicy mogą wpaść w pułapkę konformizmu albo uzależnić się od źródeł informacji⁶.

Wymagowana publiczność

Amerykański psycholog David Elkind, twórca wyobrażonej publiczności, twierdził, że jest to typowe zjawisko psychologiczne umacniające młodzież w przekonaniu, że są wręcz doskonali i nadzwyczajni. Adolescencja to okres charakteryzujący się zmniejszeniem kontaktów dzieci z rodzicami czy opiekunami oraz zwiększeniem akceptacji środowiska rówieśniczego. W tym okresie młode osoby eksperymentują i tworzą własne tożsamości. Niejednokrotnie zastanawiają się nad swoją przyszłością i wyborem kariery

⁴ S. Levy (2022). *Facebook A miało być tak pięknie*. Grupa Wydawnictwo Kobiectwo. Białystok, s. 57–58.

⁵ M. Skwarek (2021). *Perswazja w social mediach czyli jak sprzedawać tam, gdzie inni tylko zdobywają lajki*. Wydawnictwo Helion S.A. Gliwice, s. 114–115.

⁶ D. Kirkpatrick (2011). *Efekt Facebooka*. Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. Warszawa, s. 20–21.

zawodowej. Wyimaginowana publiczność to odczucie, że przez cały czas określona jednostka jest obserwowana i oceniana. W świadomości nastolatków wytworzyła się więc idea, że wymyślone audytorium jest realne. Życie młodego pokolenia przybrało formę funkcjonowania w zamkniętej przestrzeni, w której są bezustannie monitorowani zarówno przez kolegów i koleżanki w rzeczywistości, jak i za pośrednictwem kont internetowych. Doniosłym znaczeniem w tym zjawisku jest ilość uwagi w stosunku do faktycznej liczby osób oceniających. W tym okresie młodzież, w szczególności dziewczęta, poświęcają ogromną ilość czasu na rozmyślanie o własnej osobowości. W wyniku odczuwania nieustannej obserwacji, u nastolatków pojawiają się cechy narcystyczne. Charakterystyczne zachowania stały się przesłankami do kreowania stereotypów osób niepełnoletnich. Odznaczają się one nadmierną wrażliwością i ekscytacją własnym wyglądem, ubiorem i doбором koleżeństwa. Wyjaśnieniem tego zachowania zajmuje się neuronauka, bowiem osoby dorastające mają więcej dopaminy, a co za tym idzie częściej doświadczają przyjemności. Media społecznościowe przyczyniły się do zmiany sposobu interakcji nastolatków oraz postępu różnorodności swoich zachowań. Nastolatek pokazując część własnej osobowości, otrzymuje informację zwrotną, w wyniku której formułuje osobistą tożsamość. Oznacza to, że *social media* inspirują i motywują młode pokolenie do wykreowania własnej osobowości poprzez liczbę osób śledzących, wyświetleń, lajków i udostępnień. Działania w sieci z niewidzialną publicznością to inny rodzaj interakcji w porównaniu do oglądania programów, bądź czytania książek. W przypadku wirtualnej komunikacji uczestnik pozostawia ślad w sieci, zapoznaje się z reakcją obserwujących, co w konsekwencji wpływa na jego samoocenę i samoświadomość⁷.

W literaturze przedmiotu można spotkać się ze zjawiskiem *tulpy* – równoległej osobowości. *Tulpa* to inaczej samoświadomy, wyimaginowany przyjaciel lub dodatkowa osobowość. Wymyślonego współtowarzysza tworzy się świadomie i kształci we własnym umyśle. Wyobrażonych przyjaciół mogą posiadać najmłodsze dzieci, młodzież, a także osoby dorosłe. Tworzenie wyimaginowanych przyjaciół wspierała internetowa subkultura zainicjowana w świecie on-line, której członkowie stworzyli portal funkcjonujący na zasadzie skrzynki kontaktowej. Na podstawie analizy wyników badań przeprowadzonych na uczestnikach wymienionego portalu, można podkreślić, że ankietowani stanowili grupę osób mających kilkoro wymyślonych przyjaciół. W rzeczywistym życiu kontrolowali się przed uzewnętrznieniem rozmowy z *tulpą*. Najczęściej kontaktowali się z nią we własnym umyśle, bez ustnej wypowiedzi. Ten niby prosty zabieg przynosi również pożytek w przypadku osób samotnych, w szczególności mających objawy depresji. *Tulpa* bowiem wypełnia lukę powodowaną brakiem prawdziwych kontaktów społecznych. Wyobrażony przyjaciel pomaga w nabyciu umiejętności społecznych i poradzeniu sobie ze społeczną izolacją. Taki stan rzeczy powoduje, że więź, która łączy ludzi i stanowi istotny element w psychologii, może również zostać zastąpiona wirtualną przyjaźnią⁸.

⁷ J. Miner (2020). *Smartfonowe dzieciaki Dla rodziców, których dzieci wychowują się w świecie smartfonów*. Wydawnictwo Bez Fikcji. Oświęcim, s. 46–57.

⁸ P. Szarota (2018). *Od Facebooka do post-przyjaźni Współczesne przeobrażenia bliskich relacji*. Wydawnictwo Naukowe PWN SA. Warszawa, s. 96–98.

Nauki psychologiczne potwierdzają, że relacje rówieśnicze dla dorastających nastolatków mają istotną wartość społeczną. Dzieciństwo wiąże się z socjalizacją w środowisku najbliższych, jednakże czynnikiem modelującym zachowanie dzieci i młodzieży w określonym etapie życia okazuje się świat wirtualny. Bliskie bądź dalsze sąsiedztwo z kolegami i koleżankami nie zmienia wyboru i sposobu współczesnego nawiązywania kontaktów interpersonalnych. Brak odpowiedniego pobudzenia do działania grup społecznych w świecie technologii cyfrowych może okazać się konsekwencją izolacji, wykluczenia bądź narastających problemów psychicznych⁹. Należy również podkreślić, iż powyższe kwestie były już wcześniej przedstawione w formie wniosku przez Naukową i Akademicką Sieć Komputerową – Państwowy Instytut Badawczy: młodzież w sieci została opuszczona przez swoich rodziców, opiekunów i nauczycieli. Przedstawiciele młodego pokolenia muszą sami przeciwstawiać się zagrożeniom i uczyć sprawnego funkcjonowania w wirtualnym świecie. Socjalizacja zatem może okazać się zjawiskiem o zaburzonych cechach i konsekwencjach psychicznych i społecznych¹⁰.

Szanse, przeszkody i utrudnienia

Jeszcze nie tak dawno w Polsce możliwość publikowania różnorodnych treści posiadały stacje telewizyjne, rozgłośnie radiowe bądź grupy wydawnicze. W późniejszym okresie przedmiotową zdolność zdominowały portale internetowe. Obecnie potencjał ten przejęły osoby posiadające konta w mediach społecznościowych. Tak ogromny przyrost dziennych informacji przyczynił się do intensyfikacji zjawiska *fear of missing out* – FOMO. Zaburzenie objawia się strachem przed utratą lub pominięciem określonej wiadomości, informacji lub *posta* znajomego na Facebooku. Początkowe symptomy pojawiają się wręcz ekspresowo. W ciągu kilku minut użytkownicy odczuwają niezwykle uporczywą dolegliwość charakteryzującą się niezręcznością spowodowaną brakiem odczytania przychodzących powiadomień. FOMO stało się zjawiskiem powszechnie popularnym zarówno wśród młodzieży, jak i dorosłych. W zakres podstawowych przyzwyczajeń wchodzi czynności o charakterze:

- ignorowania spraw zawodowych, służbowych i prywatnych,
- korzystania z sieci internetowej przed zaśnięciem oraz niezwłocznie po przebudzeniu,
- niezwłocznego sprawdzenia przychodzących komunikatów i powiadomień,
- użytkowania smartfonów i innych urządzeń w trakcie konsumpcji posiłków,
- posługiwania się wymienionymi urządzeniami w nieodpowiednich miejscach i sytuacjach,
- używania telefonów w czasie spotkań towarzyskich i rodzinnych.

⁹ S. Bębas, M. Z. Jędrzejko, K. Kasprzak, A. Szwedzik, A. Taper (2017). *Cyfrowe dzieci. Zjawisko Uwarunkowania Kluczowe problemy*. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR. Warszawa-Milanówek, s. 144–145.

¹⁰ S. E. Serwońska (2017). Postęp technologiczny jako źródło zagrożeń. W: Górka M. (red.), *Cyberbezpieczeństwo Dzieci i Młodzieży. Realny i wirtualny problem polityki bezpieczeństwa*. Difin SA. Warszawa, s. 61.

Ostatnie z wymienionych zachowań ma charakter zaburzający komunikację interpersonalną. Coraz częściej zauważalnym zjawiskiem staje się ignorowanie uczestników biesiad, spotkań zawodowych bądź biznesowych. Osoby w trakcie imprezy, gościny lub innego rodzaju wizyty niejednokrotnie wzbudzają większe zainteresowanie smartfonem aniżeli bezpośrednią rozmową z towarzystwem. Zjawisko zwane *phubbingiem*, czyli lekceważeniem innych jest następstwem FOMO. Określenie powstało w wyniku kombinacji dwóch angielskich słów *phone* i *snubbing*. Konsekwencją wskazanych zaburzeń jest kolejne zachowanie kompulsywne zwane *nomofobią*, którego istota cechuje się nieustanną potrzebą posiadania przy sobie telefonu. Osoby nią dotknięte odczuwają dyskomfort psychiczny związany z brakiem dostępu do sieci albo utratą smartfonu. Ponadto nieustannie sprawdzają dostęp do sieci wi-fi, a z telefonu korzystają w każdej nadarzającej się okazji¹¹.

Korzystając z *social mediów* należy mieć świadomość, że określona aktywność użytkownika zostanie skomentowana. Może dotyczyć to zarówno wypowiedzi, zamieszczonego materiału bądź wysłanego postu. Internet przyczynił się do skomunikowania całego globu, a tym samym do wolności wypowiedzi. Forma komentarza może przybrać zarówno postać konstruktywnej krytyki, jak i hejtu. Poczucie bezkarności przysłużyło się do eskalacji agresji. Każdy może w różnorodny sposób ustosunkować się do odczytanego tekstu, obejrzanego lub wysłuchanego materiału. Hejterzy jednakże utrzymują, iż mają do tego przywilej. Dlatego negatywny wpis może otrzymać każdy, niezależnie od statusu¹².

Analiza zbiorów tekstów i wyselekcjonowanych komunikatów powszechnie uznanych w kategorii hejtu wykazała następujące kryteria. Treść komentarzy ma zazwyczaj negatywny wydźwięk w postaci ubliżania, poniżania, umniejszania szacunku, lekceważenia czy dyskredytowania. Zazwyczaj cechuje się agresją, groźbami bądź obelgami. Forma wypowiedzi jest ironiczna i sarkastyczna, charakteryzuje się negatywnym ładunkiem emocjonalnym. Używany język odznacza się wulgaryzmami, obraźliwymi określeniami, prowokacją, depersonalizacją i *trollingiem*. Ogólnie hejting wykracza poza granice kultury i narusza zasady netykiety¹³.

Uwzględniając powyższe, należy wziąć pod uwagę, iż każdy użytkownik korzysta z sieci w różnorodny sposób. Nieokreślona grupa wykorzystuje nowe media z dużą korzyścią m.in. w zakresie poszukiwania interesujących wiadomości, informacji albo nawiązania nowych znajomości. Inna część internautów wręcz odmiennie – angażuje się w świecie wirtualnym. Czynnikiem niekorzystnym jest ucieczka od rzeczywistości w świat on-line. Wymienione dwa sposoby funkcjonowania w nowych mediach określono jako pozytywne i negatywne. Pierwszy odnosi się do konstruktywnego zaangażowania, które ma miano kompetencji informatycznej. Drugi obarczono terminem dysfunkcjonalnego korzystania z Internetu¹⁴.

¹¹ A. Roguski (2020). *Zrozumieć Social...* Dz. cyt., s. 89–92.

¹² T. Reich (2016). *Jak dbać o wizerunek w mediach społecznościowych*. Wydawnictwo Słowa i Myśli Sp. z o.o. Lublin, s. 109–111.

¹³ A. Naruszewicz-Duchlińska (2015). *Nienawiść w czasach Internetu*. Novae Res – Wydawnictwo Innowacyjne. Gdynia, s. 10–11.

¹⁴ J. Pyżalski (2011). *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne Sp. z o.o. Sopot, s. 34.

Snapchat aplikacja mobilna służąca do wysyłania zdjęć i filmików, zyskał dużą popularność. Program miał na celu przykuwać wzrok do ekranu, na którym pojawia się przez krótką chwilę treść wysłana od znajomego, przyjaciela lub członka rodziny. Zamierzeniem oprogramowania było opracowanie komunikatora, który miał zapewnić poczucie wolności wśród użytkowników. Wysyłający decydował, jaki materiał i komu udostępnia, to z kolei miało przyczynić się do całkowitej kontroli swojego konta. Aplikacja stała się fenomenem w mediach społecznościowych. Internauci mogli wręcz błyskawicznie skomunikować się, a wysłany tekst, zdjęcie lub wideo znikало bezpowrotnie. Jednakże dołączając się do tej społeczności, należy wziąć pod uwagę przekazanie aplikacji swojej intymności i prywatności. Pragnienie bycia obserwowanym wiąże się z udostępnianiem coraz ciekawszych materiałów. W ten sposób szukanie najlepszych „sweetfoci” wiąże się z *sextingiem*, mianowicie z rozpowszechnianiem fotografii z podtekstem erotycznym. Granice bezpieczeństwa zostają naruszone w momencie zrobienia przez odbiorcę zrzutu ekranu w trakcie krótkiej edycji *stories*¹⁵.

BeReal to aplikacja, dzięki której można udostępnić jedno zdjęcie w ciągu dnia swoim znajomym. W tym programie chodzi jednak o „fotkę” zrobioną w określonym czasie, bez żadnego przygotowania, filtrowania i innych zabiegów retuszujących prawdziwe życie. Komplikacje powstają jednak w momencie otrzymania powiadomienia o różnym czasookresie, wówczas użytkownik ma dwie minuty na zrobienie selfie, ale w sposób uwieczniający osobę oraz otoczenie, w którym przebywa. Rodzaj zagrożenia powstający w konsekwencji użytkowania tego oprogramowania jest zatrważający. Aplikacja, która miała stanowić przeciwieństwo wstawiania zdjęć z efektami i filtrami, okazała się jeszcze bardziej niebezpieczna. Użytkownik bowiem nie zna godziny otrzymania powiadomienia i z tego powodu jego mózg jest w ciągłym napięciu utrudniającym normalne funkcjonowanie. Jest to aplikacja wykorzystująca mechanizm dopaminy na poczet akceptacji i bycia dostrzeżonym w grupie¹⁶.

Pierwotnym założeniem Facebooka było stworzenie serwisu społecznościowego, spajającego wirtualną społeczność i poprawiającego dobrostan psychiczny. W rzeczywistości narzędzie, które miało służyć komunikacji, szerzeniu własnych poglądów i reklamowaniu produktów, stało się również machiną o działaniu manipulującym. Należy w tym miejscu rozgraniczyć pewnie kwestie związane z ideą powstania *social mediów* a użytkownikami ze złymi intencjami. *Fake newsy* to nieprawdziwe i nieuczciwie skonstruowane wiadomości. Celem rozpowszechnienia sensacyjnych i plotkarskich informacji jest zniechęcenie oraz zmiana poglądów i stosunku wobec innych. Fałszywe komunikaty mogą być ośmieszającym memem, clickbaitem, sfabrykowaną ciekawostką bądź inną formą manipulacji¹⁷. Postęp techniczny wraz z rozwojem sztucznej inteligencji umożliwił również manipulowanie obrazem. Deepfake otworzył perspektywę łączenia i zastępowania obrazów ludzkich twarzy. Unowocześniona technika spowodowała coraz trudniejsze rozpoznanie oryginalnego obrazu od tego przekształconego

¹⁵ T. Reich (2016). *Jak dbać...* Dz. cyt., s. 150–154.

¹⁶ M. Bigaj (2023). *Wychowanie przy ekranie Jak przygotować dziecko do życia w sieci?* Wydawnictwo W.A.B. Warszawa, s. 236–238.

¹⁷ A. Rogulski (2020). *Zrozumieć social...* Dz. cyt., s. 183–185.

i zmodyfikowanego. Oprogramowanie do tworzenia przeróbek stało się powszechnie dostępne w internecie. Nie trzeba być uzdolnionym programistą, aby odpowiednio przerobić film, głos czy zdjęcie. Ponadto można wykorzystać w tym celu aplikację Snapchat, która posiada filtry umożliwiające zmianę twarzy. W konsekwencji deepfake stał się niebywałą techniką wykorzystywaną do stosowania cyberprzemocy i innych destrukcyjnych ataków na wszystkich użytkownikach portali społecznościowych i sieci¹⁸.

Zagrożenia i bezpieczeństwo w sieci

Przełom XX i XXI wieku stał się ważnym okresem przemian technologicznych. Społeczeństwo zyskało możliwość niezwykle szybkiej transmisji i odbioru informacji. Swobodne, bez żadnej komplikacji wysyłanie dowolnych materiałów stało się powszechnie stosowanym zachowaniem wirtualnej społeczności. Niezależnie od rodzaju i formy komunikacji należy brać pod rozwagę czyhające w sieci zagrożenia. Cyberprzestrzeń bowiem to obszar, w którym z tendencją wzrostową eskalują problemy natury społecznej, psychologicznej i prawnej. Internet to przestrzeń, z której korzystamy codziennie. Okno na świat stało się sposobnością zdobywania wiedzy, informacji, wiadomości, rozrywką oraz dwustronną komunikacją. Korelacja świata wirtualnego z rzeczywistym przyczyniła się do destrukcyjnych działań. Renoma portali społecznościowych dodatkowo rozszerzyła nowe możliwości dla cyberprzestępców i hakerów¹⁹.

Bezspornie Nicholas Kardaras, psycholog i czołowy specjalista ds. uzależnień w Stanach Zjednoczonych przedstawił tezę, że korzystanie z mediów społecznościowych przyczynia się do postępującego kryzysu zdrowia psychicznego. Charakterystyczne objawy to nie tylko kwestie związane z uzależnieniem i depresją, ale również rosnące problemy obejmujące umiejętności logicznego myślenia. Nadmierne uczestnictwo w *social mediach* zmienia stan umysłu i sposób przetwarzania informacji. Wytworzony patologiczny proces ukształtował rodzaj binarnego myślenia czarno-białego, stanowiącego przeciwstawność myślenia krytycznego. Portale społecznościowe takie jak Facebook, Instagram czy TikTok dodatkowo powodują, że użytkownicy z jednej strony szybciej reagują na wszelkiego rodzaju aktywności w sieci, a z drugiej są niepodatni na podwyższoną impulsywność. Najbardziej popularny serwis społecznościowy Facebook stworzony został w formie *Hot or Not*, czyli binarnych wyborów. Wysyłane treści mają na celu zwiększyć zaabsorbowanie odbiorców i uniemożliwić oderwanie się od ekranu. W konsekwencji dochodzi do różnego rodzaju zaburzeń psychicznych, m.in. do sztywności myślenia, automatycznego zachowania i zubożonego funkcjonowania w środowisku. Osoby uzależnione od mediów społecznościowych łatwo ulegają manipulacji, mają kompleksy, są zdezorientowani, poddenerwowani, samotni i pozbawieni poczucia własnej tożsamości²⁰.

¹⁸ Tamże, s. 197–199.

¹⁹ D. Hybś (2023). *Kultura bezpieczeństwa w aspekcie zjawiska cyberbullyingu*. W: J. Fabisiak, H. Sommer, G. Zakrzewski (red.). *Funkcje bezpieczeństwa Część druga*. (s. 39–41). Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej.

²⁰ N. Kardaras (2023). *Cyfrowe szaleństwo. Jak Media Społecznościowe napędzają Kryzys Zdrowia Psychicznego i jak odzyskać równowagę*. CeDeWu Sp. z o.o. Warszawa, s. 17–18.

Kwestie odpowiedzialności karnej w aspekcie mediów społecznościowych należy przeanalizować w odniesieniu do istniejących czynów zabronionych i wprowadzonych nowych rodzajów przestępstw w cyberprzestrzeni. Typowym naruszeniem prawa jest przestępstwo oszustwa, którego ustawowe znamiona zostały tak dookreślone, że w przypadku jego popełnienia nie ma znaczenia, czy do czynu doszło w rzeczywistości czy w świecie wirtualnym. Użytkownicy prowadzący aktywne życie w internecie w szczególności na portalach społecznościowych niejednokrotnie, podejmują aktywności, które mogą okazać się naruszeniem regulaminów bądź przepisów prawa. W zakresie pospolitych czynności należy podkreślić takie jak: *patostreaming, stalking, trolling, fake newsy, deepfake i revenge porn*. Pomimo iż nie każde zachowanie zostało stypizowane w prawie karnym, to nie oznacza, że pokrzywdzony nie ma możliwości dochodzenia swoich praw. Rozpatrując tę problematykę pod względem prawnym, można doszukać się znamion czynów zabronionych w różnych kategoriach przestępstw. W przeważających przypadkach działania sprawców będą naruszały odpowiedzialność karną m.in. za przestępstwa²¹:

- oszustwa – art. 286§1 k.k.,
- nieuprawnionego uzyskania informacji (*hacking*) – art. 267§ 1 k.k.,
- znieważenia – art. 216§2 k.k.,
- zniesławienia – art. 212§2 k.k.,
- uporczywego nękania osoby (*stalking*) – art. 190a§1 k.k.,
- rozpowszechniania utrwalonego wizerunku nagiej osoby – art. 191a§1 k.k.²².

W zakresie występujących zagrożeń w *social mediach* zaakcentować należy zagadnienia związane z udostępnianiem, gromadzeniem i przetwarzaniem danych osobowych przez administratorów portali społecznościowych. W większości przypadków formalności związane z rejestracją konta uwarunkowane są od podania personaliów. Z punktu widzenia bezpieczeństwa są to regulacje wymagane, aczkolwiek nagminną regułą staje się dobrowolne zamieszczanie różnorodnych informacji, zdjęć, postów, filmików, tworząc w ten sposób obszerną listę kontaktów. Niektóre serwisy społecznościowe dodatkowo zbierają dane dotyczące miejsc, w których osoby przebywały, odwiedzanych stron internetowych, zakupionych produktów, zainteresowań, wykonywanego zawodu, podjętej nauki. Niejednokrotnie portale zachęcają internautów do podawania kolejnych rekordów, argumentując ten proceder ochroną profilu. Zabezpieczeniem ochrony danych osobowych zazwyczaj jest umowa cywilnoprawna zawarta pomiędzy właścicielem i użytkownikiem portalu społecznościowego. Jednakże adresat konta nie ma możliwości uformowania i uporządkowania zasad zawartych w umowie. Pozostaje mu jedynie wybór jednej z udostępnionych opcji. Zważywszy na gromadzenie i przetwarzanie wspomnianych metadanych, każdy użytkownik powinien z należytą starannością dobierać zakres informacji, które zamierza udostępnić w przestrzeni publicznej. W każdym państwach poza Unią Europejską funkcjonują odrębne przepisy

²¹ M. Pomietło (2022). *Odpowiedzialność karna za czyny popełnione za pośrednictwem mediów społecznościowych*. W: R. Markiewicz (red.). *Prawo a media społecznościowe*. Kraków, s. 310–315.

²² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. 2024 poz. 17.

obejmujące działalność *social mediów*, co wiąże się z potencjalnym zagrożeniem wycieku danych osobowych, jak również otrzymania statusu ofiary oszustów internetowych. W krajach Unii Europejskiej poruszane kwestie są inaczej interpretowane, bowiem na podstawie obowiązujących przepisów Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679²³ zobowiązano administratorów mediów społecznościowych do przestrzegania określonego poziomu ochrony danych osobowych²⁴.

Zakończenie

Pod koniec ubiegłego wieku problematyka związana z uzależnieniem od internetu była w większości ignorowana. Świat wirtualny miał być przepustką do zdobywania informacji, a przede wszystkim rozrywką i narzędziem umilającym spędzanie wolnego czasu. Nieliczni brali pod uwagę, iż określone psychologiczne przestrzenie sieci globalnej mogą okazać się tak ekscytujące i wciągające, że staną się warunkami powstania bezgranicznego, wręcz nałogowego korzystania z *neta*. W użytkownikach wyodrębniły się charakterystyczne cechy uniemożliwiające wylogowanie się z tej pajęczyny²⁵.

Internet stał się oknem na świat oraz dużym wyzwaniem w szczególności dla młodego pokolenia. Postęp technologiczny i rozwój sieci bez zahamowań podporządkował sobie młodzież i dzieci. Nastolatkom świat wirtualny traktują jako przestrzeń bezpieczną, w której budują swoją tożsamość, rozwiązują własne problemy. Dodatkowo anonimowość w sieci daje możliwości progresu życia w sferach poznawczych, społecznych i emocjonalnych. Świat wirtualny to nieograniczone źródło wiedzy i informacji, komunikacji synchronicznej, a także przynależność do przestrzeni społecznej, w ramach której organizowane są działania o charakterze kulturalnym, edukacyjnym i rozrywkowym. Pomimo wartościowych treści, należy mieć wzgląd na nieodpowiedzialnych użytkowników, którzy preferują agresję i zamiary przestępcze. Na tematykę o wydźwięku gorszącym, szkodliwym i patogennym szczególnie narażone są młode osoby. W zakres zagrożeń powiązanych z użytkowaniem nowych technologii wchodzi różnego rodzaju aktywności. Stopień ich szkodliwości będzie zawsze większy, jeżeli będzie dotyczył dzieci i nastolatków. Główne zagrożenia w cyberprzestrzeni obejmują takie zachowania jak: *cyberbullying*, *hejting*, *phishing*, *stalking*, pornografia, materiały naruszające godność i wizerunek, wyciek danych osobowych, plagiat materiałów chronionych prawem autorskim, patotreści oraz lekkomyślne korzystanie z portali społecznościowych²⁶.

²³ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), Dz.Urz. UE L 119/1.

²⁴ A. Kozień (2022). *Problematyka ochrony danych osobowych w mediach społecznościowych*. W: R. Markiewicz (red.). *Prawo a media społecznościowe*. Kraków, s. 103–106.

²⁵ P. Wallace (2005). *Psychologia Internetu*. Dom Wydawniczy Rebis Sp. z o.o. Poznań, s. 234–235.

²⁶ P. Ślęzak (2020). *Prawo mediów*. Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. Warszawa, s. 254–255.

Przedstawione rozważania na temat pozytywnego i negatywnego korzystania z mediów społecznościowych przybliżają i podkreślają, że nieodpowiednie działania inicjowane w sieci uwarunkowane są od świadomości użytkownika. Dostęp do wirtualnego świata wiąże się z określonymi przyzwoleniami, jak i akceptacją zasad i regaminów. Publikując własne treści i obserwując innych, każdy uczestnik narażony jest na odbiór różnorodnej treści komentarzy, lajków czy udostępnień. Sieciowe aktywności mają zatem ogromny wpływ na kształtowanie się emocji i relacji międzyludzkich. Podsumowując wymienione rozważania, należy podkreślić, że rozsądne zaangażowanie w *social mediach* może dostarczyć rozrywki bądź rozwinąć obszary zainteresowania, jednakże, gdy portale społecznościowe przejmują całkowitą kontrolę nad odbiorcą, konsekwencje mogą przybrać formę destrukcyjnych mechanizmów mających negatywny wpływ na rozwój i psychikę.

Bibliografia

- Barylska K. (2022). *Uzależnienie od mediów społecznościowych – przyczyny, objawy, leczenie*. <https://euphire.pl/arttykul/uzaleznienie-od-mediow-spoecznościowych-przyczyny-objawyleczenie/> [dostęp: 4.01.2024].
- Bębas, S., Jędrzejko, M. Z., Kasprzak, K., Szwedzik, A., Taper, A. (2017). *Cyfrowe dzieci. Zjawisko Uwarunkowania Kluczowe problemy*. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR. Warszawa-Milanówek.
- Bigaj, M. (2023). *Wychowanie przy ekranie Jak przygotować dziecko do życia w sieci?*. Wydawnictwo W.A.B. Warszawa.
- Hybś D. (2023). *Kultura bezpieczeństwa w aspekcie zjawiska cyberbullyingu*. W: J. Fabisiak, H. Sommer, G. Zakrzewski (red.). *Funkcje bezpieczeństwa Część druga*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej.
- Kardaras N. (2023). *Cyfrowe szaleństwo Jak Media Społecznościowe napędzają Kryzys Zdrowia Psychicznego i jak odzyskać równowagę*. CeDeWu Sp. z o.o. Warszawa.
- Kempa Sz. (2023). *Digital 2023: Globalny Raport Przeglądowy*. https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overviewreport?utm_source=Global_Digital_Reports&utm_medium=PDF&utm_campaign=Digital_2023&utm_content=Digital_2023_Local_Country_Promo [dostęp: 12.05.2024].
- Kirkpatrick D. (2011). *Efekt Facebooka*. Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. Warszawa 2011.
- Kozień A. (2022). *Problematyka ochrony danych osobowych w mediach społecznościowych*. W: R. Markiewicz (red.). *Prawo a media społecznościowe*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Levy S. (2022). *Facebook A miało być tak pięknie*. Grupa Wydawnictwo Kobiectwo. Białystok.
- Miner J. (2020). *Smartfonowe dzieciaki Dla rodziców, których dzieci wychowują się w świecie smartfonów*. Wydawnictwo Bez Fikcji. Oświęcim.
- Naruszewicz-Duchlińska A. (2015). *Nienawiść w czasach Internetu*. Novae Res – Wydawnictwo Innowacyjne. Gdynia.
- Pomietło M. (2022). *Odpowiedzialność karna za czyny popełnione za pośrednictwem mediów społecznościowych*. W: R. Markiewicz (red.). *Prawo a media społecznościowe*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pyżalski J. (2011). *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne Sp. z o.o. Sopot.

- Reich T. (2016). *Jak dbać o wizerunek w mediach społecznościowych*. Wydawnictwo Słowa i Myśli Sp. z o.o. Lublin.
- Roguski A. (2020). *Zrozumieć Social Media*. Wydawnictwo Onepress. Gliwice.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) Dz. Urz. UE L 119/1.
- Serwońska S. E. (2017). *Postęp technologiczny jako źródło zagrożeń*. W: M. Górka (red.). *Cyberbezpieczeństwo Dzieci i Młodzieży Realny i wirtualny problem polityki bezpieczeństwa*. Difin SA. Warszawa.
- Skwarek M. (2021). *Perswazja w social mediach czyli jak sprzedawać tam, gdzie inni tylko zdobywają lajki*. Wydawnictwo Helion S.A. Gliwice.
- Szarota P. (2018). *Od Facebooka do post-przyjaźni Współczesne przeobrażenia bliskich relacji*. Wydawnictwo Naukowe PWN SA. Warszawa.
- Ślęzak P. (2020). *Prawo mediów*. Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. Warszawa.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny*, t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 17.
- Wallace P. (2005). *Psychologia Internetu*. Dom Wydawniczy Rebis Sp. z o.o. Poznań.

Biogram autora

Dariusz Hybś – doktor nauk społecznych, w dyscyplinie nauki o bezpieczeństwie. Adiunkt w Instytucie Bezpieczeństwa i Informatyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Stopień naukowy doktora uzyskał na Akademii Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu. Jest absolwentem Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, gdzie uzyskał tytuł magistra psychopedagogiki. Ukończył również podyplomowe studium doktoranckie w Pedagogium Wyższej Szkoły Nauk Społecznych w Warszawie w zakresie doskonalenia kompetencji naukowo-badawczych w pedagogice. Wykształcenie wzbogacił kończąc studia podyplomowe w Wyższej Szkole Nauk Pedagogicznych w Warszawie na kierunku Bezpieczeństwo narodowe i zarządzanie kryzysowe. Absolwent Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie. Członek Stowarzyszenia Ruch Wspólnot Obronnych w Warszawie. Autor kilkudziesięciu artykułów naukowych. W kręgu jego zainteresowań naukowo-badawczych znajduje się tematyka z zakresu bezpieczeństwa, psychologii, pedagogiki i profilaktyki.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.13

Kateryna Kolomoiets

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Monika Wojtkowiak

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

ORCID 0000-0001-7611-8302

Język, kultura, zwyczaj, tożsamość jako podstawa bezpieczeństwa społecznego

Language, culture, custom, identity as the basis of social security

Abstrakt

Tożsamość jest źródłem samookreślenia, poczucia przynależności, pewnej ciągłości w kontekście bycia częścią grupy i narodu. Jej rola jest niebagatelna, a w sytuacji napaści zbrojnej kluczowa dla przetrwania tego co odrębne. Ukraińcy to naród, który doświadczył wielu zamachów na swoją suwerenność, a obecnie przechodzi piekło wojny. W artykule autorki odnoszą się do tego, co jest nośnikiem tożsamości narodowej, a może stać się swego rodzaju symbolem przetrwania i co jest przez Ukraińców pielęgnowane i przekazywane. Język, kultura, etniczność i ludowość to elementy stanowiące o tym co ukraińskie, ale także będące swoistym orężem walki, źródłem nadziei i narzędziem przeżycia.

Słowa kluczowe: tożsamość, Ukraina, język, zwyczaj, kultura, bezpieczeństwo społeczne

Abstract

Identity is a source of self-definition, a sense of belonging, a certain continuity in the context of being part of a group and a nation. Its role is considerable, and in the event of an armed attack, it is crucial for the survival of what is separate. Ukrainians are a nation that has experienced many years of attacks on its individuality and is currently going through the hell of war. In the article, the authors refer to what is a carrier of national identity and can become a kind of symbol of survival and what is Ukrainians nurtured and handed over. Language, culture, ethnicity and folk are elements that determine what is Ukrainian, but also are a kind of weapon of struggle, a source of hope and a tool for survival.

Keywords: identity, Ukraine, language, custom, culture, social security

Spór o tożsamość to w dużej mierze spór definicyjny, ale także filozoficzny i zależny od wielu czynników, zwłaszcza przyjętego punktu widzenia. Najkrócej określana jako „poczucie tego kim się jest”, tożsamość to w rzeczywistości najlepszy opis jednostki. Bywa rozpatrywana z różnych perspektyw. Najczęściej definiuje się ją z punktu widzenia filozofii i psychologii. I choć te dwa stanowiska dają inną perspektywę, to wydają się pozostawać w symbiozie.

Perspektywa filozoficzna zakłada, że „tożsamość jest relacją całkowitego podobieństwa lub identyczności. O tożsamości mówimy wtedy, gdy dwie rzeczy dzielą wszystkie swoje własności (tożsamość jakościowa) lub kiedy są jedną i tą samą rzeczą (tożsamość numeryczna)”¹.

Odczucie tego, kim jestem, w wielu wymiarach – w tym indywidualnym i zbiorowym – opiera się w filozofii na podmiotowości i znajduje wykładnię w tożsamości narracyjnej. Warto w tym miejscu wspomnieć stanowisko Paula Ricoëura, który wyodrębnia opcję „bycia sobą” i przeciwstawia ją pojęciu „ja”. Jednocześnie wskazuje tożsamość narracyjną jako wynik swego rodzaju „opowieści o sobie”, która pełni wieloraką rolę: stanowi formę przedstawienia siebie, ale także ma być narzędziem zrozumienia siebie: „Opowieści stanowią również pewnego rodzaju próby zrozumienia siebie i otaczającej człowieka rzeczywistości”². Tomasz Huzarek odwołując się do stanowiska Paula Ricoëur’a pisze: „(kwestia tożsamości) to (...) problem poznania własnej tożsamości nie tylko w sensie świadomości siebie, tego, kim jestem i jaki jestem, co mnie określa, ale również poznania tego, jaki jest mój osobisty cel, sens mojego istnienia, czy też używając języka religijnego, w jaki sposób historia, narracja mojego życia, jest realizacją mojego osobistego powołania”³.

Psychologia dostrzega w tożsamości swego rodzaju relację jednostki do siebie samej. Katarzyna Sikora podkreśla wieloaspektowy charakter tego stanowiska i pisze: „zjawisko to można ująć czworako: 1. jako rzeczywiste pomieszczenie płaszczyzny teoretycznej i metateoretycznej, 2. jako sprowadzenie tożsamości do aktywności poznawczej podmiotu, co nieuchronnie prowadzi do jej usubiektywienia, 3. jako jeden z przejawów tego, że przedmiotem badań psychologii jest nie rzeczywistość jako taka, lecz rzeczywistość spostrzegana, 4. jako przejaw tego, że poczucie tożsamości jest integralne dla tożsamości człowieka, nie da się zatem problematyki »poczucia tożsamości« oddzielić od badań nad tożsamością”⁴.

Zarówno jednostka, jak i zbiorowość mogą mieć kilka tożsamości. Tożsamość ma wymiar indywidualny i zbiorowy, społeczny. „Tożsamość społeczna bywa jednak wewnątrznie elementem zróżnicowania: jako czynniki składowe wymienia się tu

¹ K. Sikora (2018). *Tożsamość osobowa – ja w relacji do siebie i innych*. W: Kotkowska E., Moskałyk J., Wiertelowska M. (red.). *Ja-wspólnota / wspólnota – ja*. Wydawnictwo UAM. Poznań.

² J. Pawlak (2000). *Paula Ricoëura koncepcja tożsamości narracyjnej*. W: Gałdowa A. (red.). *Tożsamość człowieka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 127.

³ T. Huzarek (2018). *Implikacje narracyjnej koncepcji tożsamości Paula Ricoëura*. „Studia Gdańskie”, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 190.

⁴ K. Sikora (2008). *Tożsamość jako przedmiot badań psychologii*. W: D. Kubacka-Jasiecka, M. Kuleta (red.). *W kręgu psychologicznej problematyki tożsamości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, s. 34 i 33–40.

tożsamość indywidualną, na którą składają się cechy zinternalizowane przez jednostkę jako cechy grupy, do której owa jednostka przynależy; tożsamość relacyjną związaną ze sposobami funkcjonowania z innymi członkami grupy, a także tożsamość kolektywną, zakładającą działanie na rzecz grupy”⁵. Wyróżnia się zwykle tożsamość narodową, etniczną, grupową, językową, religijną, społeczną, klasową, kulturową, zawodową a nawet seksualną. Tożsamość powstaje w procesie komunikowania się, na jej kształtowanie ma wpływ rodzina, szkoła, gmina religijna, grupa rówieśnicza, w późniejszym wieku częstokroć służba wojskowa czy miejsce pracy.

Szczegółne miejsce zajmuje tożsamość narodowa, która jest także pośrednio przedmiotem niniejszego artykułu. Jej rola nie ogranicza się do zdefiniowania poczucia związku jednostki z daną nacją, ale sięga dalej: jest źródłem samookreślenia, dumy, odrębności, ma charakter jednoczący. Określa się ją najczęściej przez: świadomość pochodzenia i przynależności do wspólnoty narodowej, poczucie odrębności wobec innych narodów, które określane są w dużej mierze przez język, terytorium, symbole narodowe, kulturę, obyczaje, a także stosunek do dziedzictwa i tradycji. To w istocie buduje poczucie tego, jaki jest naród, jakimi czują się jego członkowie, co wpływa na politykę, ekonomię, życie społeczne, a w kontekście pedagogiki również wychowanie i przekazywanie wzorców życia, społecznego funkcjonowania, a nawet patriotyzmu.

Podjęcie tematu wybranych determinantów poczucia tożsamości narodowej w Ukrainie wiąże się ze szczególnym wymiarem zjawiska wobec rosyjskiej napaści na ten kraj. Jak pisze Jadwiga Rogoża: „Rosyjska inwazja na Ukrainę domyka proces przemian tożsamościowych i kształtowania się ukraińskiego narodu politycznego. Rok wojny, któremu towarzyszyła kompleksowa derusyfikacja życia społecznego, przyspieszył zwrot Ukraińców ku rodzimym historii, kulturze, językowi i symbolom wpisanym w szerszy kontekst europejski. Oba te trendy postępowały od uzyskania niepodległości w 1991 roku, a znacznie nasiliły się po aneksji Krymu i wybuchu wojny w Donbasie w 2014 roku, gdy państwo jasno zdefiniowało politykę pamięci i zainicjowało całościową ukrajinizację życia publicznego”⁶. Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie kilku elementów grupowego funkcjonowania, które, według autorek, mają swoją rolę w przekazywaniu i pielęgnowaniu tożsamości narodowej Ukraińców.

Ukraina – niełatwa walka o odrębność

Od 1919 roku język rosyjski był językiem instytucji państwowych i rządowych. Są to pierwsze lata władzy sowieckiej (radzieckiej). Język rosyjski był językiem instytucji państwowych i rządowych. W 1923 roku zaczął się program ukrajinizacji placówek edukacyjno-kulturowych, ale był to proces bardzo utrudniony. Ukraina pozostawała pod silnym wpływem wschodniego sąsiada, co miało swoje odzwierciedlenie

⁵ Komorowska (2017). *Język a tożsamość. Język pierwszy, drugi i obcy a niepowodzenia szkolne*. „Neofilolog”, 2017/49, s. 9.

⁶ J. Rogoża (2023, 22 lutego). *Nowa Ukraina – przełom świadomościowy za najwyższą cenę*. Ośrodek Studiów Wschodnich. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-02-22/nowa-ukraina-przelom-swiadomosciowy-za-najwyzsza-cene> [dostęp: 23.04.2024].

w niegasnącym rosjo-centricznym paradygmacie pamięci historycznej, narzucanym odgórnie i charakterystycznym dla polityki imperialistycznej.

Kłeska ukraińskiej wojny o niepodległość (1917–1921) nie spowodowała upadku ruchu narodowego w sowieckiej Ukrainie, gdzie – pomimo całkowitej moralnej i masowej zagłady fizycznej narodu – natychmiast pojawiło się pokolenie bojowników o wyzwolenie. Młodzież ukraińska nie tylko w granicach państwa, ale i za granicą zachwycała się ideologią nacjonalizmu, postrzegając ją jako podstawę światopoglądu, który mógł pobudzić ludzi przeciwko innym systemom, między innymi radzieckiemu.

Między 1918 a 1919 rokiem zaczęła się bezwzględna rusyfikacja, niszczenie zabytków, masowe mordowanie ukraińskich popów prawosławnych⁷. Tego rodzaju działania miały na celu wykorzenienie tego co ukraińskie, co w ludzkiej świadomości kojarzyło się z tożsamością i odrębnością od Rosji. Miały one również wymiar symboliczny – odnosiły się do odebrania dziedzictwa, przekreślenia tego, co stanowiło o byciu odrębnym. Jednocześnie elementy kultury rosyjskiej upowszechniane we wszystkich krajach „bloku wschodniego” traktowane były jako narzędzie rusyfikacji.

W latach „zastoju” (застої; 1965–1985) rusyfikacja zakorzeniła się nie tylko w edukacji, ale i w kulturze. Warto wspomnieć tu o Konstytucji z 7 października 1977 roku. Około 60% dzieci uczyło się w szkołach rosyjskojęzycznych, język ukraiński rugowano z uczelni wyższych, kina, instytucji naukowych, teatrów, państwowych i partyjnych organów.

Kluczowym momentem dla uwolnienia idei tożsamości ukraińskiej był rozpad ZSRR. Zdarzenie to ludność ukraińska oceniła na ogół pozytywnie. Spowodowało ono zmiany w przestrzeni życia społecznego, które odnosiły się także do symboli narodowych. W dużej mierze Ukraina wyrzekła się części spuścizny po Rosji – usunięto część rosyjskich symboli, zniknęły niektóre pomniki, a wyniesiono do należytnej rangi symbole narodowe Ukrainy. Ideologia komunistyczna zaczęła znikać z programów szkolnych i akademickich. Nastąpiło również swoiste przebudzenie w zakresie pielęgnowania tożsamości, czego swoistym symbolem było powołanie do życia Instytutu Pamięci Narodowej w 2006 roku.

Kolejnym etapem zwrotnym była rewolucja godności (30 listopada 2013 roku do lutego 2014 roku), która stała się kompleksową mobilizacją społeczną, skierowaną na dekomunizację Ukrainy.

Dzisiejsza tożsamość narodowa Ukraińców kształtuje się w oparciu na poczuciu odmienności od brutalnego najeźdźcy i doświadczeniu konieczności obrony wszystkiego co ukraińskie, co stanowi spuściznę i dziedzictwo odrębne od rosyjskiego. „Na Ukrainie w przyspieszonym tempie dokonuje się mentalna dekolonizacja. Nieskuteczność rosyjskiej ofensywy sprawiła, że upadły mity o potędze Rosji i o jej dominacji nad państwem ukraińskimi. Zastąpiło je poczucie wyższości nad sąsiadem jako krajem nieudolnie zarządzanym i zacofanym”⁸.

⁷ Дубровіна Л. (ред.). (2018). *Українська революція і державність (1917–1921 рр.)*. Науково-бібліографічне видання, Київ, s. 4.

⁸ J. Rogoża. *Op. cit.*

Język

Język traktować można jako nie tylko wyznacznik przynależności kulturowej, ale także tożsamości. W Ukrainie historia rusyfikacji języka trwa od dawna. I choć datuje się powstanie języka ukraińskiego na wieki od XIII do XVII, to teren Ukrainy pozostawał pod obcymi wpływami niemal stale. Mieszkańcy posługiwali się zatem dialektami, a nie miała grupa była również dwujęzyczna. Podjęty kontekst rozważań naukowych wymaga dostrzeżenia dwujęzyczności jako zagadnienia osobnego. Podczas włączenia Ukrainy do Związku Radzieckiego język ukraiński był traktowany jako język drugorzędny. W miastach, uczelniach wyższych, kinach i wydawnictwach był używany język rosyjski. Natomiast po roku 1991 została nadana całkowita swoboda w wyborze języka i coraz więcej ludzi świadomie rozmawia, czyta, uczy się u języku ukraińskim. Według badań z roku 2015 językiem ukraińskim posługiwało się 49%, a w roku 2022 ta liczba wzrosła do 70,7%. Bywa, że dwujęzyczność postrzegana jest w kategorii dwukulturowości, ale w tym przypadku mowa o sytuacji szczególnej historycznie, cechującej się dość skomplikowaną relacją polityczną. „Dwukulturowość postrzegana jest przy tym często w znacznym uproszczeniu jako korelat dwujęzyczności, podczas gdy – jak stwierdza specjalista w tej dziedzinie François Grosjean – istnieje wiele przypadków osób monolingwalnych, a jednak dwukulturowych, gdyż podtrzymują one tradycje i style życia społeczności nieużywającej już swego etnicznego języka. Istnieje też wiele przypadków osób dwujęzycznych, ale monokulturowych, i to niekoniecznie w obrębie kultury swego języka dominującego, przy czym oczywiście wiele jest też osób monolingwalnych i monokulturowych oraz bilingwalnych i bikulturowych”⁹. Podkreślić jednak należy, że w niniejszym opracowaniu odwołujemy się do sytuacji odmiennej: w kontekście agresji na Ukrainę język staje się symbolem i nośnikiem tożsamości. Od 1991 roku Ukraina przyjęła wiele programów rządowych mających na celu wprowadzenie języka ukraińskiego jako języka państwowego. Pierwszy był zatwierdzony 12 lutego 1991 roku¹⁰ jeszcze przed rozpadem Związku Radzieckiego. Następny, z lat 2004–2010, miał na celu wzmocnienie języka ukraińskiego jako państwowego i miał stworzyć sprzyjające umowy do uczenia się języka¹¹.

Jeden z najbardziej skandalicznych dokumentów¹² powstał w 2012 roku i został zatwierdzony 10 stycznia 2015 roku. Wiele osób z rządu apelowało do prezydenta, by jej nie podpisywał, po czym grupa ludzi w parlamencie, jak i poza nim zbuntowała się i podjęła głodówkę. Od tego czasu po raz pierwszy w latach niepodległości zmniejszył się odsetek uczących się w języku ukraińskim, a mniej niż połowa całkowitego nakładu książek ukazała się w języku ukraińskim. Z badań socjologicznych przeprowadzonych w 2015 roku wynikało, że zdecydowana większość mieszkańców Ukrainy zachodniej i względna większość środkowej porozumiewała się w domu wyłącznie w języku

⁹ H. Komorowska. (2017). *Op. cit.*, s. 9.

¹⁰ Постанова від 12 лютого 1991 р. N 41 „Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року”.

¹¹ Постанова від 2 жовтня 2003р. N 1546 „Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки”.

¹² Закон України „Про засади державної мови політики” від 3 липня 2012р., № 5029-BBP 2013, № 23, ст. 218.

ukraińskim. Liczba ta wynosi 93% we Lwowie, 70% w Winnicy, 52% w Czerkasach, 47% w Połtawie i 27% w Kijowie. Jednocześnie językiem rosyjskim w domu posługiwała się 84% pytaných w Charkowie, 78% w Odessie, 58% w Dniepropietrowsku, 41% w Czernihowie, 32% w Kijowie i 26% w Kirowogradzie (dziś. Kropywnycki). Znaczna część obywateli w domu posługiwała się dwoma językami. Jeżeli chodzi o naukę, odsetek uczniów kształcących się w języku ukraińskim w roku 2014/15 wyniósł 90,8%, a w roku szkolnym 2013/14 – 81,8%, czyli w ciągu roku wskaźnik wzrósł o 9%. Wzrost ten wynikał z faktu, że w statystykach nie można było uwzględnić szkół na terenach okupowanych. Rzeczywisty wzrost liczby uczniów uczących się w języku ukraińskim wynosił 1/10%, a w niektórych regionach wskaźnik ten nawet spadł. Również spornie wzrósł wskaźnik szkół, które kształciły w języku ukraińskim w roku 2013/14 – wynosił 85,6%, co stanowiło 6% mniej niż w roku 2014/15 (91,6%). Najmniej uczniów uczyła się w szkołach ukraińskojęzycznych w obwodzie donieckim (50,4% w roku szkolnym 2013/14 i 58,3% w 2014/15 roku). Ogólna liczba filmów z dubbingiem lub podkładem głosowym w języku ukraińskim w 2014 roku wyniosła 65,5%, w 2015 roku – 83,8%. Pozostałe filmy, głównie po rosyjsku, miały napisy w języku ukraińskim. Liczba gazet ukazujących się w języku ukraińskim szybko spadała i w 2014 roku wyniosła 29,5% w stosunku do 32% w roku 2010. Sytuacja czasopism i innych periodyków jest bardzo poważna: w 2014 roku jedynie 9,9% całkowitego nakładu ukazało się w języku ukraińskim (np. w 2010 roku było to 19,6%). W 2014 roku w Ukrainie jedynie 55% książek zostało wydrukowanych w języku państwowym i większość z nich stanowiła materiały edukacyjne, takie jak podręczniki szkolne, a masowy import książek z Rosji wielokrotnie przewyższał produkcję książek w Ukrainie¹³.

Po rewolucji godności w 2014 roku zauważono wzrost liczby osób mówiących w języku ukraińskim, co skłoniło deputowanych do wycofania się z tej ustawy. Akt prawny nabierał ważności dopiero w 2018 roku¹⁴.

W 2019 roku został przyjęty Akt o zapewnieniu funkcjonowania języka ukraińskiego jako języka państwowego, który stanowi, że jedynym państwowym językiem w Ukrainie jest język ukraiński i zobowiązuje do posługiwania się nim przez władze państwowe, organy samorządu terytorialnego, a także w innych sferach publicznych¹⁵. Ta formalna droga ochrony języka ukraińskiego traktowana może być również w kategorii obrony ukraińskiej tożsamości z całą gamą jej odrębności i niepowtarzalności.

Po przyjęciu wyżej wspomnianego aktu w roku 2020 zostało przeprowadzonych wiele badań, które miały na celu zbadać wykorzystywanie języka ukraińskiego nie tylko w miejscach publicznych, ale i w przestrzeni prywatnej. Według Fundacji Inicjatyw Demokratycznych 48–53% obywateli mówi w języku ukraińsku w domu, 26–29% w języku rosyjskim, oba języki przyjęło używać 15–25%. Natomiast według badania przeprowadzonego przez centrum Socjalny Monitoring liczba tych, którzy mówią „tylko

¹³ Uainfo. *Стан української мови в Україні у 2014–15 роках. Аналітичний огляд*. <https://uainfo.org/blognews/1436425146-stanovishche-ukrayinskoyi-movi-v-ukrayini-u-2014-15-rokah-analitichniy.html> [dostęp: 11.05.2024].

¹⁴ Рішення Конституційного Суду України 28 лютого 2018 року № 2-р/2018.

¹⁵ Закон України, про забезпечення функціонування української мови як державної (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 21, ст.81).

po ukraińsku” w domu wahała się od 32,9 do 37,1%; tych, którzy mówią „głównie po ukraińsku” – od 12,4 do 13,6%. 22,5%-27,3% jednakowo często używa zarówno języka ukraińskiego, jak i rosyjskiego; przeważnie język rosyjski używa 11,3%-14,1%, tylko rosyjski – 10,3%-15,3%. Te z pozoru podobne badania pokazują, na ile mogą być odmienne odpowiedzi w zależności od konstrukcji pytania. W jednym z badań zapytano o język, którym respondenci posługują się w domu: do wyboru nie było odpowiedzi o dwujęzyczności, trzeba było wybrać jedną, która najbardziej odpowiadała sytuacji. W rezultacie wykazało, że 60,9% Ukraińców wybrało język ukraiński, a 36% wybrało rosyjski. Jednocześnie regionalne różnice były dość zauważalne. Na zachodzie 95,8% wybrało język ukraiński, w centrum – 76%, na południu – 29,9%, a na wschodzie tylko 21,8%. W pracy czy szkole język ukraiński jest używany częściej niż w domu przez łącznie 57,2% Ukraińców. 16,2% używa zarówno języka ukraińskiego, jak i rosyjskiego; rosyjski jest używany nieco rzadziej w pracy niż w domu (24,1%)¹⁶.

W grudniu 2022 roku zostało przeprowadzone badanie dotyczące językowej sytuacji w Ukrainie. Respondentów pytano o tym, jakim językiem posługują się w domu, jaki język uważają za ojczysty. Poruszony został również temat czytania lektur rosyjskich w szkołach. W roku 2022 wzrósł wskaźnik obywateli posługujących się językiem ukraińskim w domu (w porównaniu do 2021 roku). Jeśli w 2021 roku liczba ta wynosiła 64,1%, to w 2022 roku wzrosła do 70,7%. W opinii publicznej istnieje wyraźna tendencja do zmniejszania wagi i roli rosyjskich autorów w programach nauczania. Nieco ponad 1/3 Ukraińców (38%) uważa, że ci w ogóle nie powinni być obecni w ukraińskich szkołach. Wzrósł również odsetek obywateli, którzy uważają ukraiński za język ojczysty – w 2021 roku wynosił on 77%, rok później wzrósł do 87%. Jednocześnie ukraińska tożsamość językowa dominuje we wszystkich regionach Ukrainy¹⁷.

Kultura

W literaturze podkreśla się, że na tożsamość kulturową składają się „elementy dziedzictwa nawet całkowicie lub częściowo zdezaktualizowane”, składowe elementy danej kultury oraz kontekst zewnętrzny równorzędnych czy nierównorzędnych kontaktów z innymi kulturami, tak w chwili obecnej, jak i w przeszłości¹⁸. Ten rodzaj tożsamości łączy w sobie indywidualizm i grupowość. Tożsamość kulturowa uważana jest za najważniejszy rodzaj tożsamości zbiorowej, który „polega na historycznie uwarunkowanym, kulturowym sposobie zachowania przez daną zbiorowość ludzką, istnienia i ciągłości gatunku oraz równowagi biopsychicznej”. W literaturze podkreśla się, że na tożsamość kulturową składają się „elementy dziedzictwa nawet całkowicie lub

¹⁶ Фонд Демократичні ініціативи імені І. Кучеріва Національна культура та мова в Україні: зміни в громадській думці після року війни. https://dif.org.ua/article/natsionalna-kultura-ta-mova-v-ukraini-zmini-v-gromadskiy-dumtsi-pislya-roku-viyni?fbclid=IwAR0ySTl6R3lONVANQ_ogCYNthYxjGCBwq7M9PAT_etg3ZMAOP44V2uZ-LH38#_Toc129302259 [dostęp: 11.05.2024].

¹⁷ Tamże.

¹⁸ W. Sobczak (2018). *Język jako wyznacznik tożsamości narodowej w europejskim systemie prawnym*. „Studia Prawnoustrojowe” 42/2018 s. 404.

częściowo zdezaktualizowane (...)”¹⁹. W tym miejscu trzeba zauważyć, że warunki kształtowania się tożsamości opartej na elementach kultury ukraińskiej nie były łatwe.

W roku 1932 zaczęły się masowe prześladowania polityczne: różnego rodzaju ograniczenia praw i wolności obywateli, którzy zostali poddani represjom klasowym, społecznym i majątkowym, deportacje, czystki wśród naukowców, pisarzy, przywódców kościelnych, wojskowych – doprowadziły nie tylko do strat ilościowych, ale także wpłynęły na światopogląd narodu.

Rozstrzelane odrodzenie (czerwony renesans) to pokolenie duchowe, kulturalne, literackie i artystyczne lat 20. i 30. XX wieku w Ukraińskiej SRR. Ludzie, którzy tworzyli wysoce artystyczne dzieła z zakresu literatury, filozofii, malarstwa, muzyki, teatru, kina; ludzie, którzy zostali w większości zniszczeni podczas wielkiego terroru (1937–1938). To era osobowości twórczej, która weszła w konflikt z reżimem totalitarnym, choć wcale nie dążyła do takiej konfrontacji, starając się trzymać z dala od polityki. Pisarze rozstrzelanego odrodzenia nie akceptowali dogmatów nakazujących posłuszeństwo władzy radzieckiej, cechował ich skrajny indywidualizm.

Jednym z przedstawicieli rozstrzelanego odrodzenia jest Walerjan Pidmohylny, ukraiński pisarz, tłumacz, nauczyciel. Jego powieść „Misto” (ukr. „Micro”) to jedna z ikonicznych książek stulecia. W wieku 33 lat został aresztowany i postawiony w stan oskarżenia o udział w organizacji terrorystycznej przeciwko partii. Nie czuł się winny, ale po miesiącu w protokole pojawił się wpis: „Przyznał się”. Bez świadków i bez adwokatów został skazany na 10 lat pozbawienia wolności. Z więzienia w swoich listach do żony pisał, że tworzy dalej. Po dwóch latach ogłoszono nowy wyrok: „Rozstrzelanie”.

Podczas rusyfikacji w naukach społecznych zaobserwowano stagnację, a ci naukowcy, którzy myśleli nieszablonowo, starali się krytycznie interpretować przeszłość i rzeczywistość, zostali pozbawieni możliwości pracy. Pewnym osiągnięciem jest 26-tomowa „Historia miast i wsi Ukraińskiej SRR”, przygotowana przez liczny zespół autorów pod przewodnictwem Petra Trońki. Wiosną 1968 roku rozpoczęły się prześladowania wybitnego ukraińskiego pisarza Ołesia Honczara za powieść „Sobor”. Niesłusznej krytyce poddano powieści: Iwana Iwanyczuka „Malwy”, Iwana Biłyka „Miecz Areusa”, Wołodymyra Drozda „Martwa Strefa”, Pawła Zagrzebielnego „Południowy komfort” i wielu innych. Lina Kostenko przez szesnaście lat, aż do 1979 roku, nie mogła wydać ani jednej książki, z niemałym trudem ukazała się jej wybitna powieść z wierszami „Mariusia Czuraj”. Jeszcze gorsza sytuacja dotyczyła ukraińskiego kina, na 20 filmów studia filmowego Dowżenka powstawały 2–3 po ukraińsku, a z 6 z Odeskiego Studia filmowego – żaden.

Aktualnie agresja Rosji przyniosła zniszczenia także w zakresie zniszczeń materialnego dorobku kultury. Według stanu na grudzień 2022 roku w wyniku inwazji wojskowej Rosji na terytorium wolnej Ukrainy zniszczeniu uległo ponad 550 różnych pomników i obiektów kultury²⁰.

¹⁹ Tamże, s. 427.

²⁰ Ткаченко. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3697417-v-ukraini-zruinovani-abo-poskodzeni-ponad-550-obektiv-kulturnoi-spadsini-tkacenko.html> [dostęp: 11.05.2024].

Etniczność i ludowość jako nośnik tożsamości

Jak wspomniano, pochodzenie, historia, tradycja łączą naród i konstytuują jego tożsamość, zaś wykorzystanie motywów z tradycji, przekazów ludowych jest formą zbiorowego postrzegania rzeczywistości. Kijów ma już co najmniej 1 400 lat. Swoją ukraińską nazwę zawdzięcza protoplaście ukraińskiej rodziny, który miał na imię Kyj. Ukraina często nazywana jest krajem koszyka chleba ze względu na jej zdolność do produkcji ogromnych ilości pszenicy. Ten element pojawia się w barwach kraju.

Ludowość i kultura ludowa definiują zatem kulturę Ukrainy i przetrwały w niewiele zmienionej od wieków formie do dziś. Warto zwrócić uwagę na kilka przejawów ludowości charakterystycznych dla Ukrainy. Zaznaczyć trzeba, że niniejsze opracowanie nie ma charakteru etnograficznego, a owo nawiązanie pojawia się w nim w kontekście podkreślenia pewnej ciągłości identyfikacji, również młodych ludzi, z tym, co rdzennie ukraińskie.

Haft ukraiński jest jednym z rodzajów ludowej sztuki zdobniczej Ukraińców. Jest to obraz na tkaninie lub skórze, wykonany różnymi szwami ręcznymi lub maszynowymi. W Ukrainie naliczono ponad 200 technik i rodzajów haftu. W dawnych czasach był to jeden z najczęstszych rodzajów pracy lub odpoczynku ukraińskich kobiet, a zwłaszcza dziewcząt. Pojawia się przede wszystkim na elementach ubioru, głównie koszulach damskich i męskich, i przedmiotach gospodarstwa domowego, takich jak prześcieradła, obrusy, poszewki, ręczniki itp. Każdy wzór ma w sobie coś „zakodowanego”, na przykład wyhaftowana przez żonę dla męża koszula miała służyć jako amulet, a wyhaftowany przez młodą dziewczynę ręcznik weselny miał służyć szczęśliwemu życiu po ślubie, płodności, bogactwu. W dawnych czasach był na tyle rozpowszechniony i różnorodny, że z ornamentu można było dowiedzieć się, z jakiego regionu pochodzi autor(ka).

Godnym przybliżenia jest malarstwo petrykiwskie, czyli „petrykivka” – ukraińskie dekoracyjne malarstwo ludowe, które powstało w rejonie Dniepru we wsi Petrykiwka, od której pochodzi jego nazwa. Cechą charakterystyczną jest dominacja wzorów roślinnych (głównie kwiatowych) i tworzenie przede wszystkim fantastycznych, niespotykanych dotąd form kwiatów, które opierają się na uważnej obserwacji lokalnej flory, np. cebuli czy kwiatów kręconych. Mistrzowie zazwyczaj rysują pędzelkami lub palcami. Kiedyś w taki sposób malowano ściany w domu, talerze, łyżki. Ten styl malarstwa wykorzystuje się do dziś. Organizowane są festiwale, na które przyjeżdża wiele osób, żeby zobaczyć, podziwiać i nierzadko kupić również dla siebie wyjątkową zdobioną „patrykivką” rzecz.

Tradycja przekazywana międzypokoleniowo to także kulinaria. Kuchnia ukraińska to kuchnia wschodnia z wieloma charakterystycznymi specjałami, wśród których najpopularniejszy (również za sprawą uchodźców w Polsce) jest ukraiński barszcz (borszcz). To danie z siekanych buraków, kapusty z dodatkiem ziemniaków, fasoli i różnych przypraw. Istnieje ponad 70 opracowanych i opisanych przepisów, ale mimo to w każdej rodzinie barszcz gotuje się na swój sposób i inaczej smakuje. „Barszcz kijowski” uważany jest za najtrudniejszy i najdroższy. Rosół do niego przygotowywany jest z wołowiny, jagnięciny i wieprzowiny, a oprócz obowiązkowych składników dodaje się naturalny kwas chlebowy. Umiejętność gotowania barszczu w kulturze Ukraińców dawniej pełniła rolę pewnego przejścia, miała znaczenie rytualne, a w niektórych

przypadkach nabierała oznak wtajemniczenia – np. symbolizowała gotowość młodej dziewczyny do założenia własnej rodziny. Barszcz to jedno z obowiązkowych dań weselnych, przygotowywany jest także na święta i stypy.

Warto wspomnieć, że elementy kultury ludowej stają się nośnikami tożsamości narodowej Ukraińców przebywających poza granicami kraju, również aktualnie, w czasie trwającej wojny. Matki przekazują swoim dzieciom tradycje również na uchodźstwie, starają się być w stałym kontakcie z rodziną, która w kraju pozostała, obchodzą swoje święta religijne i narodowe, trwają w przekazywaniu więzi z ojczyzną. Opisane elementy to tylko fragment szerokiego krajobrazu ukraińskiej tradycji, ale stają się one źródłem poczucia odmienności, a także są traktowane jako symbol przynależności do własnej kultury i poszanowania własnych obyczajów, formą zachowania „ukraińskiej duszy” w oddaleniu od ojczyzny.

Zakończenie

Postawiona w tragicznie trudnej sytuacji ludność ukraińska pozostająca w ojczyźnie i zmuszona do emigracji staje wobec wielorakich kryzysów, podstawowe poczucie bezpieczeństwa zostało zaburzone. Dotychczasowe, datowane na dziesiątki lat, rugowanie przez Rosję wszystkiego co ukraińskie osiągnęło apogeum i przewrotnie wobec zamiarów napastnika spowodowało, że język, elementy kultury i ogólnie tożsamości narodowej stały się symbolem przetrwania i narzędziem walki o zachowanie odrębności. Należy mieć nadzieję, że świat ukraińskich dzieci i młodzieży tak zniszczony wojną będzie światem ich rodziców i dziadków również dzięki elementom tego, co w ukraińskim języku, kulturze i obyczaju odmienne, a co stanowi o przekazywaniu ukraińskiej tożsamości.

Bibliografia

- Huzarek T. (2018). *Implikacje narracyjnej koncepcji tożsamości Paula Ricoeura*. „Studia Gdańskie”. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Komorowska H. (2017). *Język a tożsamość. Język pierwszy, drugi i obcy a niepowodzenia szkolne*. „Neofilolog”, 49, 9.
- Pawlak J. (2000). *Paula Ricoeura koncepcja tożsamości narracyjnej*. W: Gałdowa A. (red.). *Tożsamość człowieka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Rogoża J. (2023, 22 lutego). Nowa Ukraina – przełom świadomościowy za najwyższą cenę. Ośrodek Studiów Wschodnich. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-02-22/nowa-ukraina-przelom-swiadomosciowy-za-najwyzsza-cene> [dostęp: 23.04.2024].
- Sikora K. (2018). *Tożsamość osobowa – ja w relacji do siebie i innych*. W: Kotkowska E., Moskałyk J., Wiertelwska M. (red.). *Ja-wspólnota / wspólnota – ja*. Wydawnictwo UAM. Poznań.
- Sikora K. (2008). *Tożsamość jako przedmiot badań psychologii*. W: D. Kubacka-Jasiecka, M. Kuleta (red.). *W kręgu psychologicznej problematyki tożsamości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków.
- Sobczak W. (2018). *Język jako wyznacznik tożsamości narodowej w europejskim systemie prawnym*. „Studia Prawnoustrojowe” 42/2018.

- Дубровіна Л. (red.). (2018). *Українська революція і державність (1917–1921 рр.)*. Науково-бібліографічне видання, Київ.
- Закон України, про забезпечення функціонування української мови як державної (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 21).
- Закон України „Про засади державної мови політики” від 3 липня 2012р., № 5029- ВВР 2013, № 23, ст. 218.
- Кабінет Міністрів України, Постанова, від 2 жовтня 2003р. N 1546 „Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки”.
- Науково-бібліографічне видання, Українська революція і державність. Київ 2018.
- Постанова від 12 лютого 1991 р. N 41 „Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року”.
- Постанова від 2 жовтня 2003р. N 1546 „Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки”.
- Рада Міністрів Української РСР, Постанова від 12 лютого 1991 р. N 41 „Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року”.
- Рішення Конституційного Суду України 28 лютого 2018 року № 2-р/2018.
- Ткаченко. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3697417-v-ukraini-zrujnovani-abo-poskodzeni-ponad-550-obektiv-kulturnoi-spadsini-tkacenko.html> [dostęp: 11.05.2024].
- Uainfo. *Стан української мови в Україні у 2014–15 роках. Аналітичний огляд*. <https://uainfo.org/blognews/1436425146-stanovishche-ukrayinskoyi-movi-v-ukrayini-u-2014-15-rokah-analitichniy.html> [dostęp: 11.05.2024].
- Фонд Демократичної ініціативи імені І. Кучеріва (2023) *Національна культура та мова в Україні: зміни в громадській думці після року війни*. https://dif.org.ua/article/natsionalna-kultura-ta-mova-v-ukraini-zmini-v-gromadskiy-dumtsi-pislya-roku-viyni?fbclid=IwAR0ySTl6R3lONVANQ_ogCYNthYxjGCBwq7M9PAT_etg3ZMA-OP44V2uZLH38#_Toc129302259 [dostęp: 11.05.2024].

Biogramy autorek

Monika Wojtkowiak – doktor, adiunkt w Zakładzie Problemów Społecznych i Pracy Socjalnej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Zainteresowania badawcze: poradnictwo i pomoc nieletnim, młodzież a świat wirtualny, aktualne problemy społeczne w kontekście planowania działań profilaktycznych i pomocowych, mediacje i negocjacje jako forma pracy na różnych obszarach działalności indywidualnej i instytucjonalnej, pomoc osobom dotkniętym traumą i ich rodzinom.

Kateryna Kolomoiets – studentka Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach na kierunku pedagogika resocjalizacyjna. Zainteresowania badawcze: kształcenie podczas agresji militarnej w Ukrainie, zmiany zachodzące w społeczeństwie ukraińskim i polskim po agresji militarnej ze strony Rosji, preferencje współczesnych studentów. Uczestniczka Studenckiego Koła Naukowego „Strefa Twórczych Dyskusji”.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(1) (2024)

ISSN 2657–8549

DOI 10.24917/26578549.14.1.14

Natalia Flisiak-Górecka

05-800 Pruszków, ul. Ołówkowa 1e/66

Zjawisko przemocy domowej oraz jego konsekwencje dla młodzieży i funkcjonowania rodziny

The phenomenon of domestic violence and its consequences for young people and family functioning

Abstrakt

Przemoc domowa jest zjawiskiem, które wywiera negatywny wpływ na funkcjonowanie młodzieży w społeczeństwie oraz przebieg procesu socjalizacji w rodzinie. Nie ulega wątpliwości, że zjawisko to niesie za sobą szereg negatywnych konsekwencji. W niniejszej pracy podjęto próbę ukazania skali zjawiska przemocy domowej wobec młodzieży oraz działań realizowanych w tym zakresie przez wybrane instytucje. Rozważania poprzedzono sprecyzowaniem zakresu definicyjnego przemocy domowej, rodziny i młodzieży. Przytoczone dane liczbowe na temat formularzy inicjujących procedury antyprzemocowe oraz realizowanych programów zostały zebrane z różnych instytucji państwowych.

Należy podkreślić, że w obszarze przemocy domowej wobec młodzieży funkcjonującej w rodzinie w dalszym ciągu diagnozuje się jeszcze wiele braków. Z tego też względu zachodzi potrzeba prowadzenia dalszych badań przedmiotowego zjawiska, monitorowania procedur i działań instytucjonalnych.

Słowa kluczowe: przemoc domowa, młodzież, rodzina, konsekwencje i działania zapobiegawcze

Abstract

Domestic violence is a phenomenon that has a negative impact on the functioning of young people in society and the course of the socialization process in the family. There is no doubt that this phenomenon brings with it a number of negative consequences that affect young people. This paper attempts to show the scale of the phenomenon of domestic violence against young people and the activities carried out in this area by selected institutions. The considerations were preceded by a clarification of the scope of the definition of domestic violence, family and young

people. The cited numerical data on forms initiating anti-violence procedures and implemented programs were collected from various state institutions.

It should be emphasized that in the area of domestic violence against young people functioning in the family, many shortcomings are still being diagnosed. For this reason, there is a need to conduct further research on the phenomenon, monitor procedures and institutional activities.

Keywords: Domestic violence, youth, family, consequences and preventive measures

Jednym z głównych problemów społecznych współczesnego świata jest zjawisko przemocy domowej. Wywiera ono bezpośredni wpływ na funkcjonowanie podstawowej komórki społecznej, jaką jest rodzina. W dalszej konsekwencji zjawisko to wywiera negatywne skutki na młodzież funkcjonującą w rodzinie. Głównym celem niniejszej pracy jest ukazanie spektrum definicyjnego, skali zjawiska i jego głównych elementów w odniesieniu do procesu funkcjonowania młodzieży w rodzinie. Rozważania autorskie oparto na wnioskach wysnutych z przeprowadzonej analizy literatury przedmiotu, źródeł prawa obowiązującego oraz diagnozy zjawiska przemocy domowej w Polsce w 2022 roku. Należy podkreślić, że skupiono się tylko na wybranych obszarach, które, w ocenie autorki, należało podkreślić, a które mogą również stanowić kierunki dalszych badań naukowych.

W polskim systemie prawnym rodzina jest instytucją o znaczeniu szczególnym, wspieraną i chronioną przez różne akty prawne. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹ stanowi, że małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, rodzicielstwo i macierzyństwo znajdują się pod ochroną i opieką państwa. Ponadto nakłada na władze publiczne obowiązek uwzględniania dobra rodziny w polityce gospodarczej i społecznej oraz udzielania pomocy rodzinom w trudnej sytuacji społecznej i materialnej². Kodeks rodzinny i opiekuńczy³ precyzuje te postanowienia, definiując rodzinę z perspektywy małżeństwa, pokrewieństwa, opieki i kurateli, podkreślając obowiązek małżonków do wspólnego pożycia, wierności, wzajemnej pomocy i współdziałania dla dobra rodziny. Polskie prawo nie definiuje w jednolity sposób rodziny, jedynie wskazując różne interpretacje w kontekście celu regulacji. Ustawa o pomocy społecznej⁴ definiuje rodzinę szeroko, obejmując osoby spokrewnione i niespokrewnione, wspólnie zamieszkujące i gospodarujące. Takie podejście służy objęciu wsparciem również rodziny faktyczne, które formalnie nie są zarejestrowane. Brak spójności definicji rodziny w prawie może prowadzić do trudności w interpretacji oraz praktycznym stosowaniu przepisów. Istotne jest dążenie do harmonizacji pojęcia rodziny, co przełoży się na spójność i skuteczność ochrony prawnej podstawowej komórki społecznej.

Przemoc domowa to zjawisko, które obejmuje różne formy agresji, takiej jak: fizyczna, psychiczna, seksualna, ekonomiczna, występująca w relacjach rodzinnych

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, art. 18.

² Konstytucja RP, art. 71.

³ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Dz.U. 2023, poz. 2809, art. 23.

⁴ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej. Dz.U. 2024, poz. 1283, 1572, art. 5a ust. 10.

lub między osobami wspólnie zamieszkującymi czy będącymi w bliskim lub zależnym środowisku⁵. W polskim prawie przemoc domowa definiowana jest przede wszystkim w Ustawie o przeciwdziałaniu przemocy domowej⁶. Definicja prawna skupia się na ochronie ofiar i działaniach sprawców, natomiast psychologia koncentruje się na mechanizmach sprawowania kontroli i długofalowych skutkach przemocy⁷, rozpatrując często przemoc jako proces oparty na podporządkowaniu i dominacji, w którym osoba stosująca przemoc stopniowo osłabia i izoluje ofiarę. Leonore Walker opisuje powtarzalny schemat: narastające napięcie, akt przemocy, fazę skruchy oraz okres „miodowego miesiąca”, który wzmacnia zależność ofiary⁸. W ujęciu Kodeksu karnego nie występuje przestępstwo zawierające znamiona definicji opartej na Ustawie o przeciwdziałaniu przemocy domowej, niemniej utożsamiane jest z przestępstwem znęcania się⁹, które może podlegać sankcjom karnym, np. zakazowi zbliżania się, kontaktowania się czy karze pozbawienia wolności wskutek przeprowadzonego procesu. Istnieją różnice w interpretacji tego, co uznawane jest za przemoc – prawo wymaga dowodów (np. śladów, nagrań, obrażeń), podczas gdy psychologia uwzględnia długoterminowe skutki – emocjonalne czy psychiczne. W doktrynie prawa kluczowe jest rozróżnienie przemocy domowej od konfliktów rodzinnych, co nie zawsze jest jednoznaczne w postępowaniu sądowym¹⁰. Oba podejścia – prawne i psychologiczne – są istotne w walce z przemocą domową, gdyż skuteczne przeciwdziałanie wymaga precyzyjnych regulacji prawnych, jak i zakrojonego wsparcia psychologicznego dla osób doznających przemocy.

Młodzież

Nie ma jednej uniwersalnej definicji pojęcia młodzieży, a jego znaczenie różni się w zależności od kontekstu społecznego, prawnego czy psychologicznego. W ustawodawstwie polskim nie istnieje jedna, ogólna definicja młodzieży, natomiast w różnych aktach prawnych można znaleźć odniesienia do osób w określonym przedziale wiekowym. Kodeks pracy na przykład uznaje za młodocianego osobę między 15. a 18. rokiem życia¹¹, co ma znaczenie w kontekście prawa do pracy i ochrony młodocianych pracowników. Kodeks karny wprowadza kategorię nieletnich (do 17. roku życia) oraz młodocianych (do 21. roku życia), co wpływa na wymiar kary oraz możliwość stosowania środków

⁵ I. Pospiszyl (2018). *Przemoc w rodzinie*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa, s. 45.

⁶ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej, Dz.U. z 2024 r. poz. 1673., art. 2.

⁷ J. Pospiszyl (1994). *Przemoc w rodzinie*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa, s. 94.

⁸ L. Walker (2016). *The Battered Woman Syndrome*. Springer Publishing Company. New York, s. 91–112.

⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. Dz.U. 2024, poz. 17, art. 207.

¹⁰ M. Poniatowski, N. Maciejczyk-Krysiak, J. Starybrat (red.). (2024). *Wybrane aspekty prawne przeciwdziałania przemocy domowej*. Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości. Warszawa, s. 11.

¹¹ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy. Dz.U. 1974, nr 24, poz. 141, art. 190.

wychowawczych¹². Ustawa o systemie oświaty wskazuje, że młodzież to uczniowie szkół ponadpodstawowych, a więc osoby w wieku od 15 do 19 lat¹³. Międzynarodowe dokumenty, np. w klasyfikacji Organizacji Narodów Zjednoczonych, za młodzież uznają osoby w wieku 15–24 lat, co wskazuje na szersze podejście niż w polskim prawie. W naukach społecznych młodzież definiowana jest przez wiek oraz przez etap rozwoju psychospołecznego, kształtowanie tożsamości i proces dojrzewania. Psychologia rozwojowa traktuje młodzież jako okres przejściowy między dzieciństwem a dorosłością, charakteryzujący się dynamicznymi zmianami biologicznymi, społecznymi i emocjonalnymi¹⁴. W socjologii młodzież analizowana jest jako grupa społeczna podlegająca socjalizacji, kształtowaniu wartości oraz wpływom ekonomicznym i kulturowym. Istotnym aspektem jest rola młodzieży w społeczeństwie, będąca pokoleniem wkraczającym w dorosłość, odzwierciedlająca zmiany technologiczne i kulturowe¹⁵.

Polityka społeczna traktuje młodzież jako grupę wymagającą wsparcia w zakresie edukacji, ochrony zdrowia psychicznego czy rynku pracy. Problemy, z jakimi mierzy się młodzież, często wynikają z kryzysu tożsamości, trudności w odnalezieniu się na rynku pracy, presji społecznej oraz wpływu mediów społecznościowych. W prawie rodzinnym młodzież znajduje się na szczególnej pozycji, ponieważ, choć nie jest w grupie małych dzieci, nadal podlega władzy rodzicielskiej, co czasami prowadzi do konfliktów z dorosłymi o własną autonomię¹⁶.

Definicja młodzieży jest istotna w kontekście przeciwdziałania przemocy domowej, ponieważ ta kategoria osób często jest pomijana jako ofiary, mimo że doświadczają zarówno przemocy fizycznej, jak i psychicznej, ekonomicznej oraz seksualnej¹⁷. Zarówno w prawie, jak i w naukach społecznych rozumienie młodzieży ewoluuje wraz ze zmianami społecznymi i ekonomicznymi, co wymaga dostosowania regulacji prawnych oraz programów wsparcia. Zmiany wprowadzone w 2023 roku do Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej¹⁸ wprowadziły uzupełnienie definicji osoby doznającej przemocy domowej, wskazując, że osoba małoletnia będąca świadkiem przemocy, zatem mająca wiedzę lub widząca akt przemocy, jest uznawana za osobę doznającą przemocy domowej. Dzięki tej polityce dziecko, co do zasady, uznawane jest za doznające przemocy, a dotychczas nie brano pod uwagę tej postaci, jeśli nie była ofiarą przemocy.

¹² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. Dz.U. 2024, poz. 17, art. 207, art. 10.

¹³ Eurydice (2025). *Krótką informacją o polskim systemie edukacji*. <https://eurydice.org.pl/system-edukacji-w-polsce/krotka-informacja-o-polskim-systemie-edukacji> [dostęp: 23.02.2025].

¹⁴ I. Obuchowska (2000). *Adolescencja*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.

¹⁵ T. Bajkowski (2022). *Rola społeczne współczesnej młodzieży*. Rocznik Teologii Katolickiej, 21(1), 163–178.

¹⁶ K. Kędziera (2023). *Autonomia dziecka w kontekście wolności myśli, sumienia i wyznania dziecka oraz prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami – część II*. „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis”, 12(1), 104–125.

¹⁷ E. Jarosz, A. Nowak (2012). *Dzieci ofiary przemocy w rodzinie*. Warszawa, Biuro Rzecznika Praw Dziecka.

¹⁸ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy domowej, Dz.U. z 2024 r. poz. 1673, art. 2.

Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy domowej¹⁹ definiuje przemoc domową poprzez określenie, że jest to „jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie, wykorzystujące przewagę fizyczną, psychiczną lub ekonomiczną, naruszające prawa lub dobra osobiste osoby doznającej przemocy domowej, w szczególności narażające tę osobę na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia lub mienia, naruszające jej godność, nietykalność cielesną lub wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na jej zdrowiu fizycznym lub psychicznym, wywołujące u tej osoby cierpienie lub krzywdę, ograniczające lub pozbawiające tę osobę dostępu do środków finansowych lub możliwości podjęcia pracy lub uzyskania samodzielności finansowej, istotnie naruszające prywatność tej osoby lub wzbudzające u niej poczucie zagrożenia, poniżenia lub udręczenia, w tym podejmowane za pomocą środków komunikacji elektronicznej”²⁰.

Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy domowej oraz wydane Rozporządzenie w sprawie procedury „Niebieskie Karty” budują kluczowe narzędzie interwencyjne stosowane w Polsce w celu ochrony osób doznających przemocy domowej, w tym młodzieży. Ważnym i nowym narzędziem do określania zagrożenia małoletnich, a zatem również młodzieży, będzie kwestionariusz służący określeniu podstaw do zapewnienia dziecku ochrony przez pracownika socjalnego, który zgodnie z założeniem ustawodawcy wejdzie w życie 20 maja 2025 roku²¹. Choć system został zaprojektowany głównie z myślą o dorosłych i dzieciach, skuteczność w przypadku młodzieży może być ograniczona ze względu na trudności w identyfikacji oraz barierę zgłaszania przemocy przez nastolatków, którzy nie zawsze będą traktowani z całkowitą powagą z uwagi na okres adolescencji czy dojrzewania. Istotnym elementem skuteczności procedury „Niebieskie Karty” jest interdyscyplinarność działań, współpraca instytucji, takich jak szkoła, ośrodek pomocy społecznej i Policja, służba zdrowia, do których docierają sygnały świadczące o przemocy wobec młodzieży. Odpowiednie działania w ramach procedury mogą zwiększać świadomość społeczną, poprawiać dostęp do pomocy i stanowić istotny element ochrony młodzieży przed skutkami przemocy domowej.

Konsekwencje

Przemoc domowa rodzi konsekwencje w postaci depresji, lęków czy zaburzeń emocjonalnych, ma głębokie i długotrwałe konsekwencje dla zdrowia psychicznego młodzieży, prowadząc do poważnych zaburzeń psychicznych i emocjonalnych. Depresja jest jednym z najczęstszych skutków przemocy, objawia się obniżonym nastrojem, utratą motywacji, poczuciem bezwartościowości oraz myślami samobójczymi²². Młodzież doświadczająca przemocy w środowisku bliskich osób, domowym, rodzinnym często zmagają się z lękiem uogólnionym, który objawia się stałym poczuciem zagrożenia, napięciem, trudnościami w koncentracji i nauce. Zaburzenia lękowe, takie jak zespół

¹⁹ Tamże, art. 2.

²⁰ Tamże.

²¹ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy..., art. 12 ust. 8.

²² K. Chotkowska (2022). *Doświadczanie przemocy w dzieciństwie – skutki w życiu dorosłym*. „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 21(1), 57–74.

stresu pourazowego (PTSD) czy fobie społeczne, mogą wynikać z ciągłego strachu przed kolejnymi aktami agresji²³. Przemoc domowa prowadzi do problemów z regulacją emocji, co może skutkować wycofaniem społecznym, agresją lub zachowaniami autodestrukcyjnymi, samookaleczeniami czy próbami samobójczymi. Nastolatki doświadczające przemocy często rozwijają w sobie poczucie winy i niską samoocenę, co wpływa na zdolność budowania zdrowych więzi oraz relacje interpersonalne²⁴. Przewlekły stres związany z przemocą domową może prowadzić do psychosomatycznych zaburzeń, takich jak problemy żołądkowe, bóle głowy, bóle brzucha czy chroniczne zmęczenie. Młodzież z doświadczeniem przemocy ma większe ryzyko uzależnień od substancji psychoaktywnych, które stają się formą ucieczki od rzeczywistości i tłumienia emocji²⁵. Skutkiem przemocy może być trudność w nawiązywaniu zdrowych relacji w życiu dorosłym, gdyż osoby jej doświadczające mogą powielać destrukcyjne wzorce zachowań. Aby zapobiec wymienionym konsekwencjom, istotne jest wczesne rozpoznanie objawów przemocy, zapewnienie wsparcia psychologicznego młodzieży oraz skutecznych mechanizmów interwencji, w tym również uwzględniających zmianę środowiska, w którym funkcjonuje młody człowiek.

Przemoc domowa negatywnie wpływa na społeczne funkcjonowanie młodzieży, prowadzi do trudności w nawiązywaniu i utrzymywaniu zdrowych relacji rówieśniczych. Młodzież, która doznaje przemocy, wykazuje często nieufność wobec innych, ma trudności w budowaniu bliskich relacji i angażowaniu się w życie społeczne. Poczucie wstydu i niska samoocena, które wynikają z doświadczeń przemocy w domowym środowisku, mogą prowadzić do izolacji społecznej oraz unikania kontaktów z rówieśnikami. Niektóre ofiary przemocy objawiają zachowania agresywne, odtwarzają schematy przemocowe w kontaktach z innymi osobami, co może skutkować odrzuceniem społecznym i konfliktami²⁶. Inna grupa młodzieży przyjmuje postawę uległości i wycofania, co sprawia, że łatwo stają się ofiarami przemocy ze strony rówieśników, np. w postaci bullyingu²⁷. Częstym skutkiem przemocy domowej są problemy z adaptacją w środowisku szkolnym – młodzież może mieć trudności w podporządkowywaniu się zasadom, pracy zespołowej czy angażowaniu się w aktywności grupowe²⁸. Przemoc domowa może przyczynić się do braku posiadania umiejętności radzenia sobie z emocjami, co znacznie utrudnia młodym ludziom budowanie zdrowych relacji i efektywne rozwiązywanie konfliktów. Doświadczenia przemocowe sprawiają, że młodzież może

²³ I. Sikorska (2014). *Dziecięca trauma: psychologiczne konsekwencje dla dalszego rozwoju*. „Sztuka Leczenia”, 29(3–4), 55–70.

²⁴ L. Kalita (2023). *Utrzymywanie się szkodliwych konsekwencji dziecięcej traumy w adolescencji i w dorosłym życiu: mechanizmy biologiczne, skutki psychologiczne, przykłady kliniczne*. Psychoterapia 3, s. 55.

²⁵ L. Stanger (2022). *Uzależnienie w rodzinie*. Publicat. Poznań, s. 180.

²⁶ J. Mellibruda (2009). *Przeciwdziałanie przemocy domowej*. Instytut Psychologii Zdrowia PTP. Warszawa, s. 200 i n.

²⁷ K. Fenik (2011). *Psychologiczne aspekty bullyingu: perspektywa sprawcy, ofiary i świadka*. Ośrodek Rozwoju Edukacji. Warszawa.

²⁸ A. Filipek (2017). *Wspomaganie człowieka dorosłego w sytuacji przemocy w rodzinie*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. Białystok, s. 40.

uniknąć sytuacji społecznych, takich jak spotkania klasowe, imprezy, wydarzenia szkolne czy wyjścia integracyjne, co ogranicza ich rozwój społeczny. Brak prawidłowych interakcji społecznych w dłuższej perspektywie może skutkować trudnościami w relacjach osobistych i zawodowych w dorosłym życiu oraz problemami w budowaniu związków. Aby przededefiniować funkcjonowanie społeczne młodzieży po doświadczeniach przemocy w środowisku domowym, z niespecyficznym wzorcem przywiązania, niezbędne jest wsparcie psychologiczne, edukacja dotycząca zdrowych relacji interpersonalnych oraz programy resocjalizacyjne, a w wielu sytuacjach leczenie farmakologiczne²⁹.

Z perspektywy kryminologii przemoc domowa jest jednym z kluczowych czynników ryzyka prowadzących do przestępczości nieletnich, ponieważ młodzież wychowana w środowisku pełnym agresji często powiela destrukcyjne wzorce zachowań. Kryminologia wskazuje, że dzieci doznające albo będące świadkami przemocy domowej częściej przejawiają zachowania antyspołeczne, takie jak agresja, kradzieże czy wandalizm. Mechanizm uczenia się przez obserwację powoduje, że młodzi ludzie, którzy byli świadkami przemocy, mogą traktować ją jako akceptowalny sposób funkcjonowania w relacji i rozwiązywania konfliktów³⁰. Badania pokazują, że młodzież z rodzin obciążonych doświadczeniem przemocy, wykazuje większą skłonność do wczesnego wejścia w grupy przestępcze, gdzie szuka akceptacji i poczucia bezpieczeństwa. Przemoc i zaniedbanie w rodzinie mogą prowadzić do ucieczek, co zwiększa ryzyko kontaktu z patologicznym środowiskiem i działalności przestępczej³¹. Kryminolodzy podkreślają, że ofiary przemocy domowej mogą reagować w sposób dwojaki – albo stać się agresorami albo ofiarami w świecie przestępczym, co utrwała cykl przemocy. Badania nad przestępczością nieletnich wskazują, że młodzież wychowywana w atmosferze przemocy i strachu często wykształca w sobie niski poziom empatii oraz impulsywność, co sprzyja zachowaniom kryminalnym³². Przemoc domowa przyczynia się do rozwoju problemów psychicznych i zaburzeń emocjonalnych, które mogą skłaniać młodzież do odreagowania w formie działań przestępczych. Wiele systemów resocjalizacyjnych wskazuje na skuteczność walki z przestępczością nieletnich z uwzględnieniem nie tylko karania, ale terapii i wsparcia psychologicznego, aby przerwać cykl przemocy. Analiza kryminologiczna określa, że zapobieganie przemocy domowej jest jednym z najsukuteczniejszych sposobów redukcji przestępczości nieletnich, ponieważ eliminuje główne źródło niezdrowych wzorców zachowań³³.

Przemoc domowa ma wpływ na wyniki edukacyjne młodzieży, gdyż życie w stresującym i niebezpiecznym środowisku osłabia zdolność do przyswajania wiedzy

²⁹ A. Matczak (2001). *Psychologiczne uwarunkowania kompetencji społecznych*. Wydawnictwo Naukowe Scholar. Warszawa, s. 45–67.

³⁰ A. Leśniak-Moczuk (2012). *Patologia życia rodzinnego i jej wpływ na przestępczość nieletnich*. „Pedagogika Katolicka”, 12, s. 101–103.

³¹ A. Leśniak-Moczuk (2022). *Nieletni jako sprawcy przestępstwa znęcania się. Jaka prawda stoi za statystyką?*. „Studia Prawnoustrojowe”, 56, 271–285.

³² B. Hołyst (2004). *Kryminologia*. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis. Warszawa, s. 123–125.

³³ I. Pospiszyl (2008). *Przemoc w rodzinie. Aspekty prawne, socjologiczne i psychologiczne*. Wydawnictwo Akademickie Żak. Warszawa, s. 215–217.

i koncentracji. Dzieci i nastolatki, które doznają przemocy, często wykazują zaniżoną motywację do nauki, ponieważ ich priorytetem staje się walka o przetrwanie i radzenie sobie z trudnymi emocjami toksycznego środowiska. Chroniczny lęk i stres, który związany jest z przemocą domową, prowadzi do problemów z pamięcią, a z tym kłopotami w przyswajaniu nowych informacji i gorszymi wynikami w nauce³⁴. Młodzież z rodzin obciążonych przemocą może przejawiać wycofanie lub zachowania buntownicze, negatywnie wpływające na relacje z rówieśnikami i nauczycielami, utrudniając proces edukacyjny. Zaniedbanie ze strony rodziców w rodzinach przemocowych to również często brak wsparcia w nauce, pogłębiający trudności szkolne i zwiększający ryzyko porzucenia edukacji. Brak poczucia bezpieczeństwa w domu może prowadzić do problemów ze snem, skutkującym zmęczeniem, słabszą wydajnością intelektualną czy trudnościami z koncentracją. Często u młodzieży z rodzin przemocowych rozwijają się zaburzenia emocjonalne, depresja i lęki dodatkowo utrudniające funkcjonowanie w środowisku szkolnym. Skrajnymi sytuacjami może być całkowita rezygnacja z edukacji, wybór drogi przestępczości lub ucieczki z domu jako sposób radzenia sobie z trudną sytuacją życiową³⁵. Aby przeciwdziałać wymienionym negatywnym skutkom, kluczowe jest wczesne rozpoznanie problemu przez pedagogów, wychowawców, nauczycieli oraz zapewnienie odpowiedniego wsparcia psychologicznego i edukacyjnego młodzieży obciążonej problemem przemocy w środowisku domowym.

Prawdopodobieństwo i cykl

Cykl przemocy odnosi się do mechanizmu, w którym osoby doznające przemocy domowej z dzieciństwa mają zwiększone ryzyko powielania agresywnych wzorców w życiu dorosłym – zarówno jako ofiary, jak i sprawcy. Badania psychologiczne wskazują, że dzieci wychowujące się w środowisku przemocowym często internalizują agresję jako akceptowalny sposób rozwiązywania konfliktów, co może skutkować stosowaniem przemocy wobec własnych partnerów czy dzieci³⁶. Osoby dorastające w rodzinach, gdzie przemoc była normą i codziennością, mogą mieć zaburzone postrzeganie norm społecznych i moralnych, co prowadzi do akceptacji destrukcyjnych zachowań. Mechanizm uczenia się przez obserwację, opisany przez Alberta Bandurę, zakłada, że dzieci naśladują zachowania dorosłych, co może oznaczać powtarzanie wzorców agresji w przyszłości³⁷. Z drugiej strony niektóre typy osób, z tendencją do wchodzenia w rolę

³⁴ E. Sałata, E. Gawryś (2020). *Przemoc domowa a funkcjonowanie młodzieży w szkole w okresie adolescencji*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia”, 33(4), s. 291–304.

³⁵ K. Rymarczyk (2023). *Neurobiologia przemocy. Jak przemoc i trauma wpływają na mózg?*. Niebieska Linia, 149(6). <https://www.niebieskalinia.pl/aktualnosci/artykuly-niebieskiej-linii/neurobiologia-przemocy-jak-przemoc-i-trauma-wplywaja-na-mozg-61492023> [dostęp: 23.02.2025].

³⁶ I. Borzucka-Sitkiewicz (2009). *Środowiskowe uwarunkowania agresywnych zachowań młodzieży*. „Chowanna”, t. 2, s. 276.

³⁷ A. Bandura (2007). *Teoria społecznego uczenia się*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa, s. 129.

ofiary przemocy, w dorosłym życiu przyjmują rolę osoby uległej, co może prowadzić do wchodzenia w kolejne toksyczne i przemocowe relacje. Badania pokazują, że dorosłe ofiary przemocy domowej częściej nie kontrolują spożywania alkoholu i substancji psychoaktywnych, co może zwiększać skłonność do agresywnych zachowań. Nie każda ofiara przemocy kalkuluje agresywne wzorce, jednak brak odpowiednich interwencji i wsparcia psychologicznego zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia tego zjawiska³⁸. Skutecznym sposobem na przerwanie cyklu przemocy jest edukacja w zakresie zdrowych relacji, terapia oraz interwencje społeczne, które pomagają zrozumieć i przepracować swoje doświadczenia osobom, które doświadczały przemocy długoterminowo.

Przerwanie cyklu przemocy wymaga podejścia systemowego, łączącego działania edukacyjne, prawne i psychologiczne, aby zapobiec dalszemu powielaniu destrukcyjnych wzorców w kolejnych pokoleniach³⁹.

Tabela 1. Skala problemu

Wskaźnik	Razem	MRPiPS	MSWiA	MZ	MEN	MKiDN	Inne resorty prowadzące placówki oświatowe
Liczba sporządzonych formularzy „Niebieskich Kart – A” przez pracowników socjalnych, funkcjonariuszy Policji, przedstawicieli gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych oraz ochrony zdrowia, pracowników i przedstawicieli oświaty wszczynających procedurę	83 196	14 445	61 645	4 226	2 836	42	0

Źródło: Sprawozdanie z realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na rok 2022 za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2022 r., Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej <https://www.gov.pl/web/rodzina/sprawozdania-z-realizacji-krajowego-programu-przeciwdzialania-przemocy-w-rodzinie---dane-statystyczn> (dostęp: 23.02.2025).

Tabela przedstawia dane dotyczące liczby formularzy „Niebieska Karta – A” sporządzonych przez różne instytucje w kontekście przeciwdziałania przemocy domowej w 2022 roku. Formularze te są narzędziem używanym do monitorowania i reagowania na przypadki przemocy domowej. Łącznie sporządzono 83 196 formularzy, co wskazuje na znaczącą skalę problemu przemocy domowej w Polsce. Warto zwrócić uwagę, że problem ten wymaga interwencji wielu instytucji, a liczba formularzy może odzwierciedlać zarówno intensywność przemocy, jak i skuteczność instytucji w jej

³⁸ P. Cynkier (2015). *Uzależnieni od alkoholu sprawcy przemocy domowej*. Neuropsychiatria. „Przegląd Kliniczny”, 7(1), s. 41–46.

³⁹ D. Rode (2010). *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 11.

identyfikowaniu i zgłaszaniu. Najwięcej formularzy zostało sporządzonych przez funkcjonariuszy Policji – 61 645, co stanowi 74,1% ogólnej liczby. Policja odgrywa główną rolę w identyfikacji przypadków przemocy domowej, co wynika z ich bezpośredniego kontaktu z ofiarami oraz interwencjami w sytuacjach kryzysowych. Funkcjonariusze są najczęściej wzywani na miejsce zdarzenia, co sprawia, że mają oni największy udział w zgłaszaniu przypadków przemocy. Pracownicy socjalni sporządzili 14 445 formularzy, co stanowi 17,4% wszystkich przypadków. Jako grupa bezpośrednio zaangażowana w pracę z rodzinami i osobami dotkniętymi przemocą domową, ich udział jest kluczowy. Jednak mimo bliskiego kontaktu z rodzinami, jest znacznie mniejszy niż Policji, co może sugerować, że istnieje przestrzeń na zwiększenie ich roli w identyfikacji przemocy domowej. Przedstawiciele ochrony zdrowia sporządzili 4 226 formularzy, co odpowiada 5,1% ogólnej liczby. Służba zdrowia ma kontakt z ofiarami przemocy, które mogą zgłaszać się z obrażeniami fizycznymi lub psychicznymi, jednak ich udział w systemie „Niebieskich Kart” jest stosunkowo niski. Może to sugerować potrzebę zwiększenia świadomości i szkolenia pracowników ochrony zdrowia w zakresie rozpoznawania i zgłaszania przypadków przemocy domowej. Pracownicy oświaty sporządzili 2 836 formularzy, co stanowi 3,4% wszystkich przypadków. Wydaje się, że pracownicy oświaty, mimo możliwości kontaktu z dziećmi będącymi ofiarami lub świadkami przemocy, sporządzają relatywnie mało formularzy. Może to wynikać z braku wystarczającej wiedzy o procedurach przeciwdziałania przemocy lub nieodpowiedniego przeszkolenia w tym zakresie.

Podsumowując, problem przemocy domowej w Polsce pozostaje poważnym wyzwaniem, a analiza danych wskazuje na potrzebę bardziej zintegrowanego podejścia, które zaangażuje wszystkie instytucje w identyfikację i zgłaszanie przypadków przemocy⁴⁰. Według raportu Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę z 2023 roku, aż 79% dzieci i nastolatków w Polsce przynajmniej raz w życiu doświadczyło jakiejś formy przemocy⁴¹. Dane dotyczące przestępczości nieletnich w Polsce wskazują na ogólny spadek liczby czynów karalnych popełnianych przez nieletnich w ostatnich dekadach. Jednakże, mimo tego trendu, obserwuje się wzrost udziału czynów związanych z użyciem przemocy wśród młodocianych sprawców⁴². W aktualnym stanie prawa, osobą stosującą przemoc domową zgodnie z definicją Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej może być osoba pełnoletnia. Stąd wskazuje się na konieczność postępowania wobec nieletnich

⁴⁰ Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2023) Sprawozdanie z realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na rok 2022 za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2022 r. <https://www.gov.pl/web/rodzina/sprawozdania-z-realizacji-krajowego-programu-przeciwdzialania-przemocy-w-rodzinie---dane-statystyczn> [dostęp: 23.02.2025].

⁴¹ Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę (2023). Diagnoza przemocy wobec dzieci w Polsce 2023. https://fdds.pl/_Resources/Persistent/4/0/d/e/40de383c074981a2c2061800f8a565d2f4d53b55/Raport%20Diagnoza%20Przemocy%20wobec%20Dzieci%202023.pdf [dostęp 23.02.2025].

⁴² D. Wójcik (2022). *Przestępczość nieletnich w Polsce: Analiza trendów i charakterystyka zjawiska*. W: M. Kowalski (red.). *Problemy współczesnej kryminologii*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa, s. 52.

w trybie Ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich⁴³ w sytuacjach, kiedy czyn osoby poniżej 18. roku życia wyczerpuje znamiona przestępstwa albo wykroczenia. W tej sytuacji dalsze kroki będzie podejmował sąd rodzinny. Z raportu Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę wynika, że 66% dzieci doświadcza przemocy ze strony rówieśników, 32% ze strony bliskich dorosłych, a 14% jest świadkami przemocy w domu⁴⁴.

Bezpośrednie dane statystyczne łączące przemoc domową z przestępczością nieletnich są ograniczone, liczne badania wskazują, że doświadczenie przemocy w środowisku rodzinnym może prowadzić do powielania agresywnych wzorców zachowań w życiu dorosłym, zarówno jako ofiara, jak i sprawca⁴⁵.

Przeciwdziałanie przemocy domowej

Programy wsparcia, jak Pomarańczowa Linia skierowana do rodzin z problemem przemocy i uzależnień, oraz działania organizacji pozarządowych, takich jak Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę czy Centrum Praw Kobiet oraz Niebieska Linia, pokazują, jak palącym problemem nadal jest przemoc domowa w rodzinach i związane z tym obciążenia w postaci choćby uzależnień. Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy domowej nakłada na gminy obowiązek zapewnienia schronienia dla ofiar przemocy, a zgodnie z Rządowym Programem Przeciwdziałania Przemocy Domowej na lata 2024–2030 liczne instytucje w swoich działaniach zobowiązane są do zapobiegania przemocy domowej i pracy z osobami jej doznającymi oraz stosującymi⁴⁶.

Programy edukacyjne i profilaktyczne odgrywają kluczową rolę w przeciwdziałaniu przemocy domowej. Od 1 września 2025 r. rozpocznie się kształcenie w zakresie nowych przedmiotów – edukacja zdrowotna i edukacja obywatelska. Ogólnymi założeniami edukacji obywatelskiej są: zainteresowanie strefą publiczną, rozumienie zjawisk społecznych, zaangażowanie społeczno-obywatelskie w kontekście rozwiązywania konfliktów wokół siebie oraz wpływanie na władze w rozwiązywanie konfliktów na wyższym szczeblu. Natomiast edukacja zdrowotna ma obejmować tematy związane ze zdrowiem psychicznym i seksualnym, a także rozwojem dzieci i młodzieży w różnych sferach życia. Badania pokazują, że uczestnictwo młodzieży w programach profilaktycznych znacząco obniża ryzyko powielania agresywnych wzorców zachowań. Raport Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę z 2023 roku wskazuje, że w szkołach, gdzie wdrożono działania edukacyjne, liczba przypadków przemocy rówieśniczej i domowej spadła o 20%⁴⁷.

⁴³ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Dz.U. 2022, poz. 1700.

⁴⁴ Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę (2023). *Diagnoza...* Dz. cyt.

⁴⁵ K. Chotkowska (2020). *Doświadczenie przemocy w dzieciństwie a nasilenie lęku i depresji w życiu dorosłym*. „Studia Elbląskie”, 21, s. 164.

⁴⁶ Uchwała nr 205 Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2023 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu Przeciwdziałania Przemocy Domowej na lata 2024–2030, Dz.U. 2023, poz. 1232.

⁴⁷ Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę (2023). *Diagnoza...* Dz. cyt.

Przykładem jest kampania społeczna „Powiedz NIE przemocy” prowadzona przez Rzecznika Praw Dziecka⁴⁸, mająca na celu zwiększenie świadomości uczniów i rodziców na temat skutków przemocy. Młodzież doświadczająca przemocy domowej wymaga specjalistycznego wsparcia psychologicznego, jednak dostępność pomocy w Polsce wciąż jest niewystarczająca. Według Najwyższej Izby Kontroli, w 2022 roku w Polsce na jednego psychologa szkolnego przypadało średnio 800 uczniów, a w mniejszych miejscowościach nawet 2 000⁴⁹. Według raportu dostępność pomocy psychologicznej w polskich szkołach jest niewystarczająca. W 2020 roku psychologa nie było w 62% placówek oświatowych, a w marcu 2023 roku w 42%. Ponadto, większość kontrolowanych szkół (8 na 10) miała trudności z zatrudnieniem psychologów. W dwóch szkołach brakowało psychologa przez cały okres objęty kontrolą. W jednym z liceów ogólnokształcących, w czasie, gdy jeden z uczniów popełnił samobójstwo, psycholog był zatrudniony jedynie na pół etatu. W 40% kontrolowanych szkół nie udało się zatrzymać już zatrudnionych psychologów⁵⁰.

Przykładem oferowanej pomocy psychologicznej jest 116 111 – Telefon Zaufania dla Dzieci i Młodzieży, który w 2022 roku odebrał ponad 100 tysięcy zgłoszeń od dzieci i nastolatków. Działania organizacji pozarządowych, takich jak Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę czy Stowarzyszenie Niebieska Linia, są kluczowe dla zapewnienia wsparcia psychologicznego. W 2023 roku tylko 30% dzieci doświadczających przemocy miało dostęp do profesjonalnej pomocy psychologicznej, co pokazuje potrzebę zwiększenia liczby specjalistycznych placówek⁵¹. W 2021 roku wprowadzono także program „Psycholog dla szkół”, jednak jego skuteczność jest ograniczona przez niedobór wykwalifikowanych psychologów oraz brak stałego finansowania. Dlatego kluczowe jest zwiększenie budżetu na usługi psychologiczne i rozszerzenie dostępu do terapii dla młodzieży⁵².

Rola szkoły i nauczycieli w wykrywaniu i przeciwdziałaniu przemocy domowej wobec uczniów

Szkola jest jednym z pierwszych miejsc, gdzie można zidentyfikować oznaki przemocy domowej u młodzieży. Według raportu UNICEF-u, aż 70% ofiar przemocy domowej nie zgłasza swoich problemów rodzinie, ale część sygnalizuje je nauczycielom lub pedagogom⁵³. Zgodnie z założeniami Ustawy o przeciwdziałaniu zagrożeniom prze-

⁴⁸ Rzecznik Praw Dziecka (2024). <https://brpd.gov.pl/2024/11/04/powiedz-nie-przemocy-wobec-dzieci/> [dostęp: 23.02.2025].

⁴⁹ Najwyższa Izba Kontroli (2023). <https://www.nik.gov.pl/plik/id,29683,vp,32542.pdf> [dostęp: 23.02.2025].

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę (2023). *Diagnoza... Dz. cyt.*

⁵² M. Sewastianowicz (2024) *Zatrudnianie psychologów już bez taryfy ulgowej – od września nowe wymogi*. Prawo.pl. <https://www.prawo.pl/oswiata/braki-kadrowe-na-etatach-psychologow-i-pedagogow-dane%2C514638.html> [dostęp: 23.02.2025].

⁵³ K. Chmielewska (2014). *Obowiązek zgłaszania przypadków przemocy wobec dzieci w praktyce lekarskiej*. „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 13(4), s. 40–57.

stępczością na tle seksualnym i ochronie małoletnich, każda placówka, która ma do czynienia z małoletnimi, jest zobowiązana wprowadzić standardy ochrony małoletnich, w których określone są zasady realizacji czynności w sytuacji ujawnienia krzywdzenia małoletniego. W przypadku podejrzenia przemocy nauczyciele mogą uruchomić procedurę „Niebieskie Karty”. W 2022 roku szkoły zgłosiły ponad 10 tysięcy przypadków podejrzenia przemocy domowej, co stanowi znaczącą część wszystkich interwencji. Problemem jest jednak brak jednolitych procedur interwencyjnych oraz niewystarczające przygotowanie części nauczycieli do pracy z osobami doświadczającymi przemocy. Według badań tylko część nauczycieli czuje się odpowiednio przygotowana do identyfikowania przypadków przemocy domowej wśród uczniów⁵⁴. Dlatego konieczne jest wprowadzenie obowiązkowych szkoleń z zakresu przeciwdziałania przemocy domowej do programów kształcenia nauczycieli oraz zwiększenie wsparcia psychologicznego w szkołach. Od 2019 roku wprowadzane są zmiany mające na celu dostosowanie zakresu prawa do Konwencji Stambulskiej⁵⁵, dzięki czemu przededefiniowano pojęcie przemocy domowej, wprowadzając przemoc domową w postaci cyberprzemocy, wprowadzono natychmiastowe środki ochronne stosowane na podstawie Ustawy o Policji⁵⁶, w tym wskazując czynniki ryzyka zagrożenia życia lub zdrowia dziecka. W 2025 roku wprowadzony zostanie natomiast kwestionariusz szacowania ryzyka zagrożenia życia lub zdrowia wskazujący na konieczność zapewnienia ochrony dziecku przez pracownika socjalnego, stosowany na podstawie Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej⁵⁷.

Podsumowanie

Studia literatury, źródeł prawa oraz przeprowadzone analizy pozwoliły na wysnucie następujących wniosków:

- Przemoc domowa jest jednym z kluczowych problemów społecznych.
- Zjawisko przemocy domowej oddziałuje negatywnie na funkcjonowanie rodziny jako podstawowej komórki społecznej.
- Wystąpienie przemocy domowej rodzi negatywne konsekwencje dla młodzieży w rodzinie.
- Młodzież dotknięta przemocą narażona jest na wystąpienie innych negatywnych zjawisk społecznych.
- System prawny wprowadza mechanizmy przeciwdziałania i zapobiegania zjawisku przemocy domowej.
- System instytucjonalny realizuje działania zapobiegawcze i wspierające.

W Polsce istnieje wiele narzędzi do przeciwdziałania przemocy domowej, zwłaszcza w kontekście najmłodszych ofiar oraz młodzieży, jednak ich skuteczność jest

⁵⁴ A. Filipek (2017). *Wspomaganie człowieka dorosłego w sytuacji przemocy w rodzinie*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. Białystok, s. 13.

⁵⁵ Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (Konwencja Stambulska) (11 maja 2011). <https://rm.coe.int/1680462535> [dostęp: 23.02.2025].

⁵⁶ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. Dz.U. 1990, nr 30, poz. 179.

⁵⁷ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy..., art. 12a.

ograniczona przez braki kadrowe, niedostateczne finansowanie oraz niewystarczającą koordynację działań. Zwiększenie liczby psychologów czy psychiatrów, intensyfikacja programów edukacyjnych i większe zaangażowanie szkół mogą poprawić sytuację i realnie wpłynąć na ochronę młodzieży przed przemocą domową.

Bibliografia

- Bajkowski T. (2022). *Role społeczne współczesnej młodzieży*. „Rocznik Teologii Katolickiej” 21(1). Białystok.
- Bandura A. (2007). *Teoria społecznego uczenia się*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.
- Borzućka-Sitkiewicz I. (2009). *Środowiskowe uwarunkowania agresywnych zachowań młodzieży*. „Chowanna”, t. 2. Katowice.
- Chmielewska K. (2014). *Obowiązek zgłaszania przypadków przemocy wobec dzieci w praktyce lekarskiej*. „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 13(4). Warszawa.
- Chotkowska K. (2022). *Doświadczanie przemocy w dzieciństwie – skutki w życiu dorosłym*. „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 21(1).
- Chotkowska K. (2020). *Doświadczanie przemocy w dzieciństwie a nasilenie lęku i depresji w życiu dorosłym*. „Studia Elbląskie”.
- Cynkier P. (2015). *Uzależnieni od alkoholu sprawcy przemocy domowej*. „Neuropsychiatria. Przegląd Kliniczny”, 7(1).
- Dąbkowska M. (2008). *Rozpoznawanie zespołu stresu pourazowego*. „Neuropsychiatria i Neuropsychologia”, 3(2).
- Eurydice (2025). *Krótką informacją o polskim systemie edukacji*. <https://eurydice.org.pl/system-edukacji-w-polsce/krotka-informacja-o-polskim-systemie-edukacji> [dostęp: 23.02.2025].
- Fenik K. (2011). *Psychologiczne aspekty bullyingu: perspektywa sprawcy, ofiary i świadka*. Ośrodek Rozwoju Edukacji. Warszawa.
- Filipek A. (2017). *Wspomaganie człowieka dorosłego w sytuacji przemocy w rodzinie*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. Białystok.
- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę (2023). *Diagnoza przemocy wobec dzieci w Polsce 2023*. https://fdds.pl/_Resources/Persistent/4/0/d/e/40de383c074981a2c2061800f8a565d2f4d53b55/Raport%20Diagnoza%20Przemocy%20wobec%20Dzieci%202023.pdf [dostęp: 23.02.2025].
- Hołyst B. (2004). *Kryminologia*. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis. Warszawa.
- Kalita L. (2023). *Utrzymywanie się szkodliwych konsekwencji dziecięcej traumy w adolescencji i w dorosłym życiu: mechanizmy biologiczne, skutki psychologiczne, przykłady kliniczne*. „Psychoterapia 3”.
- Kędziera K. (2023). *Autonomia dziecka w kontekście wolności myśli, sumienia i wyznania dziecka oraz prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami – część II*. „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis”, 12(1).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.
- Leśniak-Moczuk A. (2022). *Nieletni jako sprawcy przestępstwa znęcania się. Jaka prawda stoi za statystyką?*. „Studia Prawnoustrojowe”, 56.
- Leśniak-Moczu A. (2012). *Patologia życia rodzinnego i jej wpływ na przestępczość nieletnich*. „Pedagogika Katolicka”, 12.

- Matczak A. (2001). *Psychologiczne uwarunkowania kompetencji społecznych*. Wydawnictwo Naukowe Scholar. Warszawa.
- Mellibruda J. (2009). *Przeciwdziałanie przemocy domowej*. Instytut Psychologii Zdrowia PTP. Warszawa.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2023). *Sprawozdanie z realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na rok 2022 za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2022 r.* <https://www.gov.pl/web/rodzina/sprawozdania-z-realizacji-krajowego-programu-przeciwdzialania-przemocy-w-rodzinie---dane-statystyczn> [dostęp: 23.02.2025].
- Najwyższa Izba Kontroli. *Niewydolna pomoc psychologiczna i psychoterapeutyczna dla dzieci i młodzieży*. <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/niewydolna-pomoc-psychologiczna-i-psychoterapeutyczna-dla-dzieci-i-mlodziezy.html> [dostęp: 23.02.2025].
- Najwyższa Izba Kontroli. *Pomoc psychologiczna i psychoterapeutyczna dla dzieci i młodzieży*. <https://www.nik.gov.pl/plik/id,29683,vp,32542.pdf> [dostęp: 23.02.2025].
- Obuchowska I. (2000). *Adolescencja*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa
- Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie (2012). *ONZ dla młodzieży*. https://www.unic.un.org.pl/dla_mlodziy/onz.pdf [dostęp: 23.02.2025].
- Poniatowski M., Maciejczyk-Krysiak N. i Starybrat J. (red.). (2024). *Wybrane aspekty prawne przeciwdziałania przemocy domowej*. Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości. Warszawa.
- Pospiszyl I. (red.). (2008). *Przemoc w rodzinie. Aspekty prawne, socjologiczne i psychologiczne*. Wydawnictwo Akademickie Żak. Warszawa.
- Pospiszyl I. (2018). *Przemoc w rodzinie*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.
- Pospiszyl I. (1994). *Przemoc w rodzinie*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa.
- Rada Europy. *Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (Konwencja Stambulska)* (Stambuł, 11 maja 2011). <https://rm.coe.int/1680462535> [dostęp: 23.02.2025].
- Rode D. (2010). *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Katowice.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lutego 2025 r. w sprawie wzoru kwestionariusza szacowania ryzyka zagrożenia dla życia lub zdrowia dziecka służącego stwierdzeniu zasadności zapewnienia dziecku ochrony w związku z przemocą domową. Dz.U. 2025, poz. 213.
- Rymarczyk K. (2023). *Neurobiologia przemocy. Jak przemoc i trauma wpływają na mózg?* Niebieska Linia, 149(6). <https://www.niebieskalinia.pl/aktualnosci/artykuly-niebieskiej-linii/neurobiologia-przemocy-jak-przemoc-i-trauma-wplywaja-na-mozg-61492023> [dostęp: 23.02.2025].
- Rzecznik Praw Dziecka (2024). *Powiedz NIE przemocy wobec dzieci*. <https://brpd.gov.pl/2024/11/04/powiedz-nie-przemocy-wobec-dzieci/> [dostęp: 23.02.2025].
- Rzecznik Praw Dziecka (2012). *Dzieci – ofiary przemocy w rodzinie*. https://brpd.gov.pl/sites/default/files/dzieci_ofiary_przemocy_w_rodzinie.pdf [dostęp: 23.02.2025].
- Sałała E. i Gawryś E. (2020). *Przemoc domowa a funkcjonowanie młodzieży w szkole w okresie adolescencji*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia”, 33(4).
- Sewastianowicz M. (2024). *Zatrudnianie psychologów już bez taryfy ulgowej – od września nowe wymogi*. Prawo.pl. <https://www.prawo.pl/oswiata/braki-kadrowe-na-etatach-psychologow-i-pedagogow-dane%2C514638.html> [dostęp: 23.02.2025].

- Sikorska I. (2014). *Dziecięca trauma: psychologiczne konsekwencje dla dalszego rozwoju*. „Sztuka Leczenia”, 29(3–4).
- Stanger L. (2022). *Uzależnienie w rodzinie*. Publicat. Poznań.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej. Dz.U. 2024, poz. 1283, 1572.
- Ustawa z dnia 13 maja 2016 r. o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym i ochronie małoletnich. Dz.U. 2016, poz. 862.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Dz.U. 2023, poz. 2809.
- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy. Dz.U. 1974, nr 24, poz. 141.
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. Dz.U. 1990, nr 30, poz. 179.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty. Dz.U. 1991, nr 95, poz. 425.
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy domowej, Dz.U. z 2024 r. poz. 1673.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Dz.U. 2022, poz. 1700.
- Walker L. E. A. (2016). *The Battered Woman Syndrome*. Springer Publishing Company. New York.
- Wójcik D. (2022). *Przestępczość nieletnich w Polsce: Analiza trendów i charakterystyka zjawiska*. W: Kowalski M. (red.). *Problemy współczesnej kryminologii*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.
- Zduniak A. (2013). *Socjalizacja w kontekście nowoczesnego społeczeństwa*. „Zeszyty Naukowe KUL”, 56(1).

Biogram autorki

Natalia Flisiak-Górecka – magister bezpieczeństwa wewnętrznego, absolwent pedagogiki specjalnej, ekspert w Policji, koordynator procedury przeciwdziałania przemocy domowej w tym realizacji środków ochronnych na podstawie ustawy o Policji.